

INSTITUTUM BYZANTINUM
ACADEMIAE SERBICAE SCIENTIARUM ET ARTIUM
SEORSUM EDITA
LIB. XII

FONTESBYZANTINI
HISTORIAM POPULORUM JUGOSLAVIAE
SPECTANTES

TOMUS IV

Serbocroatice interpretati et commentariis ornati

ab

/ . KALIĆ, B. FERJANČIĆ, N. RADOŠEVIĆ-MAKSIMOVIĆ

Recensentibus

GEORGIO OSTROGORSKY

et

FRANCISCO BARIŠIĆ

BEOGRAD
1971

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 12

ВИЗАНТИЈСКИ ИЗВОРИ
ЗА ИСТОРИЈУ
НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ТОМ IV

Обрадили

ЈОВАНКА КАЛИЋ, БОЖИДАР ФЕРЈАНЧИЋ,
НИНОСЛАВА РАДОШЕВИЋ-МАКСИМОВИЋ

Уредници

ГЕОРГИЈЕ ОСТРОГОРСКИ

и

ФРАЊО БАРИШИЋ

БЕОГРАД
1971

САДРЖАЈ

	Стр.
Предговор	.VII
Скраћенице.	.IX
 I Историјски списи — обрада: <i>J. Калић</i> ; превод: <i>H. Радошевић-Максимовић</i>	
• Јован Кинам	.1
' Иикита Хонијат	.107
 II Беседе и песме: <i>Б. Ферјанчић</i>	
Теодор Продром.	.173
Михаило Солунски.	.185
Анонимни песник XII века (codex Mare. gr. 524)	195
Михаило Анхијалски.	.199
• Константин Манасије	.207
Евстатије Солунски.	215
• Никита Хонијат	.225
Нићифор Хрисоверг.	239
Георгије Торник.	245
Писмо цара Исака II Анђела папи Целестину III	249

ПРЕДГОВОР

Вести византијских писаца обрађене у овој књизи односе се на један изузетно важан, али и недовољно расветљен период наше историје. Оне се групишу око једне централне теме: борбе српске државе за самосталност.

Почетне етапе борбе Рашке против византијске превласти, које падају у доба цара Алексија I Комнина, одразиле су се у вестима Ане Комнине обрађеним на крају претходне књиге *Византијских извора за историју народа Југославије*. О њеној главној, пресудној фази, која се протеже кроз већи део XII века и води стварању независне државе Немањине, обавештавају пре свега, надовезујући се времеински на Анину „Алексијаду“, историјски списи Јована Кинама и Никите Хонијата. Кинамове и Хонијатове вести заузимају централно место у овој књизи и чине њену срж. Ту су сакупљени и подробно коментарисани не само сви они њихови подаци који говоре о Србима, већ и они који спомињу градове и крајеве са територије данашње Југославије. Тако су узети у обзир многи подаци о пролазу крсташа кроз балканске земље и нарочито о византијско-угарским ратовима, махом вођеним на нашој територији и посебно значајним за византијско-српске односе тога времена.

Изузетна вредност Кинамових и Хонијатових података за нашу прошлост добро је позната и у науци одавно уочена. Списи ових византијских историчара неоспорно су највреднији и најсадржајнији извори којима располажемо за историју Србије у XII веку. Познато је међутим такође да њихове вести стављају истраживаче пред многе сложене проблеме. Јер, ма колико драгоцен била, обавештења која ови византијски писци дају о збивањима у Србији, ипак су непотпуна, нису ни увек тачна, а често се и не слажу међусобно. Нека питања мораће остати отворена. Но, може се свакако рећи да пажљивим преиспитивањем свих Кинамових и Хонијатових података, њиховом проницљивом упоредном анализом, као и конфронтирањем са другим изворима, коментар Јованке Калић у овој књизи често долази до нових, убедљивијих и сигурнијих решења. Тим коментаром је проучавање Кинамових и Хонијатових вгсти о српско-византијским односима знатно продубљено, а самим тим је унапређено и наше познавање историје Србије у XII веку.

Дела Кинама и Хонијата су главни, али не и једини византијски извори који бацају светлост на нашу историју у XII веку. Има о томе занимљивих података и у савременим пригодним списима, песмама и нарочито беседама, којима је византијска књижевност у доба Комнина и Анђела била веома богата. У тим реторичким списима конкретни чињенички подаци су, истина, ретки и већином доста нејасни, јер ауторима таквих списа није био циљ да читаоца или слушаоца обавесте, већ да га задиве својом ученошћу и речитошћу као и довитљивошћу својих по правилу извештачених и магловитих алузија. Ако се, међутим, из бујице реторичких фраза издвоје они подаци који се дотичу стварних историјских догађаја, ако се, затим, пажљивом анализом утврди њихов прави смисао, замагљен беседниковим ученим алузијама, а поређењем са сведочанствима основних наративних извора одреди и њихово право место у склопу историјских збивања, онда и списи многоглагољивих византијских ретора могу послужити као извор од стварне вредности. Понека занимљива, па и значајна обавештеља налазе се у списима сваког од оних беседника и песника који су обрађени у овој књизи, а нарочито у песмама Теодора Продрома¹, у беседама Михаила Солунског, Михаила Анхијалског, Константина Манасија, историчара Никите Хонијата.

Ова грађа, колико интересантна толико и тешка за обраду, није у науци довољно коришћена. У овој књизи учињен је први покушај да се она сакупи и проучи у целини. Изврсна обрада Божидача Ферјанчића показује праву вредност ове својеврсне групе извора која чешће битно допуњује основна обавештења из историјских списа Кинама и Хонијата и према томе, са своје стране, доприноси расветљавању наше прошлости.

Треба нагласити да је, поред израде коментара, и превод података обрађених у овој књизи захтевао посебно велике напоре. Језичка извештаченост, својствена византијској књижевности и иначе, нарочито је карактеристична за књижевност у доба Комнина, што често знатно отежава тачно разумевање и превођење писаца из те епохе, поготову писаца већих стилских, односно реторичких амбиција. Није лако преводити ни трезвеног и сразмерно концизног Кинама, још теже је пренети на савремени језик сликовито приказивање у историјском делу надахнутог Хонијата, а поготову реторичке списе истог тог Хонијата, као и осталих савремених беседника. Настојање сарадника у изради ове књиге да превод увек што верније пренесе смисао и карактер оригинала, уродила су плодом захваљујући не само њиховим сопственим напорима него у великој мери и помоћи коју им је у томе указао професор Фрањо Баришић. Не жалећи стварно ни времена ни труда он је са Јованком Калић и Нинославом Максимовић проконтролисао од речи

до речи преводе свих вести из историјских дела Кинама и Хонијата, а с Божидаром Ферјанчићем свих вести из реторичких списа. Стога они желе да њихова топла захвалност за ову свесрдну и драгоцену помоћ буде и овде изражена.

Период који осветљавају вести византијских писаца обрађене у овој књизи, налазе своју природну границу у прекретној 1204. години. Оснивањем Латинског царства у Цариграду и низа других крсташких држава на византијском тлу, формирањем нових византијских држава у Малој Азији и на Балкану настаје сасвим нова ситуација и почиње ново поглавље у историји односа Византинаца са Јужним Словенима. Подацима византијских писаца о нашим народима у том раздобљу биће посвећена V књига *Византијских извора за историју народа Југославије*.

Г. Острогорски

¹ Др В. Мошин предао је нашем Институту на коришћење рукопис једног свог старијег рада о песмама Теодора Продрома који је остао необјављен. Редакција му на томе најлепше захваљује.

СКРАЋЕНИЦЕ

чешће цитираних дела, извора и часописа

- Анастасијевић*, Отац Немањин Д. Анастасијевић, Отац Немањин, Београд 1914.
- Ansbert*, Historia Ansbert, Historia de expeditione Friderici imperatoris, -ed. A. Chroust. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs, I, MGH Scriptores rerum Germanicarum V, Berolini 1928.
- Атлас средњовековне Србије Атлас средњовековне Србије, Босне и Дубровника, изд. Историјског института САН, Београд 1957, Пробни лист V.
- Babos*, Adalekok F. Babos, Adalekok Kinnamos szövegtörtenetehez, Budapest 1944.
- Bachmann*, Die Rede M. Bachmann, Die Rede des Johannes Syropulos an den Kaiser Isaak II. Angelos (1185—1195) nebst Beiträgen zur Geschichte des Kaisers aus zeitgenössischen rhetorischen Quellen, München 1935.
- Beck*, Kirche. H. G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959.
- Brehier*, Institutions L. Brehier, Les institutions de l'Empire byzantin. Le monde byzantin II (L'evolution de l'humanite 32 bis), Paris 1949.
- BNJ. Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher
- Browning*, New Source R. Browning, A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century. The Inaugural Lecture of Michael 6 του Αγγελίου ως ὑπάτος των φιλοσόφων, Balkan Studies 2 (1961) 173—214.
- Browning*, The Patriarchal School R. Browning, The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century, Byz. 32(1962) 167—202; 33 (1963) 11—40.
- Byz Byzantion.
- BZ Byzantinische Zeitschrift.
- Chalqndön* II "" ".: ". -V ". F. Chalandon, Les Comnenes II: Jean II Comnene (1118—1143) et-Manuel I Comnene (1143—1180), .: -Paris 1912." ; r
- Cpgnasso*, Un imperatore bizantinö" ". . ' . . ' "" : . F. Cognasso, L'Imperatore bizantino nella decadenza: Isacco II Angelos, Bessarione 31 (1915), fasc. 1—2, 29—60; 3—4, 247—289.
- Csanki*, Magyarország földrajza II .. ' D. Csanki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II, Budapest 1894.

- Ђоровић*, Питање о хронологији В. Ђоровић, Питање о хронологији у делима св. Саве, Год. Н. Ч. 49 (1940) 1—69.
- Ђорђевић*, Хисторија В. Ђорђевић, Хисторија Босне, Београд 1940.
- Дероко*, Средњовековни градови А. Дероко, Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Београд 1950.
- Динић*, Грађа I М. Динић, Грађа за историју Београда I, Београд 1951.
- Дмитриевски*, Описание А. Дмитриевски, Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного Востока, I, Киев 1895.
- Dölger*, Reg F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, I—V, München—Berlin 1924—1965.
- Дуичев*, Вѣстанието И. Дуичев, Вѣстанието в 1185 г. и неговата хронология, Известия на Института за българска история 6 (1956) 327—356.
- Дуичев*, Проучиване И. Дуичев, Проучиване вгргу бугарското средновековие, Софин 1945.
- ΕΕΒΣ Ἐλετηρίς Εταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν.
- Ephraemius* Ephraemius, Chronographia, ed. Bonnæ 1840.
- Fejer*, Cod. dipl. II G. Fejer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis II, Budae 1829.
- Fejerpataky*, Kaiman király oM L. Fejerpataky, Kaiman király oklevelei, Budapest 1892.
- Ферјанчић*, Византија и Јужни Словени Б. Ферјанчић, Византија и Јужни Словени, Београд 1966.
- Ферлуга*, Византиска управа Ј. Ферлуга, Византиска управа у Далмацији, Београд, 1957.
- Ferluga*, La ligesse J. Ferluga, La ligesse dans l'Empire byzantin, ZRVI 7 (1961) 97—123.
- Florianus*, Fontes domestici II M. Florianus, Historiae Hungaricae Fontes domestici II, Quinque-ecclesiis 1883.
- Fontes rer. Bohemicarum II Fontes rerum Bohemicarum II, Prag 1874.
- Фреиденберг*, Труд Киннама М. М. Фреиденберг, Труд Иоанна Киннамака историческии источник, ВВ 16 (1959) 29—51.
- Год. Н. 4 Годишњица Николе Чупића.
- Голубинскии*, Краткии очерк Е. Голубинскии, Краткии очерк истории православних церкви, Москва 1871.
- Grabler*, Die Krone F. Grabler, Die Krone der Komnenen. Die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118—1180) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates (Byzantinische Geschichtsschreiber, Bd VII), Graz—Wien—Köln 1958.
- Grabler*, Abenteurer F. Grabler, Abenteurer auf dem Kaiserthron. Die Regierungszeit der Kaiser Alexios II., Andronikos und Isaak Angelos (1180—1195) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates (Byzantinische Geschichtsschreiber, Bd. VIII), Graz—Wien—Köln, 1958.

- Grabler*, Die Kreuzfahrer F. Grabler, Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel (Byzantinische Geschichtsschreiber, Bd. IX), Graz—Wien—Köln 1958.
- Grabler*, Kaisertaten F. Grabler, Kaisertaten und Menschenschicksale im Spiegel der schönen Rede (Byzantinische Geschichtsschreiber, Bd. XI), Graz 1966.
- Гранић*, Војводина у византијско доба Ф. Гранић, Војводина у византијско доба, Војводина I, Нови Сад 1939, 91—107.
- ГСНД Гласник Скопског научног друштва.
- ГСУД Гласник Српског ученог друштва.
- Guilland*, Byzance et les Balkans R. Guilland, Byzance et les Balkans sous le regne d'Isaac II Ange (1185—1195), Actes du XIIe Congrès d'études byzantines II, Beograd 1964, 125—137.
- Guillelmus Tyrensis*, Historia Guillelmus Tyrensis, Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, ed. Migne PL 201, 209—892.
- Gyoni*, Magyarsäg M. Gyoni, Magyarország és a Magyarország a bizánci források tükrében (Magyar-görög tanulmányok 7), Budapest 1938.
- Gyoni*, Szorvanyemlekek M. Gyoni, A magyar nyelv görög feljegyzéses szorvanyemlekei (Magyar-görög tanulmányok 24), Budapest 1943.
- Györffy*, Arpádkori földrajza G. Györffy, Az Arpádkori Magyarország történeti földrajza, Budapest 1963.
- Györffy*, Das Güterverzeichnis des griech. Klosters G. Györffy, Das Güterverzeichnis des griech. Klosters zu Száva-Szentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jh., Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae V, fasc. 1—2 (1959) 9—74.
- Hecht*, Die byzantinische Aussenpolitik W. Hecht, Die byzantinische Aussenpolitik zur Zeit der letzten Komnenen (1180—1185), Neustadt/Aisch 1967.
- Hohlweg*, Beiträge A. Hohlweg, Beiträge zur Verwaltungsgeschichte des oströmischen Reiches unter den Komnenen, München 1965.
- Homan*, Geschichte I B. Homan, Geschichte des ungarischen Mittelalters I, Berlin 1940.
- Hörmann*, Syntax F. Hörmann, Beiträge zur Syntax des Johannes Kinamos, München 1938.
- Huber*, Geschichte I A. Huber, Geschichte Österreichs I, Gotha 1885.
- Историја I Историја народа Југославије I, Београд 1953.
- Историја Црне Горе, I З. Бешић-Д. Гарашанин-М. Гарашанин-Ј. Ковачевић, Историја Црне Горе I, Титоград 1967.
- ИЧ Историски часопис.
- Јиречек*, Хришћански елеменат К. Јиречек, Хришћански елеменат у топографској номенклатури балканских земаља, Зборник К. Јиречека I, Београд 1959, 463—528.
- Јиречек*, Војна цеста К. Јиречек, Војна цеста од Београда до Цариграда, Зборник К. Јиречека, I, Београд 1959, 73—189.
- Јиречек—Радонић* К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба I—II, Београд 1952.

- Jurewicz*, Andronikos 0. Jurewicz, Andronikos I Komnenos, Warszawa 1962.
- Каждан*, Егце раз о Киннаме А. П. Каждан, Eine раз о Киннаме и Никите Хониате, Byzantinoslavica XXIV—I (1963) 4—31.
- Калић—Мијушковић*, Београд Ј. Калић—Мијушковић, Београд у средњем веку, Београд 1967.
- Kap-Herr*, Die Politik Н. v. Kap-Herr, Die abendländische Politik Kaiser Manuels, Strassburg 1881.
- Карпов*. '."-.. Карпов, Византииские историки (Труд Иоанна Киннама), Санктпетербург 1859.
- Klaić*, Povjest Hrvata I V. Klaić, Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća I, Zagreb 1899.
- Ковачевић*, Неколика питања Љ. Ковачевић, Неколика питања о Стефану Немањи, Глас СКА 58 (1900) 1—106.
- Kretschmayr*, Geschichte I Н. Kretschmayr, Geschichte von Venedig I, Gotha 1905.
- Krumbacher* K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, München 1897.
- Krumbacher*, Michael Glykas K. Krumbacher, Michael Glykas, Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und der hist. Classe der k. b. Akademie der Wissenschaften 1894, 391—460.
- Kugler*, Studien B. Kugler, Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges, Stuttgart 1866.
- Kukuljević-Sakcinski*, Prvovjenčani vladaoi 1. Kukuljević-Sakcinski, Prvovjenčani vladaoi Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune, Rad JAZU 59 (1881) 101—157.
- Lamma*, Comneni e Staufer P. Lamma, Comneni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bizanzio e l'Occidente nel secolo XII, I—II, Roma 1955.
- Ласкарис*, Виз. принцезе М. Ласкарис, Византиске принцезе у средњовековној Србији, Београд 1926.
- Laurent*, Rome et Byzance V. Laurent, Rome et Byzance sous le pontificat de Celestin III (1191—1198), Echos d'Orient 39 (1940—42) 26—58.
- Lewicki*, Polska T. Lewicki, Polska i kraje s.asiednie w swietle „Ksi?gi Rogera", I, Krakow 1945.
- Литаврин*, Болгарин и Византин Г. Литаврин, Болгарин и Византил в XI—XII вв., Москва 1960.
- Luccari*, Copioso ristretto G. Luccari, Copioso ristretto de gli Annali di Rausa, Venetia 1605.
- Macartney*, Historians C. A. Macartney, The Medieval Hungarian Historians, Cambridge 1953.
- Marczali*, Geschichtsquellen Н. Marczali, Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden, Berlin 1882.
- MGH Monumenta Germaniae Historica.
- Migne*, PL J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series Latina, Paris 1844 sq.
- Migne*, PG J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, Series Graeca, Paris 1857 sq.

- Мирковић*, Мезија М. Мирковић, Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији, Београд 1968.
- Magyarország története I E. Molnár—E. Pamlenyi—G. Szekely, Magyarország története (ed. Magyar Tudományos Akademia, Történettudományi intézete), I, Budapest 1964.
- Mon. Serbica F. Miklosich, Monumenta Serbica, Viennae 1858.
- Moravcsik* G. Moravcsik, Byzantinoturcica I—II, Berlin 1958.
- Moravcsik*, A bizánci források G. Moravcsik, A magyar történet bizánci forrásai, Budapest 1934.
- Moravcsik*, Pour une alliance G. Moravcsik, Pour une alliance byzantino-hongroise, Byz. 8 (1933) 555—568.
- Moravcsik*, Συμβολοά G. Moravcsik, Συμβολαί εις την χειρόγραφον παράδοσιν της 'Επιτομης Ιωάννου του Κιννάμου, Εις μνήμην Σπ. Λάμπρου, Athen 1935, 311—314.
- Moravcsik*, Hungary G. Moravcsik, Hungary and Byzantium in the Middle Ages, Cambridge Medieval History IV, Cambridge 1966, 566—592.
- Muratori*. Muratori, Rerum Italicarum Scriptores.
- Мушафчиев*, Историн П. Мутафчиев, Историн на блгарски народ, I—II, Софил 1943, 1944.
- Мушафчиев*, Владетелите П. Мутафчиев, Владетелите на Просек, Сборник на БАН I (1913).
- NE Νέος Έλληνομνήμων.
- Neumann*, Geschichtsschreiber C. Neumann, Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im zwölften Jahrhundert, Leipzig 1888.
- Ников*, Второ блгарско царство П. Ников, Второ блгарско царство 1186—1936, Софил 1937.
- Novak*, Povijest Splita G. Novak, Povijest Splita, Split 1957.
- Р. Новаковић*, Кад се родио Стеван Немања Р. Новаковић, Кад се родио и кад је почео да влада Стеван Немања, Историски гласник 3—4 (1958) 165—192.
- Сш. Новаковић*, Земљиште Ст. Новаковић, Земљиште радње Немањине, Год. Н. Ч. I (1877) 163—243.
- Odo de Diogilo*, De Ludovici Profectione Odo de Diogilo, De Ludovici VII Francorum regis cognomento Iunioris Profectione in Orienten!, ed. Migne PL 185, 1205—1246.
- Орбин*, Краљевство М. Орбин, Краљевство Словена, Београд 1968 (изд. Српске књижевне задруге).
- Orbini*, Il regno М. Orbini, Il regno de gli Slavi, Pesaro 1601.
- Острогорскии*, ВозвБгшение рода Ангелов Г. А. Острогорский, Возвмшение рода Ангелов, КЗбилеинБШ сборник Русского археологического общества, Белград 1936, 111—128.
- Острогорски*, Историја Г. Острогорски, Историја Византије, Београд 1959.
- Пападимитриу*, Продром С. Д. Пападимитриу, Феодор Продром, Одесса 1905.
- Папазоглу*, Македонски градови Ф. Папазоглу, Македонски градови у римско доба, Скопје 1957.

<i>Pauler</i> , A magyar nemzet története I.	G. Pauler, A magyar nemzet története az Arpád-házi királyok alatt, I, Budapest 1893.
<i>Faulova</i> , Učast Srbu	M. Faulova, Učast Srbu pri tretí vyprave križove, Byzantinoslavica 5 (1933—34) 235—303.
Прилози КЈИФ	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор.
<i>Поу Дукљанин</i> , Летопис	Летопис попа Дукљанина, изд. Ф. Шишић, Београд—Загреб 1928.
<i>Racz</i> , Bizānci költemenyek	I. Răcz, Bizānci költemenyek Manuel császár magyar hadjáratairól (Magyar-görög tanulmányok 16), Budapest 1941.
RAD JAZU	Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti.
<i>Радојчић</i> , О неким господарима	Н. Радојчић, О неким господарима града Просека на Вардари, Летопис Матице српске 259—260 (1909) 1—19; 32—40.
REB	Revue des études byzantines. W. Regel, Fontes rerum byzantinorum I—II, Petropoli 1892; 1917.
<i>Руварац</i> , Прилошци	И. Руварац, Прилошци к познавању извора српске историје, Год. Н. Ч. 14 (1894).
<i>Руварац</i> , Стари Сланкамен	И. Руварац, Стари Сланкамен, Зборник И. Рувараца, Београд 1934, 367—410.
<i>Skutariotes</i>	Theodorus Skutariotes, Σύνοψις χρονική, ed. K. N. Sathas, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη VII, Venetia—Paris 1894, 1—556.
<i>Smičiklas</i> , Codex diplomaticus II.	T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II, Zagrabiae 1904.
<i>Сшефан Првовенчани</i> , Житије	Стефан Првовенчани, Житије Симеона Немање, изд. В. Ђоровић, Светосавски зборник II, Београд 1939, 1—74.
<i>Stiernon</i> , Notes de prosopographie	L. Stiernon, Notes de prosopographie et de titulature byzantines. Constantin Ange (pan)sebastohypertate, REB 19 (1961) 273—283.
<i>Stiernon</i> , Notes de titulature	L. Stiernon, Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Theodora Comnene et Andronic Lapardas, sebastes, REB 24 (1966) 89—96.
<i>Стојановић</i> , Родослови и летописи	Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Београд—Сремски Карловци 1927.
<i>Szentpetery</i> , Scriptores I	E. Szentpetery, Scriptores rerum Hungaricarum I, Budapest 1937.
<i>šafarik</i> , Geschichte I	P. J. Šafarik, Geschichte der Serbischen Literatur I, Prag 1865.
<i>Šafarik</i> , Pamätky.	P. J. Šafarik, Pamätky dfevniho pisemnictvi Jihoslovānūv, Prag 1873.
<i>Šišić</i> , Poviest II	F. Šišić, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301). Prvi dio (1102—1205) od Kolomana do Ladislava III, Zagreb 1944.
<i>šišić—Šidak</i> , Pregled povijesti	F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda (priredio Dr J. Šidak), Zagreb 1962.

<i>Шкриванић</i> , Именик назива	Г. Шкриванић, Именик географских назива средњо-вековне Зете, Титоград 1959.
<i>Sufflay</i> , Hrvatska	M. Sufflay, Hrvatska i zadna pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena, Zagreb 1901.
<i>Tafel</i> , Komnenen.	G. L. F. Tafel, Komnenen und Normannen, Stuttgart 1870.
<i>Усиенскии</i> , Никита Акоминат	Ф. Успенский, Византийский писатель Никита Акоминат из Хон, С. Петербург 1874.
<i>Усиенскии</i> , Образование	Ф. Успенский, Образование второго болгарского царства, Одесса 1879.
<i>Усиенскии</i> , Цари Алексеи II и Андроник КОМНИНИ	Ф. Успенский, Цари Алексеи II и Андроник КомнинБ1, ЖМНП 212 (1880) 95—130; 214 (1881) 52—85.
<i>Усиенскии</i> , Последние комнины	Ф. Успенский, Последние Комнины, ВВ 25 (1927) 1—23.
<i>Вас^веесниѹ</i> , Критические заметки.	В. Василевский, Критические заметки: Образование второго болгарского царства Ф. Успенского, Одесса 1879, ЖМНП 204—205 (1879) 144—217.
ѹ, Сок>з	В. Г. Василевский, Сок>з двух империи (1148—1155), Трудм В. Г. ВасилБевского IV, Ленинград 1930, 18—105.
Византијски извори	Византијски извори за историју народа Југославије I—III, Београд 1955, 1959, 1966.
ВВ	Византийский временник.
<i>Златарски</i> , Историл	В. Н. Златарски, Историл на бт>лгарската дт>ржава през средните векове, I—II, Софин 1934; 1940.
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института.
ЖМНП	Журнал Министерства Народного Просвещения.

I ИСТОРИЈСКИ СПИСИ

ЈОВАН КИНАМ

Малобројни су подаци о животу Јована Кинама (Ιωάννης Κίνναμος¹). Махом потичу из његовог дела. Рођен је после смрти цара Јована II Комнина 1143. године, како то сам саопштава у својој Историји.¹ Већ од ране младости пратио је цара Манојла на ратним походима које је овај предузимао у Европи и у Азији. Присуствовао је борбама око Земуна 1165. године, а такође и онима код Мириокефалона 1176. године.² Преживео је цара Манојла и налазимо га у околини Андроника I. Забележено је да је учествовао у једној теолошкој расправи у царском шатору у Лопадииону.³ Последњи податак о његовој делатности потиче из времена владе династије Анђела. Саставио је говор и посветио га једном цару те династије.⁴ Умро је вероватно 1203. године.

За живота био је βασιλικός γραμματικός, како је означено на препису његовог дела. Сматра се да је то био положај секретарз у царској администрацији. Припадао је несумњиво групи виших чиновника, можда у области војне администрације. За то говори велики интерес који је показивао за теме из дојне историје, начин на који их је обрађивао и обиље података о ратним походима цара Манојла. Налазио се у најужој пратњи царевој. На једном месту у свом делу он тврди да је често са царем расправљао о филозофским питањима. Другом приликом, опет, преноси цареве речи.⁵ У млађим данима написао је један есеј, Εθιοπία, који открива утицај античког образовања и извесне претензије писца да се огледа и у тој области стваралаштва.⁶

Главно Кинамово историјско дело, названо Επιτομή, обухвата византијску историју од 1118. до 1176. године, доба Јована II Ком-

¹ Cinn. 5.

² Cinn. 241; 245; 192; 207.

³ Chon. 430—431.

⁴ E. Miller, Catalogue des mss grecs de la bibliotheque de l'Escorial, 1848, 218; цит. по Neumann, Geschichtschreiber, 94.

⁵ Cinn. 172; 192; 291.

⁶ G. Banhági, Kinnamos ethopoiia, Magyar-görög tanulmányok 23, Budapest 1943.

нина и Манојла I Комнина. Излагање се прекида 1176. године. У најстаријем сачуваном рукопису који је у науци познат као Vat. gr. 163, текст се прекида при крају једне стране да би се на следећој појавио садржај другог дела који са Кинамовим нема никакве везе. Вероватно је да је Кинамова Историја допирала до 1180. године, до смрти цара Манојла, пошто писац у уводном делу изражава жељу да пише о царевима Јовану II и Манојлу I Комнинима.⁷ Претпоставља се да је преписивач дела прекинуо излагање 1176. године.

Огромну вредност Кинамова дела у извесној мери умањује чињеница да се текст сачувао у изводу, каснијем препису. Не само да је расположиви рукопис незавршен, него има и много празнина. Често се писац позива на своје претходно излагање кога нема. Преписивач није верно обавио свој посао. Он је неке одељке изостављао, неке скраћивао. То је имало великих последица и у српској историографији која је заведена Кинамовим излагањем спајала неке личности (Уроил II и Примислав), тапкајући деценијама на истом месту.⁸

Кинам је своје дело писао после Манојлове смрти 1180. године. Пошто се у тексту помиње његов син Алексије II и може се закључити да је био жив, сматра се да је дело настало између 1180. и 1183. године. Судећи по најстаријем сачуваном препису Кинамова дела, текст је био подељен на књиге. Знакова издвајања има за прве две књиге у рукопису Vat. gr. 163, док подела на остале књиге потиче од издавача дела. При томе се примећује извесно колѐ-Оање у издвајању целина. С. Tollius у свом издању има четири књиге, Du Gange — шест књига, а у Бонском корпусу их има седам.

Садржај Кинамова дела одговара циљу који је писац себи поставио у уводном излагању. То је приказ делатности двојице великих владара из династије Комнина — Јована II и Манојла I. Међутим, тај се циљ остварује резултатима неједнаке вредности. Влади Јована II Кинам посвећује много мање простора, располаже мањим бројем података. Збивања су приказана сумарно. Обухватио их је изгледа највише због тога да би своје излагање надовезао на дела Нићифора Вријенија и Ане Комнине и тиме допринео стварању целиовите слике епохе Комнина. Овај начин приказивања представља велики губитак за историју Рашке, јер управо у то време пада српски устанак (1127—1129. године), који је мало познат и једва додирнут у делу Кинама.

Читав остали текст посвећен је Манојлу I Комнину. То је доба о коме Кинам пише са много више сигурности, пошто је највећи део збивања сам посматрао или био у могућности да се о њима обаве-

сти од других учесника. Писао је на основу аутопсије и казивања савременика. Захваљујући свом службеном положају добро је познавао прилике у земљи. Имао је при руци, изгледа, и архивски материјал. Њему су, на пример, позната упутства која су добили византијски посланици упућени цару Фридриху I Барбароси у Италију.⁹ Помиње царске повеле, иако их не доноси у целини¹⁰, позива се на папска писма и друга званична документа¹¹, познат му је ТОК разних преговора.

Кинам приказује догађаје хронолошким редом. Малобројна су места на којима он покушава да групише материјал по садржају. Изузев општег редоследа излагања, мало је прецизних хронолошких података у његовом тексту. Веома ретко наводи године за поједине догађаје. Помињу се обично само годишња доба у којима су вођени ратови. Годину углавном дели на два периода, лето и зиму. У тексту се налазе неодређени изрази као што су ὁλίγω ὄσπερον, τότε и други. Поуздана хронологија догађаја може се успоставити само уз помоћ других сведочанстава, њиховим упоређивањем и анализом.

Кинам настоји да читаоцима саопшти истину. Догађаје описује према ономе што је сазнао, у основи не мењајући садржај вести. Он не комбинује, не укршта вести, не прилагођава. Тиме његов текст несумњиво губи у уметничкој вредности, али добија у веродостојности и непосредности израза. Његови описи ратних похода више су збир прикупљених обавештења, појединих епизода, него уобличене целине. Читаоцу често остају недовољно јасни резултати похода, али су зато приказани делови битке, држање појединих војсковођа, стратегија цара Манојла. Вреди истаћи и тежњу писца да се ограда од нетачних информација. Он читаоца упозорава да му неке појединости нису познате или да у њих није сигуран (οὐκ οἶδα, ἐρεῖν οὐκ ἔχω, οἴμοι).

Кроз читаво дело провлачи се мисао о универзалности Византијског царства, о његовим правима. Традиционални погледи на свет које Кинам изражава потичу из друштва коме је припадао. Време је изменило границе Византијског царства, донело нове противнике и у Европи и на Истоку. Писац им даје места у својим излагањима, али као да их није довољно свестан, или не жели да то буде. На својеврстан начин то се примећује и у језику којим пише. Савремене народе који својим присуством, покретима или борбом чине византијску свакидашњицу било на границама Царства или у њиховим окви- рима, он назива старим именима. За њега су Срби најчешће — Аал-мати, Угрн — Хуни и Пеонци, а Турци Селџуци — Персијанци.

Кинам је ватрени бранилац политике Манојла Комнина. Сав је обузет величином његове личности. При томе не штеди ни речи

⁷ Cinn. 4.

⁸ То је запазио још *Neumann*, *Geschichtschreiber*, 80—82. Уп. коментар одговарајућих вести Кинама.

⁹ Cinn. 135.

¹⁰ Cinn. 39—40; 78; 172—173; 217—218; 231; 285.

¹¹ Cinn. 76; 173—174; 220.

ни труда да у свакој прилици истакне доминантну личност владареву, његове особине, веома ретко и мане. О цару пише готово на хомерски начин приказујући његове ратне подвиге, храброст, опрему. То је херој који неустрашиво улеће у масу непријатеља, који својом појавом и десницом побеђује противника, који ноћу спава на штиту, који залази у матицу реке да би помогао пребацивање војске преко Дунава. Давно је запажено да у овим Кинамовим описима има претеривања, улешпавања, сувише лепих боја. Срећа је да оне не утичу на тачност саопштених података.

Дело је написано јасним грчким језиком. Мали је утицај говорног језика Кинамовог доба. Упадљива је једноставност његовог изражавања. Основу његове језичке културе чини стечено образовање, не и самосталне студије у том правцу. У његовом делу могу се запазити различите конструкције. Текст је својеврстан мозаик разних утицаја (класичног грчког језика и образовања, војне литературе која га је привлачила и занимања самог писца).

Кинамово дело је сачувано у пет преписа. Најстарији рукопис потиче из XIII века. То је Cod. Vat. gr. 163, fol. 221^r–268^v.¹² Остали преписи су познијег времена и то:

- Neapolitanus gr. III B 26, fol. II^r—146^r (XVI век)
- Barberinus gr. 192, fol. 24^r—58^v (XVII век)
- Barberinus gr. 242, 1—309 (XVII век)
- Barberinus gr. 167, fol. 4^v—101^r (XVII век)

Досада је Кинамово историјско дело доживело више издања. Прво издање је приредио С. Tollius у Ухреху 1652. године и оно је почивало на препису који је учинио I. Voss.¹³ Затим га је у Париском корпусу издао Du Cange 1670. године са вредним коментаром. Ово је издање обновљено у Венецији 1729. године. У Бонском корпусу објавио га је А. Meineke.¹⁴ ОНО је прештампано још једном.¹⁵ Поједини одељци објављивани су у више наврата.¹⁶

Досадашња издања се међусобно разликују и садрже низ недостатака. Критичко издање текста не постоји. Оно би несумњиво

¹² Опис рукописа код / Mercati — P. Franchi de' Cavalieri, Codices Vaticani Graeci I, Romae 1923, 185—187; A. Heisenberg, Georgii Acropolitae opera I, Lipsiae 1903, IV—VI; S. Lampros, NE 5 (1908) 202; 260 sq.; Neumann, Geschichtschreiber, 83—84.

¹³ Ioannis Cinnami de rebus gestis imper. Constantinop. Ioanni et Manuelis Comnenorum historiar. libri IV. Cornelius Tollius primus edidit, vertit, castigavit. Trajecti ad Rhenum 1652.

¹⁴ Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, rec. A. Meineke, Bonnæ 1836.

¹⁵ Migne, PG 133, 309—678.

¹⁶ Тако у Recueil des Historiens des Croisades. Historiens grecs, I, Paris 1875 (pars III—IV), p. 211—514. Поједини одељци објављивани су и у Мађарској.

отклонило многе неспоразуме који постоје око тумачења појединих Кинамових вести. На том путу ка критичком издању дела обављене су неке предрадње, додуше само почетне.¹⁷ Мађарски научници су учинили и корак даље. Упоредили су текст Кинамовог дела објављеног у Бонском корпусу са Ватиканским рукописом, најстаријим који постоји и објавили Variae lectiones, али на жалост само за оне одељке Кинамовог дела који се односе на историју Угарске и суседних земаља.¹⁸ Пошто су се балканске области у којима су живели наши народи налазиле у сфери угарске политике у XII веку, то су оне обухваћене радом мађарских научника. Та је околност олакшала рад на преводу Кинамових вести које се овом приликом предају јавности, а пружила је и више сигурности предложеним тумачењима.

У нашем преводу употребљавају се следеће скраћенице:

- V = Vat. gr. 163
- Me = Meineke

Употребљено издање: Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, rec. A. Meineke, Bonnæ 1836.

Преводи: Преводи на латински налазе се у ed. princeps и у каснијим издањима. Текст је преведен на руски: *Карпов*, Византијске историје. Труд Иоанна Киннама. С. Петербург 1859.

Важнија литература: Chalandon, II, passim; Kap-Herr, Die Politik, 1—157; Neumann, Geschichtschreiber, 78—102; Готт, Из историје Урпифла, passim; Moravcsik, Byzantinoturcica I, 324—328; исти, Συμβολαί, 311—314; исти, A bizānci források, 189—195; исти, Bizanc es a Magyarorságnak, 72—88; Marczali, Ungarns Geschichtsquellen, 130—134; Hörmann, Syntax; Kugler, Studien, 36—38; исти, Analekten zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges, Tübingen 1878, 57—72; Babos, Adalekok, 5—17; Lamma, Comneni e Staufer, I—II, passim; Ковачевић, Неколика питања, 1—106; Ст. Новаковић, Земљиште, 163—243; Роровић, Питање о хронологији, 1—69; Јуречек-Радонић, Историја I, 140—146; Сишић, Повијест II, 48—101; Х. Г. Бек, Путеви византијске књижевности, изд. СКЗ, Београд 1967, 43—44; Острогорски, Историја, 353—370; Hohlweg, Beiträge, 4—159; Ферлуга, Византиска управа, 120—153; Историја I, 248—251.

¹⁷ F. Hörmann, Beiträge zur Syntax des Johannes Kinnamos, München 1938.

¹⁸ G. Moravcsik, Συμβολαί, 311—314; F. Babos, Adalekok, 5—17.

УГАРСКО-ВИЗАНТИЈСКЕ БОРБЕ И УСТАНАК СРБА

Кинам наводи узроке избијању рата. Угарски је краљ Лади-слав имао два сина, Алмоша и Стефана.² После очеве смрти Стефан

¹ Угарско-византијске борбе у време цара Јована II Комнина Кинам описује пошто је изложио напад Печенега на Византију и њихов пораз (Cinn. 7—8). Хонијат такође прво бележи борбе Јована II против Печенега (Chon. 19—23) да би онда прешао на описивање устанка Срба (Хонијат, вест бр. 1). Тек после тога излаже ток угарско-византијског рата (Хонијат, вест бр. 2). Дакле, Кинам и Хонијат се слажу у томе да се цар Јован борио против Угарске и Срба пошто се Царство већ било ослободило непосредне опасности Печенега. Ови су поражени 1123. године. Печенежи су, наиме, напали Тракију пете године владе цара Јована (Chon. 19), што значи 1122. године, а цар их је, по речима Кинама, поразио следеће године, 1123 (Cinn. 7). Ул. E. Kurtz, Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos, BZ 16 (1907), 86; *Острогорски*, Историја 355; користећи по/атак Михаила Сирског о овим борбама *Chalandon* II, 48—49, определио се за 1121/1122. годину, као и *Dölger*, Reg. II, 1299.

Пошто се из текста Кинама и Хонијата може закључити само то да су се борбе против Угарске и Срба водиле после 1123. године, то се прецизнија хронологија описаних догађаја може одредити само уз помоћ угарских и западноевропских извора. Тако *Annales Posonienses*, MGH SS XIX, 572, бележе да је угарски краљ Стефан II 1127. године освојио Ниш; *Annales Mellicenses*, Cod. Zwettlensis, MGH SS IX, 502, помињу под год. 1129. сукоб Грка и Угара код Саве, а текст *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae*, MGH SS IX, 134, саопштава да је 1129. године угарски краљ Стефан добио војну помоћ из Чешке и да је исте године склопљен угарско-византијски мир. Важан извор *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. M. *Florianus*, *Fontes domestici* II, 210—211, пружа податке о току борби, не и за прецизнију хронологију (Ул. *Калић-Мијушковић*, Београд 351—352, где су прикупљени подаци о томе). Неће бити тачно датирање *Dölgera*, Reg. II, 1300, који ставља склапање угарско-византијског мира у „са 1123“, што је прихватио и Ф. *Гранић*, Војвудина у византијско доба, Војводина I, 104, као време угарског напада на Београд. Неприхватљиво је и тврђење да су угарско-византијске борбе вођене 1125—1126. године. Ул. Б. *Радочић*, О хронологији угарско-византијских борби и устанку Срба за време Јована II Комнина, ЗРВИ 7 (1961) 177—186. За хронологију 1127/29. г. определило се више научника: *Шишић*, Летопис 91—92; *Moravcsik*, A bizánci források 197; исти, *Bizánc es a Magyarország*, 76—77; *Фреденберг*, Труд Киннама, 31; *Каждан*, Евде раз о Киннаме и Никите Хониате, *Byzantinoslavica* 24 (1963) 11—12; за хронологију 1128/29. г. изјаснило се више писаца: *Chalandon* II, 57—62; *Јуречек-Радонић*, Историја I. 140—141; Историја I, 249; *Huber*, Geschichte I, 346—347; *Златарски*, Историја, II, 373—4.

² Кинам овде погрешно наводи да су Алмош и Стефан били синови краља Ладислава I (1077—1095). Алмош је био брат краља Коломана (1095—1116), а син Гезе I (1074—1077), брата Ладислављевог. Био је, дакле, братанац, а не син краља Ладислава. Погрешно је био информисан Кинам и о личности краља Стефана II (1116—1131). Он је био син краља Коломана, унук Гезе I. Према томе, Алмош је био стриц Стефана II. Исту грешку чини и Хонијат, који Алмоша назива Стефановим братом (уп. Хонијат, вест бр. 2).

је као старији преузео власт у земљи³, а Алмош је побегао у Византију. По угарским обичајима брат владарев може да остане у земљи само ако му се избоду очи, Због тога је Алмош потражио уточиште код византијског цара. Угарски је краљ преко посланика захтевао да се Алмош протера из Византије. Цар је то одбио.⁴

Како пак није успео да убеди [се. цара], пређе реку Истар и опсевши град Београд (Βελέγραδα V), који лежи на реци, заузео га и сравнивши га са земљом, даде превести одатле лађама камење којим подиже град Земун⁵ у Сирмијуму (Ζεύμην εν Σιρ-

³ Пошто је Стефан био син Коломанов, то је бир знатно млађи од свог стрица Алмоша. Ова информација Кинамова, да је Стефан као старији преузео власт у земљи, није тачна. Упрасо због тога што је Алмош могао да угрози Стефанову власт, још је Коломан наредио да се Алмош и његов малолетни син ослепе. Тако онеспособљени за обављање владарских дужности, били су заточени у манастиру Dömös на Дунаву, недалеко од Ваца. Ту су провели време до Коломанове смрти 1116. године. После тога је Алмош успео да побегне у Византију. Ул. *Šišić-šidak*, Pregled povi-jesti 166; *Moravcsik*, Hungary 580.

⁴ Кинамово тврђење да је узрок угарско-византијском сукобу било пријатељско прихватање бегунца Алмоша у Цариграду, пртврђује и Хонијат. Он још дрдаје да је локални сукоб у Браничеву, који је претходио отварању непријатељстава, требало да прикрије праве разлоге сукоба (уп. Хонијат, вест бр. 2). Ствар постаје јаснија кад се дода чињеница да је цар пружио уточиште и подршку не само Алмошу него и његовим присталицама (*Chronicon pictum Vind.*, ed. *Florianus*, *Fontes domestici* II, 211). То је непопуларном краљу Стефану II могло бити веома опасно. Ул. B. *Homan*, Geschichte I, 380; *Moravcsik*, A bizánci források, 197 и критика E. Darko-a на ту књигу, BZ 35 (1935) 382—383. Међутим, супарништво Угарске и Византије се може констатовати у много ширим размерама. У првој половини XII века оцртавају се спорне области. Угарска се уплиће у балканске прилике од раније. Продор у Хрватску, освајање далматинских градова у доба краља Коломана учинили су је стално присугом у просторима за које је Византија била веома заинтересована. Брак Јована II Комнина са угарском припезом Пирошком, ћерком краља Ладислава I, у Цариграду названом Ирина (*Chronicon pictum Vind.* ed. *Florianus*, *Fontes domestici* II, 210; Cinn. 9—10 и др.), био је пут зближавања два двора, али је византијском цару пружао и могућности мешања у унутрашње прилике суседне земље (*Острогорски*, Историја 356). Најзад, помагане одбеглог Алмоша није било само епизода у међусобним односима, то је од тада била политика византијских владара. Цариград је давао подршку многим претендентима на угарски престр. Очигледно се у Византији бекство ослепљеног члана угарске династије схватало знатно шире од сродничке солидарности. Да је то такр потврђује вест сачувана у Бечкој илустрованој хроници, према којој је византијска царица Пирошка — Ирина јавила Стефану II да га цар сматра себи потчињеним (*Florianus*, *Fontes domestici* II, 210; литература о овом важном извору је веома богата. Ул. H. *Marczali*, Ungarns Geschichtsquellen 50—67; C. A. *Macartney*, *Historians* 133—142; G. *Krista*, Anjou-kori kronikáink, Századok 3—4 (1967) 457—508).

.....⁵ Кинам овде даје важан податак за историју Земунa. По њему је угарски краљ Стефан II изградио Земун, по свој прилици утврђење, од материјала разореног Београда. То је први помен овога града у XII веку. Насеље је постојало и пре тога. У крсташким изворима јавља се име »Malevilla« за Земун (*Albericus Aquensis*, *Historia Hierosolymitana*, ed.

μω).⁶ Овај се град после тога дуго времена одржа, све док не би за владе цара Манојла из темеља разорен и као по неком колу среће цео послужи за подизање зидина града Београда (прос¹ τει,χοδομίαν πόλεως¹ της; Βελεγράδων ἐγένετο). Али о томе ћу касније говорити када излагање развијајући се дође до тих времена.⁷

Migne PL. 166, col. 392; 394—395 и др. Уп. *J. Калић*, Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века, Зборник Филозофског факултета X—1 (1968) 183—190; */: Sopron*, Monographie von Semlin und Umgebung, Semlin 1890. 73sq. Дело је застарело и некритично). По Хонијатовом опису угарско-византијских борби 1127/29. године цар Јован је освојио Земун, али се ништа не каже о његовој даљој судбини (Хонијат, вест. бр. 2). Нема сумње да Византија није задржала Земун том приликом, чак и да га је привремено била освојила. Очигледно је да је по закљученом миру граница код Београда остала непромењена: Београд је остао у византијској власти, а Земун у угарским рукама.

⁶ Овде се под именом „Сирмијум“ мисли на област између Саве и Дунава, данашњи Срем. Није редак случај да се градско име прошири на читаву област, како је то и овде случај. Име античког града Сирмијума постало је и обласно име. Уп. *К. Јуречек*, Хришћански елеменат, 465; *М. Динић*, О називима средњовековне српске државе, Прилрзи КЛИФ XXXII, св. 1—2 (1966) 30—31; *Ф. Гранић*, Врјовина у византијско доба, 104. *П. Скок*, Топономастика Војводине, Војводина I, 109—110, мисли да се из вулгарнолатинског локатива Sermi — „у Срему, тј. Митровици“, развило име области — Срем. Мађари су од екавског облика Срем створили Szerem. Скок додаје да се град жупе Szerem-vár налазио на месту разореног Сирмијума, тамо где су никла црквена насеља која се помињу у угарским изворима као Szävaszentdemeter и Szent-Irene. *J. Melich*, Über zwei Eigennamen, Šišićev Zbornik, Zagreb 1929, 109—112, сматра да је словенско „Срем“ могло настати само од вулгарнолатинског »Srem«. О црквеним поседима манастира св. Димитрија у Срему уп. *G. Györffy*, Das Güterverzeichnis, 9—71. *Csdnki*, Magyarorszag földrajza II, 238; *Gyoni*, Szorvanyemlekek 122—123. У Кинамовом тексту се чешће помиње Сирмијум као обласно име. Тако се код Кинама, вест бр. 13, каже да су Угрн освојили „цео Сирмијум“ (Σίρμιον ἅλσιν). Да би означио Срем Хонијат употребљава име Φραγγοχώριον. Уп. нап. бр. 14 уз текст Хонијата.

⁷ По Кинаму је краљ Стефан II, освајајући Београд 1127. године, наредио да се град разруши и материјал превезе преко реке и употреби за изградњу Земуна. Мање је вероватна прича Хонијата о истом догађају. Он тврди да је угарски краљ напао Браничево, разорио његове зидине и наредио да се камење пренесе у Земун и употреби за изградњу тамошњег утврђења (Хонијат, вест бр. 2). У науци је тачно запажено да с обзиром на раздаљине Београд—Земун и Браничево—Земун, изгледа прихватљивија Кинамова верзија догађаја: да су Угрн Земун градили београдским камењем (*Chalandon* II, 58; *Klaić*, Povjest Hrvata I, 148; *Šišić-Sidak*, Pregled povijesti, 170). Да је овај закључак тачан уверава нас и чињеница да Кинам још једном понавља ову своју тврдњу, додуше у супротном смеру. (Кинам, вест бр. 11, нап. 156). У Манојлово време (1151. г.), византијска војска је уз помоћ Угара разрушила Земун и вративши камење, изграђивала Београд.

Овде се поставља питање шта су Мађари постигли својим нападом 1127. године. Кинамово и Хонијатово излагање се у том погледу у извесној мери разликују. Кинам каже да је угарска војска прешла Дунав, опсела, освојила и разорила Београд (Кинам, вест бр. 1). Хонијат, опет, бележи, да су Угрн прешли Дунав, разрушили Браничево, опљачкали Сердику и продри до Филипопоља (Хонијат, вест бр. 2). Иако Хонијат не помиње напад на Ниш, треба претпоставити да је и он био нападнут,

Чувши то, цар крене са свим снагама на Истар водећи са собом савезничку војску [се. састављену] од коњаника Лигура, које код нас људи називају Ломбарђанима, као и Персијанаца.⁸ И ту негде уз обалу он се улогори вршећи припреме за борбу;⁹ а

пошто се налазио на путу којим је угарска врјска продирао од Браничева до Софије. У једном угарском извору стоји да угарски краљ »invasit partes Grecie (у тексту Codex-а 545 Бечке националне библиотеке налази се текст: »Brandisium et Scardicum nee non et Nys aliasque civitates grecorum igne et gladio vastavit«) atque alias civitates Grecie igne et gladio devastavit«. Уп. *Florianus*, Fontes domestici II, 210; *Marczali*, Geschichtsquellen 67; *Huber*, Geschichte I, 347. Исто тако, Annales Posonienses, MGH SS XIX, 572, изричито помињу управо угарски напад и освајање Ниша (»Stephanus rex acceperit civitatem Nis«). Дакле, угарски извори потврђују Хонијатову вест да су Угрн 1127. године дубоко продри на територију Византије, до Ниша, Сердики. Ови подаци не противрече Кинамовом излагању у целини, иако би то на први поглед могло да изгледа. И по Кинаму су се највеће угарско-византијске борбе водиле у области Браничева и Храма. То је био и правац кретања цара Јована са војском. Он је прво кренуо у област Браничева. Затим, посебну је пажњу посветио одбрани Браничева пре него што се повукао да презими у Цариграду (Кинам, вест бр. 1). Други угарски напад, каже Кинам, погодио је Браничево. Мађари су освојили град, а цар је поново дошао у Браничево да брани границу (Кинам, вест бр. 1). Дакле, и Кинам ставља Браничево у средиште свога излагања о угарско-византијском ратовању 1127/29. године. По њему су непријатељства само *почела* угарским нападом на Београд. У литератури која се бавила овим проблемима запажа се углавном тежња да се користе и вести Кинама и вести Хонијата, али не увек у целисти. У делу *Šišić-Sidak*, Pregled povijesti 170, узима се да су угарске чете продле до Ниша и Софије и да их је цар Јован сузбио тек код Пловдива; истог мишљења су били *V. Klaić*, Povijest I, 148; *Златарски*, Историл II, 373—4, користи само неке Хонијатове податке; *М. Динић*, Браничево, 14 и др.

Chalandon II, 58—59, мисли да су то били најамници из Италије и помоћни одреди које су послали Турци, савезници царства. *Šišić*, Povjest II, 45, такође је мислио да су у питању најамници, „перзијски и талијански плаћеници“, не прецизирајући шта под тим подразумева. *Hohlweg*, Beiträge 70—72, запажа да су у Манојлово време војници са Запада чинили главнину одреда страних војника у Византији.

Овде се поставља питање када је цар Јован кренуо са војском на Дунав у борбу против угарске, када се водила борба код Храма. Да ли је цар Јован реаговао још исте године, дакле, 1127. на угарски напад и шта је постигао те године? Из Кинамовог текста сазнајемо да се цар за овај поход добро припремио: повео је собом помоћне војне одреде најамника из Италије, као и турске чете (Кинам, вест бр. 1). По Хонијату је до угарског напада дошло непредвиђено (Хонијат, вест бр. 2). Цар Јован је могао почети са војним припремама тек пошто је за њега сазнао. Ус то Хонијат бележи да су Угрн прешли у напад лети (περί δε θέριον ὄραν: Chon. 24. 8; вест бр. 2). Ако је угарски напад изведен у лето 1127. године, поставља се питање колико је било потребно времена цару Јовану да се припреми за борбе на Дунаву. Читав трк византијских операција показује да је цар имао велику војску која је непријатељима нанела тежак пораз, о чему сведоче и угарски извори (*Chronicon pictum* Vind. ed. *Florianus*, Fontes domestici II, 210—211). Решавању овог проблема доприноси, чини се, текст Хонијата. Цар је, сазнавши за угарски напад, кренуо ка Филипопољу, одакле је отерао непријатеља. Ту се задржао извесно време и употребио је следећи период за опремање својих људи (τῶ δ'ἐποῦντ καὶφ πρὸς παρὰσχεῖν τὸν οὐχέων: Chon. 24. 22; вест бр. 2) и друге ратне припреме. Хонијат не наводи колико су дуго

Стефан је, десило се наине да је изненада запао у телесну слабост, лежао болестан негде у унутрашњости земље. Па ипак, он није желео да буде немаран, него, што је брже могао, упутити одреде наредивши да онемогуће цару прелаз на супротну обалу. Хуни¹⁰ поступише према наређењу, а цар, да се не би силом одупирао, смисти следеће. Одвојивши целу савезничку војску, нареди да, држећи се подаље од реке, крену до места званог Темпон (Τέμπων ... καλούμενον)¹¹ где из хунске земље долазећи све до реке

трајале те припреме, али како је цар предвиђао и учешће ратних бродова у предстојећим операцијама на Дунаву, а они су упућивани у Дунав преко Црног мора, треба претпоставити да су оне дуже трајале. Борбе су несумњиво вођене пре зиме (реке нису биле залеђене, пошто је цар сам прешао реку бродом: Хонијат, вест бр. 2). На основу тога изгледа оправдана претпоставка да цар Јован Комнин није стигао на Дунав 1127. г., него следеће, 1128. г. То би значило да је цар 1127. г. сузбио угарски напад у области Филипопоља и предузео све мере да се обаве потребне и опсежне припреме за предстојеће борбе на Дунаву, које су вођене 1128. г. Тако је тумачио овај текст и Šišić, Poviest II 44–45; исти, Летопис 91.

Кинам назива Мађаре OSwoi, Παίονες, а код Хонијата налазимо поред ова два имена и треће — Ούγγροι. Као што је познато тежња за архаизирањем имена савремених народа јавља се не само код Кинама и Хонијата, него и код других византијских писаца. Пада у очи да Кинам и Хонијат нису доследни у употреби ових имена. Ул. Ј. Darko, Die auf die Ungarn bezüglichen Volksnamen bei den Byzantinern, BZ 21 (1912) 472–487; G. Moravcsik, Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz, BZ 29–30 (1929–1930) 247–253; *исти*, Byzantinoturcica II, 225–227; Gyoni, Magyarország 97–98; 99–100.

¹¹ Темпон је неубицирано место, знамо само његово име у рблику у коме се јавља код Кинама (χωρίον Τέμπων οὐτω καλούμενον: Cinn. II. 7–8). Из овог се одељка о Темпону могу извући следећи закључци. Прво, место се налазило на десној обали Дунава, дакле, на византијској територији. То произлази из описа кретања византијске војске овом приликом. Наине, цар је наредио да један део византијске војске (савезничке снаге) крене до места званог Темпон и да одатле пређу Дунав (το ξυμμαχικὸν ἀποτεμόμενος ἀπὸν ἐκέλευε τοῦ ποταμοῦ κατὸ πλιν ὡς ἐπὶ χωρίον Τέμπων οὐτω καλούμενον ἐλθόντας, ἐνθα βουνός τις ἐκ τῆς τῶν Οὐννων φύου, εὐνοῦς χώρας ἀπὸ ἐς τὸν ποταμὸν διήκει, ἐντεῦθεν περαιοῦσθαι: Cinn. II. 6–10). Неће бити тачно мишљење мађарских научника који су Темпон убрајали у угарске градове XII века. Gyoni, Magyarország, 107; 115, прво је констатовао да је то место које се налазило поред Дунава и Харама (стр. 107), да би касније уз Темпон ставио знак питања на месту на коме је наводио угарске градове (стр. 115). Међутим, у његовом следећем раду налазимо Темпон опет међу угарским градовима XII века (Gyoni, Szorvanyemlekek, 132). Друго, из наведеног одељка сазнајемо да се преко пута Темпона налазило неко брдо које се пружало из Угарске до Дунава. Треће, док су се неки одреди византијске војске кретали у правцу Темпона, цар Јован се са осталим снагама зауставио насупрот тврђаве Храма (ἀντικρὺ φρουρίου Χράμους: Cinn. II. 10–11).

На десној обали Дунава, преко пута Храма, налази се средњовековно утврђење Рам. У римско време ту се налазило веће утврђење. У време Трајановог похода против Дачана ту су на Дунаву (Ледерата) изгледа подигнута утврђења на обема обалама Дунава, можда и на рстрву Сапаји. Трагова цивилног насеља има из римског доба и на левој и на десној обали Дунава. Та област је била настањена и у преримско доба (М. Мурковић, Мезија 100; *Гарашанин*, Налазишта, 57; 69). Данашњи остаци Рама потичу, изгледа, из XV века, када су Турци у време султана

допире неко брдо, и одатле пређу, а он се сам са преосталом ромејском војском заустави насупрот тврђаве Храма (φρουρίου Χράμους)¹² претварајући се као да ће свакако одатле одмах ла

Бајазид II (1480–1512) подигли град на месту мањег старијег утврђења (М. Динић, Браничево, 8). У атару данашњег села Рама налази се средњовековна тврђава и независно од ње остаци римског каstrума (А. Дероко, Кулич и Рам, каstrуми на дунавском римском лимесу, Старинар Н. С. I (1951) 171; *исти*, Средњовековни градови 134–135).

Пошто се цар Јован налазио „наsupрот тврђаве Храма“, а управо то је положај тврђаве Рама, Темпон се може тражити само на тој обали реке, вероватно негде у близини. Чињеница је да археолошка истраживања нису вршена у Раму ни у његовој широј околини, па и питање убикације Темпона засад остаје отворено. Може се само слутити област у којој га треба тражити.

Нејасна је и етимологија речи Τέμπων. Према речнику W. Pape-a, Wörterbuch der griechischen Eigennamen, Braunschweig 1911, „-τέμπη“ значи „пошумљено место“, „теснац“, „непроходно место“. Да ли у томе треба тражити решење нашег топонима, или на другој страни, тешко се може прецизније одговорити. У прецизираним именима места наставак -ov је чест. Györffy, Das Güterverzeichnis 47; Gyoni, Szorvanyemlekek, passim. Ул. и P. Skok, De l'importance des listes toponomastiques de Procope pour la connaissance de la latinité balkanique, Revue int. des études balkaniques I (1937) 47–58.

¹² Угарски град Храм (Haram) помиње се код Кинама у два маха. Једном овде, за време борби 1127/29. године, а други пут у време цара Манојла 1165. године (Кинам, вест бр. 13). Хонијатове вести о Храму Besane су за поход цара Јована 1127/29. г. и за Манојлове интервенције у Угарској после смрти краља Гезе II, када је помагао акције претендента Стефана (IV). Ул. Хонијат, вест бр. 2 и 7. Бечка илустрована хроника допуњава византијске писце. Говорећи о походу цара Јована, писац ове хронике је забележио: »Venientes (sc. Graeci) transiuerunt in Hungariam in Haram...« а када је дошло до битке Υρν »pugnauerunt cum Grecis ultra ruulom Karaso versus Boron« (Boron је Браничево): *Florianus*, Fontes domestici II, 210. Храм је био важан угарск град на Дунаву. Можда је на њега мислио *Odo de Diogilo*, De Ludovici VII Protectione, ed. Migne PL 185, col. 1215, када је забележио да су крсташи из групе Луја VII стигли у Браничево и ту затекли лађе својих претходника, немачких крсташа Конрада III, па су се снабдевали из неког оближњег угарског града на Дунаву (они »transducto amne, de quodam castro Hungariae non longe posito, necessaria convehebant«).

Храм се јавља у изворима као то Χράμους (Cinn. II.11; II.20; 240.10), δ Χράμους (Chon. 25.9; 167.1; Theod. Skut. 194; 266), код Ефрема је то Χράμους (р. 164). А Melich, Honfoglaláskori Magyarorszá. A Magyar Nyelvtudományi Közinyve 6, Budapest 1925, 19–22; *Јиречек-Радонић*, Историја I, 141, мисли да је ово утврђење добило име по словенској речи „храм“ која је првобитно значила кућу, касније богомољу. Да је Haram словенски топоним прихвата и J. Knieszsa, Magyarország nepei a XI-ik században, Emlékkönyv Szent-István király, II, Budapest 1938, 468. Јиречек поред тога скреће пажњу на чињеницу да турски писац Хаџи Калфа помиње у турско време Храм и Јени Храм на две обале Дунава, што је по његовом мишљењу одговарало двема старим тврђавама „које су се обе звале Ледерата“ (*Јиречек*, Војна цеста, 85). Ово Јиречеково мишљење о положају Харама потврдила су и најновија истраживања. Храм се налазио код данашње Банатске Паланке, на левој обали Дунава, у близини места где се Караш улива у Дунав (М. Мурковић, Мезија 99; Csanki, Magyarország földrajza II, 95;

пређе. Пошто је то тако било удешено, Ромеји [се. послани одреди], су без муке прешли и Хуни, не издржавши ни први њихов напад, свом силом се потом дадоше у бекство и гоњење се продужи све до реке¹³, и ту, кад се Хуни на мосту, који реку пресвођује, у гомили скупише, деси се да се овај проломи те већина их реком повучени тамо живот изгубише, а многи и у ромејске руке допадоше; међу овима беху Акусис (Ακούσης)¹⁴ и Келадис, (Κελαδίς)¹⁵, врло виђене личности код Хуна. Успешно то обавивши, цар тврђаву Храм на први јуриш освоји и одмах пређе на ромејску страну¹⁶, па осигуравши (κρατηνόμενος¹ Ме;

Törtelnelmi atlasz 8b); погрешно је мишљење да се Нараг налазио на острву, ади између Банатске Паланке и Рама (*Р. Шмит-Б. Бошковић*, Средњековни градови у Војводини, Војводина I, Н. Сад 1939, 304; *Дероко*, Средњековни градови 159—160). Између Храма на левој обали и Рама на десној обали налази се ада Сапаја. На њој су вршена археолошка ископавања 1968. године и она су показала трагове разних епоха (римске, средњековне и оне модерног доба). Пошто су радови у току, анализе резултата треба тек очекивати. Овом приликом желим да изразим захвалност проф. др Ј. Ковачевићу на усменим информацијама о извршеним ископавањима на овом локалитету. Ул. и Arheološki pregled 10 (1968) 111—116.

Поставља се још питање од када постоји Храм. Вести Кинама и Хонијата су и прва писана сведочанства о овом утврђењу, па се стога узима као сигурно само то да је тврђава постојала у XII веку. Када је настала пре тога, за сада је тешко одгонетнути. *P. Binder*, Contributii la geografia istorică a Banatului de Severin, Studii revista de istorie 21—42 (1968) 626, сматра да је Храм постојао још у XI веку.

¹³ Види нап. 16.

¹⁴ То је био Акош, жупан бихарски, који се у угарским повељама чешће јавља у времену од 1138. до 1146. године. Ул. *Gyoni*, Szorvanyemlekek 14.

¹⁵ То је познати угарски властелин из времена краља Коломана. Његово је име Clad, мађарски Keled. Помиње се у повељама као Keled (Quelede), жупан Бача (*Fejerpataky*, Kaiman király oki. 44; 62). Његови су потомци, изгледа, били заштитници манастира св. Димитрија у Сирмију-му у XIII веку (*Györffy*, Das Güterverzeichnis 48—49; *Gyoni*, Magyarsäg 87; *UCTU*, Szorvanyemlekek 68).

¹⁶ Хонијат друкчије приказује ток угарско-византијских борби овом приликом. По њему, цар је упутио бродове преко Црног Мора у Дунав за борбу против Стефана II. Пошто је и сам цар стигао са крпненом војском до Дунава, прешао је реку. Дошло је до борбе у којој су Мађари били разбијени. Цар је освојио Срем (Frankohorion) и Земун и упутио се према Храму, где је освојио велики плен (Хонијат, вест бр. 2). Кинам о тим борбама у Срему и око Земуне не зна ништа. И не само то. Овде се поставља питање да ли су њихове вести о истом догађају противречне. *Chalandon* II, 60, мисли да Хонијатов податак о освајању Земуне од стране византијске војске овом приликом противречи Кинамовим вестима о Земуну. Наиме, Кинам тврди да је угарски краљ разарајући Београд 1127. г. изградио Земун, за који се каже πολλοίς μιν χηρνοίς, επί δε της Μανουήλ βασιλέως αυτοκρατορίας εκ βαθρων κατενεχθεῖσα . . . (Cinn. 10. 14—16). Кинам овде, дакле, каже само то да је Земун од времена Стефана II дуго постојао, да је из темеља разорен у време цара Манојла. То не значи да је тада, у Манојлово време, први пут и освојен. Могућно је, дакле, да је неко и пре Манојла освојио Земун. Па ипак, ова разлика у описима борби вођених овом приликом, остаје и даље озбиљна сметња приликом коришћења наших главних извора.

κρατηνόμενος¹ V) и град Браничево¹⁷ (Βρανίτσοβαν V) војничком по садом под командом Куртикија, стиже у Визант.

Треба одмах додати да неки западноевропски извори потврђују Хонијатову верзију догађаја. *Annales Mellicenses*, cod. Zwetlensis, MGH SS IX, 502, бележе да су угарско-византијске борбе вођене »apud fluvium Sowa«, као и *Continuatio Claustroneoburgensis* I, MGH SS IX, 613 и *Chronicon Garstense*, ed. Combos, Catalogus I, 559. Бечка илустрована хроника најопширније описује рве борбе. УгрН нису могли да се супротставе »quia Greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naves hungarorum, et eas in ipsis aquis incendebant. Misit itaque rex (sc. Стефан II) omne robur regni sui contra Grecos, quibus prefecit Setephel. (Jui venientes pugnauerunt cum Grecis ultra ruulum Karaso versus Bpron (sc. Браничево). Fuitque manus cum Grecis, nee potuerunt Hungari resistere. Tanta ergo strages raro facta est, quanta ibi contigit; riuiulus enim Karasu humano sanguine in tantum mixtus fuerat, quod omnino sanguis putabatur. Jacebantque loricati homines in fluuio tamquam trunci, super quos fugientes et persequentes transiebant riuiulus quasi super pontem. Mactabantur autem Hungari tamquam bpues, nee erat qui redimeret eos de manibus Grecorum. Ciz vero comes et alii boni milites ibi occubuerunt« (*Florianus*, Fontes domestici II, 210—211). По тексту ове хронике река коју Кинам помиње био би Караш. Затим, ова хроника зна само за један окршај после кога је дошло до преговора и склапања мира. Име војсковође краља Стефана II — Setephel — није познато у Угарској тога доба, па се претпоставља да је у питању вођ најамника, по свој прилици странац. Уп. *L. Mezey*, Die ungarische Bilderchronik, Budapest 1961, 295, нап. 349. За Сетепела *Šišić*, Povjest II, 45, мисли да је био Немац и да угарско »Setephel« потиче од немачког Stefan.

Који текст је у овом случају веродостојнији, Кинамов или Хонијатов? Кинам је на овом месту знатно опширнији, располаже већим бројем података него Хонијат. Он зна за два похода цара Јована против Угарске, док Хонијат описује само један. По Кинаму у првом походу су борбе вођене на територији Угарске, у области Храма, а у другом око Браничева, на византијском тлу. Први је поход, дакле био офанзиван, други дефанзиван. На другој страни, иако уопштен у излагању, Хонијат садржи низ тачних географских података (опис Срема на пример). У литератури су ове вести коришћене или сабирањем података Кинама и Хонијата (*V. Klaić*, Povjest I, 148—149; *Šišić*, Povjest II, 45—46) или давањем предности Кинаму. Пораз код Храма помињу *B. Ropoein*, Хисторија Брне 156; *М. Динић*, Браничево 14, и др.

У Бонском издању Кинамова текста два пута се налази облик Βρανίτσοβά (Cinn. 11.21 и 12.1). У најстаријем рукопису Кинама, у тзв. Vaticanus graecus 163 стоји на оба места облик Βρανίτσοβαν са друкчијим акцентом, нама ближњим (*Babos*, Adalekok 7). То је уочио и *Gyoni*, Szorvanyemlekek 37. То није без значаја за утврђивање етимологије речи. *J. Melich*, Über eine Gruppe von ungarischen Ortsnamen, Archiv für slav. Philologie 39 (1925), 217—235, доказује да име места Βρανίτσοβα, слов. Браничево, долази од мађарског личног имена Barancs. *П. Скок*, Топономастика Војводине, Војводина I, Нови Сад 1939, 123, позивајући се на мађарски етимолошки речник, тврди да „Панчево, као и Браничево, Оршова, садржи какво старо мађарско лично име“. Нема сумње да ово мишљење мора бити ревидирано. — Град Браничево је настао по доласку Словена на Балканско Полуострво код рушевина старог Виминацијума. За најновије резултате истраживања трг локалитета уп. *М. Pindić*, Retrospektiva terenskih radova na ostacima Viminaciuma, Limes u Jugoslaviji I, Beograd 1961, 125—130; *Мурковић*, Мезија 58—60. Браничево се помиње почетком XI века као седиште епископа (*Geizer*, Ungedruckte und wenig bekannte Bistumverzeichnisse, BZ 2 (1893) 43). Касније се помиње у крсташким изворима као важан град на путу Београд—Цариград: *Јуречек*, Војна цеста 126; 131—132;

Не много доцније Хуни опседнувши Браничево освојише га и у њему неке Ромеје побише а друге заробише; а беху који и бекством себи спас прибавише. Расрђен због тога цар Куртикија оптужи за злочин издаје и нареди да се многим батинама по леђима изудара, иако он, кажу, зидове није напустио пре него што су непријатељи свом војском почели да у град упадају и ватром куће спаљују.¹⁸

(р. 10. 11—12. 8)

У то време¹⁹ и Срби, далматски народ (Σέρβοι, ε-8-ος Δαλματιών)²⁰, припремајући одметништво срушише тврђаву Рас

М. Динић. Браничево, 7—8 и др. — У угарско-византијским борбама у XII веку Браничево је често било мета напада Мађара, али га они нису никада дуже држали пре 1180. године. И цар Јован овом приликом, и цар Манојло I Комнин касније, посвећивали су му изузетну пажњу.

Кинам је овде, као и обично, хронолошки непрецизан. Његов податак да је до угарског напада на Браничево дошло оу лоллф ѿтеров (Cinn. 12.1) после царевог повлачења, не омогућава да се одреди тачно време тог напада. Па и ток самих борби није много јаснији. Чињеница је само да се византијска војна посада града супротставила нападачима, али без успеха.

Кинам и Хонијат (вест бр. 1) се слажу у томе да су борбе против Срба вођене пошто се Царство било ослободило Печенега, дакле, после 1123. године (уп. напомену бр. 1 уз текст Кинама). Приликом ближег одређивања времена ових борби највећу тешкоћу представља излагање ове двојице писаца. Проблем је у томе што Кинам одметништво Срба ставља у време угарско-византијских борби, а Хонијат то излаже пре почетка тих борби. Коначног решења ту и нема. Може се анализом текста оба писца само претпоставити шта је вероватније. Детаљна анализа њихових текстова показује да је Кинам конкретнији, да располаже већим бројем чињеница (уп. нап. 16 уз текст Кинама). Стиче се утисак да је Хонијат сажимао излагање, да је био слабије информисан или је намерно скраћивао текст (Ул. Калић-Мијушковић, Београд 43—47; до сличног је закључка дошао и Б. Радојчић, О хронологији, 179). На основу тога изгледа да је прихватајући Кинамово тврђење да је до устанка Срба дошло у време угарско-византијских борби, не пре њих. Потврду овог закључка може да пружи, можда, и сам Хонијат, који за Србе каже да је то народ који се увек потчињава власти суседа (Хонијат, вест бр. 1). Да ли у овој узредној висти израженој на Хонијату својствен начин треба препознати српско-угарске везе, јер на друге није могућно помишљати, остаје нејасно. Чињеница је ипак да 1129. или 1130. године најкасније долази до приближавања Рашке Угарској. Наиме, тада је дошло до склапања брака између престолонаследника Беле (будући Бела II) и ћерке рашког жупана Уроша I (уп. нап. 22 уз текст Кинама). Да су Срби имали веза са Угарском у време Јована II Комнина закључио је још Јиречек-Радонић, Историја I, 141. Ул. и Историја I, 249. Chalandon II, 71, претпоставља да је српски устанак букнуо за време рата против Угарске. Златарски, Историј II, 370, мисли да је цар Јован предузео поход против Срба 1124. г. Каждан, Eine раз о Киннаме, 12, закључује да је спорно када је цар Јован победио Србе, пре или после победе над Угрима. М. Динић, О називима средњовековне српске државе, Прилози КИФ ХХХII, св. 1—2. (1966) 30, наводи да су се Срби „око 1130. године“ одметнули од Византије и освојили град Рас. По редоследу излагања код Кинама цар је наредио да се казни византијски заповедник Раса у време између првог и другог царевог похода против Угарске.

Поред имена Срба, које Кинам тачно употребљава, јавља се још и тежња за архаизирањем имена, па се они означавају као „Далмати“

(то 'Ράσον ... φρούριον).²¹ Кажњавајући због тога Критопла, који је био на челу посаде овог утврђења, цар нареди да се обучен у женску хаљину проведе тргом на магарцу.²² А он сам по други

или „далматски народ“, као и овом приликом. Ту појаву је забележио и објаснио Б. Крекић, Византијски извори III, 376, нап. 12, тачно уочавајући да Кинам на једном месту чини изузетак: помињући Далмацију „н мисли на приобалну област.

²¹ „Раса“ се као пргранични град помиње у тексту Константина Порфирогенита, De administrando imperio (Византијски извори II, 52). Затим налазимо Рас као епископију у хрисовуљи цара Василија II из 1020. године (Geizer, Bistumverzeichnis, BZ 2 (1893) 45. Ул. Јиречек-Радонић, Историја I, 127; Е. Голубинскии, Краткии очерк, 448). За старију литературу уп. И. Рувараи, Рашки епископи и митрополити, Глас 62 (1901) 1—25; за убикацију града Раса: Ст. Новаковић, Немањинске престонице Рас — Пауни — Неродимља, Глас СКА 88 (1911) 4—6; К. Јиречек, Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, Зборник К. Јиречека I, 291; Дероко, Средњовековни градови 135—136; Атлас средњовековне Србије, 195/. Најновија теренска истраживања показала су да тврђаву Рас треба тражити на брду Градина које се уздиже изнад самог ушћа Себечеве у реку Рашку. Према томе, треба кориговати раније мишљење да се Рас налазио на локалитету Трговиште, данас Пазариште, 7 км. западно од Новог Пазара на путу према Сопотанима. На Градини су откривени остаци кула, бедема и других објеката. Ул. J. Nešković, Srednjovekovni grad Ras, Vesnik Vojnog Muzeja 13—14 (1968) 355—368, где су приложене фотографије и скице нађених објеката. Историјски музеј Србије преузео је на себе да организује систематска археолошка и друга истраживања на овом важном локалитету.

²² Кинам овде даје мало података о борби Срба против Византије. Сазнајемо само то да су освојили Рас и да је цар због тога казнио заповедника Критопла, који је ову тврђаву изгубио. Овог тако понижавајуће кажњеног Критопла, изгледа, не треба изједначавати са Јоаникијем Критоплом, познатим византијским војсковођом о коме Кинам говори у неколико наврата. То је запазио још Du Gange у својим напоменама уз Кинамов текст (Cinn. 315), а преузео Hohlweg, Beiträge 78, нап. 1. Кинам ништа не казује о походу цара Јована против Срба. Из Хонијатовог текста дознајемо друге појединости. Цар је продрио у Рашку, победио Србе, задобио велики плен. Повео је собом велики број заробљеника и населио их у области Никомедије (Хонијат, вест бр. 1). Пресељавање Срба у Малу Азију било је део напора Комнина да сломи њихов отпор, како је то закључио Јиречек-Радонић, Историја, I, 124. У околини Никомедије се још 1204. године помињу „Сервохорија“ (Tafel-Thomas I, 475). Победа цара Јована над Србима помиње се у уопштеној форми у разним текстовима (песничким делима, говорима, и др.). Тако на пример Продром набраја успехе Јована II Комнина у следећем реду: освајање Лаодијеје, уништење Скита (Печенега), покорвање Далмата (Срба), победа над Дачанима (PG 133, col. 1384). У једном свом говору Михаило Италик помиње заслуге цара Јована које је стекао у борби против Скита (Печенега), Дачана (Угара), Далмата (Срба), итд. Ул. G. Mercati, Gli aneddoti d'un codice Bolognese, BZ 6 (1897) 128. У типичку манастира Пантократора наводе се победе Јованове над Персијанцима (Турпима), Скитима (Печенезима), Далматима (Србима), Дачанима и Пеонцима (Дмитриевскии, Описание I, 656). О устанку Срба у доба Јована II Комнина ул.: Јиречек-Радонић, Историја I, 124; Chalandon II, 70—71; Историја I, 249; истрогоорски, Историја 355 и др.

Овде се поставља питање који је то био рашки жупан који је водио борбу против Византије 1127—1129. године. Ни Кинам ни Хонијат га не цменују. ОН је безимени противник за њих. Данас се сматра да је то био

път стигавши γ Браничево (Βρανιζόβη), приступи журном утврђивању (ἀνοικοδομεῖν) града, Док је време на том послу пролазило, војска западе у велику невољу злупатећи се од зиме и нс-сташице залиха.²³ Сазнавши за то, краљ Пеонаца реши да што

Урош I, синовац жупана Вукана који је крајем XI и почетком XII века ратовао против Византије и који је био талац 1094. године кога је рашки жупан предао цару (Anne Comnene, Alexiade, ed. B. Leib, II, 184; уп. Византијски извори III, 388–389). У Летопису попа Дукљанина налази се податак који се везује за њега. Наиме, ту се каже да је зетски краљ Борђе са војском продро у Рашку и »invenieruntque ibi Uroscium in custodia, in qua missus a parentibus fuerat, unde extrahentes illura, dimiserunt eum iuratum in Rassa« (Шиишић, Летопис 88–89). То је било за време друге владе краља Борђа (с. 1125–1131), по хронологији и редоследу излагања Дукљанина. Уп. Шиишић, Летопис 97; 89; Историја I, 243–4). — Ва-жан податак за упознавање српско-угарских веза даје Бечка илустрована хроника. Ту стоји да краљ Стефан II чим је сазнао да је слепи Бела жив, а пошто сам није имао деце, »statimque misit nuncios in Serviam et filiam Uros comitis magni in legitimam uxorem Bele traduxerunt« (Florianus, Fontes domestici II, 211–212). Пошто је краљ Стефан II доживео рађање Гезе (будућег Гезе II) из овог брака, а зна се да је Стефан II умро 1131. г., то се склапање оврг брака ставља γ 1129. или најкасније γ 1130. годину. Према томе, тада је свакако дошло до чвршћег везивања Рашке и Угарске. — Шиишић, Летопис 91, нап. 67, закључује да је цар Јован још „негде у касну јесен 1127" послао војску на Рашку, освојио Рас и сме-с'ио у њега гарнизон на челу са Критоплом, а Уроина је нагнао „на НОВ уговор или бар на обећање да ће остати веран вазал Византије". Пошто се Уроит побунио, цар је „поткрај 1128. г.", враћајући се са похода против Угарске, приморао жупана Уроина да призна врховну царску власт.

²³ Кинам овде саопштава да је цар Јован по други път дошао γ Браничево. Када је до тога могло доћи? Овај други поход царев на Дунав Хонијат уопште не помиње. Његово се излагање о угарско-византијским борбама завршава поразом Стефана II и освајањем богатог плена код Храма (Хонијат, вест бр. 2). Додуше, каже да је после још неких сукоба склопио мир са Угрима. Бечка илустрована хроника такође не помаже разјашњењу овог питања. Основу за одређивање хронологије пружа само Кинамов текст. Наиме, ако смо први угарски напад ставили γ 1127. годину (уп. нап. 1 уз текст Кинама), онда је овај други царев поход могао бити најраније 1128. или вероватније 1129. године, пошто Кинам између првог и другог покрета царске војске ставља нови угарски напад на Браничево и устанак Срба. Реагујући на те догађаје цар Јован је кренуо по други път γ Браничево. За 1129. годину говори податак из текста Canonici Wisegradensis Continuatio Cosmae, MGH SS IX, 134, који каже да је 1129. г. угарски краљ Стефан II добио војну помоћ од чешког кнеза Собеслава I (1125–1140) за борбу против Грка и да је те године склопљен мир међу зараћенима (»Eodem anno Wencezlaus filius Suatopluk missus est in Ungariam a duce Sobeslao in auxilium regi Stephane contra Graecos, sicque cum pace rediit«). Према томе, овај чешки извор потврђује Кинамово казивање да је угарско-византијско ратовање настављено и после битке код Храма. УгарскН је краљ тражио савезнике γ борби против Византије. Њему је то очигледно било потребно после пораза код Храма. Можда се управо тим појачањима може објаснити и побољшање положаја Угарске γ овом рату. За чешко-угарске односе γ ово време уп. Грот, Из историје УгрНН 16–18.

Интересантан је податак који Кинам γ овом одељку пружа о из-грађивању Браничева. Очигледно је да је тај посао дуже трајао и да није био завршен у тренутку повлачења византијске војске.

брже пређе Истар и њих неочекивано нападне, У. земљи Хуна беше нека жена родом Латинка, а у погледу богатства и дру-гог одличја веома истакнута. Она цару посла поруку обелода-њујући шта се спрема. А како он није могао да се непријате-љима супротстави одговарајућим снагама — наиме, војска му је, како је речено, била већ исцрпљена болешћу и несташицом залиха — повуче се утврдивши град према могућностима. А да би се избегао случај сукоба са војском Хуна, упути се преко неких пустих и стеновитих предела; и доиста, тај крај у мс-штана се зове „Зла лествица" (Κακή σκάλα).²⁴ Ту војска Хуаа изненада нападе на одреде у зачељу и ничим другим не оштети-ше Ромеје, сем што делове простирки за царски шатор, који беху остављени због недостатка товарне стоке, узеше и пову-коше се, а војска Ромеја изађе одатле без губитака.²⁵

(р. 129–139)

1147.

ПРОЛАЗ КРСТАША

Са Запада је кренула велика војска крсташа. Немачком влада-ру Конраду III, који се већ налазио на путу, у Угарској, цар Ма-нојло је упутио посланике Димитрија Макремволита и Александра Гравину. Цар је тражио да вођи похода обећају и заклетвом по-тврде да се успутним византијским областима неће наносити штг-та, а за узврат је обећавао слободан пролаз и пријатељски пријеч у Византији. Цар је добио тражену заклетву.²⁶

²⁴ Овде је по свој прилици у питању Горњачка клисура кроз коју се византијска војска журно повлачила (М. Динић, Браничево 14). *Ји-речек-Радонић*, Историја I, 141, мисли да је то „теснац Ждрело на реци Млави". Уп. Huber, Geschichte I, 346–7.

²⁵ Кинам овде завршава своје излагање о угарско-византијском рату не помињући склапање мира. То чини Хонијат (Хонијат, вест бр. 2). Бечка илустрована хроника бележи о мировним преговорима следеће: »Post hec (se. угарског пораза код Храма) imperator et rex per fideles nuncios conveniunt ad colloquendum navigantes in insulam que civitati Bororich (sc. Браничево) proxima est. Ibi vero inter principes suos diu excu-santes et incusantes, tandem pace roborata redierunt ad propria« (Floria-nus, Fontes domestici, II, 211; Dölger, Reg. II, 1306). Судећи по овој вести владари су се састали, односно њихови представници, на граници, на дунавској ади код Браничева. По миру који је овом приликом склопљен граница је остала непромењена. Територијалних измена није било: Бео-град и Браничево су остали чврсто γ рукама Византије, а Срем и Земун под угарском влашћу. Да је то тако потврђују Кинам и други извори који, описујући пролаз крсташке војске 1147. године, јасно означавају Дунав као границу између Угарске и Византије (Кинам, вест бр. 2). Уп. М. Пурковић, Виминациум и Браничево, Браничевски Весник II–I (1934) ²⁶ 16.

Хонијат нешто другачије приказује преговоре између цара Ма-нојла и крсташких вођа. По њему, ови су упутили Манојлу посланике

Кад крсташи стигоше на Истар, обезбедивши тамо ове што им је потребно за прелаз, цар нареди да веома бројни писарп, поставивши се на супротну обалу реке, напишу товар сваке лађе.²⁷ Избројавши, дакле, до деведесет миријада, даље нису били у стању да броје.²⁸

(р. 69. 15—20)

(а не Манојло њима, како то налазимо код Кинама). Садржина преговора је у основи иста. Крсташи су тражили слободан пролаз преко византијске територије и могућност да се успут снабдевају намирницама. Цар је са своје стране тражио заклетву верности и обећање да ће границе Византије прећи ненаоружани. За узврат је обећавао редовно снабдевање дуж пута (уп. Хонијат, вест бр. 3). Helmoldi Chronica Slavorum, MGH SS XXI, 57, бележи да су крсташи упутили посланике „грчком краљу” »ut daret eis conductum mercatumque transire cupientibus terram suam«²⁷

Овде је реч о прелазу војске Конрада III на византијску територију. Кинам је овде, на жалост, непрецизан. Из његовог се текста не може закључити на коме су месту крсташи прешли границу. Хонијат такође не даје конкретније податке о томе. Међутим, пут војске Конрадове, и оне Луја VII, познат је из других извора. Немачка војска је ишла низ Дунав, делом бродовима, делом копном (*Otto Frisingensis, Gesta Friderici imperatoris*, MGH SS XX, 375). Прешли су Драву са много тешкоћа и наставили пут низ Дунав, кроз Срем (*Odo de Diogilo, De Ludovici VII Protectione*, Migne PL. 185, col. 1213). Пут је водио даље према Београду. Војска која је ишла копном морала је прећи Саву код Београда и наставити пут према Браничеву. Бродови су наставили пловидбу према Браничеву. Ту су крсташи напустили бродове и кренули познатим Цариградским друмом према Нишу. Да је то било тако обавештава нас *Odo de Diogilo*, о. с. Migne, PL. 185, col. 1213, који додаје да су одреди француског краља Луја VII у Браничеву затекли мноштво лађа које су Немци пре њих оставили у ТОМ граду. Ул. Р. Matković, Putovanja, Rad JAZU 42 (1878) 106; *Калић-Мижушковић*, Београд, 64. Према томе, крсташи су се срели са византијским чиновницима прво у Београду, а истоварили су лађе у Браничеву. Ул. Runciman, Crusades II, 256—260. — Овде се још поставља питање ко је пребацио крсташку војску (оне одреде који су ишли копном) на византијску територију. По Кинаму, овде (Cinn. Bonn. 69.19) то је била заслуга Манојлрва. Могућно је да су византијски бродови учествовали у томе, али је чињеница да је у Конрадовој војсци било бродова. Њихов број је чак импресионирао француске крсташе у Браничеву (*Odo de Diogilo*, о. с., Migne PL. 185, col. 1215; *Chalandon II*, 271, предност даје Кинамовим вестима).

²⁸ Број крсташа који Кинам овде даје — 900.000 — изгледа неприхватљив. Он се мора одбацити. Међутим, остаје вероватно да је Кинам забележио утисак који су крсташи Конрада III оставили на византијске чиновнике. Било их је веома много. То потврђује са своје стране *Odo de Diogilo*, о. с. Migne PL. 185, 1215. У једном другом извору за овај поход крсташа стоји: »Perrexerunt igitur armati, exercitus infinitus nimis, per Pannoniam et Bulgariam silvam, et copiosa navium multitudo per Danubium, portantibus arma et quelibet necessaria« (Causus monasterii Petrishusensis, MGH SS XX, 674). Да је број учесника у походу Конрада III био велики бележи и Отон Фрајзиншки, који је и сам пратио немачког владара том приликом (*Otto Frisingensis, Gesta*, MGH SS XX, 375). Код Виљема Тирског, налазимо чак и број крсташа: »ut constanter asserunt, qui in eadem expeditione praesentes fuerunt, in solo domini imperatoris comitatu ad septuaginta millia fuerunt loricatorum, exceptis peditibus, paryulis et mulieribus, et equitibus levis armaturae«. (*Guillelmus Tyrensis, Historia*, PL. 201, col. 661). Код Хонијата се налази вест да су

Толико, дакле, беше њихово мноштво. Кад стигоше близу града Ниша (πόλεως¹ Ναϊσού), а то је главни (μητρόπολις¹) међу градовима Дакије²⁹, ту је већ Михаило по надимку Врана³⁰, коме је од цара била поверена управа над овим крајем, њима већ био обезбедио све потребно — како му је претходно било наређено.

(р. 69.21—70.3)

Крсташи су затим стигли у Сардику.

А варвари, све док у суровим крајевима беху (наиме, од реке Истра па све до Сардике многе се високе и непроходне

царски чиновници пребројавали Конрадову војску када се ова пребацивала у Малу Азију. Због превеликог броја људи, бројање је прекинато (Chon. 87. 18—23). У литератури је прихваћено мишљење да је немачка војска била велика, али да је Кинамов податак ипак претеран. Уп. *Chalandon II*, 271, нап. 3; *Златарски*, Историја II, 378, је претпостављао да на овом месту уместо 90 „μυριάδας“ треба да стоји „χιλιάδας“, значи 90.000 људи; S. Runciman, Crusades II, 259, мисли да је укупно могло бити око 20.000 људи у Конрадоврј пратњи. *Kugler, Studien* 130, нап. 50, се противи емендацији бројки које дају Кинам и Odo de Diogilo сматрајући да су то два независна извора којима треба веровати. У Конрадовој војсци налазио се и чешки краљ Владислав II (1140—1173): Cinn. 223; *Dölger, Reg. II*, 1358.

²⁹ Кинам овде жели да истакне да је Ниш главни град читаве области у којој се налази. Помињући Дакију он мисли на провинцију Dacia mediterranea, која је обухватала области Сердике (Софије), Ниша и Кустендила (*К. Јиречек*, Војна цеста, Зборник К. Јиречека, I, 87; *Јиречек-Радонић*, Историја I, 19). Употреба старих административних термина за стање у XII веку није редак случај у Кинамовом тексту. Ниш се у XI и нарочито XII веку више пута помиње као важан град на раскрсници путева, као војно-управно средиште околних области. Путници, крсташи, хаџије, често хвале његов положај, сам град, његову околину и обиље намирница крје су у њему налазили, између осталих и арапски писац Идриси (*Lewicki, Polska*, 134—135). Ул. и V. Laurent, Une metropole serbe ephemere sur le role du Patriarcat oecumenique: Nisou-Niš au temps d'Isaac II Ange, Byz. 31 (1961) 46—52. За новија археолошка истраживања ул. R. Ljubinković, Tvrdava Niš, Arheološki pregled 4 (1962) 253—260; 5 (1963) 140—142.

³⁰ Михаило Врана, који је у Нишу дочекао Конрада III и омогућио му да се он и његови људи снабдеју свим потребним намирницама, позната је личност. Он се помиње у више наврата у време Манојла Комнина. Он је исте, 1147. г., дочекао, заједно са Михаилом Палеологом, и Луја VII. (Кинам, вест бр. 2). Нешто касније, 1150. године, учествовао је у великом походу цара Манојла против Срба. Помиње се у току борби на Тари и то у групи „ромејских стратега“, који су, према Кинамовом тврђењу, били „способни да самостално доносе одлуке“. Па ипак, Врана је на Тари гонећи Србе, запао у веома опасну ситуацију из које га је спасао сам Манојло (ул. вест Кинама бр. 4). Био је шездесетих година XII века византијски заповедник на граници према Угарској (Кинам, вест бр. 15; Хонијат, вест бр. 8, нап. 81). О породици Врана и улози појединих њених чланова у XII веку ул. Du Gange, Familiae Byzantinae, 214—216; R. Guiland, Byzance et les Balkans sous le regne d'Isaac II Ange (1185—1195). Actes du XIIe Congres international d'etudes byzantines II Beograd 1964, 127. О положају Михаила Вране 1147: *Chalandon II*, 273; *Runciman, Crusades II*, 260; N. Banescu, Les duchies byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie, Bucarest 1946, 160.

планине пружају), мирно су путовали и нису чинили ништа што не би Ромејима било по вољи. А кад се већ нађоше у равницама којима се настављају многа тешко приступачна места у Дацији, почеше онда да испољавају непријатељство и да над онима који су им нудили робу на продају врше насиље; кад би се који супротставио пљачкању, тога би учинили жртвом мача.³¹

(р. 70. 17—71. 1)

³¹ Ово Кинамово излагање, и не само оно, задира у интересно питање трговине дуж главног пута који је спајао средњу Европу са Цариградом: Београд—Браничево—Ниш—Софија—Цариград. Ако оставимо по страни овом приликом питање трговачких веза Угарске са Византијом, и јужнонемачких градова са Цариградом (уп. Ј. Калић, Београд у међународној трговини средњег века, Зборник радова, САНУ, „Ослобођење градова у Србији од Турака 1862—1867. год.“ Београд 1970, 47—60) остаје чињеница да се за време крсташких похода живо трговало дуж пута којим су се војске кретале. Поред овог Кинамовог излагања из којег сазнајемо да су Конрадови људи куповали робу у испутним византијским градовима, или отимали, треба навести сведочанство Oda de Diogila, De Ludovici VII Profectione, Migne PL. 185, col. 1215, да су крсташи Луја VII имали велике губитке у Браничеву приликом замене новца и дрдаје: »Ecce in introitu suae terrae Graeci perjurio maculantur. Debetis enim iam dicta reminisci, illos scilicet pro suo imperatore forum idoneum et cpmcambium nostris jurasse«. И даље: »... nam caeterae regiones quae nobis necessaria competenter vendiderunt, nos omnino pacificos invenerunt« (ib). За ове злоупотребе зна и Chon. 88—89. — Управо је питање снабдевања било најважније за крсташе на дугом путу према Цариграду. Крсташки вођи су се преко посланика о томе споразумевали са царем Манојлом. Хонијат је те преговоре поменуо у свом делу (уп. вест бр. 3). Тражили су да им се обезбеди куповина потребних намирница и сточне хране. Цар је свуда разаслао наредбе да се изнесу намирнице дуж путева којим ће ићи крсташи (вест бр. 3). Ово Хонијатово тврђење оснажује податак Кинама да се Михаило Врана у Нишу побринуо за оно што је Конрадовој војсци било потребно, јер му је тако било наређено (Кинам, вест бр. 2). — Потврду за Хонијатово излагање о преговорима између крсташа и византијског цара у погледу снабдевања војске, налазимо у тексту једног писца XII века: Helmoldi Chronica Slavorum, MGN SS XXI, 57, где између осталог стоји: »Dedit eis (крсташима) igitur rex Graecie iuxta placitum conductum forumque abundans rerum venalium, ubicunque castra locanda fuissent«.

Па ипак, ова трговина дуж пута одвијала се уз велико обострано неповерење. Домаће становништво је имало доста лоших искустава са наоружаним путницима запада. Догађаји из 1096. г., жестоки сукоби крсташа са мештанима у околини Београда, у Нишу, само су нама познати одломци тих искустава (уп. *Albericus Aquensis*, Hist. Hierosolymitana, Migne PL. 166, col. 393—399). Сам Кинам овде наводи да су немачки крсташи 1147. г. отимали робу и убијали оне који би се бунили против пљачке. Како је изгледала та трговина у византијским градовима лепо илуструје одломак Хонијатовог излагања. Пред крсташима су градови затварали своје капије и нису их пуштали у град. Продавци су спуштали са зидова корпе конопцима у које су крсташи стављали новац, а онда су продавци овима спуштали шта су хтели од намирница (Chon. 88). Исти податак забележио је Odo de Diogilo, о. с., Migne PL. 185, col. 1215: »Graeci autem suas civitates et castella observabant, et per murum funibus venalia submittabant«. — На КОМ је делу пута дошло до сукоба крсташа и мештана 1147. године? Иако Кинам ове сукобе везује за област између Софије и Цариграда, немогуће је искључити деоницу пута Београд—Бра-

Тако беше с Аламанима.³² А краљ Германа³³ (наиме, већ је било јављено да прешавши Истар напредује даље) реши да се не осили преко мере као Конрад. Наиме, цареве посланике, мислим севаста Михаила Палеолога³⁴ и Михаила коме беше надимак Врана³⁵ он пријатељски прими и због тога цару изјављиваше захвалност; беше јасно да неће убудуће предузимати ништа рђаво против Ромеја. Да ли га је уразумило оно што се већ Конраду било десило, или му по природи беше таква нарав, ја не бих умео да кажем. Дакле, тиме је код цара задобио много бољи пријем.³⁶

(р. 82. 5—15)

ничево—Ниш, већ због тога што добро информисани *Odo de Diogilo*, о. с., Migne PL 195, 1215, помиње злоупотребе у трговини и замени новца на које су крсташи наишли већ у Браничеву. Уп. и *Chalandon* II, 273.

³² У науци је доста дискутовано колика је веродостојност Кинамових вести о походу Конрада III. *B. Kugler*, Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges, Stuttgart 1866, 36—43; исти, *Analekten zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, Tübingen 1878, 57—72, сматра да је Кинам свој текст писао на основу архивске грађе и да је у основи тачан; ову своју мисао *B. Kugler* је поновио и неколико година касније, када су му други научници, пре свега *W. Giesebrecht*, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, Braunschweig 1877, IV, 270—271; 408, оспоравали овај закључак (*B. Kugler*, *Neue Analekten zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges*, Tübingen 1883, 29—50). *H. v. Kap-Herr*, *Die Politik*, 16—17, закључује да је Кинам у основи поуздан, да је забележио многе тачне податке. Предмет спрра у овој дискусији били су нарочито они делови Кинамова текста који се односе на сукоб између Конрада III и византијског цара. Вредност Кинамових вести за Конрадов пут до Софије нико није оспоравао.

³³ Овде је у питању француски краљ Дуј VII кога Кинам погрешно назива краљем Германа. Француска војска је стигла на византијску границу крајем августа 1147. године (*S. Runciman*, *Crusades* II, 262—3).

³⁴ Севаст Михаило Палеолог је у Софији био један од посланика цара Манојла Комнина приликом доласка Конрада III у тај град. Ту се дају и подаци о његовој делатности у претходним периодима (Cinn. 70). Обављао је у Манојлово време више важних мисија, међу којима је нарочито значајна била она у Италији 1155/6. год. (Cinn. 135; *Chalandon* II, 349—350, нап. 1; 364).

³⁵ Уп. нап. 30 уз текст Кинама.

³⁶ Ову Кинамову констатацију потврђује *Odo de Diogilo*, о. с., Migne PL. 185, col. 1211: »Sed quoniam id toties replicari non potest, quoties illi (regi) gratis devotionem sui animi demonstrarunt, dicendum semel est omnes villas, castella et civitates usque Constantinopolim honorem illi regum, magis et minus, omnes tarnen pro viribus exhibuisse«. Очигледно је дисциплина у војсци Луја VII била боља него у редовима немачких крсташа. Томе је свакако допринело и то што је француска војска била мања (уп. *P. Matković*, *Putovanja*, *Rad JAZU* 42 (1878) 106). На више места се Odo de Diogilo жали на понашање немачких војника, на насиља и пљачке које су вршили. То је изазвало велико неповерење мештана, који су пред крсташком војском бежали у шуме и планине носећи собом храну и стоку, или су се затварали у градове. И, како сликовито додаје овај писац, више су им сметали мртви Немци него наоружани Грци на дугом путу преко византијске територије (*Odo de Diogilo*, о. с., Migne PL. 185, col. 1217—1218).

ПРВИ ПОХОД ЦАРА МАНОЈЛА ПРОТИВ РАШКЕ

Међутим, сазнавши да су Аламани, Далмати (Δαλμάτῃα) и Пеонци, обавештени о његовим [се. царевим] припремама за рат на Сицилији, дошли до међусобне сагласности да сами нападну РOMEJE са Запада³⁸ и да је Јагупасан, персијски фи-

³⁷ Cinn. 101 и Chon. 117—118, се слажу у тврђењу да је Византија повратила Крф од Нормана. Зна се да се то догодило 1149. године. Манојло је намеравао да отпочне непријатељства у Италији, али је од тога одустао и кренуо у поход против побуњених Срба (*В. Г. Василевскии*, *Согоз*, 41, нап. 1; *Chalandon* II, 385; *Јиречек-Радонић*, *Историја*, I, 142; *Острогорски*, *Ист. Византије*, 360. Ускрс 1149. г. провео је Манојло у околини Солуна: *В. Василевскии*, *Василии Охридског неизданног надгробног слово*, ВВ I (1894) 96—97.

Кинам овде доводи српски устанак 1149. године у непосредну везу са широким савезом неких европских држава, које су се удружиле у борби против Византије. Стари византијско-нормански сукоби обновљени су у време Другог крсташког рата 1147. г. (Chon. 82; *Chalandon*, II, 320). Они су у великој мери утицали на образовање двеју коалиција у Европи, груписање снага. За време боравка Конрада III, немачког владара, у Византији дошло је до већег зближавања између Немачке и Византије. Два владара су се договорили да почну операције у Италији против норманског краља Рожера II. На другој страни, Рожер II је такође окупула савезнике. Нашао их је у личности војводе Велфа, највећег противника краља Конрада III, затим у Угарској. Идеји борбе против Византије прикључио се и француски краљ Луј VII. Тако су створена два савеза. На једној страни Нормани, Велфи и Француска, а на другој Византија и Конрад III. Борба се водила између Нормана и Византије око јонских острва, између Велфа и Штауфоваца у Немачкој, а у оквиру овако распоређених снага (*Kap-Herr*, *Die Politik*, 37). Временом су у ову борбу увучене и друге државе, Угарска и Србија. Тиме је антивизантијска коалиција знатно проширена. — Дакле, под Кинамовим Аламанима у овом одломку треба подразумевати странку војводе Велфа, савезника норманског краља Рожера II, у Немачкој.

Овде је посебно интересно питање српско-угарских односа. Кинам каже да Аламани, Срби и Угри „εἰς ὁμολογίαν ἀλλήλους ἐννήλκον“ (Cinn. 101. 20—21). О томе говори и Протром (Rec. des hist. des croisades, Hist. grecs, II, р. 742, v. 265 и д.). Угарско-српска сарадња коју Кинам овде наговештава долази до пуног изражаја у борбама 1150. године (уп. Кинам, вест бр. 4). О томе недвосмислено говори Хонијат. По њему, Манојло је сазнао да српски владар 1150. Г. „опέισα-9-ат κατὰ Ῥωμαίων τοῦ γεῖτοσι ΠαW“ (Chon. 121.20; вест бр. 5). У то време је у Рашкој владао Урош II, који је био близак сродник угарског краља Гезе II (1141—1162). Мајка Гезе II била је Српкиња Јелена, кћи Уроша I, а рођена сестра жупана Уроша II. Дакле, тадањи рашки жупан је био ујак угарском краљу. Поред тога, чињеница је да је најмоћнија личност угарског двора тада био бан и палатин Белош, такође брат Уроша II и краљице Јелене. (уп. нап. 76). Интереси Рашке и Угарске су се подударали. Угарска се од 1149. г. налазила у раив са Византијом (ИпатБевскал ЛСТОПИСБ под год. 1149. има податак да се Геза II налазио „у раТв са царем“: Полное собрание РВСКНХ летописи, II, 1908, 384; уп. *Фреиденберг*, *Труд Киннама*, 21—2. Срби су устанком 1149. г. настојали да се ослободе византијске власти. Уп. *Василевскии*, *Согоз*, 47—8; *К. Грот*, *Из истории Угрии*, 149—151). Овим подацима угарско-српска сарадња изгледа доказана. Оста-

ларх³⁹, решио да заједно са султаном пустоши Азију⁴⁰, онда он [се. цар] крену на Далмате живо настојећи да њиховог архижу-пана који је већ био отпочео да се бори, још сад (τφ τέωξ) казни.⁴¹

(р. 101. 18—102. 1)

Продревши у Далмацију (Δαλματίαν)⁴² цар разори тврђаву Рас (τδ Τασον) и све успут опустоши. Небројено мноштво које

је још отворено питање да ли је она била део ширег норманско-угарског савеза. Да је Геза II преговарао са норманским краљем Рожером II постоји директан податак. У једном неспорном документу помиње се његов посланик Адалберт који је био упућен сицилијском краљу да са њим преговара (G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, I, Pest 1860, 63—64). Издавач ставља документ у 1150—1154. г.; *ВасилБевскии*, *Согоз*, 44, доводи га у везу са догађајима 1149. године, што прихвата и *Sufflay*, *Hrvatska*, 32. Поред свих ових података о угарско-норманско-српском савезу рстаје чињеница да су се Срби 1149. године борили сами против Манојла. Помоћ је стигла тек следеће године.

³⁹ То је Yakoub Arslan, ранији савезник цара Манојла у борби против иконијског султана. Он се чешће помиње у време цара Манојла (*Chalandon* II, 243—246; 424).

⁴⁰ У питању је иконијски султан Масуд, који је у то време успео знатно да прошири своју власт и утицај у Малој Азији и на штету латинских поседа на Истоку.

⁴¹ Кинам нас овде само површно обавештава о акцији Срба 1149. године. Његов податак да је српски велики жупан већ био почео борбу против Византије сасвим је уопштен. Шта су Срби нападали? Делимичан одговор даје Хонијат. По њему, Срби „κατὰ Ῥωμαίων ὄπλα ἤραντο, κα κακῶς δ' ἐ-9-ετο τὰς ὑπο Ῥωμαίων ὁμορὸν αὐτοῖς χάρας“. (Chon. ed. Bonn. 119. 16—18; вест бр. 4). О томе које су то „пограничне области“ молсе се само нагађати. Из текста Кинама и Хонијата не може се ништа одређеније рећи ни о претпоставци *Ф. Шишића*, *Летопис*, 103—104, да је Деса, брат српског великог жупана Уроша II, провалио у Требиње и Дукљу 1149. или 1150. године. На ту могућност упозорио је још *Анастасијевић*, *Отац Немањин*, 23. Наиме, Дукљанин ту, у завршним реченицама свога дела, каже да су се против кнеза Радослава подигли „стари непријатељи“ који су позвали Десу, сина Урошевог, и предали му Требиње и Зету (*Шишић*, *Летопис*, 375). Овај одељак се датира у оквирне године 1143—1151. Кнез Радослав је био штићеник цара Манојла, а Деса се у повељи из 1151. г. помиње као „кнез дукљански и захумски“ (*T. Smičiklas*, *Codex diplomaticus*, II, 67—68; о аутентичности ове исправе уп. *Шишић*, *Летопис*, 242—255). Против тог мишљења нове доказе изнео је М. *Динић*, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, Прилози КИФ 28, св. 1—2 (1962) 5—16. Иако Ф. Шишић не користи цитирани Хонијатов податак, он повезује српско-византијске борбе 1149. г. са унутрашњим борбама у Зети о којима говори Дукљанин. За сада се не зна које је то пограничне византијске области нападао Урош II 1149. године.

⁴² Кинам овде не говори о правцу кретања византијске војске. У Хонијатовом делу налази се податак да се цар Манојло 1149. године налазио у Авлони када је сазнао за устанак Срба. Одатле је са расположивим снагама кренуо у Пелагонију прмпреМажвН се за поход против Срба (Хонијат, вест бр. 4). Из Пелагоније је Манојло по свој прилици кренуо преко Косова поља према Расу. Нема довољно елемената за закључак да је Манојло ишао преко Софије, Ниша, долином Мораве (*В. Јовановић*, *Средњовековни град Звечан*, Старианр XIII—XIV (1962—63) 143—144). То што је редослед Манојлових освајања овом приликом био

је начинио робљем, остави тамо са војском севастоперту Константину, кога називаху Анђелом⁴³, а сам продужи даље и стигавши у област Никаву (Νίκαβαν τε Ме; Νίκαβαν τε V)⁴⁴ која је такође припадала архијупану, сва тамо подигнута утврђења

Рас—Никава—Галич, не може да буде одлучујуће у овом случају тим пре што ни данас не знамо где се налазила та Кинамова Никава. То што се Звечан не помиње у овим операцијама 1149. године не значи да византијска војска није могла проћи мимо њега. Пут Манојлове војске из Пелагоније преко Софије и Ниша изгледа толико заобилазан да га је тешко прихватити, а нема података да се Манојло из Авлоне вратио у Цариград. Управо чињеница да је цар кренуо прво против Раса, дакле у средиште земље, говори за то да је он из Пелагоније ишао краћим путем, дакле преко Косова. *Ст. Новаковић*, Немањинске престонице Рас—Пауни—Неродимља, Глас СКА 88 (1911) 4—5, сасвим нејасно претпоставља да је цар Манојло „од некуд из Далмације, враћајући се у Цариград, с војском прегазео Рашку”.

⁴³ Константин Анђео је позната личност из времена цара Манојла. Он је не само учествовао у овом походу против Рашке 1149. године, него је ратовао на разним странама. Између осталог, био је и заповедник византијске флоте у борби против Нормана, али је тада био поражен и заробљен. Био је близак сродник цара Манојла, пошто је био ожењен Теодором, ћерком Алексија I Комнина (Ул. *Chalandon* II, 216—217; 348). Год. 1165. била му је поверена дужност да обнови Земун и друге византијске градове (Chop. 177). Носио је титулу севастоперта. За ту титулу уп.: *Du Gange*, Glossarium, col. 1342. Ул. и: *Острогорскии*, ВозвБппение рода Ангелов 112—115; *Stiernon*, Notes de prosopographie, REB XIX (1961) 273—283.

⁴⁴ Кинам је једини извор који помиње област Никаву. Из овог одељка се може закључити само то да је Манојло разорио прво Рас, затим стигао у Никаву и најзад пред Галич, као и то да је Никавом управљао рашки жупан и да је у њој било више утврђења (та φρούρια). Хонијат описујући борбе 1149. г. у Србији не помиње ниједно место сукоба (Хонијат, вест бр. 4). Ово, за утврђивање територије српског жупана тако значајно питање, одавно је привлачило пажњу научника. *Љ. Ковачевић*, Светостефанска хрисовуља, Споменик СКА IV (1890) 9, мисли да у Никави треба препознати искварено име жупе Пнуће. *Ст. Новаковић*, Немањинске престонице, 4—5, је одбацивао Ковачевићеву претпоставку и мислио да Никава „најпре може бити старије име Ибарског Колашина”. *Р. Ј. Сафарик*, Slovanske starozitnosti II, Praha 1863, 232, сматрао је да Никаву треба идентификовати са реком Нишавом. Истог мишљења је био и *Василевскии*, Сокзз, 48, што је преузео и *Chalandon* II, 386. Против изједначавања Никаве са Нишавом устао је *К. Гром*, Из историји Угрім, 150, тврдећи да цар Манојло сигурно не би концентрисао своје снаге 1150. године у области Ниша, у пределу који су Срби узнемиривали. *Јиречек*, Трговачки путеви, Сборник К. Јиречека, I, 245, нап. 106, истиче да Кинамовом опису Манојловог похода против Срба 1149. године не одговара област Нишаве. Он је упозорио да Никаву можда треба тражити на реци Макви код рушевина града Рожаја у околини изврришта Ибра. *В. Јовановић*, Средњовековни Звечан, 143, нап. 40, закључује да је мало вероватно да је област Никава обухватала град Звечан. Ова дуга и незавршена дискусија око положаја Никаве може се резимирати истицањем закључка да није познато ни данас где се она налазила, чак III где је тачно треба тражити. Овде треба истаћи да се Никава у рукопису Vat. gr. 163 јавља са акцентом који се разликује од оног у Бонском корпусу. То је Νίκαβαν τε V место Νίκαβαν τε у издању Meineke. За *Variae lectiones* ул. *Babos*, Adalekok, 7.

потчини без икакве муке. Дошавши у Галич (Γαλιτζτ)⁴⁵, пошто установи да тамошњи варвари неће да му предају то прибежиште (то χρησφύγετον) уздајући се у своје мноштво и у неприступачност положаја, постави логор и нареди да се не часећи ни часа гађају они на бедему стрелама и камењем из праћки и тако кроз три дана на јуриш освоји ту тврђаву. Затекавши тамо мноштво варвара, који су делом били ратници, а делом сточари, одатле их подиже и одведе. И њих, када, поново се вративши, стиже у Рас, посла у Сардику и у друге ромејске крајеве да се настане; а сам, сазнавши од Анђела да је жупан⁴⁶ сачекавши погодан тренутак, после његовог одласка одатле по-

⁴⁵ Галич се помиње у Светростефанској повељи у међама села СелБчаница, данас Сочаница, на десној обали Ибра (*Љ. Ковачевић*, Светостефанска хрисовуља, Споменик СКА IV (1890) IX). На западној страни Копаника код села Сочанице у прошлом веку су још били видљиви остаци римског муниципија, варошких зидова, топионице, каменог моста преко Ибра (*Јиречек-Радонић*, Историја I, 23—4. *М. Пурковић*, Попис села у средњовековној Србији, Скопље 1940, 140; *Г. Шкриванић*, Властелинство св. Стефана у Бањској, ИЧ 6 (1956) 179; 182). Рушевине Галича описао је *А. Ђонковић*, Горњи Ибар, Годишњица Н. Чупића 25 (1906) 189; 220 и 26 (1907) 445. Данас се поуздано зна положај Галича (ул. Атлас средњовековне Србије, Пробни лист V; затим, *Н. Ђиревић*, Kompleks Galič, Muzeji 3—4 (1949) 66—77. *Г. Шкриванић*, Gradovi i utvrđenja u srednjovekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku, Vojnoistorijski glasnik 2 (1969) 139. — У вези са овим поставља се и питање да ли је Кинамова Σετζενίτζα (ул. вест бр. 4; Cinn. 105. 10) исто што и Сочаница на десној обали Ибра. Кинам помиње локалитет Σετζενίτζα у оквиру излагања Манојловог похода у Србију 1150. године: "βασιλεὺς δὲ ἐπὶ μέσης τῆς εἰς Σετζενίτζαν φερούσης τὸν χάρακα πηξάμενος..." (вест бр. 4; Cinn. 105. 9—11). Неки аутори су изражавали сумњу да ли је Кинамова Сеченица идентична са Сочаницом. *Василевскии*, Согоз, 58, нап. 1, мислио је да у Кинамовој Сеченици треба препознати реку Ситницу на Косову пољу. *В. Јовановић*, Средњовековни Звечан, 144, нап. 46, прихвата мишљење *Р. Ј. Сафарика*, Slovanske starozitnosti II, Praha 1863, 280, да је логичније, с обзиром на удаљеност села Сочанице на Ибру од реке Таре, места где се одиграла чувена српско-византијска битка 1150. г. (цар се идући према реци Тари задржао на пола пута који води у Сеченицу), тражити Кинамову Сеченицу у Сјеници. Међутим, из Кинамовог описа Манојловог похода против Срба 1150. године (ул. Кинам, вест 4) могу се извући следећи закључци: прво, Манојло је ОКУПНО ВОЈСКУ у Нишу („ἐπὶ Ναϊόν το στρατεύμα ἤγειρεν”: Cinn. 104. 2). Нема података да је војска ишла преко Косова ка средишту Рашке. Друго, ако је цар кренуо против рашког жупана логично је да је напао и средиште Србије, област Раса. Да је цар био у центру Рашке може се закључити из песме Продрома, посвећене управо овом походу, односно Манојловим подвизима у њему (*Racz*, Bizānci költemények, стих 16—18). Ако је Манојло био у средишту Рашке, у области Раџа, по свој прилици је ишао долином Ибра. (уп. нап. 59 овог коментара о кретању византијске војске 1150. г.).

⁴⁶ Иако Кинам овде каже да је нападе на византијску војску обновио жупан (ζουλάνος), а не велики жупан (οφρχίζουλάνος), како чешће назива српског владара, нема разлога за претпоставку да је реч о двојици људи. Уроні II, рашки велики жупан, који се повукао пред надмоћнијом Манојловом војском, напада мање византијске снаге када му се за то указала погодна прилика. Очигледно је то смисао ове вести. За личност Уроіпа II ул. нап. 76 овог коментара.

чео да напада на Ромеје и да је већ дошло до борбе, крену што је брже могао оданде са намером да га зароби. Али овај, чувши да Ромеји наилазе, бежећи преко планинских превоја, пешице избеже опасност. Цар се упуту кроз земљу, пошто уопште није било никог да га у томе спречи, опустоши је и спаливши тамошње зграде (τους; ἐνταῦθα ... δόμους) намењене архијупану за владарско седиште⁴⁷, оде.

(р. 102. 18—103. 19)

1150.

ДРУГИ ПОХОД ЦАРА МАНОЈЛА ПРОТИВ РАШКЕ

А идуће године, већ пред крај лета⁴⁸, када путеви за Србију (κατά την Σερβικήν) постају најпогоднији за војску која

⁴⁷ Шта је овом приликом попалио Манојло? Кинам саопштава да су то биле куће (τους δόμους) српског великог жупана. Најприроднији је закључак да је то била престоница Уроша II, у ствари пребивалиште жупаново, како је то тачно запазио још *Ст. Новаковић*, Немањинске престонице, Глас СКА 88 (1911) 5; 47. По свој прилици то су били дрвени објекти које је византијска војска уништила, *К. Јиречек*, Ист. I, 142, је мислио да је то била „једна од престоница“ српског жупана. *Василевскии*, Согоз, 49, схватио је ово место као дворца жупанов. Да ли су овде у питању зграде жупанове у непосредној околини Раса, како је то *Ст. Новаковић*, Немањинске престонице, 44, закључивао, или објекти који се могу тражити и у ширим оквирима средишта Рашке, тешко је данас коначно решити све док археолошка истраживања не буду донела свој суд о томе. Ул. *В. Јовановић*, Средњовековни Звечан, 143, нап. 41. Међутим, овде се поставља и једно шире питање: какви су били стварни резултати Манојловог похода 1149. године? У основи се излагања Кинама и Хонијата овде слажу уз напомену да је Кинам знатно опширнији, располаже већим бројем података. По Кинаму, Манојло је разорио Рас, освојио Никаву и Галич пустошећи све успутне области да би на крају попалио област Раса. Заробљене Србе је преселио у област Софије. Пред византијском војском српске снаге су се повукле, а напади су обновљени тек по повлачењу главнине војске. Ову тактику повлачења пред надмоћнијим непријатељем помиње и Хонијат, као и спаљивање српских насеља и заробљавање већег броја људи (ул. Хонијат, вест 4). На овај поход византијског цара против Срба односи се, изгледа, и један говор Михаила Солунског у коме ретор наводи да је Манојло напао средиште српске земље (*Regel*, Fontes I, 174—175). Већина научника сматра да је говор настао 1150. године (*Krumbacher*, 473; *Moravcsik*, A bizánci források, 206); *Chalandon* II, 386; *Јиречек-Радонић*, Историја I, 142; једино *Browning*, The Patriarchal School, 12, ставља га у 1155. год. Иако успешан, Манојлов поход 1149. године није донео трајније резултате. То јасно произилази из чпњенице да одмах следеће године, 1150, Манојло опет креће против Срба, са још већом војском и бољим припремама. Но, и српском жупану је стигла помоћ 1150. године. Били су то савезнички одреди угарског краља. Тако је борба из 1149. године настављена, али у већим размерама.

⁴⁸ Кинамово излагање се овде слаже са Хонијатовим (Хонијат, вест бр. 5) да је цар Манојло, вративши се са похода против Срба 1149. године, одмах следеће године, дакле 1150, кренуо поново у борбу против Рашке. Кинам овде изричито каже да је цар „пред крај лета“ сакупио војску код Ниша. Из Хонијатовог текста сазнајемо да је цар у рано

напада (πολέμο⁴⁹), јер тада дрвеће већ почиње да губи лишће, сакупи војску код Ниша (Ναϊσόν).⁴⁹ Сазнавши ту да се из Пеоније шаљу снаге Далматима у помоћ (ἐπὶ συμμαχία Δαλματίας¹), постара се да војска пређе преко земље назване Лонгомир (Λογγομῆρο⁵⁰) да би се Пеонци, који су напредовали с десне стране⁵¹, сукобили с ромејском војском. Кад стиже близу Саве (Σάου)⁵²,

пролеће 1150. године стигао у Пелагонију (Хонијат, вест бр. 5). То би значило да се цар више месеци припремао за поход против Срба, од раног пролећа до измака лета 1150. године. У старијој литератури је борба на Тари, тј. овај Манојлов поход, стављана у 1151. годину (*P. J. Šafarik*, Geschichte der Serb. Literatur, Prag 1865, 59; *Huber*, Geschichte I, 354).

⁴⁹ Изгледа да је цар Манојло дошао у рблост Ниша из Пелагоније у којој се налазио у пролеће те године (Хонијат, вест бр. 5). Савременици нису забележили појединости овог његовог пута. *Chalandon* II, 387, мисли да је Манојло с војском из Пелагоније кренуо ка Вардару, а затим долином Мораве према Нишу.

⁵⁰ Жупа Лугомир је обухватала доњи ток реке Лугомир. Помиње се и у повељи Стефана Првовенчаног којом је она подређена Жичи (Munimenta Serbica, 13); ул. *Ст. Новаковић*, Српске области X и XII века, Гласник СКА 48 (1880) 123—4; *М. Динић*, Област централне Србије у средњем ВбKV, Археолошки споменици и налазишта у Србиш, Београд 1956, 52; *Г. Шкриванић*, Жичко епархијско властелинство, ИЧ 4 (1952—1953) 165. Чињеница да се у имену ове жупе (Лонгомир код Кинама) сачувало назално полувокално „п“ указује на старост тог топонима.

Којим су се правцем кретале угарске снаге упућене Србима у помоћ? Овде сазнајемо да је цар Манојло послао војску у област Лугомира да се сукоби са УгрнМа, по свој прилици очекујући њихов продор познатим Цариградским друмом, преко Браничева и Равног. Тако је ОВai одељак схватио и *Г. Шкриванић*, Bitka na Tari, Vesnik Vojnog muzeja JNA 6—7 (1962) 27. Из Кинамовог излагања у наставку („του δε Ρωμαίων στρατού προσηρῶ Ὑφροῦντος οἱ ἐπὶ Υορτανωνίαν ἐξ'όντες τοῖς Οὐννοῖς δδω πορευοσένους ἐντετυνηκότες εἰς χεῖρας ἡλθον.“ *Cinn.* 104.24—105.2), сазнајемо ДЗ је Византијска војска даље напредовала и да су Угре срели они који су ишли да набаве сточну храну, па је тек онда дошло до сукоба. Дакле, до борбе није дошло у Лугомиру, византијска војска се кретала даље према Сави и Дрини. Постоје две могућности: или су угарсци одреди прошли Лугомиром пре него што је стигла византијска војска, како је мислио Јиречек, Историја I, 143, или су Угрн, што је још вероватније, ишли другим путем. Ако је, напустивши Лугомир, византијска војска кренула прво у правцу Саве, а затим Дрине, није јасно чиме би се то могло тумачити, ако не пресецањем пута УгрНМа. Тешко се може прихватити схватање да су Манојлови одреди „гонили“ Угре (*Г. Шкриванић*, Bitka na Tari, 27—29). Они их једноставно нису срели у Лугомиру и то је све што се из Кинамовог текста може закључити. Византијски одреди су прешавши Лугомир кренули према Сави очекујући, по свој прилици, да ће Угрн њу прећи на путу ка Рашкој, али не наишавши на непријатеља ни ту продупчили су према Дрини. — УгарсКН одреди су могли кренути Србима у помоћ и старим римским путем преко Саве: Сирмијум—(Заслон—Шабац)—(Уб)—(Ваљево)—долина Западне Мораве, или можда долином Колубаре — (Ваљево)—Западна Морави. Ул. карту римских т/тева у Археолошким споменицима I (Западна Србија), Београд 1953, 14; *К. Јиречек*, Трговачки тлгеви, Зботзник К. Јиречека I, 302; *Ст. Новаковић*, Српске области X и XII века, 123, мисли да су Угрн ишли путем уз Дрину; *Ђоровић*, Историја Босне, 160, претпостављао је да су продрили у Србију „преко подручја свог босанског вазала“ (бана Борића).

⁵² *Василевскии*, СОЮЗ, 57, нап. 5, тумачио је овај одељак на тај начин да се византијска војска кретала долином Западне Мораве и да

одатле заокрену према другој реци по имену Дрина (Δρυινά) која извире негде одозго и одваја Босну од остале Србије (Βόσθναν της άλλης Σερβικής διαφεῖ). Босна није потчињена архијупану Срба (εστὶ δε ἡ Βόσθνα οὐ τῷ Σερβίων ἀρχιζουπάνῳ καὶ αὐτῇ εἰκουςα) НБГО народ γ НБОЈ има ПОСЕбан начин живота и управљања (ἀλλ' ἔθνος ἰδίᾳ παρὰ ταύτην) καὶ ζῶν καὶ ἀρχόμενον).⁵³

А откуд је дошло да су се Хуни сукобили са Ромејима, одмах ћу објаснити. Беше у народу Далмата неки човек, не знам како му оно би име, брат му беше Белош (Βέλοσις), а обојица беху виђене личности код Далмата. Тај се оженио сестром архијупана, и кад се деси да остане, никако не бих умео рећи на који начин, без оба ока, повуче се у Пеонију. Пошто је тамо провео дуго времена, постаде веома одан краљу Гези као човек који је учествовао у његовом образовању и васпитавању од самог детињства.⁵⁴ Дугујући због тога Гези захвалност, покушао је да му потчини Далмацију (Δαλματίαν) и наговарајући га упорно на то, непрестаним причањем успе да га убеди. Стога Геза, чим је

приближавање Манојлових одреда Сави не треба буквално схватити. По њему, царска војска се приближила Сави само колико то чини ток Западне Мораве. Ово тумачење је натегнуто. Кинам је у овом одељку герграфски прецизан: помиње жупу Лугомир, Дрину, зна да она одваја Босну од Србије, итд. Сви елементи показују да његовом излагању овде треба поклонити пуну пажњу; немогућно је негирати само један податак у њему. Поред тога, Продром у песми посвећеној овом Манојловом походу против Срба на свој начин доводи γ везу Саву и Тару. (*Racz*, *Vižanci költemenyek*, 23, стих 5—7).

⁵³ Кинам је овде забележио један интересантан податак — да река Дрина одваја Босну од остале Србије, а γ следећој реченици додаје да Босна није потчињена архијупану Срба него има свој начин живљења и управљања. Ову вест о властитом начину управљања (ἰδίᾳ) Кинам саопштава уз догађаје из 1150. године. Можда γ томе треба препознати власт домаћих банова под врховном влашћу Угарске, како је то закључио *Ђирковић*, *Историја Босне*, 42. Јер, од 1138. године γ угарским повељама γ титулатури владара из династије Арпада изражавају се претензије на Босну. Год. 1139. краљ Бела II је дао „херцештво босанско“ (*bos-pensem ducatum*) своје сину Ладиславу, а босански бан Борић се помиње као угарски вазал у борби против Византије 1154. године (Кинам, вест бр. 8; *Ђирковић*, *Историја Босне* 42—3). Нема сумње да овај Кинамов податак значи мали, али важан допринос упознавању прилика γ Босни средином XII века.

⁵⁴ Овде је Кинам побркао две личности: бана Белоша и угарског краља Бела II Слепог (1131—1141). Кинам γ овом одељку каже да је Белошев брат био ожењен сестром српског великог жупана и слеп. Међутим, из угарских извора се зна да је сестром српског великог жупана Υροῖα I био ожењен угарски краљ Бела II Слепи. (Ул. нап. 22 овог коментара). Ову Кинамову грешку уочио је још *Грот*, *Из историје Угрии*, 39—40, и мислио да је звучна сличност имена Белош — Бела навела Кинама на погрешан пут. Да је то грешка Кинамова и да је γ питању угарски краљ Бела II Слепи, прихватио је и *V. Klaić*, *Hrvatski bani za Arpadovića*, *Vjestnik k. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zem. arhiva I* (1899) 134—135. Ул. и *К-Овачевић*, Неколика питања, Глас СКА 58 (1900) 66—67. О бану Белошу и његовој улози γ Угарској ул. нап. 92 овог коментара.

чуо за продор Ромеја у Далмацију, посла снаге Далматима у помоћ. Ово беше узрок (αἰτία) непријатељства Ромеја према Хунима.

Док је ромејска војска даље ишла, они који су изашли да набаве сточну храну, сусретоше Хуне који су путем пролазили и сукобише се с њима. Чим је цар о ТОМ обавештен, посла протосеваста Јована⁵⁵ са војском да притекне у помоћ. И кад дође до битке, Хуни се, поражени од Ромеја, бежећи ступише до самог тока реке Стримона (Στρυμόνος Με; Στρυμόνος V).⁵⁶ Изгубивши ту извештан број људи, нагнуше у бекство безобзирце, а Ромеји стално бегунцима беху за петама и кад, стигавши до реке Таре (Τάραν), видеше да нико на њих не иде, сетише се повратка. А цар постави логор на средини пута који води у Сеченицу (Σετζενίτζαν)⁵⁷ и не успевајући да сазна где се налази архијупан, био је све дотле (τῷ τέως) у недоумици, а кад је од заробљених Далмата⁵⁸ дознао да они очекују у помоћ хунске снаге које тек што нису стигле, поведе тада напред војску. Све док Ромеји не дођоше до реке Таре ни од куда се непријатељ не појави.⁵⁹ А кад тамо стигоше, пре но што је сунце за-

⁵⁵ Овај протосеваст Јован је γ ствари Јован Комнин, син севастократора Андроника (брата цара Манојла) Комнина и Ирине, дакле братаца Манојлов. Командовао је 1150. године γ Србији једним делом византијске војске. Ул. *Chalandon II*, 217.

⁵⁶ Својевремено је *G. L. F. Tafel*, *De Thessalonica eiusque agro*, 248, нап. 63, уочио да овде не може бити речи о Стримуону, па је преправио ову реку γ Δρυμόνος, дакле Дрим. Па и то је неприхватљиво с обзиром на удаљеност Дрима од подручја српско-византијског сукоба. Иако то подручје није јасно именовано, из Кинамовог текста се може закључити да га треба тражити у области Дрине, на путу према реци Тари, на чијим је обалама дошло до одлучујуће битке. Према томе, највероватније је да γ Стримуону овде треба препознати Дрину, како су то већ предлагали *Василевски*, *Согоз*, 57, нап. 6, *К. Јупечек*, *Трговачки путеви*, 245; ул. *Ђоровић*, *Историја Босне*, 160. *G. Škrivanić*, *Bitka na Tari*, 30, претпоставља да се први мањи сукоб између угарских одреда и византијских снага одиграо између Вишеграда и дан. Титовог Ужица. Незгода је, ипак, у томе што Кинам γ овом одељку помиње тачно реку Дрину (Δρυινά): Cinn. 104.7, а затим Стримон (Cinn. 105.5—6). У рукопису Vat. gr. 163 стоји στρυμόνος (*Babos*, *Adalekok*, 7).

⁵⁷ Ул. нап. 45 овог коментара.

⁵⁸ У претходном излагању Кинам помиње само сукоб између угарских одреда и Манојлових снага, не и неку борбу са Србима. Интересантно је да је, по Кинаму, Манојло од ових заробљених Далмата чуо да Срби очекују хунску помоћ. То би могло да потврди претпоставку да цар није био са војском која је ишла правцем Лугомир—Сава—Дрина—Тара, јер су се неки делови те војске већ срели са Угрима. Види нап. 59 овог коментара.

⁵⁹ На овом месту треба разјаснити којим је путем византијска војска 1150. године продрла у Србију до реке Таре, да ли је то био један поход преко Лугомира, Саве, Дрине до Таре, укључујући и Сеченицу, или је цар поделио војску на два дела са различитим задацима. Из Кинамовог излагања (вест бр. 4) јасно произилази да су се византијски одреди два пута сукобили са Угрима пре борбе на Тари и то: 1) мањи **сукоб**: „του δε Ῥωμαίων στρατοῦ πρὸς τῷ χωροῦντος οἱ ἐπὶ χορταγωγίαν ἐξίσιντες

шло за западни хоризонт, иојави се безбројно мноштво добро наоружаних Далмата. Ромеји који ово угледаше, дођоше да то јаве обузети ужасом и страхом. Цар, пак, сасвим тачно погоди да је угледаана војска управо она помоћ коју Далмати очекују да ће стићи од Пеонаца, а уједно се γ ту сврху послужи уходом

τοῖς Οὐννοῖς ὁδῶ πορευομένοις ἐν τετυχηκότες εἰς χεῖρας ἦλθον" (Cinn. 104. 24–105. 2). Кинам даље каже да је цар сазнао за овај сукоб и онда је послао протосеваста Јована са војском да помогне. Затим је дошло до другог, већег сукоба са Угрима. 2) Кинам о ТОМ другом сукобу саопштава: „καὶ δὴ συμβολῆς γενομένης Οὐννοὶ πρὸς τῶν Ῥωμαίων ἡττηθέντες φευγόντες ἐξ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος ρεύμα καθήκων εαυτούς." (Cinn. 105. 4–6). Ромеји су ОНДА пратили поражене Угре и дошли до реке Таре, и пошто су видели да им се нико не приближава, решили су да се врате. Из овог текста Кинамовог може се закључити 1) да цар Манојло није учествовао лично ни у првом ни у другом сукобу са Угрима, 2) да су неки византијски одреди гонећи поражене Угре већ били стигли до Таре, али су се вратили, тј. прикључили главнини војске. И међу њима није био цар. 3) пошто је у првом и другом описаном сукобу са Угрима учествовала војска која је ишла преко Лугомира према Сави и Дрини (само о њој Кинам и говори у овом тексту) излази да цар није лично учествовао у том покрету трупа правцем Лугомир—Сава—Дрина—Тара. Да ли граматичка анализа текста дозвољава овакав закључак? Цар је окупио војску у Нишу и пошто је сазнао да се из Угарске шаљу снаге у помоћ Србима, (цар) „ὁποσοῦν ἐποιεῖτο βᾶσι τοῦ Αὐγουμηροῦ λεγομένου χώρου οἰκιστὰς τὸ στρατεύμα, ὥς τοῖς Παίοσιν ἐν δεξιφ πορευομένοις συμμῖσαι γένοιτο τῷ Ῥωμαίων στρατῷ. ἔπει δε ἐγγύς Σάου ἐγένετο, ἐφ' ἑτέρον ἐκείθεν μετήλθε ποταμόν Δρυναὶ ὄνομα. . ." (Cinn. 104. 3–7; В6СТ бр. 10). ОБЛИЦИ „ἐγένετο" и „μετήλθε" (Cinn. 104.6 И 104. 7) могу се у овом тексту односити на цара или на „τὸ στρατεύμα" (Cinn. 104. 4–5). С обзиром на садржајну анализу истог одељка, мислимо да треба прихватити другу могућност.

Тек пошто је изложио прва два сукоба са угарским одредима, Кинам опет говори р покрету војске којом је командовао цар. Цар се налазио на путу који води у Сеченицу (Сочаницу), тражио је архијупана и био у недоумици све док није од заробљених Далмата сазнао да они очекују хунску помоћ и тада поведе напред своју војску (вест бр. 4) да би најзад стигао до реке Таре. Којим је путем ишао цар Манојло? Ми не знамо на које је место Кинам мислио тврдећи да је цар био „на средини пута који води у Сеченицу" (Cinn. 105. 10–11). Ако је цар из Ниша ишао преко Ибарске долине према Тари, могућно је да је користио пут Рас—Сјеница—(Пријепоље)—(Пљевља)—Тара, или пут који је ишао долином Западне Мораве према Дрини, затим, долина Лима—Пријепоље—Пљевља—Тара (уп. Атлас средњовековне Србије, Пробни лист V). *Васил Бевскии*, Сокзз, 57–8, сматра да је Манојло преко жупе Лугомир кренуо према Дрини, одакле је један део војске упутио према Тари док је он стајао на средини пута „који је ишао према Ситници на Косову"; *Ст. Новаковић*, Српске области, Гласник СУД 48 (1880) 123, мисли да је византијска војска ишла из Лугомира „кроз београдску област и Мачву"; *Фреиденберг*, Труд Киннама, 32, закључује да је једна византијска армија ишла правцем Лугомир—Сава—Дрина, а за другу армију којом је командовао Манојло каже само уопштено да се налазила на путу за Сеченицу и одатле кренула према Тари. Да би се коначно решило ово питање треба располагати тачном картом наших средњовековних путева, коју на жалост још немамо. Ипак остаје географски немогуће да је Манојло лично учествовао у читавом походу. Јер, Кинамови подаци да је војска ишла правцем Ниш—Лугомир—Сава—Дрина, па враћање на Ибар (Сочаница) да би се поново ишло на запад према Тари, изгледају тешко објашњиви.

Хурупом⁶⁰ [се. који рече]: „Сад се Далмати спремају да изненада нападну Ромеје." Наиме, недалеко одатле они беху направили логор. Кад већ убрзо настаде ноћ, ово отприлике смисли. Кад иду у рат, Ромеји имају обичај да, ако где треба да се војска заустави, увече свира труба и то је уговорени знак војницима да ће се и идућег дана остати на истом месту. Како би се дакле заварали они који тај ромејски обичај већ знају, он нареди да се одмах свира, а тајно је сваког стратега понаособ обавестио о својој одлуци и наредио да сваки од њих треба да при сунчеву изласку, наоружавши најодабраније из своје фаланге, мирно стоји и његову наредбу чека. Да би пак остали непримећени, заповеди да оружје прекрију огртачима простих војника.

Они тако поступише. Кад се већ раздани, изађе цар с њима из логора као тобоже полазећи одатле ради снабдевања. Стога нареди да напред пође и неколико сасвим ненаоружаних са мотикама и дрвеним лопатама којима обично они који снабдевају војску храном трагају за подземним скровиштима жита (τοὺς ὑπογείους . . . σιτώνας). Заповеди да они, чим угледају непријатеље да иду на њих, беже све док се не помешају са Ромејима у позадини и тако буду у сигурности. А да би стратег одмах био обавештен о оном шта се догађа, нареди да прво наступају двојица, затим на краћем растојању четворица, па шесторица, онда десеторица и даље још више њих, а постројивши и једну другу фалангу стрелаца наложи јој да она с друге стране пође на непријатеље; ако би Далмати приметили борбу, да беже као малобројнији, а ако их не би нико напао, да остану мирни пред логором. Ово учини да би његови лакше наоружани војници, ако би далматски одреди почели да беже кад их он са осталом војском буде напао, могли да их стигну и убијају. Они још нису били ни одмакли далеко, а неки извиђачи трчећи дођоше цару и испрекиданим гласом и страшно пребледели рекоше да је веома бројна војска постројена у фаланге на супротној обали реке и то не само домородачка, него и безбројно савезничко мноштво (φύλον), састављено од хунских коњаника⁶¹ па чак и од Халисија који су друге вере него они.⁶² Хуни, наиме, испове-

⁶⁰ Хуруп се више пута помиње у Манојловим ратовима на разним бојиштима, на истоку, против Нормана, овде у Србији (*Chalandon*, II, 233; *BacunbeecKuii*, Согоз, 37–9).

⁶¹ То су савезнички угарски одреди који су успели да се сједине са српским снагама упркос описаним покушајима цара Манојла да то спречи.

⁶² Ови су, Халисији, били настањени у Срему. Кинам их помиње још једном, за време угарско-византијских борби у Срему (вест. бр. 13, нап. 233). Неки научници их сматрају досељеним Хазарима из племена Квалисија на ушћу Волге, неки опет, одбеглим Бугарима са Волге. Њихово присуство у Угарској посведочено је и другим изворима. Ут. *J. Koller*, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, III, Posonii 1784, 314–315; *P. Hunfalvy*, *Ethnographie von Ungarn*, Budapest 1877, 218 и д.; *M. Gyoni*, *Kalizok, kazärok, kabarok, magyarok, Magyar Nyelv* 34 (1938),

дају хришћанску веру, а ови се још и сада управљају према Мојсијевим (Μωσαιοί⁶³) законима и то не сасвим чистим. Рекоше, дакле, да са Далматима заједно војују ови, а уз то и Печенези.⁶³ Кад цар то чу, побоја се да малобројни Ромеји у претходници не буду опкољени мноштвом и савладани, па стога крену бржим кораком, терајући такође и стегоношу да га прати; а кад овај поче да се спорије креће јер му се коњ уморио, цар сам узе стег и убрзано продужи и стигавши на неко узвишеније место, даде непријатељима да јасно виде и њега лично и стег. У међувремену стигоше и стрелци до реке⁶⁴ и стајаху насупрот Далматима. Дуго су и једни и други мирно чекали не отпочињући битку. Кад се појави царев стег, Далмати одступише од моста и пружише Ромејима могућност да их гађају. Приметивши то (стајао је на име, негде горе, као што је речено, посматрајући развој догађаја) цар и сам појури као да са њима жели да пређе реку. Јер беше он увек, као што сам често истицао, на неки демонски и натпросечно храбар начин одушевљен за ратне окршаје. А Далмати, гоњени од мале групе војника, бежаху ипак све док не западоше у неко беспуће. Вративши се одатле, наиђоше право на ове [се. ромејске гоноце] и у насталом сукобу паде их неколико на обема стра-

86—96; 159—168. *Јуречек*, Историја I, 142—3; *Боровић*, Хисторија Босне, 160, упозорава на име села Калесије у области Зворника, за које претпоставља да је названо по овим Халисијима из Срема. Халисији су живели у Угарској још у XI веку. Ул. *Homan*, Geschichte I, 288; *Moravcsik*, A bizánci források, 193; *Fejerpataky*, Kaiman király okl. 44. nap. 2; *J. Kniezsa*, Magyarország nepei a XI-ik században, Emlékkönyv Szent-István király II, Budapest 1938, 439—440. Давно изречену претпоставку да су Халисији потомци Кавара (*G. Nagy*, A magyar nemzetsegek, Turul 28 (1910) 58 sq. и др.) у новије време брани *С. П. Толстов*, НОВОГОДНЬШ ПРАЗДНИК „Каландас“ у хорезмийских християн, Советскан Зтнографи 2 (1946) 98; *устм*, Хорезмийскаи генеалогил Самуила Абв.; Сов. Зтнографи 1 (1947) 104—107; *устм*, По следам древне хорезмийскои цивилизаци, Москва—Аенинград 1948, 230. *B. Kossanyi*, A kalizok vallása, Emlékkönyv Domanovszky Sándor, Budapest 1937, 355—368, мисли да су Халисији турско племе са турском културом. Ул. и *С. А. Macartney*, Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, Archivum Europae Centro-Orientalis 4 (1938) 484. О путу којим су Халисији стигли у Угарску: *K. Schünemann*, Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters, Ungarische Jahrbücher 4 (1924) 108—109. Многа питања која су покренута у богатој научној литератури о Халисијима тек чекају коначан одговор.

У овом случају Печенези су дошли са угарским одредима. То су Печенези који су живели у Угарској. *Васил Бевскии*, Согоз, 58; *G. Györfy*, Besenyők és Magyarok, Kőrösi-Csoma Archivum, vol. I, Budapest 1940; *Moravcsik*, A bizánci források, 191.

⁶⁴ Овде је по свој прилици реч о Тари. Средњовековни пут водио је из Плеваља преко реке Таре и Језерске области под Дурмиторрм за приморје (ул. Атлас средњовековне Србије, Пробни лист V). *G. škrivanić*, Bitka na Tari, 35, закључује да се битка могла одиграти негде у близини данашњег моста на Тари, јер се у близини налазио и стари пут. Међутим, писац упозорава да су обале Таре веома стрме, усечене и да то не одговара опису борбе код Кинама. Због тога он претпоставља да је до сукоба могло доћи на реци Кехотини.

нама. Уочивши цареву присутност, Далмати почеше поново да се растурају, а Ромеји, стално гонећи оне који су бежали, многе и Пеонце и ове [се. Далмате] побише. Тада Грдеша и Вучина (Γουρδέσης τε και Βουλτζίνος)⁶⁵, веома угледне личности код Далмата, допадоше Ромејима у руке. А цар је изнад свега желео да му се навуче његов оклоп. Пошто је утрошио за то извесно време (пратиоци који носе тај оклоп не беху у близини), деси се да су неке ромејске војне старешине (στρατηγούτων), међу којима беху Гифард⁶⁶ и Михаило по надимку Врана⁶⁷ као и многи други људи способни да самостално делају и вешти да воде војску, гонећи непријатеља приметили борбу у неком непроходном и непрокрченом честару и тако запали у очевидну опасност. Јер су се Далмати, видевши да су се ови удаљили од осталих Ромеја, били окренули и супротставили им се.

Они дакле беху у таквом положају. А цар, ставивши најзад на себе оклоп, опуштених узда појури према њима и затекавши их густо збијене на једном месту, јавно их изгрди и ош-

⁶⁵ *Боровић*, Хисторија Босне, 160, погрешно је закључио да су Грдеша и Вучина погинули овом приликом. Они су само заробљени. У Десиной повељи из 1151. године, којом је даровао Млет манастиру св. Марије од Пулсана на брду Гаргано у Апулији, међу сведоцима се помиње »iurapus Gerdessa« (*Smičiklas*, Codex diplomaticus II, 67—8). Аутентичност рве прве енергично је бранио *Шушић*, Летопис, 242—245; ул. *V. Foretić*, Dvije isprave zahumskoga kneza Dese o Mjetu iz 1151. g., Anal. Historijskog instituta u Dubrovniku I (1952) 63—72. У селу Полицама код Требиња пронађена је надгробна плоча требињског жупана Грда, који је умро за време последњег зетског владара „великог кнеза Михаила“ (*Љ. Стојановић*, Стари српски записи и натписи IV, бр. 5985). *V. Ćorović*, Jedan srpski natpis iz XII vijeka, GZM 23 (1911) 549—551, идентификовао је овог кнеза Михаила са последњим дукљанским кнезом Михаилом који је владао до 1189. године. Обично се узима да су Кинамов Грдеша и требињски жупан Грд исто лице. Ул. *В. Сп. Радојичић*, Прилози КЈИФ 11 (1931) 155—156; и потпуније: *Б. Сп. Радојичић*, Кинамов Γουρδέσης, ЗРВИ VIII-1 (1963) 255—259, где на основу изложених података износи вероватни животни пут овог Грдеше. По мишљењу *Б. Сп. Радојичића*, р. с., 255—7, Грдеша је био заробљен у борби на Тари 1150. године, када је имао око 30 година, што значи да је био рођен око 1120. г. Писац даље закључује да је Грдеша био одведен у Средац, али је убрзо ослобођен, већ 1151. г. и да је умро око 1180. године, када му је било око 60 година. Ул. *М. Динић*, Три повеље из исписа Ивана Лучића, Зборник Филозофског факултета III (1955) 86. Овом жупану Грду приписује се једна мамуза која се чува у Земалском музеју у Сарајеву (*P. Anđelić*, Mamuza Grda, župana Trebinja, GZM XVII (1962) 173—5). — Вучина није ближе познат.

⁶⁶ Гифард је по Кинамовим речима био добар ратник. То знајемо из његовог излагања не само овом приликом, за време борби против Срба, него и раније. У време похода против Кумана цар Манојло је поверио Гифарду да гони непријатеља (Cinn. 94. 18). Дакле, судећи по свему Манојло је 1150. године кренуо у Србију са најбољим војсковођама, искусним ратницима. Па ипак, и овај Гифард, и Михаил Врана, гонећи Србе упали су 1150. г. у веома опасну ситуацију, из које их је спасао цар. *Chalandon* II, 390, мисли да су обојица били заробљени у овој борби, што, судећи по Кинамовом тексту, неће бити тачно.

⁶⁷ Ул. нап. 30 овог коментара.

тро прекори пребацујући им кукавичлук и непознавање ратне вештине. АОК су се они правдали природом земљишта и дебљином снежног наноса⁶⁸, он пође напред и нареди им да га прате. Убрзо им се придружи и остала ромејска војска. И док они беху у покрету, непријатељска заседа неочекивано искочи и нападе на лево крило Ромеја. Али кад цар увиде да је малобројна, процени да се не вреди враћати. Јер стално је без заустављања журио даље не би ли како успео да зароби или самог архијупана или оног који је тог дана веома храбро заповедао Пеонцима. Они који су били у заседи ништа вредно помена не учинише и поново се растурише. Учествујући извесно краће време у гоњењу (διώξας) цар остави оне око себе, пошто опази да су се већ преморили и узевши своја два рођака, од којих је један био Јован Дука⁶⁹ а други онај што се оженио ћерком севастократора Андроника, такође Јован по имену, а по надимку Кантакузин⁷⁰, крену са њима на непријатеља. Ови LSC. непријатељи га препознаше по оклопу (јер је сав био богато опточен златом) и нарочито се уверивши по високом и лепо развијеном стасу (доиста је лично на хероје — јер се одликовао изванредном вештином јахања као и спретношћу да влада оружјем оберучке), бестидно нагнуше у бекство. Прича се да је он [се. цар] нападајући оне који беже, једним ударцем копља обарао на земљу по петнаест непријатеља. У збрци и метежу, наиме, они су срљали без икаквог реда и међусобно се сударали. Збацивши на земљу њих четрдесет, остале растера и док су бежали стално их удараху с леђа мачем и копљем. Тада се догоди и овако нешто: један од оних који је претходно од цара био погођен копљем, поврати се од пада (наиме, није био смртно рањен) и трком се несрећник даде у бекство. Кад у

⁶⁸ Овај податак да је византијску војску ухватио снег на ратишту, говори индиректно и о дужини Манојловог похода. Цар је кренуо против Срба „пред крај лета“ 1150. године (уп. нап. 48 овог коментара), а овде га затичемо у дубоком снегу. Могло би се, сасвим уопштено, закључити да је ово ратовање трајало бар два месеца, ако не и више (септембар-новембар 1150. г.).

То је Јован Дука Каматир, који се помиње у више наврата у доба Манојла Комнина. Код Хонијата се наводи или као Јован Дука, или као Јован Каматир, никад оба презимена, па се због тога налази и у индексу Бонског издања Хонијатова дела као две личности. Његову кратку биографију види код: G. Stadtmüller, Zur Geschichte der Familie Kamateros, BZ 34 (1934) 352—358. Њему је посветио један говор Евстатије Солунски у коме набраја његове заслуге (Regel, Fontes I, 18—21). Он је 1165. г. освајао Далмацију у време велике Манојлове офанзиве против Угарске. Носио је титулу севаста, а од 1170. г. помиње се као велики хертијарх (Ферлуга, Византијска управа, 134).

Присуство Јована Кантакузина у борби против Срба 1150. године забележио је и Хонијат (Хонијат, вест бр. 8). Био је ожењен ћерком севастократора Андроника, Маријом. Био је, дакле, близак сродник царев. Ул. Stiernon, Notes de titulature REB 23 (1965) 235; 24 (1966) 91. D. M. Nicol, The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantakuzenos), са. 1100—1460, Dumbarton Oaks Studies, 1968, 4.

близини спази цара, исука мач и устреми се да га прободу. Цар га пак, удари ногом у груди, сруши на земљу и задавши му једну приметну рану крај ока, остави га. Осетивши да се коњ већ уморио под теретом оклопа, а како није желео да се повуче, нареди Кантакузину (он је једини од пратилаца јахао уз цара) да крене напред и приметне борбу са варварима да би их тако и сам, док буду заузети њиме [се. Кантакузином], могао да стигне. И постиже циљ. Наиме, приближивши се непријатељу што је брже могао, Јован стаде да удара архијупана Вакхина⁷¹ по плећима желећи да га прободу копљем. Међутим,

⁷¹ Личност Вакхина је одавно привукла пажњу научника. О њему је изречено врло много различитих мишљења, претпоставки, комбинација. Основна грешка коју су чинили многи аутори била је у томе што су овог Вакхина сматрали српским великим жупаном 1150. године и покушавали да тај податак, као неоспоран, доведу у склад са осталим изворима. К. Николајевић, Критичка покушења у периоду од првих седам векова србске историје, ЛМС 110 (1866) 70, мисли да су Примислав-Урош и Вакхин једно лице. Синиша, Порекло Ст. Немање, ЛМС 142 (1885) 55, закључио је да су Вакхин и Чедомиљ једно лице, што понавља и у својој каснијој расправи (Синиша), Урош 11 Примислав, ЛМС 170 (1892) 9; P. J. Šafarik, Slovanske starožitnosti, Geschichte der Serb. Literatur, Prag 1865, 19; 58, повезује га са Чедомиљом; Голубинскии, Краткии очерк, 429; 539, види у њему Примислава; /. Kukuljević-Sakcinski, Prvovjenčani vladaoци, Rad JAZU 59 (1881) 110—111, прогласио га је, сасвим некритично, Вуканом; Грот, Из историје Угрии, 166—7, мислио је да је Вакхин био један од српских жупана, не велики жупан. Овај закључак Грота преузео је у новије време Фреиденберг, Труд Киннама, 33; Dölger, Reg. П, 1381, мислио је да је Вакхин био српски жупан с којим је Манојло склопио уговор после битке на Тари. Међутим, из Кинамовог текста могу се извући јасни закључци: 1) Кинам нигде не назива Вакхина архијупаном Срба. Помиње га искључиво као архијупана Вакхина (Cinn. 110.23), или једино Вакхин (Cinn. 111.18; 111.23; 112.1; 112.8). Хонијат помиње такође само архијупана Вакхина не доводећи га у везу са Србима (вест бр. 5). 2) Вакхин и српски велики жупан, према Кинамовом опису борбе на Тари, никако нису једно исто лице. Јер, Кинам недвосмислено каже да је Вакхин у двобоју са Манојлом био надјачан и заробљен (Cinn. 112.9—10). То исто зна и Хонијат (вест бр. 5). У истом тексту Кинам даље саопштава да су после борбе на Тари пред цара дошли посланици архијупана Срба, а затим и сам архијупан, који очигледно није био заробљеник (Cinn. 112. 18—21). 3) Из анализе Кинамова текста произлази да је цар желео да у борби зароби или архијупана, или онога који је командовао Пеонцима (Угрима). Цар је журио εἰ πὺρ ἢ αὐτὸν εἰρῶσασθαί οἱ γένοιτο τὸν ἀρχιεπισκόπον ἢ τὸν παρὰ τοῖς δαίσιον εἰς ἐκείνην στρατηγούοντα (Cinn. 109. 16—17). Сасвим погрешно интерпретира овај одељак /. Kukuljević-Sakcinski, Prvovjenčani vladaoци, 110, нап. 4. — Да Вакхин није био српски велики жупан 1150. године упозорио је Васил Ђевскии, Согоз, 59 и 94; кратак, али веома критички осврт на овај проблем оставио је И. Руварац, Прилошки к познавању извора српске историје, Год. Н. Чупића 14 (1894) 209—215. Проблем Вакхина решава коначно податак Продрома, који каже да је Манојло у борби на Тари 1150. г. на крају покорио „крајевог војводу“ (»του κράλη τον στρατάρχην“: ПрОДРОМ, Racz, Bizānci költetmepyek, 24, стих 24). То може бити само вођ угарских одреда које је краљ Геза II упутио Србима у помоћ. Ул. и Neumann, Griechische Geschichtschreiber, 84, нап. 2. У новијој литератури Вакхин је прихваћен као вођ угарских одреда (Јуречек-Радонић, Историја I, 143; Ђоровић, Хисторија Босне, 160; Moravcsik, Hungary, 581; Златарски, Историл, II, 390). Вакхина

не би кадар да то учини јер се супротстављао оклоп (της ὀπλισέως ἀντιστοχούσης).⁷² И овај [se. Вакхин] се окрену, и спази да су му за петама два човека. Били су то цар и онај други Јован [se. Дука], кога већ споменух. Пошто он [se. Вакхин] прикупи око себе седморицу својих, ступи у окршај са Кантакузином и настаде борба прса у прса. И кад варвари почеше са разних страна стално да пристижу, Кантакузин се нађе у крајњој опасности и да га цар, стигавши у непосредну близину, не избави из невоље, мислим, да је мало недостајало да овај човек постане жртва варварског мача. Али ни сам цар не би ван опасности. Ценећи, дакле, да ће, уколико се сам супротстави седморици који окружаваху Јована, створити могућност да остали, на броју већ до тристотине, нападну обојицу, сматрао је потребним да прво ступи у окршај са мноштвом. Јер било је вероватно да ће, пошто се ови повуку, узмаћи и они што окружују Јована. Подбоде коња и појури у средину. Али, смерајући да једног од њих погоди копљем, промаши га. Јер, док се варварин тамо амо клатио, празно копље му пројури крај бока. После тога ступи [se. цар] с њиме у борбу изблиза. А сам Вакхин и они око њега спазивши то, напустише Јована тамо и устремише се на цара. Призор беше пун страве. Али цар баци копље и исукавши мач који му је висио са стране жестоко је на њих насртао непрестано задајући и примајући ударце, док се читава битка, пошто се остали растурише, не сведе на њега и Вакхина — човека изузетно храброг и телом претерано голомог. После дужег окршаја Вакхин замахну мачем и удари по лицу цара, али није могао да пробије заклон на кациги причвршћен изнад очију. Толико је био јак ударац да су колотови чврсто се утиснувши у месо, дуго остављали трага. Међутим, цар одсече мачем варварину руку и предаде га нећаку⁷³ живо желећи да поново крене на непријатеља. Али

посебно и Υρουία затим помиње *Ephraim*, *Chronographia* 175, као и *Skutantes*, Σύνοψις, 238. О имену Вакхина уп. *Gyoni*, *Szörvényemlekek*, 23—24. Овде бисмо само скренули пажњу на једну појединост. Кинам саопштава да је Вакхин био човек изузетног раста, горостас (Кинам, вест бр. 4). Исти детаљ налази се и код Хонијата (вест бр. 5). Међутим, савременик, Отон Фрајзиншки, који је био у Угарској 1147. године, овако описује Υγρε: »Sunt autem praedicti Ungari facie tetri, profundis oculis, statura humiles...« (*Otto Frisingensis*, *Gesta Friderici imperatoris*, MGH SS XX, 369). АКО византијски писци нису преувеличали стас Вакхина да би истакли заслуге Манојлове у борби против таквог јунака, остаје извесан несклад између описа Вакхиновог и запажања Отона Фрајзиншког.

⁷² Судећи по овој појединости — цар је желео да прободе Вакхина, али у томе није успео јер му се супротстављао оклоп — изгледа да је Вакхин био коњаник у оклопу.

⁷³ **Кинамова реченица** ὁ δε βασιλεὺς της χειρός τον βάρβαρον ἀφελόμενος τὸ ξίφος τοῦ ἐξαδέλφου παρ' αὐτοῦ φέρων (Cinn. 112. 5—7) има саСВИМ необичан ред речи. Због тога је она нејасна. Горњи превод је један од више могућих. Да је то тако показује и превод у Бонском корпусу, где стоји: »at princeps arreptum e barbari manibus ense patrueli suo tradidit«. Оправданост нашег превода је утолико већа што Хонијат бележи да је цар Манојло Вакхину

оба Јована [se. Дука и Кантакузин] и варварин Вакхин одвратише га од намере. Наиме, овај заробљени варварин се претварао да је добронамеран. Показујући му своју косу на глави тиме му је некако давао на знање да ће га пресрести велика војска. У овој борби Кантакузин изгуби два прста на једној руци.⁷⁴ Цар водећи око четрдесет непријатељских заробљеника, стиже у логор.⁷⁵ Тада се сети онога кога је оборио и окрзнувши га поред ока, на пољу оставио; споменувши тај знак, тражио га је у логору; он ту доиста беше па препозна победника и би од њега препознат. Ускоро дођоше у логор посланици архијупана тражећи да му се недела заборава. По царевом наредби убрзо стиже и сам човек [se. архијупан] држећи се смерно и понизно. Примивши молитеља, цар му опрости кривицу. А овај се мало придиже са земље где је, ницице се бацивши, пред царевим ногама лежао и заклетвама зајамчи оно што је било уговорено уверавајући да ће за сва времена бити потчињен (δοῦλος) Ромејима. Он је пристао да ће, ако би цар ратовао на западу, учествовати са две хиљаде војника, а ако се води војна у Азији, да ће поред три стотине, које је раније слао, послати још две стотине.⁷⁶

Завршивши успешно с тим, цар се врати у Цариград.

(р. 103. 23—113. 7)

пробо руку (Хонијат, вест бр. 5). Из претходног Кинамовог излагања се разабере да је Вакхин био у оклопу (Кинам, вест бр. 4). Ако је наш превод тачан, излази да руке нису биле заштићене.

⁷⁴ У читавом опису борбе на Тари Кинам, као и Хонијат, даје цару Манојлу одлучујућу улогу и истиче његове личне војничке заслуге за успех. Врхунац борбе, ако следимо Кинамов опис, представља сукоб између византијске војске која је пратила Манојла и непријатеља међу којима се истицао Вакхин. У овом одељку упадљива је сличност текстова Кинама и Хонијата уз напомену да је Кинам неупоредиво опширнији. И један и други истичу велику опасност која је претила цару и Јовану Кантакузину. Треба истаћи и податак Хонијата да је Кантакузин изгубио прсте на рукама и то у борби са Србима (вест бр. 5). Кинам, опет, наводи да су се Кантакузин и цар борили са Вакхином и осталим варварима.⁷⁵ Овде Хонијатов текст разјашњава Кинамов податак.

Читав опис Манојловог личног учешћа у борби на Тари изгледа преувеличан, писан са циљем да се о царевим храбрости и ратничким особинама створи што снажнија слика. *Chalandon* II, 255, запазио је да Кинам излажући Манојлове борбе на истоку (Cinn. ed. Bonn. 47 sq.) описује царева дела на мегдану по утврђеној шеми. Обично цар полази у борбу са неколико својих пратилаца из редова дворског племства, затим се упушта у трагање за непријатељем. При томе се удаљава од главнине војске и сам започиње борбу која се, после низа опасних ситуација у којима се испољава царева надмоћност, срећно завршава. Опис борбе на Тари 1150. године показује да се Кинам и овом приликом држао своје шеме. Опаска F. Chalandon-а може се проширити и на овај одломак. То треба имати на уму приликом коришћења Кинамових података о појединостима из борбе на Тари. Можда је управо подвргавање конкретних података некој шеми излагања и довело до нејасних места у пишчевом тексту.⁷⁶

Овај одељак Кинамовог текста о борбама 1150. године има изванредну важност за утврђивање неколико основних чињеница из историје

Далмати заиста до те мере чуваху покорност према Ромејима да су се много година (χρόνους πολλοίς) касније, лишивши Уроша (Ουρεσιν) власти и предавши је без царевог знања једном од његове браће, уплашили да се цар с правом на њих не наљути и стога су њему са Десом и Урошем (Δέσε Με, Δέσε V) дошли, изјављујући да ће се оном покораваати кога он изабере. Пошто им би пресуђено по правди, Урош поново, као награду од цара, задоби власт. Међутим, о томе касније.⁷⁷

(р. 113. 9—16)

Србије (Рашке) тога доба. Треба рећи да се излагања Кинама и Хонијата у овом случају слажу и допуњују. Основна линија догађаја је иста у оба писца, само што је Кинам садржајнији, даје више података. Управо због тога — броја информација — определили смо се за коментар уз Кинамов текст. — Једно од првих питања које се намеће је — ко је бир српски велики жупан 1150. године који је организовао отпор византијској офанзиви, ступио у везу са Угрима, обезбедио њихову војну помоћ и најзад, после пораза на Тари, био приморан да се покори цару Манојлу и не само обнови старе обавезе, него и прими нове. У читавом излагању борби 1150. године Кинам не наводи име српског великог жупана. Уместо тога поменуо је архижупана Вакхина, што је многе научнике навело да у њему виде српског вођу. Тек из следећег Кинамовог одељка, које се непосредно надовезује на догађаје 1150. године, може се закључити да је српски великожупански престо заузимао Урош, очигледно Урош II. Ту Кинам каже да су касније Срби лишили Уроша власти, али су се уплашили да ће се цар наљутити (вест бр. 4). Спор је између Уроша и Десе решио Манојло у корист Уроша. Из тога произилази да је Урош II уживао подршку цареву, по свој прилици на основу уговора који је склопљен после сукоба на Тари. Међутим, ако тек анализом Кинамовог текста сазнајемо да је Урош (II) био рашки жупан 1150. г., онда је Хонијат на том месту јаснији. Он директно именује српског владара 1150. године, назива га Урошем („Βασίλεὺς δὲ αὐτὸς αὐτῶν μαθὼν κακοῦργεῖν τὸν Σερβίας δυναστὸντα Ουρεσιν...“: Chron. 121. 18—19; вест бр. 5). Вреди напоменути да се Урошево име налази у оба рукописа Хонијатовог дела којима се користио издавач у Бонском корпусу. Овај драгоцен податак Хонијата уочио је још И. Руварац, Прилози к познавању извора српске историје, Год. НЧ 14 (1894) 214—5, али је он остао сасвим незапажен. Ко је био Урош II? Кинам каже да су Урош и Деса били браћа (Cinn. 113. 10—13), а Дукљанин зна да је Деса био син великог жупана Уроша I (Шишић, Летопис, 375). Пошто се из угарских извора зна да је угарски краљ Бела II Слепи (1131—1141) био ожењен Јеленом, ћерком српског жупана Уроша (I), то значи да је угарска краљица Јелена била рођена сестра српског великог жупана Уроша II (Chron. pictum Vindobonense, ed. M. Florianus, II, 211). Поред тога, за време малолетства Гезе II (1141—1162) у Угарској је био веома утицајан бан и палатин Белош, по речима угарских извора и Отона Фрајзиншког, ујак краљев (Гезе II), значи брат краљице Јелене, и Уроша II (Chron. pict. Vindobonense, ed. Florianus, II, 218; Otto Frisingensis, Gesta, MGH SS XX, 369). То значи да су Урош II, Белош, Деса и Јелена били деца жупана Уроша I. Уп. Ковачевић, Неколика питања, Глас СЦА 58 (1900) 66—68; Историја I, 249—250 и др. Дакле, 1150. године је Урош II био рашки велики жупан, био је близак сродник угарског краља Гезе II на чијем је двору палатин Белош био готово свемоћан. Управо у светлу ових података вест о угарској војној помоћи Србима 1150. године постаје јаснија.

⁷⁷ О овом сукобу Уроша и Десе Хонијат не зна ништа. Помињу га још Продром и Михаило Солунски. По Продрому цар је, решавајући

1151.TM

БОРБЕ У СРЕМУ

После победе над Србима 1150. године Манојло се вратио у Цариград.

Цар пак крену на хунску земљу као разлог ратовању узимајући, како је речено, њихову ранију савезничку помоћ Далматима (Δαλμάτας).⁷⁹ Па ипак, он не пође на њих без од-

о сукобу двојице жупана, подржао збаченог владара (Racz, Bizānci költésének 32—34), при чему треба помишљати на Уроша II. Михаило Солунски не помиње имена збачених српских жупана. Само се по опису њихове делатности може одредити на кога је ретор мислио. По њему, цар Манојло је спор решио у корист онрга који му је већ од раније био потчињен (Υροιν), а против онога који је власт добио уз помоћ Угара (Деса): Regel, Fontes I, 163. Према томе подаци ретора се поклапају са Кинамовим текстом.

Посебну тешкоћу представља хронолошки нејасан Кинамов текст на овом месту. Када је дошло до тог сукоба између Уроша и Десе? Кинам само каже да је то било много година после борбе на Тари. У научној литератури управо због тога изражена су различита мишљења. Једни су се опредељивали за 1153, а други за 1155. годину. Чешће се овај податак користио без одређивања његове хронологије. Уп. Васунбеескуј, Союз 66—67; Јуречек-Радонић, Историја I, 144; Анастасијевић, Отац 22; Ферјанчић, Византија и Јужни Словени 69; Ј. Калић, Рашки велики жупан Урош II, ЗРВИ 12 (1970) 21—39.

Хронологија ових догађаја произилази из излагања самог Кинама. Њу потврђују други независни извори. Наиме, Кинам саопштава да се цар после похода против Срба 1150. године вратио у Цариград, очигледно да би презимио. Следеће године он наставља операције, али овога пута против Угарске. Затим, Кинам каже да се за време Манојловог похода сазнало да се угарски краљ спрема да нападне византијску војску, пошто је завршио рат у тауроскитској земљи Галицији (Кинам, вест бр. 5). Ове вести допуњује Хонијатово излагање. Он наводи да је Манојло после победе над Србима 1150. године кренуо против Угара оптужујући их за помоћ коју су пружили Србима. При томе он користи одсуство одбране, јер тада угарски краљ није био у земљи пошто је ратовао са суседним Русима (Хонијат, вест бр. 5). Овде сазнајемо да је Манојло почео борбу против Угарске још док се краљ Геза II налазио у руској земљи. Зна се да се Геза II налазио ујесен 1151. године на реци Сани. Он је тада војском помагао борбу свог сродника кнеза Изјаслава Мстиславича (ИпатБевскаи летописБ, Полное собрание II, С. Петербург 1908, 447; уп. Василевскии, Союз 61; 105; Dölger, Reg. II, 1383; Јуречек-Радонић, Историја I, 143; G. Vernadskij, Relations byzantino-russes au XIIe siècle, Byz. 4 (1927—28) 73—4). На основу тога Манојлов продор у Срем и борбе око Земуна треба ставити у 1151. годину. По свој прилици су борбе почеле у току лета те године. Хонијатов опис да је цар после победе над Србима (1150. године) кренуо одмах у борбу против Угара, не обрисавши ни пращину борбе са лица, очигледно не треба дословно схватити. Он је у супротности са наведеним податком Хонијата да је угарски краљ тада био ван земље „ратујући са суседним Русима“ (Хонијат, вест бр. 5).

⁷⁹ Овде се очигледно мисли на војну помоћ коју је угарски краљ био упутио Србима претходне године (1150). Исти податак налази се и код Хонијата (Хонијат, вест бр. 5).

јаве рата него прво преко писма указа у чему су се о њега огрешили и најави им скорашњи поход Ромеја. Када дакле стиге на обалу Истра, нигде није било лађа које је из Византа био отпремио.⁸⁰ Да не би пропустио прави тренутак, а то може у таквим приликама да буде одлучујуће, укрца се у један чамац — дрвени чамци те врсте нишу се на тамошњим обалама — и пређе на другу страну водећи сам на узди свог коња. После тога је и ромејска војска, прешавши на исти начин, ступила на хунску земљу⁸¹ и продирући у унутрашњост успут је нештедимице све пустошила. Беше тамо подигнута на другој странн реке тврђава (κρησφύγετον) по називу Земун (Ζεύμινον)⁸², добро осигурана чврстином бедема и другим врстама обезбеђења. Како му не пође за руком да је на јуриш освоји, остави тамо с војском Теодора Ватаца⁸³, свога зета по сестри, док он сам крстарећи по тамошњим селима (κώμας), силу робља покупи (ἀρδην ἡνδραποδίζε-го). После тога хунска војска крену у сусрет Ромејима и кад схвати да треба да ратује против неса- владивих, листом приђе цару⁸⁴, те је он после по милој волџи одводио робље и односио плен. Могло се видети како се заробљено становништво свих узраста одводи и како се читав народ покреће и пресељава и како се у потпуности испражњава и без становника остаје оно острво које реке Истар и Сава (Σαος), текући из Алпа, на хунској земљи сами од себе обра- зују тиме што се горе међусобно раздвајају и после дугог тока

⁸⁰ Пада у очи чињеница да је Манојло у операцијама против Угарске користио бродове који су из Цариграда упућивани у Дунав преко Црног мора. Као и у овом случају, обично се копнена врска већ налазила на обалама Дунава, а бродова није било. Очигледно је то био далек и заобилазан пут за бродове.

⁸¹ Из Кинамовог текста се не види на коме је месту Манојло прешао са војском у Угарску. Међутим, тај податак даје Хонијат. Он каже да је Манојло прешар Саву и упао у Франкохорион, тј. Срем (Хонијат, вест бр. 5). Манојло је 1151. године ишао према Дунаву познатим Цариградским друмом преко Софије, Ниша до Браничева, а одатле је кренуо према Београду да би у Угарску упао прелазећи Саву, која је увек била много погоднија за пребацивање војске него Дунав. Ул. *Калић-Мијушко- вић*, Београд 47—48.

⁸² Кинам овде за Земун употребљава израз κρησφύγετον, што значи заклон, уточиште, прибежиште. Исти је израз употребио и за Галич описујући српско-византијске борбе 1149. године (Кинам, вест бр. 3).

⁸³ Теодор Ваџац је био ожењен Евдокијом, сестром цара Манојла. Ул. *Chalandon* II, 11—12; *Stiernon*, Notes de prosopographie XIX (1961) 277.

⁸⁴ Није сасвим јасно чији су то били одреди војске који су се прикључили Манојлу овом приликом. Кинам не наводи ко их је водио, како је дошло АО те промене која је, нема сумње, знатно олакшала посао нападачу. Војска под командом бана Белоша појавила се тек касније, када су византијски одреди већ били освојили Земун. *Басилевски*, Союз 61, мисли да су ти угарски одреди у Срему пришли Борису, сину краља Коломана, који се тада налазио у Манојловој војсци. Он је као претендент на угарску круну настојао да привуче себи присталице.

унаоколо поново спајају.⁸⁵ Тада Ромеји разрушише и сам краљевски дворца (την ρηγιήν . . . οἰκίαν)⁸⁶, подвиг достојан да се убележи у највеће успехе Ромеја. Срећно то свршивши, цар пође према Земуну где је Ватац, као што је речено, био остављен да спроводи опсаду. Али, браниоци града, догод се надаху да ће им ускоро краљ стићи у помоћ, жестоко се одупираху. Пошто се он [краљ] није ниоткуда појављивао, а Ромеји већ беху спремни за борбу на самим зидинама, уплаше се опасности која им је претила те предложи цару да му предају тврђаву пошто они претходно здрави и читави напусте град. Кад цар то одби, ставише конопце око врата и скинувши капе са глава, срамотно се предадоше цару. Он забрани Ромејима да се ико од ових убије и да се тврђава препуна блага пљачка.⁸⁷

Завршивши с тим, Ромеји кренуше да пређу Саву водећи много више заробљених Хуна него што је било војске.⁸⁸ Али, пре него што пређоше, стиге глас да краљ Пеонаца, сав разјарен, са снажном војском долази против Ромеја пошто је претходно успешно окончао рат у тауроскитској земљи Галицији. Управо због тога му се цар највише и светио јер је против његове воље био напао Владимира (тако се звао архонт Галици-

⁸⁵ Овај врло тачан опис Срема запажен је у науци. Користио га је и објаснио *М. Динић*, Средњовековни Срем, Гласник Историског друштва у Новом Саду 4 (1931) 1—12. Ту је прикупљена и одговарајућа литература.

⁸⁶ Није познато где се у Срему налазио овај дворца угарских краљева. Јасно је да га треба тражити ван Земуна, пошто Кинам саопштава да су византијски одреди разрушили тај дворца док је опсада Земуна још била у току. Изгледа да то није био неки мали објект пошто Кинам тврди да је његово освајање спадало у „највеће успехе Ромеја“.

⁸⁷ У Бонском издању Кинамовог дела ова реченица је нешто другачије преведена на латински: »tum ille, ne eorum quisquam a Rpmāis interficeretur, prohibuit; arcem vero gravi refertam praeda iis diripiendam concessit« (Cinn. 115). У истом смислу, тј. да је цар забранио убијање оних који су се предали победнику, а дозволио пљачкање града, протумачио је овај текст и *Карпов*, Византијске историци 125. Такав превод не изгледа основан, пошто недостаје глагол уз други део реченице, из чега излази да се облик ατλεῖте односи на оба инфинитива.

Манојлов успех је 1151. године био велики. Његова је војска прдрла у Срем, опљачкала га, освојила Земун после дуже опсаде. Нема наговештаја да је Манојло ишао дубље у Угарску. Његове су операције биле ограничене на Срем. Такав закључак се намеће не само на основу Кинамовог, негр и Хонијатовог текста (Хонијат, вест бр. 5). Пошто се византијска војска убрзр после освајања Земуна повукла из Срема, *ВасМбеециу*, Союз, 61, је закључио да Манојло није ни намеравао да га освоји. Византијско освајање Сирмијума и велики плен који је војска тада задобила помиње и једна анонимна песма млетачког кодекса из XIII века у коме су делом сачувани текстови из XII века. То је *Codex Venetus-Marcianus* 524, који је објавио *Sp. Lampros*, *Ὁ Μαρξιανὸς κώδιξ* 524, NE 8 (1911) 149—150; уп. *С. Шестак*, Заметки к стихотвореним *Codicis Marciani* gr. 524, BV XXIV (1923—26) 46—47.

Да је било много заробљеника из овог похода зна и Хонијат (Хонијат, вест бр. 5). О њима говори, изгледа, и Михаило Солунски у једном од својих говора (*Regel*, Fontes I, 158).

је), човека уговором везаног (ἀνδρὶ ὑποσπόνδῳ) са Ромеји-ма.⁸⁹ Примивши ту вест [се. да краљ долази], цар нареди да се преостала војска, комора и силно и безбројно мноштво заробљеника пребаце на супротну обалу и тамо чекају док он сам, иако се с ТОМ одлуком већина стратега не сложи, са одабраним одредом журно крену да би с њим [се. краљем] приметну окршај, говорећи да насртање на стада оваца не приличи лавовима него вуковима који, чим се појаве пастири или пси, без икаква стида беже задовољни само тиме да се живи са пленом извуку. А прича се још и о овој ствари коју, уколико се о њој на пречац одлучио, не бих могао похвалити, а ако је, као што мислим, то било услед неког предвиђања и обезбеђења да се Ромеји око њега веома срчано боре, онда сматрам да је то била замисао достојна стратега. У тренутку кад се већ спремио да напусти воде Саве и крене на Пеонце, нареди заповеднику флотиле⁹⁰ да пристане на другу обалу реке и да тамо са лађама чека, па ако би неки ромејски бегунац затражио да се превезе на другу обалу, да се претвара да га уопште не види. „Чак ако се и ја, цар“, рече, „лично појавим одредивши се за нешто друго, не смеш да примиш такву заповест; а не поступиш ли тако, чека те колац.“ То је он тако наредио свакако да би, као што већ рекох, пред борцима отворио капију неустрашивости. Јер, кад плашљивост остане без икаква изгледа, онда је нужно у храбрости потражити спас. АОК се спремао да одатле крене, дође неки Ромеј, заробљеник који је побегао из Пеоније јављајући да краљ тек што није стигао. Чувши то, цар више није био у стању да се савлада. Да не би изгледало да хунска војска, стижући раније, напада Ромеје који беже, он се у бојном поретку повуче назад.⁹¹ Како се краљ није појављивао него су јавили да се

⁸⁹ Угарско-византијски интереси сукобљавали су се средином XII века на више страна, свакако највише на Балканском Полуострву, али не само на њему. Подручје сукоба биле су и руске кнежевине. Ту су се две државе уплеле у борбе које су почеле 1149. године, када је кијевски кнез Изјаслав Мстиславич у борби за власт против суздаљског кнеза Јурија Долгоруког затражио помоћ од свог зета угарског краља Гезе II (Ипатевескал летописБ, Полное собрание II, 384). Кнез Јуриј Долгоруки односно његови наследници нашили су савезника у галицијском кнезу Владимиру, кога је, како Кинам овде каже, цар Манојло сматрао савезником. Дакле, на једној страни су се борили кнез Изјаслав и угарски краљ Геза II, а на другој — наследници Јурија Долгоруког и кнез Владимир уз подршку Византије. Уп. *Василкевскии*, *Согоз*, 44; *Острогорски*, *Историја* 360—361; *G. Vernadsky*, *Relations byzantinorusses au XIIe siècle*, *Byz.* 4 (1927/8) 269 sq.

⁹⁰ Византијски бродови су са извесним закашњењем ипак стигли на место борби и учествовали су у даљим операцијама. *Chalandon* II, 405.

⁹¹ Иако је намеравао да се повуче на византијску територију, тј. преко Саве ка Београду, Манојло се задржао у Срему. Тако је овај одељак схватио и *Chalandon* II, 405. Географски је непрецизно тврђење *Фреиденберга*, *Труд* Киннама 34, да су после пљачкања Срема и освајања Земуна византијски одреди напали територију данашњег Баната и да

приближује Белош (Βέλοσις) који је код њега заузимао један од првих положаја (Хуни тог достојанственика називају баном)⁹², он [се. цар] крену ужурбано према њему. Пошто је већ почело да се смржава, сишавши с коња сам заспа на преврнутом штиту крај сопственог оружја и цела војска проведе ноћ на исти начин. Наредног дана, сазнавши да цар пристиже, Белош се повуче са свом својом војском измисливши неке неубедљиве разлоге. Тражећи, наиме, изговор да побегне, тврдио је да му је краљ наредио да се, скренувши са овог правца, упути ка граду Браничеву (Βρανι, τζόβαν Ме; Βρανιτζόβαν V)⁹³ да би одатле био олакшан напад на Ромеје. Одуставши од даљег гоњења, цар дође до реке и пређе је. Стигавши у Браничево, тамо се улогори. Мало касније, одлучивши да набави сточну храну, посла у неки друга крај хунске земље, где је плаина Темисис (Τεμίσις)⁹⁴, како је газивају мештани, са војском Бори-

су се онда „вратили на Саву“. Кинам јасно каже да је цар на вест да бан Белош припрема напад на Браничево, напустивши Срем сам дошао у Браничево и тек онда је упутио неке одреде у дан. Банат да пљачкају. После тога нема вести да је цар ишао на обале Саве.

⁹² Помињући Белоша Кинам овде говори и о положају бана који је Белош имао. О томе уп. *Moravcsik*, *Συμβολαὶ* 313; *Gyoni*, *Magyarsäg* 91. Међутим, за нас је бан Белош посебно занимљива личност. Био је врло утицајан у Угарској у време краља Гезе II. Наиме, био је брат угарске краљице Јелене, жене Беле II, дакле брат рашког жупана Уронија II (*Utto Frisingensis*, *Gesta*, MGH SS XX, 369). У угарским повељама јавља се од 1142. г. најпре као бан, а од 1145. године кар палатин. Последњи помен у повељама је из 1163. године (*Fejer*, *Codex diplomaticus* II, 88; 118; 124; *Kukuljević*, *Codex diplomaticus* II, 36; *G. Wenzel*, *Codex diplomaticus Arpadianus* Cont. I, 57; 60; 62; *Smičiklas*, *Codex diplomaticus* II, 67; 97—98). Уп. и *Homan*, *Geschichte* I, 384—5; */.* *Радонић*, Србија и Угарска у средњем веку, Војводина I, Нови Сад, 130—131; *V. Klaić*, *Hrvatski bani za Arpadovića*, *Vjestnik* кр. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva I (1899) III—138. Имао је велике поседе у Срему. Уп. *H. Радончић*, *Петра Руњанина Историја села Кузмина, Сремски Карловци* 1936, 9.

⁹³ Из овог Кинамовог одељка се види да је намера бана Белрша била да нападне Браничево и тиме натера цара Манојла и византијску војску на повлачење, пошто се Браничево налазило на главном путу којим је царска војска обично ишла од Цариграда према Дунаву, односно повлачила се са његових обала. Резултат није изостао. Већ на сам глас да угарска војска спрема напад на Браничево, цар се повукао са угарске територије и стигао у Браничево. Кинам овде не каже да је бан Белош са својим одредима прешао Дунав и напао Браничево. Могућно је да до тога није ни дошло. По свој прилици је Белош стајао са војском на угарској обали Дунава, преко пута Браничева, како је то закључио још *Ју-речек*, *Историја* I, 143.

⁹⁴ Овај пљачкашки продор византијских одреда треба везати за област Тамиша. Тако су схватили овај текст *Moravcsik*, *A bizánci források*, 191; *усту*, *Bizánc es a Magyarsäg* 80; *Ју-речек-Радонић*, *Историја* I, 143; *Gyoni*, *Szörvényemlekek* 131, помиње ово брдо, али не утврђује где се оно тачно могло налазити. Постоји име реке Τεμίσις још у X веку у делу Константина Порфирогенита *De administrando imperio*. Постоји затим и име насеља. Изгледа најубедљивија претпоставка коју износи *Chalandon* II, 406, нап. 3, да је Кинам овде мислио на брдо која окружују Тамиш у гор-

са⁹⁵, за кога кажу да је из истог племена као и Геза и да је због неке свађе много раније дошао као бегунац цару Јовану. Он [се. цар Јован] му указа велику почаст и ожени га неком својом рођаком. Овај је Борис, стигавши у поменути крај, обилазио и пљачкао (ἀνάστατον) тамошња насеља (χωμολόγεις) скоро претрпана мноштвом житеља и крцата свакојаким добрима.⁹⁶ Сукобивши се са три хунска одреда, порази их до ногу јер су они претпостављали да је ту присутан сам цар и вративши се одатле, дође у ромејски логор натоварен пленом. А кад крал> сазнаде да је то зло пеонској земљи нанео Борис, а не цар Ромејр., силно се расрди и ужурбано крену за њим. Међутим, не пође му за руком да се сукоби с Борисом јер је он, пошто је већ пала ноћ, прешао на другу страну при светлости буктиња које је у великом броју цар запалио у логору. Тада и две чете пешака, заостале на другој обали, успеше да се, кад стигоше Хуни, сакрију завукавши се у шибље кога је тамо било. Свршивши ово са успехом и, колико је било могућно, утврдивши придунавске градове (πόλεις τε τὰς Παριστρίους)⁹⁷, цар је тамо боравио намеравајући да пређе поново Истар и сукоби се с краљем који се и сам улогорио на супротној обали Истра. Сазнавши за то, краљ се уплаши за исход борбе и да не би хунско племе, пошто и овом приликом доживи пораз, било сасвим истребљено, упути цару посланике и ступи у мировне преговоре.⁹⁸

(р. 113. 17—118. 19)

њем току. Византијски одреди су из Браничева прешли у дан. Банат по свој прилици крећући се у правцу Темишвара, који се помиње још крајем XI века (уп. Törtenelmi atlasz, Budapest 1961, 8b).

⁹⁵ То је Борис, син угарског краља Коломана и кћери кијевског кнеза Владимира Мономаха. Он је одрастао у Кијеву. Касније се умешао у угарске прилике и махом уз помоћ страних владара настојао је да се домогне власти. Једно време је боравио у Пољској, затим у Византији. Цар Манојло га је прихватио очигледно као средство у остваривању своје политике према Угарској. Та политика прихватања угарских бегунаца из владајуће куће Арпада није нова, њу је примењивао још Манојлов отац. Нема сумње да је присуство овог угарског претендента у Манојловој војсци на Дунаву било веома незгодно за угарског краља. За личност Борисову: *Василг>евскии*, Согоз 43 и д. Он се јавља у многим савременим изворима. *Gyoni*, *Magyarság* 80.

⁹⁶ *Ф. Гранић*, Војводина у византијско доба, 105, мисли да је овде у питању југоисточни део Баната у коме је „реквизициони одред“ византијске војске наишао на „већа села врло јако насељена“.

⁹⁷ Говорећи о придунавским градовима Кинам свакако мисли на Београд и Браничево. Они су се налазили у пограничној области земље према Угарској и због тога били изузетно важна утврђења за одбрану Византије са севера. Хонијат говорећи о догађајима десетак година касније саопштава који су то градови крји су сматрани „придунавским“. То су били Браничево и Београд (Хонијат, вест бр. 8).

⁹⁸ Иако нису познати услови под којима је склопљен овај угарско-византијски мир 1151. године, изгледа вероватно по даљем току догађаја да су се владари сложили да се успостави стање које је владало пре

1152.”

СТАЊЕ НА УГАРСКО-ВИЗАНТИЈСКОЈ ГРАНИЦИ НА ДУНАВУ

Сазнавши да Геза, краљ Пеонаца, потиштен због претходних догађаја намерава да изненада нападне на придунавске градове (Παριστρίοις ... πόλεις)¹⁰⁰, цар пожурити да предухитри овај подухват. Стигавши поново на обале Истра што је брже могао, постави се насупрот хунској војсци која је логорovala на Аругој страни. Неко време ни једна ни друга војска не хтеде да заматне борбу, а Ромејима, уосталом, до тада ни бродови још нису били стигли. После извесног броја дана Ромеји од оног што се могло наћи саградише многе чамце (αχάτια) и поринуше их у реку. Сазнавши шта се ради, пеонски краљ се, као што сам рекао, уплаши да, настрадавши и по други пут, тиме своју власт не доведе у опасност, па стога поново ступи у преговоре. Пославши посланике, затражи да не остане [се. код Ромеја] више од десет хиљада заробљених Хуна, а остало мноштво заробљеника да он поново прими. Под тим условима, говорио је, он ће кроз читав живот Ромејима бити пријатељ и

почетка борби. Манојло се после успеха у Срему и освајања Земуна повукао са угарске територије. Он је затим бранио Браничево од евентуалних напада. По свој прилици је Срем остао под угарском влашћу, а Сава и Дунав код Берграда — међудржавна граница. *Šišić-šidak*, *Pregled povijesti* 171, сматрају да је до склапања мира после борби 1151. године дошло тек 1152. године.

⁹⁹ Редослед догађаја даје сам Кинам. То је и основа за утврђивање њихове хронологије. Цар Манојло се 1151. године, после похода против Угарске, вратио у Цариград и презимио. Следећи поход на Дунав могао је предузети тек 1152. године. Такву хронологију прихватили су *Dölger*, *Reg.* II, 1386; *Chalandon* II, 407; *BacwbeecKuñ* Согоз 64, нап. 2; 66.

¹⁰⁰ Сви угарски напади на Византију почињали су обично борбама код Београда или Браничева. Није довољно јасно шта је непосредно подстакло Гезу II да изврши ове припреме за напад. Могућно је да је то била тежња да се прошлогодишњи биланс борби поправи, да се поврате заробљеници које је Византија била одвела. То је био један од главних захтева Угарске у мировним преговорима које је убрзо затим повела. Треба овом приликом поменути и међународне прилике које су могле утицати на ове догађаје. Фебруара 1152. године умро је савезник Манојла, немачки владар Конрад III, који је до краја живота остао веран својим обавезама које су проистикале из уговора склопљеног са царем. Његова је смрт ослабила Манојлове позиције на Западу, могла је утицати на угарског краља да брзим нападом на Византију покуша да дође до извесних предности (*Kap-Herr*, *Die Politik* 40—41; *Lamma*, *Comneni e Staufer* I, 132—133). Угарска се овим савезом двају царстава, Немачке и Византије, осећала угроженом. Смрт Конрадова могла је изменити те неповољне околности.

Интересантно је да се у *Continuatio Zwetlensis* I, MGH SS, IX, 538 под годином 1152. налази податак: »Greci devastaverunt terram Ungarum«.

за вечна времена ће остати савезник. Пошто у ТОМ смислу мир би закључен, ромејске трупе се повукоше одатле.¹⁰¹

(р. 119.16 — 120.10)

1153.

ДЕЛАТНОСТ АНДРОНИКА КОМНИНА И БОРАВАК ЦАРА МАНОЈЛА У БИТОЉУ

Чувши да пеонски владар поново нешто ново спрема (није, наиме, подносио што је толико изигран), цар се поново запути на Истар.¹⁰² Пошто се овај [се. крал>] уплаши његова доласка, поново посла посланике ради склапања мира, тада преставе рат међу њима и засија срећно доба мира.¹⁰³ А нешто мало касније

иој Угарски краљ је тражио да Манојло ослободи 10.000 заробљеника које је византијска војска одвела претходне године. Овај број је огрр-ман. Нема других извора којима се он може контррлисати. Пошто је мир овом приликом склопљен очигледно је да је Манојло удовољио захтеву угарског краља.

Овде се поставља питање зашто је Геза II одустао од борби за које се припремао. По свој прилици је Манојлов брзи долазак на Дунав онемогућио веће акције угарске војске. Кинам овде каже да је цар стигао на обале Дунава „што је брже могао“, очигледно у намери да спречи продор непријатеља. То је свакако спутавало остварење планова Гезе II. Међутим, можда су и непријатељски планови новог немачког владара Фридриха I Барбаросе, за које се у Угарској сазнало, нагнали угарског краља да потражи споразум са Манојлом. У првој половини 1152. г. Фридрих I је помишљао да зарати против Угарске (*Otto Frisingensis, Gesta, MGH SS XX, 393*).

¹⁰² Овде Кинам каже да је цар Манојло кренуо према Дунаву, не и да је стигао тамо. Изгледа да о истом походу говори и Хонијат (уп. Хонијат, вест бр. 6), крји бележи да је Манојло окупљао војску за борбу против Угарске и да је стигао у Сердику (Софију), где су га пресрели посланици угарског краља који су нудили преговоре о миру. Дакле, по Хонијату се овај Манојлов поход завршио у Софији склапањем мира, што одговара поменутом Кинамовом излагању.

Да се овде ради о догађајима из 1153. године може се закључити из Кинамовог излагања. Пошто је цар 1152. године био на Дунаву и вратио се одатле у престоницу, овај се нови поход према угарским границама може ставити само у 1153. годину тим пре што га Кинам помиње пре хапшења Андроника Комнина. До тог закључка дошао је и *J. Darrouzes, Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primaute romaine, REV 23 (1965) 66*, нап. 10. Ул. *Василевскии*, Союз, 66, нап. 3. Пада у очи да постоји извесан несклад између хронологије у делу Васиљевског, у самом тексту, и хронолошком прегледу догађаја по Хонијату који писац даје на крају свога рада. У ТОМ прегледу се поменути Хонијатов одељак (Хонијат, вест бр. 6) ставља у 1152. годину. Мишљење Васиљевског у потпуности је преузео *A. Hodinka, Byzāncz történetéből a XII században, Történelmi tár 1889, 223*; уп. *Chalandon II, 408; Moravcsik, A bizānci források 197*, уз знак питања ставља Хонијатову вест (Хонијат, вест бр. 6) у 1154. годину; *O. Jurewicz, Andronik, 54—61*, мисли да је Андроник ухапшен почетком 1154. године.

¹⁰³ До угарско-византијских борби није ни дошло рвом приликом. Мир је склопљен по свој прилици без икаквих територијалних промена.

поново дође до рата са Ромејима пошто је царев брат од стрица Андроник за то дао повода.¹⁰⁴ Али о ТОМ касније.

(р. 121.11—121.18)

Пошто је приказао активност Андроника Комнина на Истоку и његов пократах у земљу, Кинам наставља.

Тада га [се. Андроника] чак унапреди и за дукса Ниша и Браничева (Ναῖσοῦ -τε καὶ Βρανιτζόβης) па му још даде и Касторију.¹⁰⁵

(р. 124.20—22)

Пошто је описао наоружање византијских војника и бригу коју је томе посветио цар Манојло, Кинам се враћа на делатност Андроника ΚΟΜΝΗΝΟΙ.

Једном док је цар вршио војну вежбу код Хераклеје Мизијске (προς Ἡρακλείου? ... туј Μυσών)¹⁰⁶, десило се да је Јовану, сину

¹⁰⁴ Овакви изрази ὁλίγω δ' ὕστερον мало помажу у решавању озбиљних хронолошких проблема које намеће Кинамов текст. Из ове реченице може закључити само то да је Манојло склопио мир са Гезом II пре него што се Андроник Комнин умешао у угарско-византијске односе са својим личним плановима. Андроник Комнин кога Кинам овде помиње је царев близак сродник, будући цар Андроник I.

¹⁰⁵ Хонијат за разлику од Кинама има податак да је Андроник био дукс Браничева и Београда (Хонијат, вест бр. 6). Браничево се помиње код оба писца и онр је неспорно. Постоји и један необјављени говор Георгија Торника који се односи на Андроника, управника Браничева (cod. Vindobonensis phil. gr. 321, 13—14); уп. *Moravcsik, Pour une alliance 558*, који каже да је Андроник 1154. године покушао да збаци цара Манојла уз помоћ угарског краља. *VaswbeecKuij, Согаз 66—68*, ставља наименовање Андроника за дукса поменуте области у 1153. г., као и *Chalandon II, 408—410; Јуречек-Радонић, Историја I, 143; Динић, Браничево 14—15; Калић-Мијушковић, Београд 48—50*. Нека запажања о положају дукса у XII веку дала је узгред *H. Glykatzi-Ahrweiler, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe—XIe siècles, Bulletin de Correspondance Hellenique LXXXIV (1960—1961) 62—64; 87—88*. Основно је овде питање КОЈОМ је територијом Андроник, иако кратко, управљао, па према томе КОЈУ је област нудио угарском краљу за услуге у борби против Манојла. Других извора сем ових византијских нема. Пошто одређивање за вести Кинама односно Хонијата није коначно решење овог проблема, може се само претпоставити шта је стварни смисао њихових вести. Изгледа као најприхватљивије да је Манојлр своме сроднику поверио на управу пограничну област према Угарској у којој су заиста градови Београд—Браничево—Ниш били стубови византијске одбране од напада са севера још од краја XI века. Да ли су они чинили једну војно-управну целину и када, остаје тек да се докаже. Чињеница је да су управо та три града бранила подручје које је Угарска нападала у XII веку. Тема Ниш се помиње још у време цара Алексија I Комнина (*Anne Comnene, Alexiade XIV, VIII—I, ed. B, Leib, 177—178*; уп. Византијски извори III, 392; *V. Laurent, Une metropole serbe ephemere sur le rôle du patriarcat oecumenique: Nissos-Niš au temps d'Isaac II Ange, Byz. 31 (1961) 43—56; Sišić, Poviest Hrvata 69*, мисли да је Манојло поверио Андронику на управу област Београда, Браничева и Ниша). *Hohlweg, Beiträge, 123*.

¹⁰⁶ Хераклеја Мизијска је Битољ (уп. нап. 110 рвог коментара). Кинам овде описујући царев боравак у Битољу и догађаје који су се тада оди-

севастократора Андроника, лепом и стаситом младићу, избијено једно око ударцем талијанског копља баченог из супротног правца. Желећи стога да га утеши у несрећи, постави га за протове-стијара и подиже на достојанство протосеваста. Ово је, кажу, у срце погодило Андроника [se. Комнина]. Од тог времена непрестано је, огорчен, смишљао издаје, па кад је непосредно затим (προσεχώς) ратовао у Киликији, придоби потајно на своју страну краља Палестине и персијског султана.

А кад му је била поверена, као што је речено, управа над Нишом и Браничевом (Ναῖσοῦ δε καὶ Βρανιτζόβης) обећао је преко писма краљу Пеоније да ће му, ако му помогне у покушају да задобије власт, уступити Браничево и град Ниш чим му се жеља буде остварила.¹⁰⁷ А да не би, кад се ово прочује, био окривљен, реши да ствар друкчије удеси. Јави стога цару како он намерава да неке пеонске великаше, који су почели да му указују благонаклоност, у замку ухвати и на лак начин његовој [se. царевој] власти потчини.¹⁰⁸ Међутим, цару је ова пре-

грали жели у ствари да објасни узроке незадовољства Андрониковог и његово нерасположење Манојловом политиком. Ту је, судећи по Кинамовом тексту, почео заверенички пут Андроника. Очигледно је да овај Манојлов боравак у Битољу треба ставити у време пре 1153. године, пре хапшења Андрониковог. Кинам саопштава да је цар том приликом унапредир Јована, сина севастократора Андроника и поставио га за протове-стијара. То је погодило Андроника Комнина који је од тада — εἰς ἐκείνου (se. χρόνου): Cinn. 126.8 — непрестано смишљао издаје и ковао завере против Манојла. Као доказ за ову тврдњу Кинам одмах додаје да је Андроник ускоро (προσεχώς) ратујући у Киликији покушао да оствари ове своје намере.

Према томе ова епизода о царевом бораваку у Битољу и унапређењу Јована, сина севастократора Андроника, унета је само да објасни ток догађаја из 1153. године, а сама не припада тој години, него јој претходи.

¹⁰⁷ Кинам и Хонијат (вест бр. 6) се слажу у погледу садржаја Андроникових преговора са угарским краљем. Андроник је тражио од Гезе II помоћ у борби против цара Манојла, а у циљу освајања власти и нудио је за узврат област којом је управљао. Угарском владару су Андроникове понуде добро дошле из два разлога. Прво, Геза II је више година ратовао против Манојла. Андроникрва делатност на Дунаву је знатно слабила позиције цара Манојла, што је Угарској одговарало. Друго, уколико би се Андроник домогао власти, Угарска је имала у изгледу важно територијално проширење добијањем области око које су се две државе већ дуго бориле. Појединости уговора Андроника са угарским краљем нису познате.

¹⁰⁸ Из овог текста произилази да је Андроник преговарао не само са угарским краљем него и са неким угарским великашима. Иако је ова вест била упућена Манојлу да би прикрила праве Андроникове намере, изгледа да је у основи тачан податак о преговорима и са племством. На жалост, Кинам не казује ко су ти угарски великаши који су Андронику почели „да указују благонаклоност“. Хонијат није тако опширан да би могао разјаснити овај Кинамов податак. Он само бележи да се Андроник зближио са Пеонцима (Угрима) и договарао са њиховим владарем (Хонијат, вест бр. 6). Да ли је у тим преговорима имао какву улогу бан Белош, најугијајнија личност угарског двора у то време, није познато. Уп. Chalandon II, 409; Moravcsik, A bizanci források, 192; O. Jurewicz, Aus

вара била позната. Наиме, још раније му је дошло до руку писмо којим је Андроник обећао пеонском краљу оно што је већ поменуто. Желећи да га ухвати на делу, цар га пусти да слободно ради ништа не предузимајући у тој ствари. Верујући да је убудуће отклоњена свака могућност за сумњу, он [se. Андроник] без страха упути посланике Хунима као и краљу Аламана¹⁰⁹ покушавајући и њега да придобије за благовремену помоћ. Пошто је сковао ову сплетку, Андроник се врати у Визант као човек који је на изглед склопио уговор између Ромеја и Хуна.

(p. 126.1—127.4)

Кинам затим објашњава да је цар веома волео Андроника, јер су били вршњаци, заједнички су васпитавани, па је зато трпео његова зла дела, и dodaje:

Кад је једном дошао у Мизијску Хераклеју, коју Ромеји сада, поводећи се за неким начином изражавања, називају Пелагонијом¹¹⁰, изађе цар ноћу у лов преноћивши тамо као што је често имао обичај. Како је био телесно веома снажан, он би излазио и против медведа и борио се против дивљих свиња нападајући углавном пешице копљем.

(p. 127. 9—15)

1154—1155.

БОРБЕ ОКО БРАНИЧЕВА И БЕОГРАДА

Откривена је завереничка делатност Андроника Комнина. Он је ухапшен.

А краљ Пеоније, пошто још није сазнао ништа од оног што се Андронику догодило, сакупивши војску од Чеха, Саксо-

der Geschichte der Beziehungen zwischen Byzanz und Rußland in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts, Byzantinische Beiträge, Berlin 1964, 333—4.

¹⁰⁹ У питању су Андроникови преговори са немачким владарем Фридрихом I Барбаросом (1152—1189), коме се овај обратио за помоћ у борби против цара Манојла. Није позната ни садржина преговора, ни њихов резултат. Није случајност што се Андроник обратио управо немачком владару овом приликом. Још од времена Конрада III Хоенштауфовца Немачка је била важан спољнополитички партнер Византије. *Kap-Herr*, Die Politik 31 sq.; *Lamma*, Comneni e Staufer I, 85 sq.

¹¹⁰ Овај боравак цара Манојла може се тачно хронолошки одредити према једном писму које је он упутио опату Вибалду »a Castro Pella-goniae« 22. новембра 1153. године (*Ph. Jaffa*, Bibliotheca rerum germanicarum I, Berolini 1864, 561; *Dölger*, Reg. II, 1391). Овде је у питању област Битоља, где се у античко доба налазила Хераклеја, важан град на познатој Via Egnatia. Хераклеја је улазила у сасхав Линкестиде. Појам Пелагоније се пред крај Антике проширио на читаву данашњу битолско-

наца и многих других народа, приступи опсади Браничева (Βρανιτζόβης Με; Βρανιτζόβης V) охрабрен, мислим, оним о чему се Андроник с њим био договорио.¹¹¹ Сазнавши за ово,

-прилепску равницу. Судећи по овом Кинамовом податку Византинцима није било јасно откуда то да Пелагонијом зову град који се у Антици звао Хераклеја. Ул. *Ф. Папазоглу*, Хераклеја и Пелагонија, Жива Антика 4 (1954) 308—345; *уста*, Градови, 188—194; 203—209.

¹¹¹ Кинам овде саопштава, а и Хонијат ће с тим слаже (вест бр. 6) да је угарски краљ напао Браничево *пошто* је Андроник већ био ухапшен. Остаје само питање да ли је Геза II знао за хапшење свога савез-НИКа. КинаМ је ИЗРИЧИТ у ТВрђењу да Геза II μῆλω τι πεπυσμένος τῶν Ἀνδρονίκοι συλληπτοῦτόν (Cinn. 130.24). АКО СУ ОВБ Кинамове речи тачне значило би да је Андроник уговорир са угарским краљем напад на Браничево. За то говори и податак да је угарски краљ сакупио „војску од Чеха, Саксонаца и многих других народа“, што указује на велике војничке припреме за предвиђени напад. План се изјавио само захваљујући брзој и ефикасној акцији цара Манојла.

Највећу сметњу одређивању тачне хронологије ових борби чини позната непрецизност Кинама и Хонијата у давању временских оквира описиваних догађаја. Определежујући се за различита тумачења појединих одељака њихових текстова научници су се одлучивали и за одговарајућу хронологију. Нових, пресудних извора нема ни данас. Угарски напад на Браничево и пораз Василија Цинцилука код Београда ставља се у 1154. или 1155. годину. За 1154. г. одлучили су се *Грот*, Из историји Угрии, 197—205; *Васил Ђевски*, Союз 66—71; *Јиречек-Радонић*, Историја I, 143; *Klaić*, Povjest Hrvata I, 162; *Динић*, Браничево 15; *Боровић*, Хисторија Босне 160; *Фреиденберг*, Труд Киннама 35, а за 1155. годину определили су се *Chalandon* II, 411—414; *Dölger*, Reg. II, 1404; *Moravcsik*, A bizánci források 192; *усту*, Bizánc es a Magyarország, 80. Присталице схватања да су ове борбе вођене 1155. године ослањају се углавном на сведочанство Отона Фрајзиншког да је 1156. године на двор Фридриха I Барбаросе стигло посланство цара Манојла, који је тражио помоћ у борби против угарског краља (*Otto Frisingensis*, Gesta Friderici imperatoris, MGH SS XX, 414). Нема вести о томе да ли је Манојло тражену помоћ добио, нити било шта што би показивало да су византијско-немачки односи кренули у правцу конкретне сарадње у борби против Гезе II. Ако је Манојло и предвиђао даље борбе против Угарске, не значи да су ратне операције на Дунаву још биле у току. Манојлу су сређене прилике на Дунаву биле потребне и због ангажовања у Италији. Из текста Кинама и Хонијата стиче се други утисак. Ако је цар за време свог боравака у околини Битоља новембра 1153. године (види нап. 110) открио завереничке намере Андроника Комнина и наредио његово хапшење, онда се — ако се следи ток излагања Кинама — напад угарског краља на Браничево мора ставити у 1154. годину.

Посебан проблем представља Хонијатово излагање да је цар поново кренуо у Пелагонију ἤλιον δ' ἄρτι τὰς χειμερινὰς τροπὰς παρελαύνοντα (Chon. 133. 1—2). *Vasilevski* (У). Сноз, 66, нап. 3, мисли да је то била „јесен 1153. године“, а *Chalandon* II, 408, нап. 3, да је то децембар 1154. године. На коју је годину писац овде мислио? Изгледа да рдговор на то питање пружа анализа садржаја читавог тог одељка Хонијатовог текста. Хонијат каже да је цар дошао у Пелагонију „пошто је сунце прошло зимске обрте“, забринут због стања на Сицилији и Угарској, где се владар спремао да се лати мача. И одмах објашњава због чега је то угарски краљ хтео да ратује. Описује се делатност Андроникова, његово смењивање са положаја дукса Браничева и Београда и хапшење. На то је угарски краљ реаговао нападом на Византију (Хонијат, вест бр. 6). Ако је цар Манојло новембра 1153. године наредио хапшење Андроника Комнина, како

цар се запрепастио због те вести и чудио се неверности Хуна што без икаквог разлога пренебрегнуше своје скорашње заклетве.¹¹² Закључивши, пак, да овај случај захтева брзину, одмах крену на Истар.¹¹³ Али, схвативши да његови људи нису довољно јаки за борбу са хунском војском (пошто дотле ниоткуда нико није претио, снаге Ромеја су биле распоређене по унутрашњости земље), онда смисли ово.¹¹⁴ Има једно јако утврђено место које се зове Смилис (χώρος ... Σμήλης).¹¹⁵ Реши да га запоседне и направи од њега упориште против напада Хуна. Да би Браничевци (Βρανιτζοβίται) чували као и до тад за њега град, написа писмо у коме је јављао да ће одмах стићи и даде га неком војнику наредивши му да га закачи за стрелу и убаци у град. Овај, дакле, поступи према наређењу. Међутим, одлетевши даље него што је требало, стрела паде у руке Хунима. Одмах их обузе пометња па опсадне машине и оно што су припремили за борбу на зидинама ватром спалише и кренуше према скели (πορίμυον) на Истру. Али, кад видеше да се река излила (јер су кише пљуштале с неба), кренуше према граду Београду (Βελέγραδα Με; Βελέγραδα V).¹¹⁶ Кад цар виде ово и дозна да се Борич (Βορίτζης), егзарх далматске земље Босне (ο Βόσ-9-νης χώρας ἐξάρχων Δαλματικῆς), нашавши се међу савезницима пеонског владара, враћа у своју земљу¹¹⁷, он ода-

то произилази из анализе Кинамовог текста, онда се царев долазак у Пелагонију мора ставити у 1154. годину. Борбе које су вођене око Браничева и Београда, а које су уследиле после угарског напада на Браничево вођене су у време обилних падавина због којих је Дунав био готово несавладив за угарску војску која се повлачила (Кинам, вест бр. 8). Операције, дакле, нису вођене зими.

Овако је преведен овај одељак по смислу, иако израз εἴ ... ἄλογη-σεν упућује на помисао да би овде могла бити у питању једна зависно упитна реченица.

Кинам по свој прилици мисли на заклетве којима је потврђен угарско-византијски мир 1153. године.

Кинам овде не каже којим се путем кретала византијска војска. Вероватно је то био Цариградски друм. Код Хонијата се налази податак да је цар Манојло боравао у области Битоља пре него што је кренуо у одбрану Браничева (Хонијат, вест бр. 6).

Читав ток борби 1154. године показује да Манојло није имао довољно војске за веће акције, изгледа ни времена да је прикупи. Служио се, чини се, више ратним лукавством и својим ауторитетом него снагом своје војске. У сваком случају, брзина којом је реаговао на угарски напад одлучила је ТОК борби.

Још увек се не зна које би то место могло бити, иако се најчешће помишљало на Свилајнац. Ул. *Карпоф*, о. с., 125; *Chalandon* II, 412; *Васил Ђевски*, Союз, 71; *Динић*, Браничево 15.

¹¹⁶ Податак о обилним падавинама и Дунаву који се излио на околна земљишта упућује на мисао да су у питању пролеће или јесен те године. Повлачећи се из области Браничева угарска војска се уггутила ка Београду са намером да пређе Саву на путу за своју земљу. Има и других вести које потврђују закључак да се у Угарску прелазило или код Браничева, или код Београда.

¹¹⁷ Кинам овде Борића назива егзархом далматске земље Босне, што треба повезати са раније поменутим податком истог писца о Босни (вест бр. 4, нап. 53). Кинам у свом делу Србе назива Далматима.

бра најхрабрији део своје војске и посла га да иде да се бори против Борича; овом војском командовао Василије, о коме је већ било помена, потекавши из незнатне куће, постао је царев хартуларије.¹¹⁸ А цар је иза њега спорије напредовао са осталом војском Ромеја.¹¹⁹ Али Василије, заборавивши, као што ми се чини, због чега и против кога га цар посла да се бори, убрзавши ход, стиже врло близу хунске војске и сусревши неке из претходнице натера их у бекство, а затим упаде усред хунског одреда мислећи да ће велики подвиг учинити ако их тако преплашене нападне и разбије им редове. И није он то чинио сасвим непромишљено. Јер Хуни, мислећи прво да овом борбом заповеда сам цар, стадоше да беже без икаквог реда, а многи од њих, претрпавши чамце, удавише се у реци.¹²⁰ Међутим, кад сазна-

То је босански бан Борић, који се као угарски вазал прикључио војсци Гезе II у борби против Византије. Са бојишта код Браничева повукао се са својим људима, изгледа, без већих губитака, пошто га византијски одреди, који су били упућени да га гоне, нису стигли. О бану Борићу уп.: *В. Боровић*, Бан Борић и његови потомци, Глас СКА 182 (1940) 47–61; исти, *Историја Босне* 158–159; *Šišić-Sidak*, *Pregled Povijesti* 171; *Б. Недељковић*, Постојбина првог босанског бана Борича, *Историјски часопис IX–X* (1959) 55–69; *Еурковић*, *Историја Босне* 42–43. Управо ови Кинамови подаци послужили су за реконструкцију делатности бана Борића, његове везе са Угарском. Ул. *J. v. Pauler*, *Wie und wann kam Bosnien an Ungarn*, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina* II (1894) 161, нап. 3. *Šišić*, *Poviest* II, 70, нап. 79, понавља мисао која је присутна у старијој литератури, да је босански бан Борић био савезник угарског краља. У ствари, то је дословно схваћен израз Кинама који за њега каже да је био *συνισαχος* угарског краља (*Cinn.* 131. 23).

¹¹⁸ Хонијат овде допуњава Кинама. Он бележи да је византијску војску против Угара водио хартуларије Василије Цинцилук (Хонијат, вест бр. 6). Хартуларије је био високи државни чиновник, а овај Василије и поверљива личност цара Манојла. Још у време преузимања власти, после смрти Јована II, Манојло му је поверио важне послове у Цариграду. Ул. *Chalandon* II, 196; *Острогорски*, *Историја* 244; *Neumann*, *Griechische Geschichtsschreiber* 84, нап. 2.

¹¹⁹ И из Хонијатовог излагања се види да је цар прво послао хартуларију Василија Цинцилука са војском, а да се сам са осталим снагама спорије кретао (Хонијат, вест бр. 6).

¹²⁰ На вест о доласку византијске војске угарски одреди су се повукли од Браничева, а са њима и босански бан Борић са својим људима. Василије Цинцилук је сустигао Угре и дошло је до борбе у којој је у почетку надвладала византијска војска. У томе се слажу Кинам и Хонијат (Хонијат, вест бр. 6). Тако је схватио овај одељак и *Moravcsik*, *A bizánci források* 198. Са тим се није сложио *E. Darko* у приказу поменуте књиге Моравчика, *BZ* 35 (1935) 383, тврдећи да је почетни успех Византинаца био само последица привидног бекства Угара, после чега су Угрн прешли у напад и поразили противника. Тако је тумачио овај текст још *J. Pauler*, *A magyar nemzet története* I, 373–374.

Овде се поставља питање где се одиграла описана борба. Једино је поуздано да је то било на обали реке преко које су Угрн настојали да пређу, али су се многи подавили. Пошто су они хитали према Београду, намеће се закључак да управо у његовој непосредној околини треба тражити ово место (*Јуречек-Радонић*, *Историја* I, 143; *Калић-Мијушковић*,

доше да цар иде позади, а да војску предводи Василије, охрабрише се и окренувши се, супротставише се Ромејима. Иако су Ромеји по броју далеко заостајали за непријатељима, ипак су им се одупрли. На обадве стране настаде велики покољ, све док не почеше Хуни око Стефана, сина Гезина, који су се борили уз Ромеје, први да беже.¹²¹ А кад после гониоци навалише са супротне стране, Хуни око Стефана готово сви изгинуше, а од Ромеја многи, док се остали одатле спасоше бекством, међу њима и стратег Василије.¹²² Ова вест, а још и то да становници града Београда намеравају да се одметну од Ромеја, цара страховито забрину.¹²³ Јована Кантакузина¹²⁴ посла прво да смири град уздрман, као што је већ речено, припремањем одметништва, а затим да сахрани лешеве Ромеја и да сакупи бегунце, било где да су се тамо у околини сакрили. А сам је, веома огорчен оним што се десило, горео од нестрпљења и жеље да крене у потеру за Хунима, а како Ромеји то нису одобравали, он рече „Срамота ме је, људи, да се из борбе за срећу Ромеја вратим без рана“. А кад чу да су Хуни далеко одмакли, одуста од намере. У међувремену се и Кантакузин, извршивши оно због чега је био послан, врати водећи везане оне који су, као што је речено, подстакли побуну Београђана (*Βελεγραδιδών*).¹²⁵

Београд 50), мада се не може искључити ни река Морава преко које су бегунци били принуђени да пређу на путу од Браничева према Београду (*Аинић*, Браничево 15).

¹²¹ Изгледа да је овде у питању грешка Кинамова, јер син Гезе II, Стефан, није учествовао у борби против оца у ово време. Био је малолетан. Могло би се помишљати на брата Гезе II, Стефана, али судећи по подацима Отона Фрајзиншког он се налазио у Немачкој. У Византију је кренуо касније, тек 1158. године. Претпостављало се и да је у питању Борис, син краља Коломана, који је већ 1151. године учествовао у походу цара Манојла против Угарске, а зна се да је и погинуо за време једног таквог похода против Угара, пре јула 1156. године. Ул. *Vasul'evskii*, *Согоз* 71, нап. 4; *Јуречек-Радонић*, *Историја* I, 143; *Klaić*, *Povjest Hrvata* I, 162; *Šišić-Sidak*, *Pregled povijesti* 171; *Kapnoe*, *о. с.* 146, нап. 1. Тачно је већ уочено да је Кинам овде желео да истакне присуство Угара у византијској војсци, можда и њихово држање. *Moravcsik*, *Bizánc es a Magyarok*, 80, има друго мишљење: да је у питању херцег Стефан, млађи брат Гезе II. Он то још једном понавља у делу *Hungary and Byzantium*, 582. Хонијат о томе нема података.

¹²² Пораз византијске војске под вођством хартуларија Василија Цинцилука забележио је и Хонијат (вест бр. 6).

¹²³ Ул. нап. 125.

¹²⁴ Јован Кантакузин је позната личност Манојловог доба. Учествовао је у борби против Срба у касну јесен 1150. године и том приликом изгубио два прста на руци. Ул. Кинам, вест бр. 4 и нап. 70.

¹²⁵ Ова кратка епизода о догађајима у Београду је изванредно интересантна не само за прилике у томе граду, него и за остале пограничне византијске области. У граду су постојале две странке, оних који су подржавали византијску власт или били лрјални према њрј, и оних који су били за оцепљење Београда од Византије. У овој другој свакако треба препознати присталице угарског краља. Бунећи се против Манојла они су

Цар се повукао на југ да презими.^m

Сакупивши одасвуд војску, у пролеће поново крену на Хуне са намером да продре у средиште њихове земље.¹²⁷ УАО-горивши се са целом војском, управо се налазио на обали Дунава а многе лађе допремљене из Византа већ су стајале спремне да превезу војску.¹²⁸ А кад краљ Пеонаца увиде да је сасвим у шкрипцу, најзад се одлучи за посланство. Упутивши стога цару своје угледне људе, обећавао је да ће одмах вратити заробљене Ромеје и да ће му [се. цару] убудуће у свему што буде желео, бити на услузи. Изгледало је најпре да цар одлучно одбија преговоре о миру, али затим прими молиоце и отпусти посланство прихвативши поменуте предлоге. Тада су у ромејски логор доведени они који су, како изложисмо, у раније вођеној борби били заробљени, и оружје и коњи и остали ратни плен. За угинуле коње и теглећу стоку добише у накнаду

могли помишљати само на припајање Угарској. Уосталом, постојање ових двеју странака нормално је за погранични град. Угарска га је у више наврата освајала, није успевала да га и задржи, али њен се утицај морао осећати у граду. Вероватно да је оваквом стању ствари допринела делатност Андроника Комнина који је преговарао са угарским краљем о борби против Манојла и који је по свој прилици потпомагао све облике незадовољства Манојловом политиком. Нема сумње да је побуњенике охрабрио пораз византијске војске под вођством Василија Цинцилука и створио повољније услове за њихову акцију. Па ипак, цар Манојло је покварио све планове својих противника. На брзину упућени Јован Кантакузин са широким овлашћењима, угушио је сваки отпор у Београду. Вође устанка је похватао и успоставио уздрману византијску власт у томе граду. Ул. *Ка лић-Мијушковић*, Београд 51.

iza Читав ток византијских операција 1154. године показује да је Византија тада била у дефанзиви. Борбе су те године почеле неповољно за Византију. Браничево се одржало крајњим напорима цара Манојла. Затим је следио пораз његове војске код Берграда после чега је откривена завера у Београду. Цар је брзом акцијом спречио губитак Браничева и Београда. То је све што је могао да постигне. Очигледно није имао довољно снага да борбу пренесе на угарско тле.

¹²⁷ АКО СУ се догађаји које Кинам описује пре овог Манојловог похода (угарски напад на Браничево, пораз Василија Цинцилука и др.) одиграли 1154. године, онда стаи покрет византијске војске према Дунаву очигледно треба ставити у 1155. годину, пошто је Кинам јасан на овом месту: цар је презимио у Бери и следећег пролећа је поново кренуо на угарско-византијску границу.

Којим се путем кретала царска војска? Кинам помиње цареву намеру да нападне средиште ХВНСКС земље. Пошто се у Угарску обично полазило код Браничева или Београда, овај други град више одговара Кинамовом опису. То што Кинам помиње да се цар улогорио на обали Дунава, наравно, није никаква сметња горњем закључку. Хонијат је у описивању ових догађаја сасвим јошлтиѢН (Хонијат, вест бр. 6).

¹²⁸ Цар Манрјло се много боље припремио за поход него претходне године. Сакупио је војску са свих страна. Присуство византијских бродова на Дунаву допремљених из Цариграда претпоставља дуже организована припреме.

живе од оних које Хуни узгојише. Окончавши овако рат поврати се кући.¹²⁹

(р. 130. 23—134. 10)

9

1160.¹³⁰

ПОХОД ЦАРА МАНОЈЛА ПРОТИВ ИКОНИЈСКОГ СУАТАНА

Цар је наредио антиохијском кнезу Рајналду да са својим снагама иде што брже може, као и тадашњим војсковођама Јерменије који су се одавно потчинили цару.

Са истока сакупи велику војску, а са запада поведе лигурске коњанике¹³¹ и позва (με?ελέμλετο) архијупана Далмације (Δαλατίας) заједно са његовим снагама¹³², а као плаћенике најми Ските и многа племена настањена око Таура.¹³³

(р. 199. 12—15)

¹²⁹ До ратовања није дошло 1155. године. УгарСКСН краљ и цар Манојло су се споразумели о условима мира. Кинам и Хонијат не говоре о граници међу државама. Територијалних промена није било. Вишегодишњим ратовањем Византија није ништа добила: Београд и Браничево су остали њене главне тврђаве на Дунаву, ток Дунава сама граница. Хонијат, закључујући излагање о овом ратовању каже да се цар, пошто је средио стање у Браничеву и Београду, вратио у престоницу (Хонијат, вест бр. 6). Тиме су означени и главни резултати. Граница је одбрањена. То проистиче и из Кинамовог текста. Манојло је ту, на обалама Дунава, преговарао о миру. Срем је остао у угарским рукама.

Манојло је тражио да угарски краљ ослободи заробљенике, очигледно оне које је претходне године ухватио. Тражио је и одштету за губитке и повраћај ратног плена до кога су Угрп дошли у претходним борбама, свакако 1154. године. Пошто су му удовољени ови захтеви, мир је склопљен, а борбе прекинуте. Уп. *Dölger*, Reg. II, 1410; *Jurечек-Pado нић*, Историја I, 143; *Chalandon* II, 413; *Moravcsik*, Bizānc es a Magyar-ság 80, и др.

¹³⁰ Ово је поход цара Манојла против иконијског султана Килиц Арслана. Манојло је тражио од својих вазала и на Истоку и на Балкану да му пошаљу помоћне одреде војске. У ТОМ циљу је на Исток био упућен Јован Кондостефан. *Chalandon* II, 459, датира овај поход у 1160. годину. Ул. и *Kap-Herr*, Die Politik, 141.

¹³¹ Ово СУ по свој прилици најамници са Запада које је повео Манојло у борбе против Турака. *Chalandon* II, 460. Војни одреди са Запада имали СУ велику улогу у време Манојла Комнина, били СУ најмногобројнији међу страним војнишма (*Hohlweg*, Beiträge, 70—76).

¹³² Нема сумње да је овде реч о рашком жупану, који је са својим одредом требало да се прикључи царској војсци у борбама на Истоку. Урои II је после пораза на Тари 1150. године примио обавезу да у ТОМ случају пошаље 500 војника пару. Из овог се податка може закључити да је сада Манојло рчекивао испуњење преузете обавезе и да Византија у ТОМ тренутку није имала неприлика са српским жупаном. Није познато ко је тада био на власти у Рашкој. Ако то више није био Уроит II, његов је наследник прихватио његове обавезе према Византији. Чињеница је, међутим, да између 1155. и 1160. године нема вести о српско-византијским бррбама или сукобима. То би упућивало на закључак да у ТОМ периоду није дошло до насилне промене на рашком великожупанском престолу.

¹³³ Изгледа да су овде у питању Печенези у Киликији (*Chalandon* II, 459—460); о Печенезима у византијској војсци: *Hohlweg*, Beiträge, 73—74.

ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ

У Угарској је умро краљ Геза II (31. марта 1162. г.). Његова два брата, Ладислав и Стефан, налазили су се у Византији. Стефан је био ожењен Маријом, ћерком севастократора Исака, а други је остао неожењен. Пошто је код Хуна (Угара) био обичај да после смрти краља круна прелази на преосталу браћу, то се цар трудио да их врати у очинску земљу. Геза је пренео власт на свога сина Стефана (HI), а Хуни бојећи се царевог доласка одузели су власт Гезином сину и дали су је Ладиславу, једном од браће преминулог краља.

А цар крену у македонски Филипов град да би средио прилике у Србији (та прос τῷ Σερβικῇ) . . . πράγματι).¹³⁵ Примислав (Πριμισλαβος), који тада владаше земљом, и иначе је, као што сам раније испрчао, дизао устанак (ἀποστασίαν ὀβίησε) и поступао по сопственом нахођењу и због тога замало да није доспео дотле да од цара буде свргнут с власти, али поново задобивши његову [се. цареву] наклоност, остаде на истом положају. Тада, пак, не водећи уопште рачуна ни о обећању ни о заклетви, поново се упусти у бунтовништво.¹³⁶ Окрив-

¹³⁴ Хронологија овог одељка је веома компликована. Она зависи од интерпретације вести које се у њему налазе. У науци није решено питање када је Примислав дошао на власт у Рашкој. Зна се да је то могло бити између 1155. године, када се помиње Уроин II као рашки велики жупан и 1162. г., јер је тада Манојло изгледа збацио Примислава. Византијски цар, изгледа није долазио у Србију после склапања угарско-византијског мира 1155. г., а пре 1162. године, или бар нема података о таквим походима. Читав овај одељак о приликама у Србији по току Кинамовог излагања уклапа се у време које је ограничено ступањем Ладислава II на угарски престо (лето 1162. г.) и његовом изненадном смрћу јануара 1163. године (Cinn. 203). При томе треба имати у виду да писац на том месту приказује стање у Србији, догађаје који се очигледно нису одиграли једне године. Зато ћемо их појединачно и датирати.

¹³⁵ По редоследу догађаја које Кинам описује овај царев долазак у Филипопољ треба ставити у другу половину 1162. г. Писац је претходно поменуо да је брат Гезе II преузео власт у Угарској од Стефана III, сина преминулог владара, а то је било у лето 1162. г. Уп. *Notan, Geschichte I*, 393—394; *šišić, Poviest II*, 83.

¹³⁶ Личност овог рашког жупана је веома загонетна. Кинам је једини извор који је близак овим догађајима, а помиње Примислава. Други извори о њему немају података, тако ни Хонијат није ништа забележио о њему. У српским родословима и летописима, по постанку много млађим, наилази се на име Првослав и оно се везује за Немањиног брата (*Љ. Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, 14—17; 181; 186; 191; 197; 202; 279). *К. Јиречек*, Историја I, 144, нап. 122, сматра да уместо Πριμισλαβος треба читати Πριβιουθ-λαβος као што уместо Κίαια (Cinn. 236.4) треба да стоји Κίαια (Кијев), како је то предлагао још Du Gange (Cinn. 380). Јиречек је своју претпоставку заснивао на великој сличности између β, μ, κ у грчкој минускули. У науци је прихваћено да овог рашког жупана треба називати Првославом (*И. Руварац*, Прилош-

љујући због тога овог човека, цар га збацује с власти и на тај положај поставља његовог брата Белоша (Βελούσην).¹³⁷ Са-

ци, Годишњица Н. Ч. 14 (1894) 215; *Ђоровић*, Питање о хронологији, 47—48; Историја I, 250; неће бити тачно излагање *Б. Сп. Радојичића*, Немања и његови синови Стефан и Сава, творци српске феудалне државе, обј. у књизи Творци и дела старе српске књижевности, Титоград 1963, 59—61. Треба међутим указати на чињеницу да у најстаријем рукопису Кинамова дела, Vat. gr. 163, fol. 254^v сасвим јасно стоји Πριμισλαβος. Исто се може рећи и за руског кнеза Примислава (Cinn. 235; *Variae lectiones* γт. *Babos*, Adalekok II. У рукопису Vat. gr. 163 стоји Κίαια, што је задржао издавач дела у Бонском корпусу).

Из овог Кинамовог одељка о Примиславу могу се извући следећи закључци. Прво, Примислав је владао Србијом у време доласка цара Манојла у ФИЛИПОПОЉ (ὁ γάρ τοι Πριμισλαβος, δς της χώρας τότε ἦρχε: Cinn. 204, 1—2). Реч τότε рдноси се на царев пут у Филипопољ о чему Кинам говори у претходној реченици. То је било 1162. године. Друго, Примислав је био на власти у Србији и пре 1162. грдине и тада је већ дизао устанак против цара (ἀποστασίαν ὀβίησε: Cinn. 204.3), Манојло га тада није лишио положаја. Треће, Примислав је 1162. године поново шжушао да се одметне, али тада Манојло долази у Филипопољ, свргава га с власти и поставља на његово место Белуша, његовог брата. Кинамове речи о Примиславу καὶ αὐτονόμῳ ἐχρήτο τη γνῶμῃ (Cinn. 204, 3—4) превођене су „и он је свој положај веома аутономно схватио“, што није сасвим прецизно (*Ст. Новаковић*, Земљиште 34—35; *Ковачевић*, Неколика питања 69—70).

Приликом коришћења података о Примиславу велику тешкоћу представља то што Кинам, помињући да је он владао Србијом у време царевог ДОЛАСКА у ФИЛИПОПОЉ, ДОДАје καὶ ἄλλοτε μεν ὥσπερ μοι δεινύηται πρότερον (Cinn. 204, 2—3). Нигде, међутим, пре тога Кинам не говори о Примиславу већ само о рашким жупанима Уроин (II) и Деси. Пошто се у овом одељку наводи да се Примислав у два маха одметао од цара Манојла, неки су научници закључили да у њему треба препознати Уроша II (*Васиљевскии*, Сошз 94—95; *Ковачевић*, Неколика питања 69—70; *Анастасијевић*, Отац Немањин 11—12; *V. Klaić*, *Povjest Hrvata I*, 161). *Голубинскии*, Краткии очерк, 429, у њему је видео Вахкина, непосредног царевог противника у борби на Тари 1150. године. Иако се овом старом проблему — да ли је Примислав у ствари Уроин II — ни данас не могу додати нови, одлучујући подаци, изгледа мало вероватно да би Кинам говорећи о једној личности употребио два имена. Само на основу те узгредне констатације Кинамове („као што сам раније испрчао“) не могу се идентификовати Уроин II и Примислав, како је то у науци већ констатовано. Ут. *И. Руварац*, Прилошци, Годишњица Н. Ч. 14 (1894) 215; *Јиречек-Радоић*, Историја I, 144; *М. Динић*, Историја I, 250; *Ђоровић*, Питање о хронологији, 47—48, такође је био мишљења да не треба спајати личности Уроин II и Првослава. При томе је покушао да објасни на шта су се МОГЛС ОДНОСИТИ Кинамове речи καὶ ἄλλοτε μεν ὥσπερ μοι δεινύηται πρότερον (Cinn. 204, 2—3). По његовом схватању те речи се не одnose на Примислава уз кога се наводе, него на стање у Србији, р коме Кинам говори у претходној реченици. Овај предлог, иако садржајно веома примамљив, тешко се може прихватити већ због тога што се ради о двома сасвим одвојеним реченицама, јасно разграниченим. О личности Уроина II и односу према Примиславу: *J. Kaluž*, Раптки велики жупан Уроин II, ЗРВИ 12 (1970) 28—35). *О. Јуревић*, Andronikos, 145, мисли да је Првослав владао после Уроина II, али додаје да је играо велику улогу у Србији, »rowniez w latach 1165«, што неће бити тачно.

Кинам овде саопштава да је Манојло, свргавши Примислава са положаја српског владара, на власт довео његовог брата. Пошто се пад Првослава може везати за 1162. годину (γт. нап. 136), значи да је исте

жаливши се ипак над судбином Примислава, он га одатле, истина, премести како не би могао поново да чини зло, али га одари земљом, веома плодном и подесном за испашу стоке.¹³⁸ Али кратко време се дичивши влашћу, Белош остави владарске знаке и напустивши отаџбину, оде у хунску земљу. Проживевши тамо дуже време, пресели се из овог живота.¹³⁹ Цар нареди да се позове најмлађи брат који се звао Деса (Δέσσε) и управљао Дендром (Δένδρος), богатом и многољудном земљом у суседству Ниша (Ναῖσσο)¹⁴⁰ и наименова га за архижупана, при-

године Белош преузео његов положај. Судећи по току пишевог излагања до промене на рашком великојупанском престолу није дошло пре 1162. године, тј. пре описаног похода цара Манојла против Рашке. Према томе, ни Белош није могао владати Рашком пре 1162. године. Белош није био брат од стрица Првослава: *Б. Сп. Радојичић*, Немања и његови синови, Творци и дела старе српске књижевности 60–61.

¹³⁸ Није јасно на коју је област Кинам овде мислио. Подаци су сувише општи да би се на основу њих могло наслутити које је подручје у питању. *Синиша*, Порекло Стевана Немање, ЛМС 142 (1885) 55, претпоставља да је реч о жупи Будимљи; *Ковачевић*, Неколика питања 91, мисли да је то могла бити Дубочица „коју је ОКО 1165. године његов брат Деса заузео, по свој прилици после Примислављеве смрти“. За положај жупе Будимље уп. Атлас средњовековне Србије, Пробни лист V; *Шкриванић*,¹³⁹ Именик назива 46.

Овде се поставља питање да ли су овај рашки велики жупан Белош, који се по Кинамовим речима повукао у Угарску и тамо умро, и угарски бан и палатин Белош, који се јавља у угарским и другим изворима од 1142–1158. и 1163. године (уп. нап. 92 овог коментара) исто лице или се ради о два личностима. Многи су научници веровали да се бан Белош повукао из Угарске у Рашку, да је ту преузео власт и да се онда вратио у Угарску где је и умро (*Грот*, Из историје Угрии, 230–234; *Chalandon* II, 391–392; *Шинић*, Летопис 96–96; *V. Klaić*, Hrvatski bani za Arpadovića, Vjestnik k. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva I (1899) 135–137). Неки су научници опет истицали да рашког жупана не треба поистовећивати са угарским баном (*Ковачевић*, Неколика питања 70, што је прихватио као могућност и *Анастасијевић*, Отац Немањин, 12, нап. 1). *Васмбеевски*, Союз, 94, констатује да се у Кинамовом делу помињу бан Бела — Белош, ујак Гезе II и Бела, брат Првослава и Десе, па претпоставља да се ту ради можда о грешци византијског писца. Нових података за решење овог проблема нема ни данас. Неопходно је само истаћи важан хронолошки закључак: ако је Белош добио од цара Манојла власт у Србији тек 1162. г., како то произилази из анализе Кинамовог текста (уп. нап. 137), онда се морају одбацити сва она мишљења која су долазак Белошев на власт у Рашкој везивала за догађаје пре 1162. г. Тиме се време Белошове владе у Србији знатно сужава — само на 1162. г., можда и почетак 1163. г. Кинам јасно каже да је Белош кратко владао — ἐπ' ολίγον [se. χρόνον]: Cinn. 204.12. После тога је цар власт предао Деси.

¹⁴⁰ Кинам овде даје важне податке — да је Деса управљао Дендром пре него што га је Манојло поставио за рашког великог жупана и да је то била област у суседству Ниша и многољудна. Па ипак, то није довољно да се утврди која је то област. Других вести о тим догађајима у Рашкој нема. Због тога су у науци изречена веома различита мишљења о положају Дендре. *Синиша*, Порекло Стевана Немање, ЛМС 142 (1885) 52, изједначава Дендру са нишавском облашћу, а затим у својој наредној расправи Урош II Примислав, ЛМС 170 (1892), додаје да је Манојло дао Деси Дендру „предео јужно од Ниша“. *P. Safarik*, Starozitnosti II, 617 је

мивши претходно од њега заклетву (τα πιστά) да ће кроз чистав свој живот чувати ничим неукаљану (ἀνόθευτον . . . στήμα) покорност и, поред тога, да ће се пред Ромејима сасвим уклонити из Дендре из које је, као што рекох, убирао плодове.¹⁴¹

(р. 203. 22–204. 21)

тражио Кинамову Дендру у жупи Дубрави која се помиње у раваничкој повељи (Mon. Serbica 197). *П. Срећковић*, Историја српског народа I, 221, помишљао је на Дреницу, а *Новаковић*, Земљиште 35, на „Топлицу и северни Топлици крај“, пошто је то, по његовим речима, био једини српски крај близу Ниша. *Dölger*, Reg. II, 1449, није покушао да утврди положај Дендре. *Ковачевић*, Неколика питања 81–82, сматра да Дендри одговара Дубочица коју помиње Стефан Првовенчани. Неки научници су у Дендри видели Шумадију (*Василевски*, Союз, 67; *Шинић*, Летопис, 100; *Анастасијевић*, Отац Немањин 15; 18). Ни до данас питање положаја Дендре није коначно решено, како је то закључио и *Ј. Ковачевић*, Историја Црне Горе I, 409.

За одређивање хронологије ових догађаја у Рашкој нема других података сем Кинамових, а они нису сасвим прецизни. Кинам наводи да је цар Манојло свргавши Примислава са власти довео на тај положај његовог брата Белоша. Може се закључити да је то било 1162. године (уп. нап. 137 и 139). Не зна се, међутим, колико је Белош управљао Рашком. Кинамова вест да је то било кратко није довољно прецизна. Ако је у питању неколико месеци Белошове владе, онда је Деса могао преузети власт 1162. године, а не може се искључити ни део следеће године. Свакако то није била 1161. година која се среће у старијој научној литератури (*Ковачевић*, Неколика питања, 66–67; *VaswibeecKий*, Союз 94–95; *Анастасијевић*, Отац Немањин 19; *Јуречек-Радонић*, Историја I, 144. Основа за такву хронологију била је смрт Гезе II која је стављана у 1161. г.). *Dölger*, Reg. 1449, ставља ове догађаје у „1162 или 1163 годину“, али погрешно изједначава Десу са Немањом.

Ко је био овај нови рашки владар? О томе постоје подаци у разним изворима неједнаке вредности. Обично су сви они коришћени, па се добијала колико толико јасна слика његове делатности. Међутим, треба истаћи да се ти подаци међусобно не слажу увек, понекад су у супротности, па се намеће потреба да се они ревидирају и подвргну темељитој анализи. На овом месту се то не може постићи. Навешћемо само главне податке о Деси из других извора да би се Кинамово излагање допунило.

Кинам је већ једном помињао Десу, брата Урошевог, и то прводом борби за власт које су се у Рашкој развиле 1155. г. Његов покушај да се тада одржи на власти није успео (Кинам, вест бр. 4). О истом догађају писали су Теодор Продром и Михаил Солунски (уп. нап. 77). На овом месту, поводом догађаја 1162. године, сазнајемо да је управљао Дендром пре него што је постављен за рашког великог жупана. Вероватно ју је добио још 1155. године, после спора са Урошем, како су закључили *Јуречек-Радонић*, Историја I, 144 и *М. Анић*, Енциклопедија Југославије под „Деса“. Кинамове вести, као и оне Продрома и Михаила Солунског, везују Десину делатност за Рашку.

Домаћи извори садрже друге податке. По Летопису попа Дукљанина Деса је био син Уроша и уз помоћ противника кнеза Радослава продро је у Зету, коју је и освојио заједно са Требињем (Летопис, 375; уп. *Н. Радојичић*, Друштвено и државно уређење код Срба у раном средњем веку, Гласник Скопског научног друштва 15 (1935) 15). По Орбину, он је био син неког Уроша (*Orbini*, II regno 249), а Лукаревић га представља као сина старосте Беле Уроша (*Lucsari*, Copiosio ristretto 20). Поред тога постоји једна повеља из 1151. године у којој се помиње »Dessa, dei gracia Dioclie, Stobolie, Tacholmie

ЦАР МАНОЈЛО КАЖЊАВА РАШКОГ ЖУПАНА ДЕСУ.
ПРЕГОВОРИ СА УГАРСКИМ ДВОРОМ

У Угарској се одмах после смрти Аадислава власти домогао Стефан (IV).¹⁴² Међутим, поданицима се он учинио тежак, био је веома омрзнут. Хуни (Угри) су били незадовољни њиме и било је јасно да ће га уклонити са власти. Уплашивши се због тога, Стефан се обратио цару за помоћ. Овај је за време равнодневице крвнуо у

дух», којом он дарује острво Мљет манастиру св. Марије на Монте Гаргану. Аутентичност ове повеље је била у више наврата дискутована. Њену аутентичност је нарочито бранио Ф. Шишић, који ју је поново и објавио (*Шишић*, *Летопис*, 201; 242—255). Неке нове моменте изнео је *V. Fpretić*, *Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mjetu iz 1151. godine*, *Analí Historijskog instituta u Dubrovniku* 1 (1952) 63—72. Недавно је проф. М. Динић ову значајну повељу поново подвргао анализи и доказао да има довољно разлога да се она огласи фалсификатом (*М. Динић*, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXVIII, св. 1—2 (1962) 5—16.

Из наведених података произилази да је веома тешко рећи било шта одређеније о животној путу Десином пре него што се умешао у борбу за власт у Рашкој. Његова делатност у Зети, ако су наши подаци тачни, остала је непозната византијским писцима. И многе друге појединости потврђују уверење да је Деса личност још у много чему науци непозната. То нарочито важи за родбинске везе рашких жупана. Код оваквог стања извора није чудно што у науци постоје различита мишљења о Деси. Неки научници су у њему препознавали Немању (*Голубинскии*, *Кратки очерк*, 429—430; 540 sq.; *Василевский*, *Сотоз* 94—96; *Новаковић*, *Земљиште* 35). Аргументе за овакво мишљење налазили су ови писци у хронологији дела св. Саве, тачније, у својој интерпретацији Савиних хронолошких података на оснрву којих су закључили да је Немања владао Србијом у време када се јавља и велики жупан Деса. Против те идентификације били су *Ковачевић*, Неколика питања 76—80; *Анастасијевић*, Отац Немањин, 14—17. Питање хронологије у делима св. Саве разјаснио је *Р. Новаковић*, Кад се родио Немања, 165—192. Кад су већ раздвојене личности Десе и Стефана Немање, поставило се питање да ли међу њима има родбинских веза. *Анастасијевић*, Отац Немањин 22—24, претпоставља да је Деса могао бити отац Немањин. То се мишљење може наћи и код других писаца. *Поровић*, Питање о хронологији, 50, мисли да је Немања био присталица жупана Десе. Прихватио је Шишићево мишљење о аутентичности Десине повеље из 1151. г. (*Воровић*, *Хисторија* 162—163), уосталом као и многи друга аутори. Ул. *Gyoni*, *Szoványemlekek* 46—47; *Историја Црне Горе* I, 409.

¹⁴² Краљ Ладислав II је, после краткотрајне владе, умро 14. јануара 1163. године, а Стефан IV, брат Гезе II, крунисан је за владара: *Hoepan*, *Geschichte* I, 394; *Moravcsik*, *Bizānc es a Magyarország* 80—81; *усту*, *Hungary* 582; *šišić*, *Poviest* II, 83; *šišić-Sidak*, *Pregled povijesti* 171; *Chalandon* II, 473—5, ставља ове догађаје у 1162. г. Браћу преминулог краља Гезе II, Ладислава II и Стефана IV подржавала је у Угарској једна странка, део угарског племства. У тој групи је био нарочито активан бан Белош, ујак Ладислава II и Стефана IV. То је забележио и *Rahewin*, *Gesta Friderici*, MGH SS XX, 423. Међу Белошевим истомишљеницима налазио се и босански бан Борић. Његово име налази се у повељи коју је 1163. г. издао

град Филипи^м, где се задржао са једним делом војске, а други део војске је ставио под команду Алексија Кондостефана и упутио у хунску земљу. Уто се Стефан (IV) помирио са Хунима, па је ромејска војска кренула кући. У међувремену су се Хуни поново наљутили на Стефана пребацујући му многе недостатке. Тврдили су да се под његовом влашћу погоршало стање у земљи.

Цар због тога поново сакупи војску, а Стефан, срећно умакавши опасности, прво као бегунац стиже у неки од градова сасвим близу Истра (των ἐγγυτάτω "Ιστρου πόλεων) од старине потчињених цару¹⁴⁴, а одатле пређе у Сардику и сусрете се тамо са царем. Веома ожалостан обртом ових догађаја и пун самилости према човеку, цар га обдари новцем и довољним снагама да се поново домогне очинске власти.¹⁴⁵ Овим војним одредима командовао је Алексије Кондостефан, кога смо већ поменули¹⁴⁶, а цар је следио мало позади. Кад стиже у град Ниш (Ναῖσω Ме; ναῖσώ V), дође на мисао да се тамо улогори и узгред позабави стварима у вези са Србијом (ἀμφί туј

у Острогону Стефан IV. (*Fejer*, *Codex diplomaticus* II, 165—167. У издању *Smčiklasa*, *Codex diplomaticus* II, 98, недостаје ред у коме се помиње бан Борић). Поред ових присталица у Угарској, имао је Стефан IV јаку подршку, материјалну и војну, у византијском цару Манојлу. Овај га је помагао у првом реду због сопствених интереса, јачања свог утицаја у Угарској. Хонијат то изричито каже: цар је желео да преко Стефана утиче на прилике у његовој земљи, а надао се да ће добити у сигуран посед Земун и Срем (Хонијат, вест бр. 7). Уп. *J. v. Pauler*, *Wie und wann kam Bosnien an Ungarn*, *Wissenschaftliche Mittheilungen* II (1894) 161; *V. Eoroeuh*, Бан Борић, Глас СКА 182 (1940), 50.

¹⁴³ Овде је по свој прилици у питању пролећна равнодневица 1163. године.

¹⁴⁴ Овде су очигледно у питању Београд или Браничево, два стуба византијске одбране на Дунаву. Да је то тако потврђује Хонијат који каже да је цар помажући остварење планова Стефана IV у Угарској кренуо прос та παρίστρια, λέγω δὴ та κατὰ Βρανίτσοβαν καὶ Βελέγραδα (*Chon*. 166. 22—23).

¹⁴⁵ Стефан III, син Гезе II, успео је да победи војску свога стрица Стефана IV јуна 1163. г. Овај је био принуђен поново да тражи уточиште у Византији. У Угарској је ојачала странка младог краља Стефана III. Уп. *Homan*, *Geschichte* I, 394; *Chalandon* II, 474—5, крпји ставља овај пораз Стефана IV у јуни 1162. г. Манојлова помоћ није била довољна да реши династички сукоб у корист Стефана IV. Убрзо је и сам цар одустао од тог плана. О хронолошком неслагању у делима Кинама и Хонијата уп. нап. 72 коментара уз текст Хонијата.

¹⁴⁶ Чланови породице Кондостефан обављали су низ важних послова у доба цара Манојла. Били су у блиском сродству са династијом Комнина. Алексије Кондостефан је био син Стефана Кондостефана и Ане, сестре цара Манојла. Присуствовао је саборима 1157, 1166. и 1170. године. Уп. *K. Krumbacher*, *Michael Glykas* 435—436; *H. Gregoire*, *Notes épigraphiques*, *Revue de l'instruction publique en Belgique* 52 (1909) 152—161; *Hohlweg*, *Beiträge* 32, нап. 1; *Stiernon*, *Notes de prosopographie* 277. За ову мисију Алексија Кондостефана у корист Стефана IV зна и Хонијат (уп. вест бр. 7).

Σερβικ?)).¹⁴⁷ Наиме, кроз ово место води пут у обе земље — пеонску и српску, овуда је потребно проћи путујући у обе. Јер, Деса (Δέσε) који у то време царевим допуштењем (βασιλέως δόντος) владаше Србијом¹⁴⁸, чим је био загосподарио земљом, погазио је уговор и поново присвојио земљу Дендру (Δένδρας) и, пренебрегавајући власт Ромеја, упутио је посланике Ала-манима решивши да отуда себи жену доведе и све што је противно вољи Ромеја, он је свакојако чинио.¹⁴⁹ Кад га је цар у то време био позвао да с њим заједно води борбу против Пеонаца, он [se. Деса] се показа као човек незгодан и упоран, и заносећи се великим надама обећавао је долазак одлажући га из дана у дан. Са тога разлога цар, стигавши у близину Ниша, где од два пута један води у Србију, други према Истру и Пеонији, постави логор између та два пута (ἐν μετοσχημῶ).¹⁵⁰ Схвативши да над њим већ виси опасност, Деса покрену своју војску и стиже у логор Ромеја.¹⁵¹ Цар га благонаклоно прими и даде му одговарајуће почести. Али изгледа да нема горег зла од разузданог језика. Увидевши наиме, да му се ништа страшно није десило због његове претходне неразборитости, Деса се осили и смишљаше како ће још више напакостити (κακοῦργήσειν) Ромејима него раније. Па ипак, ту намеру чуваше у тајности. И тако, као што то обично бива, човекољубиво поступање (ὀλόχεσις) врло рђавим људима само је подстрек (ὄλη) за још већа огрешења. Наиме, мало касније сти-

¹⁴⁷ По току Кинамова излагања овај Манојлов долазак у Ниш треба ставити у 1163. годину, пошто је писац претходно саопштио да је у Угарској умро крал Ладислав, а зна се да је то било јануара 1163. г. Уп. нап. 142. Према томе и читав сукоб Манојла са Десом припада тој години. *Ковачевић*, Неколика питања 71—72, стављао је Манојлову акцију против Десе у 1162. г., као и *Јиречек-Радонић*, Историја I, 145; *Јиречек*, Војна цеста 133. За упоредну анализу вести Кинама и Хонијата о сукобу Манојло-Деса уп. нап. 155.

¹⁴⁸ Уп. нап. 141.

¹⁴⁹ Овај Кинамов податак да је Деса преко брачних веза покушавао да се приближи Немцима у науци је давно запажен: *Kukuljević-Sakcinski*, Ргвојепџани владаоси 116; *Ковачевић*, Неколика питања 79; *Боровић*, Питање о хронологији 50—51; *Јиречек-Радонић*, Историја I, 144—145. У питању је била очигледна тежња да се нађе НОВ ослонац за борбу против Византије, како је то у више махова констатовано.

¹⁵⁰ Судећи по смислу Манојло је поставио логор у близини Ниша, на месту на коме се рачвају два поменута пута. На овај податак је упозорио *Н. Радочић*, Природа византиско-српске границе од XI до XIII века, Зборник радова на III конгресу словенских географа и етнографа, Београд, 1932, 362.

¹⁵¹ Кинам овде даје неколико важних података. Прво, Деса се одлучио да оде цару Манојлу тек пошто је овај већ бир у Нишу, дакле, у тренутку када је царска војска била на прагу Србије. Друго, Деса је пред цара кренуо са војском. Овај га је примио, ако је веровати Кинаму, са почастима. *Ковачевић*, Неколика питања 74—75; *Боровић*, Питање о хронологији 50—51; *Chalandon* II, 393, мисли да је био у питању Немања, па ову епизоду погрешно доводи у везу са изворима о Немањином животу.

гоше цару посланици од пеонског народа. И када га [se. Десу] они при случајном сусрету, као што је обичај, упиташе како му је, он отворено одговори да му је добро и да је по заслуги [se. стекао] благонаклоност њиховог краља јасно га називајући господарем.¹⁵² Сазнавши то, цар реши да не чека више и позва га на суд. Па кад му доказа кривицу (ἐκράτει) — наиме, пред њим су већ стајали тужиоци и сведоци (συνειδότην)¹⁵³ који неверство човека обелоданише — тада га стави у притвор, али не без указивања почести. Око његова шатора ископа шанац и, према логорским прописима, тамо га чуваше, тако да је од тада то место називано Десиним јарком — овако обичан народ, на свој се начин изражавајући (ἰδιωτίζοντες) зове шанац.¹⁵⁴ Мало касније посла га у Визант и нареди да се стави у дворски затвор (ἐμφρουρον ἐν παλατίῳ). Тако се та ствар завршила.¹⁵⁵

¹⁵² Када је у Рашкој дошло до борбе око власти између Υρονία II и његовог брата Десе 1155. године, Деса је изгледа имао угарску подршку. Такав се закључак може извући из једног говора Михаила Солунског у коме он на свој реторски начин помиње те борбе (*Regel*, Fontes I, 163—164). Још је много јаснији овај Кинамов податак да је Деса 1163. године назвао угарског краља својим господарем. Нема сумње да су српско-угарске везе биле необично важан елемент у покушајима рашких жупана да се осамостале. Ово је само једна од многих вести која омогућава да се наслуте њихов прави карактер.

¹⁵³ *Ковачевић*, Неколика питања 72, помишља да су овде били у питању саучесници Десине.

¹⁵⁴ Δέσε χάρακα τον τόπον ὀνομασθῆναι (οὕτω γὰρ την ταφρεῖαν ἰδιωτίζοντες ὀνομάζουσιν οἱ πολλοί): Cinn. 214. 2—3. — Реч таφρεῖα преведена је овде са „шанац“, што изгледа да боље одговара Кинамовом тексту. Ретка реч ἰδιωτίζω заступљена је, колико знамо, још само код Јевстатија (Cf. Pape's, Griechisch-deutsches Handwörterbuch, s. v). Није јасно колико се дуго Манојло задржао бавећи се српским приликама. Кинам само каже да је Деса већ био у византијском логору када су ὀλίγο ὕστερον стигли угарски посланици са којима се сусрео и Деса (Cinn. 213. 15—16).

Поставља се питање где треба тражити тај „Десин шанац“ или „Десино утврђење“, како су га неки научници схватили. *Голубински*, Кратки очерк, 540, мисли да се његово име сачувало у имену Дежева у Рашкој. *Новаковић*, Земљиште 40—41, није се сложио с тим тумачењем. Уп. и *Грот*, Из историје Угрии, 288; *Kukuljević-Sakcinski*, Ргвојепџани владаоси, 114; *Василгевски*, Согаз, 96, види у том утврђењу „Дежево поље“ код Новог Пазара; тр користи и *Фреиденберг*, Труд Киннама 37.

¹⁵⁵ Временски је и овај Кинамов податак о упућивању Десе у Цариград доста неодређен. Зна се само да је држан под стражом извесно време у византијском логору и да је „мало касније“ послат у престоницу, где је затворен у дворцу. Колико је времена протекло у тим догађајима, није познато. Интересантна је појединост коју саопштава Кинам да је Деса држан под стражом у царском логору „не без почести“.

Овим одељком Кинам завршава излагање о Деси. Он га више не помиње. Поставља се с тим у вези питање да ли овом његовом излагању одговара временски и садржајно Хонијатов опис сукоба између Десе и цара Манојла (Хонијат, вест бр. 9). Чињеница је да оба писца само на једном месту бележе сукоб Деса-Манојло шездесетих година XII века и то у оквиру угарско-византијских борби које су се распламсале после

смрти краља Гезе II, Због тога се на први поглед чини да је у питању исти догађај само препричан на различите начине. Па ипак, иако се тај закључак наметао истраживачима, треба указати на битне разлике које постоје у оба ова текста. *Новаковић*, Земљиште, 200, нап. 1, мисли да се ради о истом догађају, али пошто је увидео да се подаци међусобно не слажу, определио се за Хонијатово казивање као веродостојније.

Упоредна анализа садржаја текстова Кинама и Хонијата показује следеће. Ирво, по Кинаму је до сукрба Деса-Манојло дошло 1163. године, када је цар *кренуо* према Угарској, али се задржао у Нишу. То је година у КОЈОЈ није дошло до угарско-византијских борби, пошто су међусобни односи регулисани преговорима. По Кинаму је Стефан IV био жив. По Хонијату су, међутим, прилике биле друкчије у време сукоба Десе са царем. У Угарској је Стефан IV био убијен, Манојло је са великом војском кренуо у Срем, вођене су велике борбе око Земуна, који се најзад и предао византијској војсци. То су догађаји 1165. године. Манојло је решио да односе са Десом рашчисти пошто се *враћао* са победоносног похода у Угарској. (Ул. нап. 102 коментара уз текст Хонијата).

Друго, по Кинаму, цар је Деси замерао између осталог и то што му се није благовремено прикључио у припремама за поход против Угара. У Ниш је Деса стигао са војском (то *отрѣтеца*: Сипп. 213. 7) у тренутку када је царева интервенција изгледала неизбежна. Када касније говори о Манојловим припремама за рат против Угарске 1165. године, а то су догађаји за које Хонијат везује своје излагање о Деси, Кинам помиње и Србе као саставни део царске војске (Кинам, вест бр. 13). Хонијат зна само то да је Деса дошао пред цара са „сатрапском оружјем пратњом“ (Хонијат, вест бр. 9).

Треће, по Кинаму, цар је ухватио Десу, држао га затвореног у византијском логору да би га затим упутио у Цариград, где је држан под стражом у дворцу. По Хонијату, међутим, Манојло је после сусрета са Десом друкчије поступио. Пустео га је да се врати у своју земљу пошто је био обећао да ће променити држање. Дакле, исход сукоба је различит: по Кинаму је Деса ухапшен, а по Хонијату пуштен кући. На основу ових различитих, делимично и противречних вести Кинама и Хонијата о Деси изречене су и многе претпоставке о њему, његовој делатности. *Chalandon* II, 393—4 и 485, раздвојено посматра излагање Кинама и Хонијата, али њихове вести подвргава уверењу да су Деса и Немања иста личност, па је овим подацима додавао и оне о Немањи. Ул. и *Грот*, Из историји Угрџа, 286—288, који спајајући Десу и Немању користи Кинамов опис догађаја из 1163. године. *Ковачевић*, Неколика питања 74—75, закључује да се ради о два сукоба цара Манојла са Десом: једном 1162. г. (по Кинаму) и други пут 1165. године (по Хонијату). *Јуречек-Радонић*, Историја I, 145—146, мисли да је Манојло у два маха кретао против Десе, при чему њихов други сусрет ставља у 1167. годину. *Ђоровић*, Питање о хронологији 51—53, такође прихвата да је било два сукоба Манојло-Деса, али се пита ко је владао Рашком од времена хапшења Десе (које он ставља у 1162. годину) до 1165. године, када Хонијат говори о сусрету Десе са царем у близини Ниша (Хонијат, вест бр. 9). Он је претпоставио да је то можда био Немањин брат Тихомир. Овом приликом треба додати и то да су у науци махом упоређивани подаци о Десином судбини и његовим сукобима са царем Манојлом (по Кинаму и Хонијату). Животни пут Десин није довољан да се схвате српско-византијски односи између 1163. и 1165. године. Код Кинама има и других података о Србима које треба узети у разматрање кад се говори о Деси. Поменули смо податак о српском учешћу у Манојловој војсци 1165. године (Кинам, вест бр. 13). Затим, Кинам наводи да су Срби заједно са Угрима припремали „побуну“ убрзо после царевог тријумфа над Угрима 1165. године. Тек на вест о царевом доласку они су одустали од намераваног подухвата (Кинам, вест бр. 14). Ова Кинамова вест би *хронолошки* могла одговарати Хонијатовом опису сукоба Манојло-Деса (Хонијат, вест бр. 9). То је запазио још *Кова-*

Саслушавши спреле пеонске посланике и увидевши да — они ништа прихватљиво (*υγιές*) не предлажу, нареди им да одмах напусте ромејски логор и отпућују у своју земљу. Ови одоше, а он, стигавши до града Београда (*Βελέγραδα πόλιν*), тамо се улогори.¹⁵⁶ Као што је речено, овај град је, разрушивши Земун (*Ζεύμινον*), подигла ромејска војска уз учествовање многих Хуна у радовима.¹⁵⁷ Игра је то судбине (*τύχης*) која ће увек изругује људским стварима. Јер, човек би се могао насмејати гледајући како поново подижу град они који су као некадашњи градитељи били уништени.¹⁵⁸ Управо због тога, мислим, код људи је веома распрострањена реч судбина. Неспособни да схвате смисао (*τοῖς λόγοις ἰφιστάνειν*) дела

чевић, Неколика питања 75—76, али је произвољно спојио вести ових писаца тврдећи да је Манојло 1165. године домаћио Десу, дао га на суд и збацио с власти, што противречи Хонијатовом опису догађаја по коме се Деса вратио у своју земљу после састанка са царем (Хонијат, вест бр. 9).

¹⁵⁶ По току описаних догађаја овај царев доласак у Београд треба ставити у 1163. годину. У Манојловим плановима према Угарској и Срему Београд је имао важну улогу. Преко њега су вођене готово све акције, војне и дипломатске, у то време.

¹⁵⁷ Поводом Манојловог доласка у Београд 1163. године Кинам саопштава и један други податак: да је једном пре 1163. године ромејска војска разрушивши Земун изграђивала Београд и то уз учешће многих Хуна, тј. Угара. Када је до тога могло доћи? Манојло је пре 1163. године, а у оквиру угарско-византијског ратовања, само једном освојио Земун и опљачкао га. То је било 1151. године, а Кинам и Хонијат сложено сведоче да је цар тада имао и врло велики број „хунских“ заробљеника које је пребацио на београдску страну. (Кинам, вест бр. 5; Хонијат, вест бр. 5). Само је тада византијска војска рушећи Земун могла изграђивати Београд. То не искључује могућност да је и касније, поготово 1163. године Манојло изграђивао Београд. Међутим, одељак о рушењу Земуна и градњи Београда односи се очигледно на 1151. годину. Да је то тако потврђује сам Кинам. Говорећи о нападу угарског краља Стефана II на Београд 1127. године, Кинам наводи да је Београд тада био потпуно разрушен, а материјал су Угри употребили за изградњу Земуна. Том приликом писац додаје да је Земун отада дуго постојао „све док не би за владе цара Манојла из темеља разорен и као по неком колу среће цео послужи за подизање зидина града Београда. Али о томе ћу касније говорити када излагање развијајући се дође до тих времена“. (Ул. Кинам, вест бр. 1). Ове Кинамове речи треба повезати са његовим излагањем о догађајима 1163. године, јер управо тим поводом он говори о једном претходном рушењу Земуна и изградњи Београда, дакле оном из 1151. г. Потврду овог закључка налазимо још једном у Кинамовом тексту. Пошто је описао ток операција византијске војске 1151. године, писац наводи да је цар утврђивао колико је могао „придунавске градове“, међу којима се очигледно налазио Београд (Кинам, вест бр. 5). Неће бити тачно мишљење *Јуречке*, Војна цеста, Зборник I, 131, да су Византинци 1154. године освојили Земун и на заповест цара Манојла пренели камење у Београд, где су византијски војници и угарски заробљеници од старог (још римског) камења зидали НОВ кастел. Византија је 1154. године била у пуној дефанзиви према Угарској, она је бранила Браничево и Београд, нема вести да је њена војска прелазила у Срем. Земун тада није освојила царска војска (Кинам, вест бр. 8).

¹⁵⁸ То је алузивија на судбину Београда и Земуна. Градитељи једног града уништавали су други да би постигли свој циљ.

Провиђења, они судбини приписују настајање (εὐβάσεις) ствари јер се њима чини да се тако дешава. Али како је коме драго нека мисли и говори о томе, а ми да наставимо нашу причу. Кад цар тамо стиже, схвати да је немогуће да Стефан у наредном времену влада земљом Хуна¹⁵⁹ (јер су Хуни поново били поставили Стефана, сина Гезина) и прибеже другој одлуци. Јер, као што је речено, на сваки начин је желео да за себе придобије (μεταποιεῖσθαι) хунску земљу која се налази у средини западних народа. Стога реши да своју ћерку Марију веже браком са Гезиним сином Белом, који је био млађи од Стефана. А Георгија, заповедника царског пратећег одреда (εταρείας) по роду Палеолога, који се био попео до достојанства севаста¹⁶⁰, посла у хунску земљу са наредбом да испита услове (δοκιμάζειν) за тај брак, а сам поново крену у Визант. Споразумевши се са Палеологом, Хуни му предадоше Белу и као баштину му драговољно доделише (ἐκλήροῦντο) земљу коју му је отац за живота одредио (ἀτεδῶσαντο). Узевши га са собом, Палеолог стиже у Визант са већ наведеним уговором (συν ὁμολογίας).¹⁶¹

(р. 212. 5—215. 9)

¹⁵⁹ У питању је Стефан IV, брат Гезе II, кога већи део угарског племства није прихватао за владара.

¹⁶⁰ Георгије Палеолог је био виђена личност на Манојловом двору, војсковођа и дипломата. Њему је цар поверио више разних мисија које је овај обавио са успехом. Уп. Chalandon II, 219; 225; 475—6; Hohlweg, Beiträge 60.

¹⁶¹ Ово је нова фаза Манојлове политике према Угарској. Наиме, Манојло се умешао у угарске прилике после смрти Гезе II са циљем да при своји нове територије, како то изричито саопштава Хонијат (уп. вест бр. 7). Он је желео да добије Срем и Земун и да прошири свој утицај на ту земљу. Подржавао је Ладислава II и Стефана IV, браћу Гезину, у том циљу. Пошто је први умро, а други се дискредитовао у Угарској својим поступцима и византијском подршком, Манојло је у другој половини 1163. године увидео да своје циљеве не може остварити преко непопуларног Стефана IV. Иако га није никада сасвим напустио, није му више придавао већу политичку улогу у византијској политици према Угарској. Угрн су прихватили младог Стефана III, Гезиног сина и Манојло се одлучује да са њим преговара о својим плановима. Манојло не напушта своје циљеве, мења само средства за њихово остварење. Георгије Палеолог је нудећи брак између принцезе Марије и Беле, брата Стефана III, тражио области Срем, Хрватску и Далмацију као „Белину баштину“. Угарска двор је прихватио понуђене предлоге и сагласио се са њима. Водећи собом Белу, Георгије Палеолог је завршио своју мисију у Угарској. Уп. Klaić, Povjest Hrvata I, 165—166; Šišić, Poviest II, 84; Šišić-Sidak, Pregled povijesti 172; Chalandon II, 475—6; Moravcsik, Pour une alliance, 556—557; Isti, Hungary, 582; G. Ostrogorsky, Urum-Despotes, BZ 44 (1951) 449; Ферјанчић, Деспоти 27—28.

Угарски двор је пристао на Манојлове захтеве очигледно под извесним притиском које је стварало Манојлово присуство са војском у Београду. Стефан III је преговорима са Георгијем Палеологом отклонио опасност од нрвог рата са царем (Homan, Geschichte I, 395). Поставља се питање шта је све носио собом византијски посланик враћајући се из Угарске. По свој прилици било је то обећање да ће предати тзв. Белину ба-

1164.

ПРОДОР ВИЗАНТИЈСКЕ ВОЈСКЕ У СРЕМ И БАЧКУ. СКЛАПАЊЕ МИРА

Цар Манојло се припремао за поход у Малу Азију.

Али вести са запада пред њим се опет испречише. Јер млади краљ Пеонаца поново насрну на Белину баштину (κλήρου) и прекрши уговор и то овом приликом отворено.¹⁶²

Стефан (IV) кога су Хуни (Угри) отерали са власти, вратио се тс/но преко града Анхијала у хунску земљу. Намеравао је да се поново дочепа власти. Остварењу тога циља приступио је нагло и непромишљено. Стефан III, угарски владар, био је обавештен да овај успут придобија неке Хуне (Угре) за себе, па је са свом војском кренуо против њега. Због тога цар Манојло посла одговарајућу војску у Киликију да тамо буде стража,

а сам поново пожури на Истар и прешавши Саву (Σαον Με; σάον V)¹⁶³ постави војску насупрот Титела (Τιτελίου)¹⁶⁴ имајући на уму да Бели спасе баштину а и да Стефана извуче из настале невоље.¹⁶⁵ Већ се наиме осипаху његове снаге и беше

штину (Klaić, Povjest Hrvata I, 165). Из Кинамовог текста се не разабере довољно јасно да ли је Георгије Палеолог носио и писмено сачињене уговоре, или су били у питању усмени договори. Ми смо συν ὁμολογίας превели једнином (Cinn. 215. 9). У сваком случају чињеница је да су око тзв. Белине баштине вођене жестоке борбе (уп. Кинам, вест бр. 12).

¹⁶² Овде Кинам каже ДЗ угарски краљ του Βέλα και πάλιν έπεβάτευ: κλήρου (Cinn. 216. 17—18). То би значило да је уговор о Белиној баштини остварен, земље које су обухваћене тим именом предате, јер глагол έπιβατεύω значи: „ступити на што“, „напасти“, како је то схватио и Карпов, о. с., 259.

¹⁶³ Манојло је са војском прешао Саву код Београда. То је био најчешће коришћен пут за продор у Срем. Чак и ако се то изричито не каже, очигледно је Манојло следио тај пут.

¹⁶⁴ Историја Титела у Бачкој може се поуздано пратити рд XII века. О старијим поменима тога места уп. Györffy, Árpádkori földrajz 240—242; Gyóni, Szorványemlekek 135—6; Тител се помиње и у грчкој повељи угарског краља Беле III издатој 1193—1196. године, у којој се набрајају поседи манастира у Сремској Митровици. Латински извод из ове повеље објавио је и датирао Györfy, Güterverzeichnis des griech. Klosters, 32. За Тител зна и Идриси, гшсац XII века: Lewicki, Polska, 131. Р. Шмит-Б. Бошковић, Средњовековни градови у Војводини, Војводина I, 308, мисле да је Тител сазидан средином XIII века. Недавно извршена археолошка истраживања пружила су нове податке за проучавање старог насеља. Уп. Arheološki pregled 10 (1968) 26—27.

¹⁶⁵ Хронологија овог Манојловог похода против Угарске почива на два податка. Прво, Кинам наводи да се цар после боравка у Београду у другој половини 1163. године вратио у Цариград. Овај нови покрет цар-

у великом шкрипцу пошто су Хуни који су били с њим стално прелазили краљу. Пославши с војском Андроника, сина Кондостефана, који ће мало касније постати велики дукс¹⁶⁶, извуче Стефана из опасности, а сам, подигавши се од Титела крену даље са свом војском.¹⁶⁷ Јер, како присвојио власти, Стефан, није био кадар да се равномерно бори с царем, прво се са својом војском био повукао негде у крајње области хунске земље, а затим је, скупивши тамо савезнике, отуда хитао да се супротстави РOMEЈИМА.¹⁶⁸ Стигавши у неко место звано Петрик (χόρον Πετρίχον) цар тамо постави шатор. Ово место је гранична тачка (ὁρός ὁ πρῶτος) за прелажење у унутрашњост Пеоније.¹⁶⁹ Дошавши тамо написа Стефану овако. „Стигосмо,

ске војске може бити само следеће, 1164. године. Друго, по вестима Кинама у борбама против цара Манојла, а на страни угарског краља учествовао је чешки краљ Владислав II (1140—1173), који је и посредовао да дође до мира међу завађеним странама (Кинам, вест бр. 12). *Vincen-tius Pragensis*, *Annales seu Chronicon Boemorum* ab a. 1140—1167, ed. Fontes rerum Bohemicarum II, Prag 1874, 454—458, прд год. 1164. бележи да је цар Манојло продро у Угарску са великом војском, да је у томе рату учествовао чешки краљ и да је посредовао у преговорима за склапање мира. У 1164. годину стављају су овај Манојлов упад у Угарску *Huber*, *Geschichte* I, 303; *Moravcsik*, *A bizánci források*, 192; исти, *Bizánc es a Magyar-ság*, 81; *Györffy*, *Güterverzeichnis des griech. Klosters* 29; *Фреиденберг*, *Труд Киннама*, 37—38. *Dölger*, *Reg.* 1452, мисли да је то било 1163. године, а *Гранић*, *Војводина у византијско доба*, *Војводина* I, 105 — 1162. г. Хонијат не говори о овом походу.

И. Руварац, *Стари Сланкамен* 374, мисли да је Кинам помињући овде Тител мислио на Сланкамен и да се Манојло прешавши Саву улогорио код Сланкамена *насупротив* Тителу, да би тек касније прешао Дунав и стигао у Бач.

¹⁶⁶ Андроник Кондостефан је три године касније постао главни заповедник византијске војске у борби против Угарске. Очигледно је добро познавао прилике у византијским пограничним областима на Дунаву. О његовој породици и њему лично уп. нап. 267 овог коментара.

¹⁶⁷ Овде није јасно да ли је цар освојио Тител. Кинам је прво забележио да је цар поставио војску античу Тителіу (сinn. 217. 4), а затим сазнајемо да је цар ὁρας εκ Τитελіу кренуо даље (сinn. 217. 11). Могућно је да цар није ни прешао Дунав код Титела него да је остао на сремској обали реке.

¹⁶⁸ Дворска странка Стефана III настојала је да обезбеди војну помоћ савезника за борбу против Византије. Кинам наводи да је угарски краљ сакупио савезничку војску од Аламана, Тауроскита и Чеха, па даје да му се придружио и сам вођ Чеха, очигледно подразумевајући чешког краља Владислава (сinn. 218. 6—10). Изгледа да су у питању били одреди аустријског војводе, као и неке руске чете (Тауроскити). Чињеница је да је угарски двор тада био у блиским сродничким везама са чешком династијом, а сам Стефан III је потражио женидбене везе са галичким кнезом Јарославом. Уп. *Грот*, *Из истории Угрми*, 302; *Нотан*, *Geschichte* I, 396; *Chalandon* II, 477—478; савезничку помоћ чешког краља помињу *Vincen-tius Pragensis*, *Annales*, MGH SS XVII, 681; *Annales Pragenses*, MGH SS III, 121 под год. 1164.

¹⁶⁹ Цар је са војском био „насупротив Тителу“, а затим је дошао у крај који се звао Петрик. У науци су изречене разне претпоставке о овом Кинамовом Петрику. Најчешће се помишља на Петроварадин (*Dölger*, *Reg.* 1452; *Klajić*, *Povjest Hrvata* I, 166; *šišić*, *Poviest* II, 87; *Руварац*, *Стари Сланкамен* 373—374; *Chalandon* II, 477; *Lamma*, *Comneni e Staufer* II, 107).

сине МОЈ, не зато да водимо рат са Хунима него брату твоме Бели да повратимо земљу коју смо поседовали не стога што смо је силом били присвојили него што си је дао ти, и ваш отац још много раније. И да извучемо из невоље твог стрица Стефана који је и сам постао зет нашем величанству. Ако си доиста вољан да нам и Бела буде зет, као што је с тобом већ уговорено, зашто не би предавши земљу радије уживао (ἀπαλάσση V; Me; ἀπόλαυση conl. Tollii et Ducangii) у нашем пријатељству. А ако не пристајеш на склапање тог брака и у вези с тим гајиш неке друге намере, знај да смо ми још много даље [се. него ти] од тога да трпимо насиље.¹⁷⁰

(р. 216. 16—218. 5)

Угарски краљ је вршио опсежне припреме за борбу против РOMEЈА.

А кад цар стиже у хунску земљу, тамошњи људи изађоше сви да га дочекају. Они из свештеничког реда огрнути црквеним (ἐριουργεῖς Me; V; ἐριουργεῖς conl. Tollii) одежама и држећи у рукама света јеванђеља, као и прост и обичан народ, певаху веома складно једну химну (φδύν Me; ὠδήν V) коју је један од наших вешто спевао.¹⁷¹ Овако је гласила:

Gyoni, *Magyarság* 101, мисли да је Πετρίχον грчки превод угарског топонима Кб, што значи камен. Ту се касније налазило насеље познато као Баноштор. У једном документу из 1309. године стоји: »Civitas de Ku que alio modo Monasterium Bani nominatur«: *Monumenta Vaticana*, Series I, t. II, Budapest 1885, 322. Петрик се јавља у XII веку. Уп. *Gyoni*, *Szovany-emlekek* 109; *Csanki*, *Magyarország földrajza* II, 234; *Magyarország története* I, карта II; *Györffy*, *Árpádok földrajza* 230—231; *Гранић*, *Војводина у византијско доба*, *Војводина* I, 105.

¹⁷⁰ у реченици ἰσαН ως του β.άσαααί σε πολλω ημεῖς ἀπεχόμεθα μάλλον (сinn. 218. 4—5) очигледно је да заменица се ту није оправдана па се не може ни превести. ὙσНМajyte у обзир компаратив πολλω ... μδλλω претпостављамо да је уместо се требало да стоји ἡ су и то на крају реченице. Горњи превод је у оквиру ове интерпретације.

¹⁷¹ Занимљив је овај Кинамов податак о свечаном пријему који је Манојлу приређен у „хунској земљи“, нарочито појединост да су становници тога краја, заједно са свештеницима, певали грчке црквене песме. То је вест која је запањена у науци. Поставља се само питање која је то област. Кинам наводи да је цар претходно био са војском „насупротив Тителу“, затим је стигао у место Петрик да би прешавши Дунав стигао у Бач. То одговара Срему. Ко су ови свештеници који су певали грчке црквене песме? Сремска епископија је припадала охридској цркви у време цара Василија II (*Geizer*, *Bistumverzeichnis*, BZ I (1892) 256—257). Касније, када је у другој половини XI века Византија изгубила Срем (*Ј. Калић*, *Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века*, *Зборник Филозофског факултета* X-1 (1968) 186—187) грчка епископија је и даље постојала (*Györffy*, *Güterverzeichnis des griech. Klosters*, 25—28). *Грот*, *Из истории Угрми*, 306—307, види у овом Кинамовом податку доказ о постојању православних, словенских насеља у јужној Угарској, а посебно помишља на фрушкогорске манастире као место су-

„О Госпoде, који си помогао кроткоме Давиду“

и тако даље.¹⁷² Пролазећи кроз тамошња места, он [се. цар] је хитао да пређе Истар, те прешавши тамошње острво, желео је да продужи у унутрашњост.¹⁷³

Док је ромејска војска прелазила Истар, један брод, препун људи и оружја, почео је да се нагиње на једну страну и тоне. Присутни војници, они који су се већ налазили у другим бродовима, као и они који су још стајали на обали, мирно су посматрали оно што се догађало. Цар је онда, каже Кинам, скочио у воду, па је упркос снажној матици реке пришао броду, придржао га раменом и отклонио тренутну опасност која му је претила. Тиме је улио храброст осталима који су постиђени пред царевом срчаношћу притекли у помоћ угроженима. Цар је тако стекао велико име због човекољубља.¹⁷⁴

Тада, прешавши Истар негде узводно, стиже до неког града који се зове Пагацион (Παγάτιον).¹⁷⁵ Ово је главни (μητρόπολις) међу градовима у Сирмијуму (Σιρμιώ)¹⁷⁶ и ту има седиште архијереј овог народа.¹⁷⁷ Тамо је безбројно мноштво ста-

срета цара са поменутом процесом. Šišić, Poviest II, 81—82, мисли да су овде у питању Угри „отпали“ од католичке вере који су пришли православној цркви. Он чак претпоставља да су то Угри које је Манојло био населио у својој држави где су се „навикли на грчке обреде“ којих су се држали и кад су се вратили својим кућама. G. Mpravesik, Emlékőnyv Szent-István király halálának kilencszázadik évfordulóján, I, Budapest 1938, 419, nap. 6, помишља на монахе из Сремске Митровице.

¹⁷² Ово је почетак црквене песме у православној цркви. Yn. H. Follieri, Initia hymnorum ecclesiae graecae (Studi e testi 213), vol. III, Città del Vaticano 1962, 172; Aevum 22 (1948) 155. То је, изгледа, из минеја за август. У Бонском издању Кинамовог текста издавач је ставио & συμμαχήσας ἡγίῳ τῷ πραιοτάτῳ Δαβίδ (Cinn. 221. 8), док у рукопису Vat. gr. 163 стоји ὁ συμμαχήσας . . . (Babos, Adalekok 10).

¹⁷³ Манојло је био претходно у Петрику. Журио се да пређе Дунав и када је то обавио стигао је у Бач. По свој прилици је византијска војска преместила Дунав негде између Баноштора и Илока. Šišić, Poviest II, 87, био је у праву када је тврдио да је Манојло прешао Дунав „недалеко од данашњег Илока“. Гранић, Војводина у византијско доба, Војводина I, 105, наводи да је цар прешао „Горњи Дунав“, што је сасвим непрецизно. Да је цар Манојло прешао Дунав зна и добро обавештени Vincentius Pragensis, Annales, MGH SS XVII, 681.

¹⁷⁴ Овакве епизоде којима писац илуструје поједине цареве особине нису реткост у Кинамовом тексту.

¹⁷⁵ Види nap. 177.

¹⁷⁶ Овде је Сирмијум очигледно обласно име. Кинам употребљава име „Сирмијум“ и за град и за Срем. Само анализа сваког појединог случаја омогућава да се реши на шта је писац мислио.

¹⁷⁷ Кинамово излагање о Бачу у коме је живело небројено мноштво становника потврђује арапски географ Идриси, који је ОКО 1154. године забележио да је град Bakasm (Бач) позната и стара варош и да се у њој налазе тргови и пијаци, занатлије и „грчки учени људи“ (Lewicki, Pol-

новника изашло да се прикључи његовој пратњи (δоруφορήσον). Онда се ту негде улогори, али дознавши да се Стефан налази већ близу, одмах се припреми за борбу.¹⁷⁸

Тада је цар позвао к себи неког Ромеја који је знао језик Чеха па му је наредио да се прерушен увуче у логор непријатеља и да се обрати лично чешком краљу са питањем какве су његове намере. Требало је да му предочи све опасности које предстоје онемо-

ska, 129). Облик имена Bakasin одговара староугарском Bayacsi. Yl. Györffy, Güterverzeichnis des griech. Klosters 26; Gyoni, Szorvanyemlekek 105—106; Moravcsik, A bizánci források 192; Јуречек, Хришћански елеменат, 525; Györffy, Arpádkori földrajza 210—213. II. Скок, Топономастика Војводине, Гласник историског друштва у Новом Саду, XII-1 (1939) 1—2, мисли да реч „Бач“ није мађарска него аварска и да је карактеристична за пастирску терминологију. Гранић, Војводина у византијско доба, Војводина I, 106, даје преглед црквене организације у Срему од најстаријих времена. Овде се поставља питање шта се догодило са сремском епископијом под угарском влашћу и да ли је овај Кинамов податак материјал за управну или црквену историју тога краја. Користећи поменуто Кинамову вест Гранић (I. с.) се пита да ли су део Бачке и Срем чинили једну управну област са Бачом као управним и црквеним средиштем, или је била организована нова римокатоличка епископија у Бачу, чија је јурисдикциона област обухватала и Срем, а да је поред ове епископије истовремено постојала и грчка ортодоксна епископија у Сирмијуму. Он МИСЛИ да је у Кинамовим речима διατρήν δ του ἑθνους ποιῆται ἀρ/ιερεὺς (Cinn. 222. 6—7) садржана алузија на постојање и римокатоличке и грчке епископије. V. Klalo, Sirmia citerior et ulterior, Vjestnik hrv. arheološkog društva IV (1882) 101—107, закључује да је Бач био главни град Срема и да је јужна Бачка спадала у Срем. Још је Ст. Станојевић, Три прилога историјској географији, Глас СКА 126 (1927) 79, упозорио да није сигурно да се јужни део Бачке називао Сремом, пошто је Кинам као једини извор за то питање „могао бити нетачно обавештен“. М. Динић, Средњовековни Срем, Гласник Историског друштва у Новом Саду IV (1931) 8—9, критикује Клаићево мишљење и доказује да Кинам овде употребљава реч „метропола“ једино у црквеном значењу. Он сматра да се Кинамов податак може схватити само тако да је Бач био црквена метропола Сремаца и одлучно одбацује мисао да је Бачка жупанија спадала у овој страни Срем. Недавно је Györffy, Güterverzeichnis des griech. Klosters, 25—30, подвргао анализи све изворе за историју Срема, па је закључио да Бач управно никада није био везан за Срем и да Кинам овде мисли на црквену повезаност Бача и Срема. Касније, када је дошло АО спајања грчке епископије Бач-Сирмијума са калочком архиепископијом, у Бачу је и даље постојало грчко свештенство.

А. Дероко, Средњовековни градови, 157 и сл. 20, издваја Бач као пример града који је био добро заштићен са свих страна водом. Новија археолошка истраживања у Бачу пружила су значајне податке о прошлости града. Пронађени су фрагменти керамике, као и новац XII века. Yn. S. Nad, Iskoravanja srednjovekovne tvrdave u Baču, Arheološki pregled I (1959) 147—151. У средњовековном рову откривен је новац Стефана IV: III. Hat, Тврђава Бач, Рад Војвођанских музеја 10 (1961) 89—115.

¹⁷⁸ Када је Манојло са војском већ био у Бачу сазнао је да се угарски краљ налази негде у близини. Кинам не наводи где се налазила непријатељска војска. Његово излагање допуњује Vincentius Pragensis, Annales Boemorum, Fontes rerum Bohemicarum II, 455, једним географским прдатком: »Rex Ungariae, qui ultra f lumen Tiza, forti tudini Greci contra ire formidans cesserat...«

ко се дигне против цара и кад има праведних разлога за то, а пошто у ситуацији кад Хуни пркосе цару, јер су прво Бели дали баштину, а затим му је одузели служећи се својим заклетвама као играчкама. Манојлов посланик требало је да упозори чешког краља и на његове личне обавезе према цару коме је постао вазал по слободној вољи и то за време његовог боравка у Византији када се заједно са војском Конрада III упутио у Азију.¹⁷⁹ Цар је тражио од њега да одустане од борбе на страни угарског владара. Краљ Владислав је преко посланика одговорио да нема намеру да се бори са царем, него жели да помогне Стефану (III) кога је стриц Стефан (IV) прво протерао из очинске земље и са наследства, а сада га опет угрожава. Понудио је своје посредовање у спору између цара и Стефана III у погледу Белине баштине. Манојло је, иако са извесним неповерењем, прихватио понуђене преговоре. Упутио је своје посланике и наредио да се одмах заклетвама учврсти договор и приђе његовом остварењу. Тражио је да се потврди оно што је раније било уговорено.

Мало доцније и Стефан пошаље цару посланике, предаде земљу и уједно замоли да стрицу Стефану више не дозволи да ратује против хунске земље. Прихвативши ово и прекинувши рат, цар крену у земљу РOMEЈА¹⁸⁰,

¹⁷⁹ Чешки краљ Владислав II боравио је у Византији за време Другог крсташког похода 1147. године, пошто се претходно прикључио војсци немачког владара Конрада III. Ул. *Ферлуга*, Византијска управа, 141; исти, *La ligesse dans l'Empire byzantin*, ЗРВИ 7 (1961) 116.

¹⁸⁰ Манојло је посредством чешког краља Владислава II, савезника Стефана III, склопио овом приликом (1164. г.) мир са угарским краљем. Судећи по Кинамовом тексту до борбе није ни дошло. Византијска војска је продрла до Бача и онда су вођени преговори о миру. Суштина спора је јасна: Манојло је захтевао предају „Белине баштине“, тј. испуњење уговора који је у цареву име био склопио Георгаје Палеолог претходне године, а угарски двор је то одлагао јер је у основи био против тог уговора. Уз то је Стефан III тражио од цара да ускрати помоћ претенденту Стефану IV у борби за власт у Угарској. Пошто је Манојло 1164. године већ био посео један део спорних области, Стефан III је имао довољно разлога да преговара са њим. Царска војска је у Бачу била врло озбиљна претња власти младога краља. Преговори су успешно окончани и мир потврђен. О делатности чешког краља у правцу помирења исцрпно обавештава *Vincentius Pragensis*, *Annales Boemorum*, ed. Fontes rerum Bohemicarum II, 454–458, али се у појединостима разликује од Кинама. На овај поход цара Манојла односи се и један текст Михаила Глике у коме се велича царева интервенција у Угарској, која се завршила без проливања крви. К. *Krumbacher*, *Michael Glykas*, *Sitzungsberichte der phil.-philol. und hist. Classe d. k. b. Akademie d. Wissenschaften III*, 1894, 447–451, погрешно везује ту Манојлову акцију за угарске прилике 1161–1162. године. То је исправио J. Dräseke, *Zu Michael Glykas*, *BZ* 5 (1896) 60–62, и датирао у 1163–1164. г., што је прихватио и допунио B. I. *BacunbeecKtiū*, *BB* 6 (1899) 531–533, у критици на помешито дело Крумбахера. *Klaić*, *Povjest Hrvata I*, 166–167, ставља склапане овог мира у 1163. г., као и *Јуречек-Радонић*, *Историја I*, 145. Ул. и *Dölger*, *Reg.* 1455; *Chalandon II*, 478–480; *Kap-Herr*, *Die Politik*, 79–81; *Huber*, *Geschichte I*, 361–363; *M. Paulovd*, *Die tschechisch-byzantinischen Beziehungen und ihr Einfluss*, *Byzantinoslavica* 19 (1958) 199.

а Стефана је опомену да одмах напусти хунску земљу, пошто је и сам на себи искусио мржњу својих саплеменика. Пошто овог није успео у то да убеди, обратио му се речима: „Ја сад облазим; пошто сам повратио Бели земљу, никакав разлог не преостаје за рат гсоји би био праведан“. Да би се и сам уеерио у своју непопуларност у Угарској, Манојло је предложио Стефану да се послужи једним лукавством. Наиме, да уместо њега у борбу против краља Стефана крене његов нећак по имену Стефан, који му је био веома сличан. Тако је и учињено. Још пре него што је дошло до сукоба дееју војски нећак Стефана IV је био ухваћен и предаТ краљу. Повлачећи се у Византију, цар је још једном упозорио Стефана IV да се више не меша у угарске прилике. Овај то, међутим, није прихватио.

Дигавши руке од овог, цар остави тамо Нићифора Халуфу с одредом војске (ἀμα στρατεύμα) да буде са Стефаном и да заједно са њим одлучује према приликама¹⁸¹, а сам оде у земљу РOMEЈА. Не много после тога, кад је краљ Хуна сазнао да се Стефан још налази у хунској земљи, сакупи још више војске уз живо настојање да све реши ратом. У међувремену су многи Стефанови људи прелазили краљу и тиме га чинили све усамљенијим. Сазнавши то, Халуфа му је саветовао да напусти хунску земљу и дође у Сирмијум. Пошто се тамошња земља налази под царевом влашћу, говорио му је, он ће имати могућност да по својој вољи предузима шта жели. Како је он [се. Стефан] одлучно одбио, Халуфа је ово смислио. Под изговором да му је дошло од цара писмо, кренуо на Истар да би се сусрео са онима који су то писмо донели и у страху од Хуна негде крај Истра боравили.¹⁸² Када се тамо нађе, пређе [се. реку] и стиже у Сирмијум.¹⁸³ Мало касније и Стефан, који ума-

¹⁸¹ Повлачећи се из Угарске Манојло је са војском оставио Нићифора Халуфу. Није сасвим јасно где је цар оставио Халуфу, у Бачкој или у Срему. Срем је овом приликом припао Византији, Кинам то изричито каже у овом одељку. Изгледа, међутим, да је Халуфа једно време био и у јужној Бачкој. Цар је оставио Халуфу са војском *στρατηγεσόμενον* те *τὸν* *Στεφάνον* (Cinn. 226. 1–2), а из Кинамовог текста јасно произилази да се Стефан IV у први мах није повукао из Бачке, он је у ствари тек у много неповољнијој ситуацији (уп. нап. 184). Затим, овде сазнајемо да је Халуфа позивајући Стефана (IV) да дође у Срем и сам кренуо према Дунаву, затим прешао реку и стигао у Сирмијум, што највише одговара путу из јужне Бачке према Срему (уп. нап. 183).

Нићифор Халуфа је обављао и друге послове у време Манојла Комнина. Био је Манојлов посланик у Венецији (Cinn. 228–230), византијски намесник у Далмацији, једном приликом чак и заробљен, носио је прилично високу титулу севаста. Ул. *Ферлуга*, Византијска управа, 130–137; *Kap-Herr*, *Die Politik*, 81; *Lamma*, *Comneni e Staufer II*, 109.

¹⁸² По свој прилици је овде у питању област Срема или јужне Бачке. То је подручје о коме Кинам овде пише.

¹⁸³ Ова реченица је основа за закључак да је Халуфа једно време боравио у јужној Бачкој. *Chalandon II*, 480, мисли да је Халуфа отишао међу присталице Стефана (IV) и убеђивао их да се повуку. Стефан на то није пристајао.

ло да није био ухваћен од непријатеља, стиже к њему као бегунац.¹⁸⁴ Чувши то цар посла у Сирмијум знатнију војску да она, с једне стране, њему сачува земљу (наиме, много се прибојавао Хуна да поново нешто ново не предузму) а с друге, да обезбеди сигурност поданика и спас Стефана. Овом војском је командовао Михаило са надимком Гавра, који је такође био ожењен царевом нећаком и заједно са Халуфом добио достојанство севаста.¹⁸⁵

Цар је руку мученика Прокопија, које се случајно домогао у Сирмијуму, пренео у цркву у Нишу (Ναῖσω) и додао је преосталом телу од кога је била одвојена у стара времена из ових разлога.¹⁸⁶ Народ Хуна је веома често пустошио ромејску земљу и нешто мало пре владе Алексија Комнина освојио Сирмијум и покоривши многе придунавске градове (Παριστρίων ... πόλεων) стигао све до Ниша.¹⁸⁷ Наишавши тамо на свети гроб с моштима овог мученика, сматрали су, мислим, да је нечовечно однети цело тело, па су узевши руку, отишли. Дошавши у Сирмијум, положише је у тамошњи храм светог Димитрија кога је

¹⁸⁴ Манојло се уговором са угарским краљем обавезао да даље не помаже акције Стефана IV и његових присталица. Халуфа је очигледно по царевом наређењу покушавао да обузда Стефанову делатност у Угарској, али у томе није имао успеха. Чињеница је и то да је Срем био упориште Стефанових једномишљеника, Манојло то није спречио. Ул. *Hongan*, *Geschichte I*, 397.

¹⁸⁵ Михаило Гавра је био ожењен Евдокијом Комнином, ћерком севастократора Андроника, Манојловог брата (Хонијат, вест бр. 8). Титула севаста је још увек била прилично висока. Ул. *Brehier*, *Institutions*, 138—139; *Chalandon II*, 14, нап. 2. О титули севаста и личности М. Гавре уп. *L. Stiernon*, *Notes de titulature et de prosopographie byzantines*. *Sebastes et gambros*, *REB* 23 (1965) 235.

¹⁸⁶ Египатски мученик св. Прокопије је био патрон Ниша. Његове су мошти чуване у епископској цркви тога града, одакле су Мађари однели светитељеву руку и сместили је у цркву св. Димитрија у Сирмијуму. Грд. 1203. помиње се »ecclesia beati et gloriosissimi magni martyris Procopii de Nisso«: *Theiner*, *Monumenta Slavorum I*, 29. Ул. *Јуречек*, Хришћански елеменат, 486; *И. Руварац*, О руци св. великомученика Прокопија, *ЛМС* 229 (1905) 5-7.

¹⁸⁷ У оквиру угарско-византијског рата 1071—1072. године Угрн су продри до Ниша. Директних извора за тај догађај је мало. То су *Adnotationes chronologicae*, ed. *M. Florianus*, *Fontes domestici III*, 209; затим Бечка илустрована хроника и од ње зависни извори (*M. Florianus*, *Fonte s domestici II*, 173—178; *III*, 78—82; *Динић*, Грађа I, 10—20). Краљ Саломон је у заједници са херцегом Гезом 1071. године прво освојио Београд, а затим продро до Ниша, што се слаже са овим Кинамовим вестима да су Угрн прво освојили „придунавске градове“, а онда стигли до Ниша. Кинам је овде помињући „придунавске градове“ мислио на Београд и Браничево, управо на оне градове који су бранили моравску долину. Уп. *Györffy*, *Güterverzeichnis des griech. Klosters* 23—25; 28; *Hongan*, *Geschichte I*, 275—277; *Златарски*, *Истрпил II*, 139—140; *Јуречек-Радонић*, *Историја I*, 127; *M. Büdinger*, *Ein Buch ungarischer Geschichte 1058—1100*, Leipzig 1866, 29—33; *Ф. Рачки*, Борба Јужних Словена, 185, нап. 1; *Калић-Мијушковић*, Београд, 40—42.

у давна времена био сазидао управник Илирика.¹⁸⁸ На том месту нашавши руку, цар је узео, одатле пренесе, и, као што је речено, припоји осталом телу.

(р. 221. 2—227. 14)

13

БОРБЕ У СРЕМУ И ОКО ЗЕМУНА

Кинам је претходно описао делатност византијског посланика Нићифора Халуфе у Италији.

А краљ Пеонаца одузе поново Сирмијум (Σίρμιον) Ромејима и већ је почео да присваја и сам Земун (Ζευγμίνου).¹⁸⁹

¹⁸⁸ Ова црква св. Димитрија у коју су Угрн 1072. године пренели руку св. Прокопија, изграђена је знатно раније. Управник Илирика кога Кинам овде помиње је Леонтије, praefectus praetorio Illyrici, који се јавља у изворима 412—413. године. Он је пренео из Солуна у Сирмијум кабаницу И *ὁράριον* св. Димитрија, где је, изгледа, саградио цркву посвећену овом светитељу. Та се црква св. Димитрија у Сирмијуму помиње у Анонимној легенди о св. Димитрију (*Migne*, PG 116, col. 1184) и у каснијој преради Симеона Метафраста из X века (*Migne*, PG 116, col. 1201). Иако је у питању легенда о св. Димитрију, *J. Zeiller*, *Les origines*, 189, сматра да су тачни топографски подаци који су у њој наведени. Ова се црква помиње и у повељи угарског палатина Радоа из 1057. године, која је била осумњичена као фалсификат. Ул. *Јуречек*, Хришћански елеменат, 525—526. У новије време о тој повељи је расправао *Györffy*, *Güterverzeichnis des griech. Klosters*, 64—67 и утврдио да је текст настао у XIII веку.

Црква св. Димитрија налазила се по свој прилици у рушевинама 1189. године. Тада су крсташи из Немачке запазили да је Сирмијум био потпуно разрушен (*Ansbert*, *Historia*, 26). Из овог Кинамовог одељка се види да је Манојло 1164. године осврјивши Срем понео руку св. Прокопија из поменуте цркве, али се о њој самој не каже ништа. Поставља се питање у којем је догађајима могла страдати црква св. Димитрија? Уколико се Анзбертов прдатак о разореном Сирмијуму односи и на ОБУ цркву, значило би да је рна порушена између 1164. године, када је Кинам помиње не наводећи да је претрпела било какве друге штете, и 1189. године у коју се ставља горњи Анзбертов податак. Манојлов поход 1164. године није био рушилачки. Упрасо је сремско свештенство свечано дочекало цара. Нема места претпоставци да је ова, или било која друга црква у Срему, овом приликом страдала. Грчки манастир у Сирмијуму је имао велике поседе и уживао је разне приходе. У њему су живели и словенски монаси (*Györffy*, *Güterverzeichnis des griech. Klosters*, 42; 56). Помиње се између осталог и у повељи краља Беле III, насталој између 1193. и 1196. године »Mpnasterium sancti Demetrii Grecprum de Ungaria« (*Györffy*, *Güterverzeichnis* 32). Археологија још увек није решила питање где се тачно налазио храм св. Димитрија. Ул. *P. Milosevic*, *Raniji antički nalazi u Sirmijumu*, *Limes u Jugoslaviji i*, Beograd 1961, 74—75 и таб. XVI, si. 6. По традицији он се налазио на источној страни града Сирмијума, на месту званом „римско гробље“ (*Н. Вулић*, Војводина у римско доба, Војводина I, 70; 78). О најновијим археолошким испитивањима ул. *Arheološki pregled* 10 (1968) 139—142; 181—184; затим, *С. Ђурковић*, *Civitas sancti Demetrii*, Сремска Митровица 1969, 59—60.

¹⁸⁹ По Кинаму овај напад угарског краља Стефана III на Срем извршен је после склапања угарско-византијског мира (1164. г.), пошто Ма-

Сазнавши за то цар је упутио писмо угарском краљу упозоравајући га да својим поступцима крши заклетве које је положио у погледу Сирмијума и других места.¹⁹⁰ Цар је предочио своје противнику да ће, ако не одустане од онога што му не припада, претрпети велике штете када га ромејска војска буде напала, као што се то већ једном догодило за време владе његовог оца.¹⁹¹

Стефан пак, не придајући значаја овим речима, остао је при истоме. Због тога је цар настојао да свакако опет с њим зарати, а Стефана стрица, иако то раније није желео, хтео је да поново доведе на власт.¹⁹²

(р. 231. 6—232. 3)

Ни Хенрих, који је био ожењен Теодором, нећаком царевом, као што је већ често напомињано, није желео да остане изван ове борбе¹⁹³, а поред тога безбројна војска Ски-

нојло у поруци краљу помиње да овај тиме крши заклетве којима се недавно (ένσυχος) заклео, а пре смрти претендента Стефана IV, који је отрован у Земуну априла 1165. године (уп. нап. 210 овог коментара). У овом одељку Кинам каже да је цар, сазнавши за угарски напад на Срем, помишљао да Стефана стрица (тј. Стефана IV) поново доведе на власт. Већина научника је овај напад на Срем ставила у пролеће 1165. године (*Dölger*, Reg. 1462; *Klaič*, Povjest 1, 167; *Chalandon* II, 481; *Moravcsik*, A bizánci források, 192). Занимљив је податак о Земуну овде: крал > καὶ Ζευγμίνου αὐτοῦ ἥδη μετεποιεῖτο (Cinn. 231. 7). Читаво даље излагање Кинамово показује да се Византија трудила да не изгуби Земун 1165. године. Угри су га освојили тек пошто је Стефан IV био отрован у Земуну. За његова живота им то није полазило за руком. Према томе горњи податак треба схватити као угарску опсаду Земуна, покушај да се он освоји. Ипак, угарска офанзива на Срем није била потпуно изненађење за Византију. Јер, цар је склопивши мир са Стефаном III 1164. године, оставио за собом и Нишифора Халуфу са војском да брани Срем, али и Стефана IV са неугасивом жељом да се и даље бори за власт у Угарској. У таквим приликама Манојло се бојао за Срем, каже Кинам, па је послао и нову војску под заповедништвом Михаила Гавре да га брани (Кинам, вест бр. 12). Ове компликације са Сремом су, дакле, у Цариграду на неки начин очекиване.

¹⁹⁰ Мисли се очигледно на заклетве којима је потврђен угарско-византијски мир 1164. године.

¹⁹¹ Ово је алузија на угарско-византијске борбе 1150—1155. године, када се Геза II, отац Стефана III, отворено сукобио са Манојлом прво посредно у Рашкој, а затим у пограничним областима између две државе у којима су вођене жестоке борбе. За Угарску је нарочито била поразна 1151. година, када је Манојло страховито пленио по Срему. Чињеница је ипак да Кинам овде преувеличава противнички пораз, пошто је у оквиру поменутог ратовања и Византија у неколико наврата била у дефанзиви.

¹⁹² Ово је директан доказ да је Манојло користио Стефана IV као средство у борби против Угарске. Иако се то може закључити и из анализе угарско-византијског сукоба у целини, овде се изричито наводи. Овом приликом Манојло није имао успеха у тој својој политици, јер су присталице угарског краља уклониле Стефана IV наручивши његово убиство.

¹⁹³ У оквиру великих ратних припрема за борбу против Стефана III, Манојло се обратио и Хенриху, војводи аустријског. Кинам је овде врло добро обавештен. Његово излагање оснажују подаци аустријског извора. Хенрих је био брат немачког владара Конрада III и учествовао је са

та¹⁹⁴ и Ромејима потчињених Срба [se, сакупи ќе]¹⁹⁵, а тада и султан према уговору пошље савезничке снаге¹⁹⁶, те се са свих страна прикупи огромна сила.

(р. 236. 13—236. 18)

Пошто је изложио ток преговора цара Манојла са јерусалимским краљем, Кинам се враћа на прилике у Угарској.

А како још није био спреман за предстојећу борбу¹⁹⁷, и страхујући за град Земун (Ζευγμή) који је Стефан већ наве-

њим у крсташком походу 1147. године. За време Конрадовог боравка у Византији уговорен је брак између овог Хенриха и царевице синавице Теодоре. То је била кћи Андроника, Манојловог брата и Ирине Комнине. Annales Mellicenses, MGH SS IX, 504, под год. 1149. говоре о томе браку; затим Otto Sanblasianus, MGH SS XX, 305; Annales Palidenses, MGH SS XVI, 83. Песник Теодор Продром посветио је овом браку посебне стихове. Објавио их је *Neumann*, Geschichtschreiber, 64—69. Ул. *Грот*, Из историји Угрнн, 361; *Kap-Herr*, Die Politik, 31; *Chalandon* II, 14; 326; *Lamma*, Comneni e Staufei II, 121—122; *Ковачевић*, Неколика питања, 83—84.

Делатност Хенриха аустријског је врло корисна за утврђивање хронологије Кинамовог излагања. Овде, 1165. године, аустријски војвода је спреман да као Манојлов савезник учествује у рату против Угарске. Већ следеће године (1166) он своју кћер удаје за угарског краља Стефана III, а под 1167. г. стоји у једном аустријском извору да је кренуо у Угарску »in auxilium eorum adversus Grecos« (Continuatio Zwetlensis prima, MGH SS IX, 538). И тачно, 1166. године долази др прекретнице у његовом држању према Манојлу. Он више не учествује у борби против Стефана III, већ посредује за склапање угарско-византијског мира (Ул. *Нотман*, Geschichte I, 399; *Chalandon* II, 594—595). По Annales Mellicenses, MGH SS IX, 504, умро је 1178. г. Изложени подаци показују да савезништво Хенриха аустријског са царем Манојлом, о чему Кинам овде говори, може бити стављено само у период пре 1166. године (пре брака његове кћери са Стефаном III), што уноси више сигурности у Кинамову хронологију.

¹⁹⁴ Кинам Печенеге назива Скитима. Ове велике припреме за рат против Угарске *Chalandon* II, 483, нап. 2, ставља у 1164. годину и сматра да су почетком 1165. године већ биле окончане. *Грот*, Из историји Угрнн, 337, мисли да су ови Скити били најамници.

¹⁹⁵ Овде се по свој прилици мисли на одреде рашког жупана које је он био дужан да упути цару Манојлу као један од његових вазала. Овај одељак је хронолошки јасан: у питању је прва половина 1165. године. На жалост, Кинам није забележио име рашког жупана коме се цар обратио за пружање војне помоћи.

¹⁹⁶ У питању је иконијски султан који је Манојлу послао војну помоћ за предстојеће борбе (*Chalandon* II, 483).

¹⁹⁷ Широке Манојлове ратне припреме уз прикупљање савезничких снага трајале су веома дуго. Иако је Манојло очекивао угарски напад на Срем, изгледа да га је он временски изненадио. На такав закључак упућују Кинамове вести да је цар, док сам не стигне са главнином војске, упутио под Земун одреде под командом Михаила Гавре и Јосифа Вријенија. Пошто је Манојло по речима самог Кинама још јуна 1165. године био у Сардији (Софији) припремајући се за поход на Дунав (уп. нап. 210 овог коментара), то ове догађаје треба ставити пре тог времена.

лико опседао¹⁹⁸, пре него што је развио општу борбу, цар посла знатнију војску да му [се. Земуну] помогне под заповедништвом Михаила Гавре¹⁹⁹ и Јосифа Вријенија²⁰⁰ под чијом су командом служили поред осталих истакнутијих Ромеја и Јован по надимку Анђео, човек веома искусан у рату²⁰¹, и Јован Исис, по роду Персијанац, али са ромејским васпитањем и образовањем.²⁰² Желећи да што боље помогне граду, напуни многе лађе војницима и неопходним стварима и нареди да пређу Истар и пружи онима унутра потребне намирнице, док он сам са свом војском не стигне у хунску земљу. Хуни пак, пошто су много времена утрошили око бедема и често покушавали да га заузму²⁰³, одлучише да се упусте у нешто недостижно (наиме, ромејске лађе, пристајући на тамошњој обали реке Истра, силно су помагале Ромејима унутра, а поред тога, преузимајући рањене у борби, замењиваху их другима здрава тела), па стога прикупише и они лађе, па пошто још није била стигла војска са Гавром и Вријенијем до хунске земље, кренуше реком на ромејске бродове да их потопа и да се без напора домогну победе иако и у овом покушају претрпеше пораз. Наиме, њихове лађе заостају у брзини за ромејским зато што су неспретно грађене и несразмерно широке. Они кренуше реком, а Ромеји их, постројени у бојни поредак, дочекаше на средини реке²⁰⁴ и обасуше мноштвом стрела, и тиме потиснути, Хуни

¹⁹⁸ Овде се мисли на угарског краља Стефана III који је опседао Земун у коме се, заједно са византијском посадом града, налазио немирни Манојлов штићеник Стефан IV, стриц младога краља. Борбе око Земуна су још биле у току (уп. нап. 189 овог коментара).

¹⁹⁹ Ул. нап. 185 овог коментара.

²⁰⁰ Јосиф Вријеније је познати византијски војсковођа, који је овом приликом упућен први пут у борбу против Угарске. Учествовао је и касније у борбама у Срему 1167. године. Забележено је и његово учешће у теолошким расправама које су се распламсале у доба цара Манојла (*Chalandon* II, 649; 652). О његовом сродству са царем Манојлом уп. *L. Stiernon*, *Notes de prosopographie et de titulature byzantines*, REB 23 (1965) 237–238.

²⁰¹ Јован Анђео је био син Константина Анђела (уп. нап. 43 овог коментара) и Теодоре Комнине. Учествовао је заједно са братом у борби код Мириокефалона 1176. године. Називао се и Јованом Ауком. Ул. *Осмотворски*, *Возмзнение рода Ангелов*, 119–120; *Cognasso*, *Un imperatore bizantino*, 44; *Stiernon*, *Notes de titulature*, 90–91.

²⁰² Јован Исис је био турског порекла. О њему, изгледа, нема других вести: *L. Stiernon*, *Notes de prosopographie*, REB 23 (1965) 238. Већ је одавно примећено да су странци у служби цара Манојла имали важну улогу претежно у војним пословима (*Chalandon* II, 226).

²⁰³ Опсада Земуна је дуже трајала, колико због утврђења која су га штитила толико и због подршке коју је византијска флота пружала опседнутоме граду. Из читавог овог одељка јасно произилази да је царска флота код Београда и Земуна била далеко надмоћнија од угарске.

²⁰⁴ Овде је очигледно у питању Дунав и борба у близини Земуна. Описана речна битка у којој су византијски бродови употребили и своју чувену „грчку ватру“ за спаљивање непријатељских лађа, одиграла се, судећи по Кинаму, за живота Стефана IV, дакле пре 13. априла 1165. године (уп. нап. 210 овог коментара).

окренуше крме натраг. Остале њихове лађе, које пристадоше на другој обали, избегаше опасност, док једна од њих пуна њихових војних старешина, паде у руке Ромејима, који је спалише вештачком ватром. Пошто тако и у овом покушају претрпеше неуспех, Хуни прибегоше другим средствима. Подмитивши новцем неке од оних Хуна који су служили Стефану, наговорише их да му сипају отров.²⁰⁵ И после тога град би заузет и цео Сирмијум паде поново под власт Хуна.²⁰⁶ Међутим, унутра затечени Ромеји као и Хуни који су били сврстани око Стефана, остадоше поштеђени јер су под таквим условима били предали град.²⁰⁷ Скрнавевши Стефаново мртво тело, Хуни нису ни свете почастии учинили нити су поштовали било који други обичај у вези са умрлима него избацивши тело изван врата града, пустише да остане несахрањено. Касније пак, послушавши глас природе, пренеше га у храм првомученика Стефана и ту га у гроб положише.²⁰⁸

Чувши то, иако је тада царица била тешко болесна, подстакнут, као обично, неким демоном, цар је кренуо у рат. Стигавши, дакле, у Сардику, метрополу Илира, тамо је сакупљао војску.²⁰⁹ Дигавши се одатле пред крај јуна, крену на Истар.¹⁰

²⁰⁵ Хонијат је забележио и име Стефановог убице. Био је то неки Тома, човек из непосредне околине Стефана IV (Хонијат, вест бр. 7). О времену Стефанове смрти уп. нап. 210.

²⁰⁶ Овде се опет под именом Сирмијума мисли на област, Срем, не на град.

²⁰⁷ Хонијатово излагање се слаже са Кинамовим у погледу предаје Земуна угарском краљу. И код Хонијата је прво описано тровање Стефана IV, његова смрт, а затим се каже да су Хуни споразумом заузели Земун (Хонијат, вест бр. 7). Очигледно је да су Стефанове присталице у Земуну после смрти свог вође ступиле у преговоре са угарским краљем нудећи град у замену за своје животе. По свему судећи није протекло много времена од Стефанове смрти до предаје Земуна угарском краљу.

²⁰⁸ И код Хонијата се налази податак да је леш Стефана IV био нагрђен и неосвећен (Хонијат, вест бр. 7). Бечка илустрована хроника, поред других извора, бележи да је Стефан умро у Земуну. Тело је касније пренето у угарску престоницу и сахрањено (*Chron. pictum Vind. ed. Szentpeteri*, *Scriptores* I, 461).

²⁰⁹ Припремајући се за борбу против Угарске цар је овом приликом, као и више пута пре и после тога, боравао у Софији и сакупљао војску. Ул. *П. Тивчев*, *За војнишкото население ВБВ Византин през XII в.*, *Изследованин в чест на Марин С. Дринов*, Софил 1960, 571–577; *Г. Цанкова — П. Тивчев*, *Нови данни за историлта на Софииската област през последните десетилетил на византииското владичество*, *Известил на Института за историји* 14–15 (1964) 317.

²¹⁰ Основу за одређивање тачне хронологије ових догађаја чине текстови Кинама и Хонијата. Њих допуњују подаци других извора. По Кинаму редослед догађаја је следећи: на основу мира који је склопљен са угарским краљем (1164. г.) Византији је припао Срем са Земуном. Цар се повукао у Византију. После тога угарски краљ напада Срем и почиње да опседа Земун у коме се налазио Стефан IV са својим и византијским одредима. Манојло, који је вршио велике припреме за рат шаље прво мању војску у помоћ Земуна. Угрп су отровали Стефана IV, а затим

Намеравајући да одмах пређе, овако поступи. Све што беше у војсци вешто оружју и борбеније, он то постави насупрот хунском граду Храму (Χράσιον) стварајући тиме утисак као да ће одмах одатле да се превезе.²¹¹ А кад после спази да се хунска војска поставила тамо на супротној обали, зором отплови одатле кренувши за Београд. Због тога се догодило да су се непријатељи раздвојили желећи да се супротставе и једном и другом одреду. Па ипак, Ромеји много оклеваху да пређу. Видевши то, цар лично и пре осталих, како је већ у више наврата смело чинио, уђе у чамац и крену ка супротној обали²¹², а после њега и ромејска војска, застидевши се пред царевом храброшћу, укрца се у лађе. Кад Хуни видеше да је цар прешао, њихови бојни редови се растурише и они одступише. Тада

преговорима са опседнутим добили и сам град. Ухо је и сам Манојло кренуо на Дунав, а био је у Софији јуна месеца (Кинам, вести бр. 12 и 13). Хонијат излаже догађаје сажетије. Код њега је исти редослед: Стефан IV је у Земуну отрован, Земун се предаје угарском краљу и цар креће у поход на Дунав (Хонијат, вест бр. 7). По Кинамовом опису догађаја Манојло је могао кренути против Угарске 1165. године, пошто је презимио у Византији (зима између 1164. и 1165. г.).

По сложном сведочењу Кинама и Хонијата у великој опсади Земуна којом је руководио лично цар Манојло, учествовао је и царев сродник Андроник Комнин, будући цар Андроник I. Он је бежећи од Манојла стигар у Галич, где је био срдачно прихваћен. По повратку из „Тауроскитије“ Андроник је учествовао у борби код Земуна (Кинам, вест бр. 13; Chop. 172—173). У руском летопису се налази податак да је Манојло 1165. године упутио посланство галичком кнезу тражећи да пусти Андроника (ИпатБевскал летопис, Полное собрание II, 524). Поред тога, Кинам помиње Хенриха аустријског кар Манојловог савезника у борби против Угарске. Анализа података који о њему постоје показује да је он само 1165. године могао бити на страни византијског цара, пошто је већ 1166. године удао своју кћер за угарског краља и није више био вољан да против њега ратује. Ут. нап. 193 овог коментара. Најзад, Бечка илустрована хроника садржи вест да је Стефан (IV), брат краља Гезе II, умро у Земуну априла месеца (Chronicon pictum Vindobonense, ed. *Szentpeteri Scriptores* I, 461).

На основу изнетих података изгледа недвосмислено да поход цара Манојла на Дунав овом приликом и опсаду Земуна којом је он руководио, треба ставити у 1165. годину, како су то многи научници већ закључили (*Chalandon* II, 483—484; *Грот*, Из историје Угрои, 340—341; *Kap-Herr*, Die Politik, 144; *Ковачевић*, Неколика питања, 83; *Ферлуга*, Византијска управа, 132; *Каждан*, Евде раз о Киннаме, 27; *Боровић*, Питање о хронологији, 51—52; *šišić*, Poviest II, 88. *Klaić*, Pov. Hrvata I, 167, мисли да је угарски краљ напао Срем у лето 1165. г., али да је освојио Земун тек у пролеће 1166. г.

Овде је, дакле, у питању јуни 1165. године.

²¹¹ Византијска војска је на путу за Угарску обично прелазила Дунав код Храма или Саву код Београда. За положај Храма уп. нап. 12 овог коментара. Ову Кинамову вест да се угарска војска налазила на супротној обали Дунава када је цар Манојло стигао насупрот Храму потврђује и Хонијат, који каже да су се Угри распоредили на обалама Дунава у намери да спрече прелаз византијске војске (Хонијат, вест бр. 8).

²¹² Прелаз војске је извршен преко Саве код Београда. Одмах следи опис припрема за опсаду Земуна. У овим акцијама је учествовала и византијска флота.

се цару деси да, пристајући на непријатељско тле, скочи више него што је требало (наиме, муљ је сметао да лађа пристане на суво), угане ногу и тешко се озледи. Али, у превеликој ревности, он није попустио него је, старајући се око уређивања речне обале (του ποταμού ... ἐκτροπήν) у ТОМ послу провео дан²¹³ и повређени део ноге му је отекао. Од варвара који су чували Земун веома многи истрчаше изван зидина да би се супротставили. Међутим, чим су угледали цара, од забуне и страха све су један другог претицали и у град се повукли, не усуђујући се више уопште да отуда изађу.

После тога Ромеји почеше да се припремају за борбу око зидина. По истеку трећег дана ступише у напад. Бранећи се са бедема варвари неком вриском и неразумљивим викањем ваздух испуњаваху, стално гађаху и беху гађани. Тај и наредни дан у ТОМ прођоше, али ни Хуни ни Ромеји ништа не постигоше. Од онога што се при тој опсади десило много је ствари којима могу да се дивим, цареве храбрости нарочито, и да нисам налазећи се ту, својим очима видео шта се збива, једва бих веровао онима који причају.²¹⁴ Наиме, саградивши дрвени торањ, Ромеји прегнуше да се успну на град, како би ступили у борбу прса у прса са варварима на венцу бедема. Желећи да се пре свих попне, он [се. цар] рече: „Ромеји, учинићете ми задовољство веће од било ког другог, ако ме не спречавате да се попнем.“ Али не испуни му се жеља. Наиме, најистакнутији међу стратезима га окружише и спречише. А он је, обилазећи око зидина, гледао одакле је најлакше да се продре и наредио је да се јаркови, који су опасивали град и били прилично дубоки и широки, напуне прућем и сувим грањем због недостатка камења да би се тако пренеле машине.²¹⁵ Па ипак, није дошло до заузимања града. Јер Хуни, иако су од ромејске војске били притиснути, певали су победничке песме још гласније него пре и гајили су наду да ће им одмах доћи друга хунска војска.

²¹³ Није сасвим јасно из овог текста какви су радови били у питању.

²¹⁴ Писац Кинам овде говори као очевидца. Био је у војсци цара Манојла под Земуну. Давно је запажен овај податак који Кинамовим вестима о угарско-византијском ратовању даје велику вредност. На основу тога постају разумљивији и његови топографски подаци, који су врло тачни. Он је са царском војском преко Софије и Ниша стигао на обале Дунава, да би преко Београда прешао на сремску обалу Саве. Још једном Кинам говори као очевидца. То је опис сцена приликом заузимања Земуна.

Поред Кинама, Манојла су на овом походу пратиле и друге познате личности. Био је то његов сродник Андроник Комнин, затим Андроник Аука, принц Бела — Алексије, брат угарског краља Стефана III и други.

²¹⁵ Малобројна су писмена сведочанства о Земуну у XII веку. Стога ови Кинамови прдаци имају велику вредност. Његово излагање на овом месту потврђује делимично и Хрнијат. Он такође зна да се око Земуна налазио јарак који је по Манојловој наредби напуњен муљем да би се преко тога могло прећи (Хонијат, вест бр. 8). Кинам овде тврди да је јарак попуњен прућем и сувим грањем.

Док су се ствари овако одвијале, дођоше ромејски извиђачи и јавише о доласку велике њихове [се. хунске] војске, јер су видели како се високо у ваздуху уздигла прашина. А и неки веома угледни Хун по имену Васак²¹⁶, пришавши Ромејима, тврдио је да пеонски краљ није далеко одатле и да води друге још бројније заједно са скитском и тауроскитском војском²¹⁷, а и да, говорио је, поред ових с њим долази поново владар Чеха са свом војском.²¹⁸ Када цар то чу, држао је саветовање са великашима разматрајући како треба да се поступа у садашњим приликама.

Цар се говором обратио присутнима тврдећи да у насталим околностима није довољно да се поседује храброст, него да при томе треба избећи неразумне поступке које обично чине они мање разборити. Додао је да није нечасно одступити пред хунским краљем који долази са великом војском својих поданика и многобројним одредима својих савезника, али да треба сачувати славу Ромеја и њихову снагу која треба да остане неповређена.

Неки Ромеји у савету сматраху да треба логор одатле преместити и крај Саве се утврдити како би одатле могли да се са сигурношћу одупру непријатељима.²¹⁹ Не прихватајући то, други сматраху да треба да се подигавши опсаду свом снагом супротставе надирућем непријатељу. Али цар не одобравао ни једно ни друго; једнима пребацивао је страховитост а другима непромишљеност. „Ако одустанемо од опсаде“, говорио је, „Хуни, који чине посаду у граду, моћи ће да припреме војску већу од садашње и довољно потребних намирница.“ Стога он предложи да се неборачки део војске и сва послуга наору-

²¹⁶ Овде је у питању један угледни угарски властелин по имену Вашаш. Његово је име Кинам забележио у погрешном облику као Βασάκης. Ул. Gyoni, Magyarsäg 78; Moravcsik, Συμβολαί, 313; исти, Byzantinoturcica II, 87.

²¹⁷ Ова вест да се у византијском табору сазнало о приближавању угарског краља који је долазио са „скитском и тауроскитском војском“, тј. одредима Печенега и Руса, није потврђена Хонијатовим излагањем. Поставља се питање одакле је Стефан III могао добити руску војну помоћ. Манојло је успоставио добре односе са галичким кнезом Ярославом 1165. године. Грот, Из историје Угрии, 341—342, помишља на руске Кумане као могуће Стефанове савезнике. Међутим, ова је гласина по свој прилици била лажна, јер та велика, удружена угарска и савезничка војска није дошла под Земун. Цар је убрзо затим неометан ни од кога освојио град.

²¹⁸ Кинам овде очигледно мисли на чешког краља Владислава II, који је претходне (1164) године као савезник угарског краља посредовао за склапање мира са Манојлом. Ул. нап. 180 овог коментара.

²¹⁹ Овај предлог неких византијских војсковођа о пребацивању логора у област „крај Саве“ је изгледа значајно извесно повлачење пред најављеном угарском војском, мада није сасвим јасно на коју се област мислило. Цар тај план није усвојио.

жају и ту крај града под заповедништвом неких мање значајних старешина остану, а сва остала војска да крене с њим у борбу ПРОТИВ ОИХ ДРУГИХ ХУНА. ЦОШТО ОВО БИ УСВОЈСНОЈ ГФИ-премаху се да крену одатле идућег дана, али како им ништа поузданије ниоткуда не би јављено²²⁰, дохвате оружје и зором по трећи пут покушаше да освоје град. Поново се битка разбукта те Хуни са бедема одбијаху ромејску војску камењем, стрелама и свим што се нашло, а ови још јаче него раније поткопаваху темеље зидина и бацачким справама разбијаху камене отворе [се. на венцу зидина].²²¹ На обадве стране одјекиваху учестане команде и бодрења, разлегаше се вика и бојна вриска, бука се неразговорна ствараше. Када Хуни пак спазише како Ромеји поткопавају темеље, ово учинише. Унутар зидова лежаше веома велики камен. Ставивши га на дрвене балване (ξύλωμασιν) и завезавши га конопцима, довукоше га на дрвену кулу, коју су они били подигли, у намери да га одагле баце на Ромеје. Али, чим камен дође на кулу, онда се ова, не издржавши терет (камен је био необично велик) изненада развали и стропошта на земљу са многим Хунима од којих ни један не избеже смрт.²²² Поново се подиже вика и борба постаде још жешћа. Прича се²²³ да је тада цар, опазивши да ће један ромејски војник поуздано бити погођен, притрчао и подмевнувши штит заштитио човека од стреле и спасао га.

²²⁰ Овде се мисли на долазак војске Стефана III, која се није појавила, па је Манојло наредио напад на Земун.

²²¹ τοῖς πετροβολοῖς τὰς τῶν λίθων διεσπάραιτον ἐμβολάς (Cinn. 244. 13—14). Ова фраза је доста нејасна, нарочито због речи τὰς ... ἐμβολάς која овде може да означава ртвове између зубаца (ὄν λίθων) на венцу бедема. За горњи превод највише говори имперфект прелазног глагола διασπάραιτον што значи „дробим“, „у комаде разбијам“. Управо овај глагол највише упућује на закључак да писац не мисли само на интензивно гађање камењем из бацачких справа, како је то превео Карпов, о. с., 270. Читав овај одељак о борбама код Земуна је двоструко занимљив. С једне стране је то опис Земуна, његових утврђења, а с друге стране пример византијске тактике, начина освајања утврђених градова. Хр-нијат се у основи слаже са Кинамовим описом догађаја и то је један од примера великог приближавања њихових текстова. Сваки од њих има своје појединости, али је основна нит приказивања борби иста: Земун је утврђен град, Манојло га је опсео са копнене стране. Под зидине су довучене опсадне справе, пре свега бацачи камења. Њиховим хицима су слабљени поједини делови бедема. Јарак који је опасивао град је затрпан да би се граду могло прићи. Оба писца наводе да су се нападачи користили поткопавањем утврђења у циљу њиховог рушења. Најзад и ова епизода са „дрвеном кулом“ на земунском граду је врло слична. Хонијат бележи да их у говорном језику називају ἀριλας (Хонијат, вест бр. 8).

²²³ Пада у очи чињеница да Кинам, учесник у догађајима и очевидац, на овом месту каже „прича се“ (λέγεται) да је цар Манојло лично спасао једног свог војника. Кинам то није видео. Царева дела је требало прославити, нарочито његову храброст и човекољубље. Кинам то убације у своје дело, али овде са извесним ограничењем да је о томе само чуо.

А кад Хуни разабраше да се налазе у великом шкрипцу, упуте посланике и затраже од цара да, предавши град, могу отуда после здрави и читави да се удаље.²²⁴ Он одговори да на то неће пристати пре него што Григорије²²⁵ и остали њихови жупани њему не приступе са конопцима око врата, босоноги и гологлави. Чим их он отпусти с таквим одговором, Ромеји још јаче навалише и град заузеше.²²⁶ Кад овај већ би освојен, Григорије и хунски заповедници заједно с њим, на речени начин, срамотно, јадно обучени и плачући приступише цару. Неко време он их ни погледа не удостоји, а касније, пак, на силне Белине молбе²²⁷, поштеди им живот и посла их одмах у тамницу. Проваливши у град са великом жестином, Ромеји убијаху тамо људе као овце. Тада ми дође да заплачем размишљајући о људскоме животу и у какве недаће сам себе увлачи тај јадни род. Благо се разносило и одећа и сребрно посуђе, и сва њихова имовина се грабила. Свако на се стављаше тешко оружје непријатеља, чак и лако наоружани стрелци и ненаоружани борци. Тада је нађена и нека несрећна жена којој се стрела зарила у задњи део тела. Одмах ћу да објасним како јој се то догодило. Дсж град још не беше освојен, стаде она на зидине па сипаше пепео и без икаквог стида задигне хаљине и окренувши лице показиваше ромејској војсци задњи део тела и мрмљајући неку дугу и неразумљиву басму, мишљаше да овом

²²⁴ Хонијат не зна за ове прегрворе који су вођени између опседнутих угарских првака и цара Манојла. И по Кинаму они нису уродили плодом, јер је град борбом освојен, не преговорима.

²²⁵ Григорије је изгледа био жупан Земуна, вођ одбране града (*Gyoni, Szorvanyemlekek*, 41—42; *Kláić, Povjest Hrvata* I, 168). Изашао је пред цара тек када је град заузет.

²²⁶ Хонијатово излагање се овде слаже са Кинамовим. Земун је заузет борбом, тек после жестоких ркршаја. Из Хонијатовог текста се може сазнати да су византијски војници продрли у град преко разрушених бедема, а и помоћу лествица. Браниоцима града није стигла помоћ и њихове су снаге биле исцрпљене (Хонијат, вест бр. 8). Тешко је одговорити на питање колико је дуго трајала ова опсада. Чињеница је да је Манојло очекивао да ће му се град брзо предати, како тр Хонијат изричито каже на једном месту (Хонијат, вест бр. 8). То се није обистинило. Опседнути су пружили жилав отпор и изгледа тек после вишенедељне борбе предали град, како су то закључили *Homan, Geschichte* I, 398; *Moravcsik, Bizánc es a Magyarország*, 81—82; *Ферлуца, Византијска управа*, 131, мисли да је Земун освојен још у тој јула 1165. године. *Јуречек-Радонић, Историја* I, 145, наводе да је Земун заузет 1164. г.; *Б. Ферјанчић, Сирмијум у доба Византије, Сремска Митровица* 1969, 55.

²²⁷ То је принц Бела, у Византији прозван Алексије, брат угарскрг краља Стефана III. Под видом борбе за тзв. Белину баштину Манојло је освајао Срем, Хрватску и Далмацију. Присуство угарског принца, византијског престолонаследника, у царској војсци у Срему свакако је користило Манојлу у његовим акцијама. Ул. *Kláić, Povjest Hrvata* I, 168; *šišić, Poviest* II, 88. Овај податак да се Бела заузимао за заробљене угарске великаше налази се само код Кинама. Хонијат нема тих појединости. У читавом опису борби око Земуна може се запазити да је Кинамов текст богатији подацима, конкретнији од Хонијатовог.

Ваволском врацбином спута Ромеје. Али неки војник, одапевши на њу стрелу, погоди несрећницу тамо где је природа поставила отвор за избацивање нечистоће. Нађен је и неки злосрећни заробљени Ромеј, затворен у једној прљавој и мрачној просторији из ових разлога. Њега су Хуни још раније били заробили и, као познатог стрелца приморали да гађа са бедема Ромеје. Иако преко воље, он је ипак многе стреле одапињао, али је удешавао да свака промаши. Приметивши то, Хуни ударише човеку многе батине по леђима и за сваку сигурност ставише га у затвор.

Тако град Земун поново би освојен.²²⁸ Тада и многи други учинише храбра дела вредна помена, а Андроник Дука нарочито.²²⁹ Наиме, кад он виде да се Ромеји успињу на зид лествицама, приђе царевом братучеду Андронику под чијим је заповедништвом служио, кад се овај [се. Андроник Комнин] био вратио из Тауроскитије и добио опроштај од цара²³⁰, те замоли да му се дозволи да се попне горе, па кад му овај то дозволи, лати се посла са великим жаром. Пошто неки Латини²³¹ који су ишли позади покушаваху да га претекну, он им се супротстављао и никако не беше вољан да им препусти славу. Док се то догађало, изненада лествице склизнуше и падоше на земљу. Али Андроник поново испољи уобичајену срчаност. Јер, кад опази да се неки поново пењу уз друге прислоњене лествице, догрча и стаде да се пење. То се тамо догоди.

А краљ Стефан, поуздавши се у сигурност града — поред осталог водом из Истра га снабдеваше канал (οχέτος) који је првобитно, допирући до града, лежао видљив и под ведрим

²²⁸ Кинамов опис репресалија које су извршене над браниоцима града и становницима Земуна потврђује на свој начин и Хонијат. Многи су изгинули, само мањи број људи се спасао бекством (Хонијат, вест бр. 8). Оба писца у своје текстове уплићу епизоде из вођених борби. Код Кинама је то врача на бедемима, код Хонијата угледни грађанин који убија своју жену да не би пала у руке победницима. Оне немају нарочиту историјску вредност, више илуструју схватања епохе и самих писаца.

²²⁹ Андроник Дука је био син Константина Анђела и Теодоре Комнине, тетке цара Манојла. Помиње се као учесник сабора 1166. године. Ул. *Chalandon II*, 648; *Stiernon, Notes de prosopographie*, 274; исти, *Notes de titulature*, 90—91.

²³⁰ То је Андроник Комнин, брат од стрица цара Манојла, будући цар Андроник I. Он је једно време провео на двору галичког кнеза Јарослава. Манојло је настојао да се помири са својим рођаком, па је преко посланства упућеног овом руском кнезу издејствовао да се он врати у земљу. По повратку у Византију он се прикључио царевом походу против Угарске, па је учествовао у борбама код Земуна. Ул. Ипатјевскал летопис, Полное собрание, 359; *Грот, Из истории Угрии*, 341. Кинам и Хонијат су сагласни у томе да се Андроник Комнин храбро борио под Земуном. Његово присуство у опсади Земуна је један од елемената за утврђивање хронологије описаних догађаја (ул. нап. 210 овог коментара). *III. Дил, Византиске слике* II, 124; *Jurewicz, Andronik*, 79.

²³¹ Вероватно су у питању неки најамнички одреди. Хонијат не зна за њихово присуство у византијској војсци.

небом, а доцније, кад је цар устао да помогне ономе Стефану, већ је био под земљом²³² — није веровао да га РOMEЈИ могу тако лако заузети. Кад цар оде одатле и обнови (ἐννεοῦργει) неко друго утврђење, у њему насели многе Хуне из Сирмију-ма које у њих обично називају Халисији (као што сам вам већ рекао, они су друге вере, исте као и Персијанци).²³³ Управо тада сазнаде [се. Стефан] тачно шта се догодило са градом Земуну те хитно пошаље цару посланике, угледне људе и међу њима тамошњег епископа²³⁴, обећавајући да ће одмах вратити РOMEЈИМА Сирмијум а поред тога и целу Далмацију (Δαλματίαν).²³⁵ Кад ови дођоше пред цара, рекоше му шта им беше наређено и мољаху цара да најзад престане да се љути. У први мах он то одби говорећи: „Посланици, била би то врло значајна ствар, кад би се неко удостојио да врати оно што је већ за себе отео. Имамо Сирмијум, освојисмо Земун, владамо већ Далматима (Δαλμάτας)²³⁶, једном за свагда смо постали го-

²³² Из овога следи да је водоводни канал дефинитивно завршен у време када је Манојло био у савезништву са Стефаном IV. Међутим, **треба напоменути** да **ИЗРАЗ** εἶτα βασιλέως Στεφάνω ἐκεῖνω συναρμένον (Cinn. 247. 11—12) није у потпуности јасан, пошто би се могао превести и „кад се Манојло подигао на оног Стефана“, краља, како је то схваћено у преводу у Бонском корпусу, 247 и у руском преводу *Каптова*, 273. Међутим, са таквим тумачењем је тешко ускладити заменицу ἐκεῖνω у Στεφάνω пошто се ово име помиње на почетку реченице Στέφανος ... ὁ ρήξ: Cinn. 247. 8—9). Према томе, управо је заменица ἐκεῖνω главни ослонац горњег тумачења.

²³³ Халисији су живели у Срему. Кинам их помиње као савезничке одреде које је угарски краљ упутио Србима у помоћ 1150. године (уп. нап. 62 овог коментара). Где је Манојло населио ове Халисије? Кинам наводи да је цар кренуо „одатле“ (ἐκεῖθεν : Cinn. 247. 14), рчигледно повлачећи се од Земуна. Враћајући се у своју земљу војска је имала пред собом „париградски друм“. Ишло се преко Београда и Браничева за Ниш. Манојло је у повлачењу обновио неко утврђење и ту сместио Халисије. *Грот*, Из историје Угрии, 348, мисли да је то било Браничево. Хонијат каже да је цар, напуштајући Земун, наредио да се град поправи, па су и утврђења у Београду, Браничеву и Нишу обновљена или изграђена нова (Хонијат, вест бр. 8). Да ли у неком од ових градова треба препознати и место насељења сремских Халисија, остаје неизвесно.

²³⁴ *Klaić*, *Povjest Hrvata* I, 168, мисли да је то био сремски бискуп. ²³⁵ Краљ Стефан III је после византијских победа у Срему и Далмацији био принуђен да преговара о миру. Овде се види да је у питању тзв. Белина баштина, области које је краљ само под притиском пораза пристајао да уступи цару. Сада другог излаза није било. Хонијат не говори ништа о мировним преговорима после освајања Земуна 1165. године. Ул. *Chalandon* II, 485; *Šišić*, *Poviest* II, 88; *Moravcsik*, *A bizánci források*, 192—193; *Homan*, *Geschichte* I, 398.

²³⁶ Овај Кинамов податак је важан за датирање освајања Далмације. На основу њега се закључује да је истовремено са освајањем Срема и Земуна византијска војска освојила и Далмацију. Тако је *Ферлуга*, Византијска управа, 131, утврдио да је Манојло освојио Далмацију најкасније јула 1165. године. Иако Кинам увек Србе назива Далматима нема сумње да је овде у питању Далмација, тј. поход Јована Дуке у Н>у (Кинам, вест бр. 14), како је уочио и *Крекић*, Ана Комнина, Византијски извори III, 376, нап. 12. У овом наводном Манојловом говору угарским

сподари свега онога што сте ви дајући, затим сами одузели. Зар код вас има и други Сирмијум? Да ли постоји негде Земун или друга Далмација, па сте сад дошли да их дате? Ако постоје, покажите, да бисмо ми то одмах преузели испружених руку знајући пак, да ни то нећемо, колико до вас стоји, безбедно поседовати (јер брига вас што све против закона чините), али ћемо овом истом нашом снагом, уз божју помоћ, то сачувати као и ово [се. што већ поседујемо]. Ако се то све већ налази у нашој власти, вама не преостаје од чега бисте, како кажете, дали — па у чему би био договор? Или шта је то што ће нас измирити?“. Тако он њима прво одговори, а затим, предомисливши се, рече: „Али, да би сте знали како несебично желимо да се са вама, као хришћанима, помиримо, хајде нека падне заклетва.“ Цар тако рече, а ови, положивши све заклетве, одоше, па цар најзад крену у Визант.²³⁷

(р. 238. 6—248. 18)

14

1165. г.

ВИЗАНТИЈСКА ВОЈСКА ОСВАЈА ДАЛМАЦИЈУ. УСТАНАК СРБА

У међувремену је Јован Дука²³⁸ савладао Далмацију (Δαλματίαν) и предао је Нићифору Халуфи²³⁹, како је од цара било

посланицима Кинам помиње не само Далмате него и Далмацију. Иако је царев говор у основи ироничан, Манојло је склопио мир са краљем Стефаном III, како то Кинам у овом одељку изричито и каже. Освајање Далмације *Јуречек-Радонић*, Историја I, 145, стављају у 1164. годину, а *Грот*, Из историје Угрии, 347; *Homan*, *Geschichte* I, 397; *Kap-Herr*, *Die Politik*, 84; *Šišić*, *Poviest* II, 88; *Moravcsik*, *A bizánci források*, 192—193; *UCTU*, *Bizánc es a Magyarok*, 81; *Боровић*, Историја Босне 163, определили су се за 1165. годину. *Klaić*, *Povjest* I, 167—168, то ставља у 1166. годину, као и *J. Tadić*, *Venecija i Dalmacija u srednjem veku*, JIS 3—4 (1968) 10, у новије време.

²³⁷ Проучавајући хронологију у Кинамовом делу *Kap-Herr*, *Die Politik*, 120—121, упозорава да се Кинам држи не само редоследа догађаја, него попут Тукидида дели годину на лето и зиму. По правилу царев повратак кући — као што је то овде случај — код Кинама значи крај војничке сезоне. То прихвата и *J. Dräseke*, *Zu Michael Glykas*, BZ 5 (1896) 55.

²³⁸ *Stadtmüller*, *Zur Geschichte d. Familie Kamateros*, BZ 34 (1934) 357, закључује да је то Јован Дука Каматир, познати војсковођа из доба Манојла Комнина, који је својевремено учествовао и у познатом царевом походу против Срба 1150. године. Ул. нап. 69 овог коментара.

²³⁹ О Нићифору Халуфи писао је Кинам и раније. Једно време је био заповедник византијске војске у Срему (ул. нап. 181). Он је овом приликом постао први византијски намесник тек освојених области у Далмацији. Ул. *Ферлуга*, Византијска управа 131—134, где је прикупљена одговарајућа литература.

наређено. Наиме, он је још раније²⁴⁰ био послан тамо са војском да би било милом било силом освојио земљу с обзиром да су Хуни и њу доделили Бели у наследство. А кад овај, прошавши кроз земљу Срба (Σερβίων . . . χωράν)²⁴¹, уђе у њу [се. Далмацију], сва власт убрзо у највећем делу припаде цару. Тада дођоше под ромејску власт и Трогир (Τραγοῦριον) и Шибеник (Σεβένικος), поред тога и Сплит (Σπλάθ-ος Με; σπала&δς V)²⁴² и народ Качића (Κατζίτιων ἔθνος)²⁴³ и чувени град Диоклеја (Διόκλεια Με; Κλείς τέ V)²⁴⁴, који је био подигао цар Диоклетијан, Скрадин (Κάρδων Με; καρδών V) и Островица (Ὀστρουμίτιζα Με; ὀστρουμίτιζα V) и Солин (Σάλων) и остали који се налазе у далматској земљи (ἐπὶ Δαλματικῇ) — све заједно педесет и седам.²⁴⁵ Тако се свршише догађаји у Далмацији.

²⁴⁰ *Ферлуга*, Византијска управа, 132, мисли да је војска под заповедништвом Јована Дуке кренула у Далмацију и освојила је између априла 1165. и јула исте године. Изгледа да је Манојло упутио ове снаге према Далмацији још из логора у Сердици. G. Novak, Povijest Splita, 82—83, по грешно ставља поход Јована Дуке у 1164. годину. У делу *Šišić-Sidak*, Pregled povijesti, 172, овај је догађај стављен у 1165. годину.

²⁴¹ Овај податак намеће одмах и питање — којим је правцем продирао војска Јована Дуке кроз „земљу Срба“ на путу према Далмацији? Не зна се ни рдакле је она упућена. Изгледа вероватно да је то била Сердика (Софија) у којој се Манојло задржао припремајући се за предстојеће борбе. Међу осврјеним градовима су махом градови средње Далмације. На њих је своју војску усмерио Јован Дука. *Klaić*, Povjest I, 168, мисли да је византијска војска ишла преко Србије и Босне и да је прво заузела Островицу и Скрадин, а затим остале градове. *Боровић*, Хисторија 163, закључује да је Јован Дука продирао преко Рашке и Босне. На закључак да је Босна освојена у лето 1165. године упућује и говор Михаила Анхијалског у коме се каже да су потчињени и Хрват и Босанац (*Browning*, New Source, 203, 568—9). Чињеница је да се 1166. године Босна јавља у опширној царској титули Манојла. Ул. *Г. Острогорски*, Авторкатор и самодржац, Глас 164 (1935) 100, нап. 1; *Ђурковић*, Историја Босне, 43.

²⁴² G. Novak, Povijest Splita, 83.

²⁴³ То је племе Качића у неретванској Крајини. *Klaić*, Povijest I, 168; *Ђурковић*, Хисторија, 163.

²⁴⁴ У најстаријем рукопису Кинамова дела, у Vat. gr. 163 уместо Διόκλειά те стоји κλείς τέ (*Babos*, Adalekok 12). Издавач Meineke се определио за град Диоклеју, иако су његови претходници помињали Клис. Тако се Клис јавља у Кинамовом тексту у издању Корнелија Толија, што је прихватио и Лучић (Цит. по *Руварицу*, Прилошци, 7—8). Руварац је утврдио да је прстојала само једна Дирклеја, код дан. Титограда (Подгорица) и да тај град више није прстојао у XII веку, него да је у питању обласно име. *Ферлуга*, Византијска управа, 131—132, анализирао је све вести о Дукљи, па је дошао до закључка да је то вероватно нека збрка код Кинама. Овај Кинамов прдатак је прихваћен без резерве у Историји Црне Горе I, 317. Чињеница је, међутим, да Диоклеје нема у најстаријем рукопису Кинамова дела, па се морају ревидирати и мишљења која су почивала на овој вести. Интересантно је да G. Novak, Povijest Splita, 83, наводи да је Јован Дука освојио »Ostrovicu, Skradin, Klis, Trogir i Split»²⁴⁵ а онда Neretvu i Duki ju, као i gradove Dubrovnik i Kotor«.

²⁴⁵ Може се само нагађати о томе који су све градови у питању, осим оних набројаних. У сваком случају, цар Манојло је потчинио Далмацију својој власти. Уп. *Šišić*, Poviest II, 88.

Вративши се, као што рекосмо, у Визант, цар је прошао у тријумфу од Акропоља па све до великог храма Софије. Приредивши тада службу благодарности и обдаривши архијереје златом које Ромеји покупише у Сирмијуму, повуче се у палату на починак.

Да би се увећао царев тријумф направљена су кола од чистог злата којима је требало да се повезе Манојло. До тога ипак није дошло због незгода са немирним коњима који су први пут били упрегнути и царево жеље да не изгледа охол.

Није прошло много времена, кад цар сазнаде да Срби и панонски народ поново почињу да се буне, па се пожурити да предухитри њихов подухват. Али чим сазнадоше да овај [се. цар] долази, они прекинуше покрет и наставише да чувају уговор без повреде.²⁴⁶

(р. 248. 19—249. 22)

15

1166.

УГАРСКИ НАПАД НА СРЕМ

Кинам је описао теолошке расправе које су вођене у Византији и учешће цара Манојла у њима. Поменуто је и рођење престолонаследника Алексија.

Поново прекинувши примирје, краљ Хуна посла Дионисија²⁴⁷, једног од својих достојанственика, човека са искуством из

²⁴⁶ Кинам излаже ову вест о „побуни“ Срба пошто је саопштио да се цар вратио у престоницу и приредио тријумф. Онда је, после краћег времена, сазнао за те догађаје. Пошто је у лето 1165. године византијска војска под вођством Јована Дуке пролазила кроз „земљу Срба“, тада по свој прилици није могло доћи до неког антивизантијског покрета. У угарско-византијским борбама 1166. године Кинам не помиње учешће Срба. *Прот*, Из историје УгРНН, 354, нап. 1, мисли да овај Кинамов податак нема самосталну вредност већ да га треба посматрати у оквиру угарских Напора 1166. године да се поврате изгубљене области. Претпоставља чак да се може односити на догађаје у Србији 1168. године. Међутим, на 1166. годину тешко се може односити ова вест, јер Кинам наводи да су, сазнавши за царев долазак, Срби и УгРн прекинули напад и нису развргли уговор, што се не може рећи за угарску офанзиву 1166. године. У овој весту се не помиње име српског владара. Из Хонијатовог дела се зна да је 1165. г. Деса био рашки велики жупан. За уопредну анализу вести Кинама и Хрнијата о Деси уп. нап. 155 овог коментара.

²⁴⁷ Овај врсковођа Стефана III прославио се борбама у Срему против византијске војске. У угарским повељама се између 1162—1186. године помиње бачки жупан Дионисије, који се може идентификовати са овим Кинамовим Дионисијем (G. Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus Cont. I, 68 (1171. год.); 69 (1173—1175. год.); VI, 163; XI, 45—46; Cod. dipl. II, 164; Haz. Okm. VI, 3; L. Erdelyi — P. Sörös, A pannonthalmi Szent-Benedekrend története I, Budapest 1902, 605; VIII, 1903, 275; 277; уп. и Gyoni, Szorvanyemlekek, 47—48; Györffy, Árpádkori földrajza, 210.

многих ратова, да са великом војском поново преотме Сирмијум (Σφμίον).²⁴⁸ Сазнавши то, ромејске војсковође држаху саветовање о томе. Међутим, ово саветовање није се срећно одвијало пошто саветници нису имали пред очима оно што је корисно Ромејима него како ће један другог преварити, нарочито двојица Михаила, онај кога зваху Гавра²⁴⁹ и који беше дукс те области и Врана²⁵⁰, заповедник посебног војног одреда, обојица веома ратоборни. Али Врана беше надмоћнији. Пошто на већу би одлучено да ноћу нападну Дионисија, подигоше се и кренуше напред са свом војском. А кад стигоше тамо где је био логоровао Дионисије²⁵¹, затекоше логор сасвим празан те их обузе страх. Јер, ако шта може да узнемири душу војника на непријатељској земљи то је пусто место и неуобичајено бора-

²⁴⁸ Овај угарски напад на Срем по релативној хронологији Кинама долази после великих борби 1165. године када је Манојло освојио Земун и посео Срем, а пре познатог сукоба у Срему 1167. године. Треба га ставити у 1166. годину. Тако су га датирали *Грот*, Из историје Угрии, 354; 356, који га ставља „у рану јесен 1166. године”; *Homan*, Geschichte I, 399; *Moravcsik*, Bizánc és a Magyarság, 82; *Chalandon* II, 486—487; *Јуречек-Радонић*, Историја I, 146; *Klaić*, Povjest Hrvata I, 169, датира га у 1167. годину.

Овде је Сирмијум очигледно обласно име. О посед Срема су и вођене ове борбе између Угарске и Византије.

²⁴⁹ Цар Манојло је још 1164. године упутио Михаила Гавру у Срем да се супротстави сваком евентуалном угарском нападу (Кинам, вест бр. 12, нап. 185). Кинам га овде назива дуксом те области. По свој прилици се мисли на област Срема, како је то закључио и Јиречек, Историја I, 146. Дукс је у XII веку био намесник провинције византијског царства. Имао је војне и неке цивилне компетенције у области којом је управљао. Његов превасходни задатак је био да брани територију коју су штитили војни одреди којима је командовао. Ул. *Glykatz*, Administration, 61—64; 87—88; *R. Guiland*, Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantin: les termes designant le commandant en chef des armées byzantines, ЕЕВЗ 29 (1959) 57; *Hohlweg*, Beiträge, 122—123. Положај и компетенције дукса Далмације и Хрватске у XII веку анализирао је *Ферлуга*, Византијска управа, 143—145. Суревњивост између Гавре и Вране је била врло велика и по свој прилици је допринела поразу византијске војске у Срему 1166. године.

²⁵⁰ Михаило Врана је био познати војсковођа Манојла Комнина. Учествовао је у више његових похода на Балкану или обављао важне дипломатско-војне послове. Год. 1147. је дочекао крсташку војску када се ова кретала од Београда према Цариграду (Кинам, вест бр. 2). Затим је 1150. године учествовао у Манојловом походу против Срба (Кинам, вест бр. 4). Ул. нап. 30 овог коментара.

Кинам није забележио место на коме се Дионисије улогорио, као ни подручје сукоба двеју војски. Међутим, на крају описа ове борбе он наводи да је један одред угарске пешадије стигао чак до Земуна, а да га нико од Ромеја није опазио. Из тога се може закључити да је Земун остао у византијским рукама овом приликом и да га Дионисије није освојио. То би значило да је до сукоба између угарске војске и одреда под заповедништвом Михаила Гавре и Михаила Вране дошло негде у Срему, не нарочито далеко од Земуна. Кинам каже да су Гавра и Врана кренули у ноћни напад на Дионисија и да су непријатеља сусрели „кад се већ разданило”. С обзиром на вероватно споро кретање византијских одреда који су крећући се напред и извиђали терен, изгледа да место сукоба треба тражити у источном Срему.

виште. Ипак су наставили покрет извиђајући и можда би нешто и постигли да су раније напали на Хуне. А тада, кад се већ беше разданило, Хуни их опазише па почеше да терају коње у логор (беху тада, наиме, на пашњаку) и пењући се на оне [се. коње] који по обичају увек стоје пред шаторима, постројише се у фаланге, па угледавши како Ромеји јуре у великом нeredу (многи се растурише после напада на Хуне који су гонили коње), нападоше их и окренувши се на оне који су ишли иза ромејске фаланге, успеше да их потисну. Збуњени тиме, ови [се. Ромеји] почеше да се повлаче. А затим дадоше се у право бекство мислећи да их напада много већа војска од оне коју виде. Јер, сасвим мали број људи је у стању да у таквим приликама увиди и процени праву истину. Стога, пошто су се сви брзо разбежали, неко време оба заповедника са стеговима и неколицином пратилаца одолеваху мислећи да ће им се такође и други Ромеји придружити, али како им нико ниоткуда није прилазио, најзад и они окренуше леђа.²⁵²

Тада су се поново испољиле несугласице које су постојале између Михаила Гавре и Михаила Вране. Први је бежао пред навалом непријатеља, а други му се прикључио и с потсмехом обратио тврђњом да га никад другачије није видео на бојном пољу до у бекству. Тако чине и остали Ромеји — свако гледа само себе и настоји да се прикаже што бољим и исправнијим не мислећи при том на опште добро.

Гонећи Ромеје с леђа, Хуни их не побише много, нити их много заробише, јер и они беху обузети силним страхом. То би се могло закључити на основу следећег. Један је, наиме, одред пешадије стигао бежећи све до Земуна неопажен ни од једног Ромеја.²⁵³ Тако су се опрезно они кретали. Тада Дионисије, решивши да високо уздигне свој подвиг, сакупи малоброј-

²⁵² Овај пораз двојице византијских војсковођа забележио је и Хонијат. По његовом тврђењу цар Манојло је испитивао држање Михаила Гавре у описаним борбама против Угара. Главни сведок је био Михаило Врана, његов велики супарник. Врана је под заклетвом изјавио цару да се Гавра никад није супротставио нападу противника него се већ при првом сукобу повукао и бежао (Chon. 173—174).

²⁵³ Очигледно да се угарска победа у Срему завршила гоњењем непријатеља до Земуна, који Дионисије није успео да освоји, како је то тачно приметио још *Грот*, Из историје Угрии, 356. Да је то тако потврђује опис угарско-византијског ратовања 1167. године. Манојло је управо реагујући на пораз својих војсковођа 1166. године упутио следеће године војску под вођством Андроника Кондостефана у Срем. У току читаве византијске офанзиве Кинам нигде не помиње борбе око Земуна, што би посредно значило да нису ни вођене, тј. да је Земун остао у византијској власти (Кинам, вест бр. 17). У још већој мери поменути закључак оснажује Хонијатов опис истог похода Андроника Кондостефана у коме се каже да је Кондостефан прешао Саву и Дунав и ушао у Земун, очигледно без борбе (δ Σαούβς καὶ Δάνουβς διατєраиούμενον, καὶ τὸ Ζευμίνον εἰσεδέχєτο: Chon. 198. 23—24).

не лешеве погинулих и прекри их огромном хумком мислећи да ће се према величини хумке проценјивати број погинулих.²⁵⁴ Ту се ствари тако завршише. Цар је због тога много патио и хтео да сам поново иде на Хуне, али желећи да им још очистије докаже снагу Ромеја, ово је смислио. Оног Алексија, коме је био обећао ћерку²⁵⁵, посла на Истар са великом војском КО-ЈОМ је заповедао протостратор Алексије²⁵⁶, наређујући да се претвара пред Хунима као да ће поново са уобичајених положаја на њих напасти....²⁵⁷

Манојло је наредио да се Угарска нападне и са других страна. Једна је војска продирала преко Ердеља. Заповедник читавог подухвата је био Јован Дука/²⁵⁸

(р. 257. 17—260. 7)

²⁵⁴ Овде Кинам као да жели да умањи византијски пораз. Јер, по њему је Дионисије са малим бројем лешева погинулих направио велику хумку. Ту његову нелогичност запазио је и *Грот*, Из историје Угрии, 356, нап. 3. Очигледно је да су Византинци имали тада знатне губитке. Ову хумку помиње Кинам још једном, наиме, када су на њу наишли одреди византијске војске 1167. године (Кинам, вест бр. 17). О њој има података и код Хонијата (Хонијат, вест бр. 10). У науци су изречене разне претпоставке о месту на коме би се могла налазити ова хумка коју је Дионисије подигао. Тако је *Ст. Станојевић*, Анта код Краљеваца, Гласник Историског друштва у Новом Саду II-1 (1929) 87—88, мислио да је треба тражити у атару села Краљеваца у Срему, где се налази локалитет „Велика умка“, једно овално узвишење које се уздиже над околним тереном за око 5 м. *Н. Радојчић*, Анта код Краљеваца, Гласник Историског друштва у Новом Саду II (1929) 248—250, одбацује такву могућност. О стању на том локалитету данас уп. *Д. Поповић*, *Rekognosciranja u Sremu, Arheološki pregled* 9 (1967) 172.

²⁵⁵ То је био угарски принц Бела — Алексије, коме је Манојло обећао своју кћер за жену. Он се више пута налазио у византијској војсци када је она оперисала у Угарској или на њеним границама. Био је 1165. године под Земуном. Манријло га је очигледно користио у својим плановима. Угарском двору није могло бити свеједно да ли се у непријатељској војсци налази један члан владајуће династије или не. Уп. *Moravcsik*, *A bizánci források*, 193; исти, *Hungary*, 583; *Homan*, *Geschichte* I, 398—399.

²⁵⁶ То је протостратор Алексије Аксук, старији син великог доместики Јована Аксуха, који је био ожењен Маријом, ћерком Алексија Комнина, брата цара Манојла. О звању протостратора уп. *R. Guiland*, *titulature et de prosopographie byzantines. Le protostrator*, *REB* 7 (1949) 156—179. Изгледа да Алексије Аксук није ратовао против Угара са много енергије, како то изричито наводи Кинам тврдећи да је он узмицао у тим борбама (Cinn. 268). Њему је била пребачена та пасивност. Нешто касније, 1167. године, био је оптужен за учествовање у завери против цара, осуђен, али му је дозвољено да се повуче у манастир (Cinn. 268—269). Хоншат са извесним симпатијама пише о њему и његовој судбини (Chon. 187). Уп. *Chalandon* II, 487—488; *Hohhweg*, *Beiträge*, 112—113; *Фреиденбет*, Труд Киннама, 39.

²⁵⁷ Обично је византијска војска продирала у Угарску на два места: преко Браничева и Храма у дан. Банат или преко Београда и Земуну у Срем и бачку жупанију. Овом приликом су снаге под заповедништвом Алексија Аксуха само симулирале напад на овим местима. Цар је из других правца припремао велик офанзиву.

²⁵⁸ Две су велике војске нападе Угарску 1166. године. Оне су ишле мимо устаљених балканских путева. Једном је командовао Лав Ватац,

1166.

ПОРАЗ НИНИФОРА ХАЛУФЕ У ДАЛМАЦИЈИ

*Хенрих, војвода аустријски је са женом Теодором, нећаком цара Манојла, стигао у Сардику да би немачког владара Фридриха I Барбаросу помирио са царем и да би издејствовао прекид рата са Хунима (Угрима). Цар је прихватио ово посредништво, пристао је на обуставу рата са Угрима, не и на помирење са Фридрихом I Барбаросом. Враћајући се са овог путовања Хенрих аустријски је у Угарској наговорио краља Стефана III да „отера Тауроскиткињу“ и да узме за жену његову кћер.*²⁵⁹

Не много касније Хуни решише да поново заузму Далмацију (Δαλμοα-ίαν). Друга војска²⁶⁰ крену тамо са оним који код

а другом Јован Дука. Нарочито успешно је оперисала ова друга војска. Продрла је у угарске области густо насељене, које су не само опљачкане него и огуштошене. Кинам је забележио да су тада многи људи побијени и заробљени (Cinn. 260—261). О овим успесима Јована Дуке 1166. године има података и у тексту који је сачуван у млетачком кодексу бр. 524. Објавио га је *Sp. Lampros*, *Ο Μαρτιανός κώδιξ* 524, NE 8 (1911), 178—179; уп. *С. Шестаков*, Заметки к стихотвореним codicis Marciani gr. 524, *BB XXIV* (1923—26) 51—52; хронологија по *Racz*-у, *Bizānci költemenyei*, 12; *Moravcsik*, *A bizānci források*, 201.

²⁵⁹ Овај податак о посредничкој мисији Хенриха аустријског помаже датирању читавог одељка у коме се говори и о угарској офанзиви у Далмацији. „Тауроскиткиња“ коју је Стефан III отерао под Хенриховим утицајем је руска принцеза, кћи галичког кнеза Јарослава са којом се он био заручио (*Homan*, *Geschichte* I, 396). Кинамов навод да је угарски краљ узео за жену кћер аустријског војводе налази потврду у аустријским изворима. *Continuatio Zwetlensis prima*, *MGH SS IX*, 538, бележи под 1166. г. да Хенрих »filiam suam regi Ungarorum in uxorem dedit«. Исти податак налази се и у *Continuatio Claustroeburgensis II*, *MGH SS IX*, 616; *Continuatio Admontensis*, *MGH SS IX*, 583; *Rahewin*, *Appendix ad ann.* 1166, *MGH SS XX*, 492. Пошто Кинам каже да је договор о склапању поменутог брака остварен по повратку Хенриха аустријског са пута до Сардије, значи да и сам тај пут треба ставити у 1166. годину. Угарска офанзива у Далмацији се у излагању код Кинама надовезује на описане преговоре у Софији, па и њу треба везати за исту годину. Тако су датирани ове догађаје и *Chalandon* II, 487—488; *Šišić-Šidak*, *Pregled povijesti*, 172; *Šišić*, *Poviest* II, 89; *Kap-Herr*, *Die Politik*, 145; *Homan*, *Geschichte* I, 398—399; *Lamma*, *Comneni e Staufer* II, 146. *Ферлуга*, Византијска управа, 134, нап. 84, упозорава да се с-дељак о посети аустријског војводе завршава речима γέγονε δη ταῦτα (Cinn. 262. 19), што можда одељује та два пасуса: онај о мисији Хенриха аустријског од описа борби у Далмацији. Претпоставља да су се догађаји у којима је Халуфа учествовао одиграли пред крај 1166. године. *Huber*, *Geschichte* I, 366, сматра да се то десило 1167. године, а по њему и *Klaić*, *Povijest* I, 169.

²⁶⁰ Речима ἄλλα ... στρατεύματα (Cinn. 262. 20—21) вероватно се подвлачи разлика у односу на угарску војску која се борила у Срему исте године (Дионисијева победа ноћу над снагама Михаила Гавре и Михаила Вране).

њих има власт жупана (ово име означава оног у том народу који има власт одмах иза краља)²⁶¹, али не успеше ратом тамо ништа да постигну него се, заробивши Халуфу, повукоше.²⁶² Одмах ћу да испричам како се то Нићифору догодило. Кад је он сазнао да је хунска војска стигла у земљу, изађе из Сплита (Σπλά-9-ä) са малобројним војним одредом. Док су били у покрету, највећи број његових пратилаца стално се мало по мало осипаше, па оставише човека као лак плен за непријатеље. Они [се. Хуни] га опколише и заробише га иако је пружио жилав отпор.²⁶³

(р. 262. 19—263. 9)

²⁶¹ Пршто Кинам овде наводи да је војском командовао онај који у Угарској „има власт одмах иза краља“, а то се не може рећи за жупана, неки мађарски научници сматрају да уместо ζου-άνου (Cinn. 262. 21) треба да стоји πλάνου, како је то својевремено предлагао и Грот, Из историји Угрии, 366; *Moravcsik*, Συμβολαί, 313; то је прихватио *Gyoni*, Magyarország, 91; исти, *Szörvényemlekek*, 93, а још једном поновио *Moravcsik*, Byzantinoturcica II, 204.

Ко је био на челу угарске војске која је оперисала у Далмацији овом приликом? *Šišić*, Povjest II, 89, мисли да је то био палатин и хрватски бан Ампуције који се помиње у двома повељама угарског краља Стефана III из 1166. и 1167. године (*Smičiklas*, Codex diplomaticus II, 106; 116). *Klaić*, Povjest I, 169, претпоставља да је то био војвода Реља кога помиње *Thomas archidiaconus*, Historia Salonitana, ed. F. Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XXVI, Zagrabiae 1894, 69—70; ун. НОВО критичко издање рукописа Historia Salonitana Maior, ed. Н. Клаић, Београд 1967, 119—120. Тома архиђакон сплитски описује сукобе између Сплићана и хрватског војводе Реље. Међутим, његов ток излагања не само да се не слаже са Кинамовим, него је у појединостима и у противречности са њим. Тома архиђакон бележи да су Сплићани победили војску војводе Реље, а по Кинаму је угарска војска која је дошла у Далмацију победила Нићифора Халуфу. Затим, војвода Реља гине у окршају са Сплићанима, а Нићифор Халуфа је био заробљен. По свему судећи судбини византијског намесника у Далмацији не треба повезивати са тешкоћама које су Сплићани имали са својим суседом војводом Рељом.

Klaić, Povjest I, 169, покораване Сплита угарском краљу ставља у 1167. годину, што не одговара Кинамовој хронологији. *Ферлуга*, Византијска управа 134, тачно закључује да се не може са сигурношћу утврдити ко је био тај угарски великаш који је поразио Нићифора Халуфу код Сплита.

²⁶² О овим догађајима нема вести код Хонијата. За њега је главно ратиште било у Срему.

²⁶³ У читавом одељку о борбама у Далмацији Кинам очигледно настоји да умањи византијски пораз. Он се ограничио углавном на излагање догађаја везаних за личност Нићифора Халуфе. До заробљавања царског намесника је моглр доћи тек после пораза његове војске. Заробљавање Халуфе је само један од резултата вођених борби, никако једини. Занимљиви су подаци о држању Халуфиних пратилаца. Грот, Из историји Угрии, 366—367, претпоставља да је Халуфа изашао пред угарску војску са малим одредом војника и да притом није уживао подршку домаћег живља. *Dandolo*, Chronicon, ed. Rerum Italicarum Scriptores XII, 292, такође има података о угарском освајању Далмације 1166. године. Ту се наводи да су градови Сплит, Трогир и Шибеник прешли под власт угарског краља. Стефан III је 1166. године потврдио неке поседе манастиру св. Јована код Биограда, а 1167. године и привилегије Шибенчана (*Smičiklas*, Codex diplomaticus II, 106; 115—116).

1167.

БОРБЕ У СРЕМУ. КРАЈ УГАРСКО-ВИЗАНТИЈСКОГ РАТА

Пошто је сазнао да је угарска војска заробила Нићифора Халуфу у близини Сплита, Манојло се повукао у Цариград да прими са намером да на пролеће (1167. г.), после темељнијих припрема, поново нападне непријатеља. Пошто је прошла зима, цар се латио војних вежби.²⁶⁴ Једно време је боравио у Селимврији, где је провео ускршње празнике (9. април 1167. г.), а затим је кренуо у Филипопољ. Ту је примио угарске посланике који су дошли да преговарају о примирју. До споразума није дошло и цар их је отпустио, али је са њима упутио у Угарску једног свог човека са задатком да тражи ослобађање Нићифора Халуфе. Цар је претио ратом уколико се Угри не повинују овом захтеву. Затим је Манојло стигао у Сардику (Софију).²⁶⁵

Пошто хунски одреди пређоше у Сирмијум (Σίρμιον)²⁶⁶ цар посла тамо војску којом поред других ромејских стратега командовао и Андроник, царев сестрић, по надимку Кондостефан.²⁶⁷ Цар га је био поставио за главнокомандујућег у овом

²⁶⁴* Cinn. 263.

²⁶⁵ Cinn. 265. Хонијат такође зна да је Манојло био у Сардици 1167. године припремајући се за борбу против Угарске. Ту се окупљала врска за планирани поход. Тада је цару јављено — тврди Хонијат — да се једна од двеју статуа које су се налазиле у Цариграду и представљале Угарску и Византију срушила, и то ова друга. То је узето као лош предзнак за предстојеће борбе, па је одлучено да цар остане у Сардици, а за главног заповедника византијске војске наменован је Андроник Кондостефан (Chon. 196—197).

²⁶⁶ Претходне године је угарски војсковођа Дионисије поразио царске заповеднике и њихове одреде у Срему. Да ли је он тада и запрсео Срем није сасвим јасно, јер Кинам овде почиње излагања о догађајима 1167. ГОДИНЕ ТВРДЊОМ Да Цар Οὐννικὼν στρατηγμάτων ἐπὶ Σίρμιον διαβάτων δυνάμεις ἐνταῦθα ἔστηψεν (Cinn. 270. 2—3). Ако се те речи ОДНОСНО стање 1167. г. онда би то значило да Срем није био у угарској власти у време када Андроник Кондостефан почиње своју офанзиву.

²⁶⁷ Андроник Кондостефан је био син Стефана Кондостефана и Ане, сестре цара Манојла. Помиње га Продром у песми коју је саставио поводом смрти Стефана Кондостефана 1149. године (*Παναδιμτριу*, Продром, 354—355). У другој полрвини владе цара Манојла био је један од највиђенијих византијских војсковођа. Своју војничку каријеру започео је још за живота очева (Cinn. 97; Chon. 71) да би се прославир управо у овом рату против Угарске 1167. године. УчесТВОвао је и у Манојловом походу на Истоку у коме је одиграо врло значајну улогу. Хонијат га назива дуксом флоте у тренутку када му цар поверава војску за борбу против Дирнисја 1167. г. (Chon. 197). Генеалогiju ове породице разјаснио је *H. Gregoire*, Notes epigraphiques, Revue de l'instruction publique en Belgique 32 (1909) 152—161. Yn. и *Chalandon* II, 507—510; *Василевскии*, Согроз, 28; *Štieron*, Notes de prosopographie, 277; *Hohlweg*, Beiträge 32, нап. 1. Треба овом прили-

рату.²⁶⁸ Би му издато наређење како треба да распореди војску и како да води ту борбу, као на слици представљено. Кад се, прешавши преко Саве (Σαον Με; σαον V), Андроник сасвим приближи хунском табору, овако је поступио.²⁶⁹ Он дође до закључка да је сасвим нецелисходно да шаље, као што је обичај, извиднике и уходе у непријатељску војску. Стога нареди да неколико ромејских војника, изашавши из логора, покушају да неког од непријатеља ухвате живог и доведу га. Поступивши према наређењу, ови се вратише са заробљеним непријатељем, па Андроник овог испитиваше са коликим снагама Хуни долазе у Сирмијум и какве су им намере. Овај све по истини казиваше. „Овом војском,” рече, „заповеда тридесет седам наших заповедника²⁷⁰, а над свима има команду Дионисије.²⁷¹ Читава војска има до петнаест хиљада људи, оклопљених коњаника, стрелаца и копљаника. Они су толико обузети смелошћу да су уобрази́ли да Ромеји неће издржати ни први напад.” Чувши то, Андроник га пусти да иде и да јави Диониси-

ком истаћи чињеницу да је поред Андроника Кондостефана у овом походу учествовао читав низ веома познатих војсковођа (Јосиф Вријеније, Георгије и Димитрије Врана, Андроник Лапарда и друга) који су свакако допринели успеху читавог подухвата.

²⁶⁸ Хронологију ових догађаја није тешко успоставити. Кинам је саопштио да је цар боравио у Софији, где је примио посланство аустријског војводе Хенриха. Пошто се то може датирати у 1166. годину (уп. нап. 259 овог коментара), онда Кинамов податак да је цар у пролеће следеће године боравио у Селимврији, затим у Филипопољу и најзад у Сардици очигледно треба ставити у 1167. годину. То је и година великог сукоба у Срему.

До одлучујуће битке између византијске војске и угарских одреда под вођством Дионисија дошло је на празник св. Прокопија, тј. 8. јула (*H. Delehaye*, *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxellis 1902, 806). Код *Šišića*, *Poviest* II, 91, стоји погрешно „18 сrпња 1167”, као и код *Klarića*, *Povjest* I, 170. Већина научника је овај поход Кондостефана ставила у 1167. г. (*Jupceček-Radoniћ*, *Историја* I, 146; *Krumbacher*, *M. Glykas*, 419; *Dölger*, *Reg.* 1472; *Грот*, *Из историје Угрии*, 370; *Stiernon*, *Notes de titulature*, 89). За год. 1168. определио се *Ф. Гранић*, *Војводина у византијско доба*, *Војводина* I, 104, као и *Marczali*, *Geschichtsquellen*, 134.

²⁶⁹ По Хонијату је Андроник Кондостефан прешао Саву и Дунав и ушао у Земун (Хонијат, вест бр. 10). *Chronicon Henrici de Mügeln*, ed. E. Szentpetery, *Scriptores rerum Hungaricarum* II, Budapest 1938, 203, изричито наводи да византијска војска »kam in Ungern über das Wasser die Saw genant«. На путу за Земун обично се прелазила Сава код Београда, не Дунав. Због тога горњи Кинамов податак изгледа прецизнији, што је и разумљиво с обзиром на то да је сам Кинам прешао тај пут 1165. године.

²⁷⁰ Без обзира колико су ове цифре тачне остаје чињеница која проистиче из описа борби и код Кинама и код Хонијата, да је угарска војска пружила Кондостефану велики отпор, да је била бројна и добро опремљена. Када говори о поразу непријатеља на врјном пољу Кинам наводи да је међу заробљенима било пет стратега, које они називају жупанима.

²⁷¹ То је добро познати противник Византинаца. Поразио је претходне године војску Михаила Гавре и Михаила Вране. Ул. нап. 247 овог коментара.

ју да је цар, не подносећи више њихове рђаве поступке, ево близу стигао да би им по заслуги узвратио. Он изведе из логора ромејску војску под оружјем и на овај начин постави бојне редове. Нареди да у првом реду буду Скити²⁷² и највећи део персијског одреда²⁷³ заједно са неколицином коњаника који се боре копљима, затим да са оба крила наступају ромејске фаланге којима су заповедали Коковасилије²⁷⁴ и Филокала²⁷⁵, поред тога и Татикије²⁷⁶ и онај кога зваху Аспиет. Иза ових ишли су хоплити помешани са стрелцима и тешко наоружана персијска фаланга; за овима са обадве стране су следили Јосиф Вријеније²⁷⁷, Георгије Врана, његов брат Димитрије²⁷⁸ и севаст Константин Аспиет;²⁷⁹ затим Андроник који беше царев хартула-

²⁷² То су били одреди Печенега и Кумана који се помињу у више наврата у византијској војсци. Ул. *Chalandon* II, 489; *Грот*, *Из историје Угрии*, 374; *Hohlweg*, *Beiträge*, 73—74.

²⁷³ Ово су помоћни одреди Турака које Кинам на неколико места помиње у току ове битке. Један део је био предвиђен за прву борбену линију, а остали су били раздвојени и учествовали су у окршају на разним странама, тако и са Андроником Лапардом.

²⁷⁴ Κοκκωβασίλειος је војни заповедник византијске војске. Командовао је левим крилом војске у овој борби. Кинам је већ једном у претходном излагању поменуо „коковасилеје” и додаје да су то они који управљају војним снагама и који су се одавно потчинили цару (*Cinn.* 199. 10—12). У ствари то су потомци јерменског вође који се звао Kogh Vasil и који је био добро познат крсташима почетком XII века. УМРО је 1112. године. Био је углавном у dobrим односима са Византијом и признавао је своје вазалске, додуше номиналне, обавезе према Цариграду. Помиње се у крсташким и другим источним изворима. Ул. *Chalandon* II, 98—102.

²⁷⁵ Породица Филокала јавља се већ крајем X века, а затим и у време цара Алексија I. У једној повељи на италијанском језику из 1178. године помиње се византијски дукс Хрватске и Далмације Filocale (*Smičiklas*, *Codex diplomaticus* II, 156; 157). Не може се са сигурношћу тврдити да је Филокала, војни заповедник цара Манојла у борби против Дионисија 1167. године исто лице са византијским дуксом Хрватске и Далмације, мада та могућност постоји. Ул. *Ферлуга*, *Византијска управа* 139—140.

²⁷⁶ Овај византијски официр помиње се само овом приликом. Хонијат, који је знатно уопштенији у опису ових бррби не наводи имена учесника тако детаљно као Кинам. Он само додаје да су лево крило у овом случају држали таксијарси које је предводио стратег (Хонијат, вест бр. 10).

²⁷⁷ Манојло је већ једном упућивао Јосифа Вријенија на сремско бојиште. Било је то 1165. године. Ул. нап. 200 овог коментара.

²⁷⁸ Димитрије Врана се храбро борио против Угара. Он је у окршају био смртно рањен и одведен у заробљеништво. Био је искусан војник. На почетку Манојлове владе командовао је византијском флотом у борби против антиохијског кнеза Рајмунда од Поатјеа (*Cinn.* 33—34; *Chon.* 71). Георгије Врана је, судећи по Кинамовом опису, имао скромнију улогу у борби у Срему. О породици Врана ул. нап. 30 овог коментара.

²⁷⁹ Константин Аспиет је наставио војну службу и за време Манојлових наследника на престолу. У време Исака II Анђела водио је бррбу против Бугара, али је затим био смењен и ослепљен због замерки које је стављао на стање у војсци и снабдевању (*Chon.* 560; уп. *Cognasso*, *Un im-*

рије, по надимку Лапарда²⁸⁰ и [.]²⁸¹ са одабраним Ромејима и Аламанима²⁸² а уз то и Персијанцима. Позади је био стратег Андроник са многим другим људима вредним помена, који су обично били уз цара кад би он ишао у рат, и са Италима, најамницима²⁸³, а уз то и Србима који су ишли са њим [se. Андроником Кондостефаном] носећи копља и издужене штитове.²⁸⁴ Овако постројени Ромеји кренуше напред. Кад дођоше до места где је Аионисије био подигао хумку, сјахавши с коња горко зајецаше и реч један другом дадоше да ће сваки погинути

peratore bizantino, 53). *L. Stiernon*, Notes de prosopographie, REB 23 (1965) 238, nap. 80.

²⁸⁰ Андроник Лапарда је у овој борби командовао десним крилом византијске војске (Хонијат, вест бр. 10) и одликовао се храброшћу коју Кинам у овом одељку посебно хвали. И пре овог похода учествовао је у борбама против Угарске (Cinn. 260—261). Био је ожењен Теодором, рођаком цара Манојла коју је 1184. године тражио за жену угарски краљ Бела (*Moravcsik*, Pour une alliance, 562—563). Познат је један његов печат (*V. Laurent*, Legendes sigillographiques et familles byzantines XI. Sceau d'Andronic Lapardas sebastē, Echos d'Orient 31 (1932) 338—344). Учествовао је касније у борби код Мириокефалона 1176. године. *Stiernon*, Notes de titulature, 89—96, разјашњава у каквом је сродству био Андроник Лапарда са царем Манојлом и констатује да је његова жена Теодора била унука истоимене сестре цара Манојла. Андроник Лапарда је једно време био, заједно са Алексисјем Враном, византијски војни заповедник на Дунаву. (Хонијат, вест бр. 17).

²⁸¹ Th. Heuse је сматрао да ову лакуну треба попунити именом Јована Кондостефана, чије подвиге Кинам на крају овог одељка посебно истиче, а не наводи га у списку војсковођа које су пратиле Андроника Кондостефана (Cinn. 271; уп. *Babos*, Adalekok 13).

²⁸² Ови Немци у царској војсци по свој прилици су најамнички одреди. У Манојлово време било их је доста. Уп. *Chalandon* II, 489—490; *Huber*, Geschichte I, 366; *Šišić*, Poviest Hrvata II, 91; *Hohlweg*, Beiträge, 76—77, који мисли да се већи део регрутовао из крсташких војски.

²⁸³ Изгледа да су у питању најамнички одреди. *Chalandon* II, 490, мисли да су то били Нормани. *Hohlweg*, Beiträge, 76, претпоставља да су овде у питању лигурски коњаници.

²⁸⁴ Ови Срби који се помињу у војсци Андроника Кондостефана 1167. године као одред пешадије, свакако су снаге које је рашки жупан упутио цару Манојлу. За њих се не може рећи да су били плаћеници, како је то нетачно и произвољно тврдио *Šišić*, Poviest II, 91. Грчки текст је на овом месту јасан. Кинам наводи да је на крају ишао сам Кондостефан συν ἁλλοῖς τε πολλοῖς οὐνόματος ἀξιουμένοις ἀνδράσιν. . . καὶ Ἰταλοῖς τοῖς ἐκ τοῦ μισθοφορικοῦ καὶ διὰ καὶ Σερβοῖς, οἱ κατὰ νότον αὐτῷ εἵποντο δόματα τε προβεβλημένοι καὶ ἐπιτίμεις ἀσπίδας (Cinn. 271. 16—19). У набрајању Су ПОМвнути најамници из Италије, и Срби, али јасно разграничени. Ћс то се каже да су Срби ишли κατὰ νότον (se. Андронику), што значи да су ишли *иза* Андроника и најамника. Дакле, по планираном бојном реду Срби су се налазили *иза* Италијана. Били су на зачелу.

Рашки жупани су потчињавајући се власти византијских царева прихватили вазалске обавезе међу којима је била и обавеза слања војне помоћи. Тако је Уроин II упућивао Манојлу уговорени контингент војника 1146. године (уп. *J. Калић*, Рашки велики жупан Уроин II, ЗРВИ 12 (1970) 21—39), а касније, после пораза на Тари 1150. године пристао је на повећање раније утаначених обавеза (Кинам, вест бр. 4).

за саплеменике и рођаке.²⁸⁵ А кад Дионисије сазнаде да се Ромеји приближују, онда он, понесен дрскошћу, са силним подсмехом нареди да Хуни испију чаше у здравље приспелих Ромеја. Они се дигаше, на искап попише, латише се оружја и на уобичајен начин се постројише. Код њих је обичај да увек међу њима најодабранији чине предњу фалаигу. Пошто је цар то од раније знао, био је наредио Андронику да обрнутим редом построји војску. Кад се војске приближише једна другој, Андроник изда наређење првим бојним редовима да гађају Хуне из лукова. А кад буду видели да Хуни на њих јуришају, онда да беже, и то не у правцу ромејске војске него више у страну како би Хуни, разделивши се на тај начин на две стране, оставили празан средњи простор фаланге. Међутим, чим је дошло до окршаја, они бежаху из све снаге док не стигаше до Саве. Најзад Ромејима на свом месту издржаше само два одреда (ταχυίτων) на левом крилу којима заповедаху Коковасилије и Татикије, док су остали већ били померени. И Димитрије Врана, кад су се они што су били с њим растурили, са преосталих осамдесет приметну окршај с непријатељима и јуначки се борећи ту паде смртно рањен у главу, би заробљен и однесен у логор Хуна.²⁸⁶ Његов брат Георгије застрашен силном војском не одважи се на борбу. Тако лево крило Ромеја поче да одступа, а десно, које је напало Хуне с леве стране, сасвим их порази. Кад Дионисије то спази, реши да нападне на оне око стратега Андроника.²⁸⁷ Али многе из његове близине обузе страх те стога затраже помоћ од коњице. Видевши то, Дионисије стаде да их прекорева због кукавичлука, и уједно их наговараше да ту остану да не би свој страх Ромејима одали. А Андроник Лапарда разабра шта се дешава и уплашивши се да, ако би он кренуо у другом правцу, Дионисије са својом војском не нападне одмах после тога стратега Андроника, одлучи да најпре са самим Дионисијем приметне бој. Кад се узајамно сударише, подиже се бука и наста силна врева и копља, ломећи се о штитове, падаху на земљу. Иако се Ромејима придружише војници под заповедништвом оног другог Вране, Георгија, они ипак посусташе. Кад стратег Андроник то спази, да не би, ако они око Лапарде буду поражени, цела борба свом тежином пала на њега, нападе непријатеља и настале снажна битка тако да је при првом налету пало осамдесет Ромеја,

²⁸⁵ То је хумка коју је подигао Дионисије претходне године, после пораза византијске војске у Срему.

²⁸⁶ Кинам не каже каква је била даља судбина Димитрија Вране. Следећег дана су Византинци кренули према угарском логору, да га опљачкају. Пошто су га затекли пусти, без људи, изгледа да је он или погинуо, или евакуисан са логором.

²⁸⁷ Иста појединост — намера Дионисија да нападне самог Андроника Кондостефана — налази се и код Хонијата (Хонијат, вест бр. 10).

а варвара много више.²⁸⁸ Али издржавајући борбу са неизрецивом упорношћу, Ромеји најзад својом храброшћу ове разбише. Покољ варвара беше толики, да се тамошње равнице скоро прекрише погинулима. Јер, кад им се копља пребише и мачеви поломише, топузима (κρούνας) су несрећнике ударили по главама.²⁸⁹ Тада би заплешен и стег који су због његове величине ови варвари вукли на колима²⁹⁰, и Аионисијев коњ са целом ратном опремом, док је он једва и на начин који не умем да објасним, избегао опасност. Они варвари који потом успешно умакоше, по доласку до реке пали су у руке ромејској флоти. Тада би заробљено пет заповедника, које они називају жупанима, и око осамсто војника. Многи од њих су били висока рода и иначе славни. Многе хиљаде су пале у овој борби.²⁹¹ Није било ни једног Ромеја који није извршио својеручно много подвига. А од свих највише Јован Кондостефан²⁹² и Андроник Лапарда. Завршивши то срећно, кад је већ пала ноћ, ромејска се војска врати у логор²⁹³ водећи са собом хунске заробљенике и носећи до две хиљаде оклопа, а кациге, штитове и мачеве ни пребројати нико не би могао. Ову ноћ су тамо проборавили, а кад је свануо дан, наоружавши се

288 о губицима у људству и материјалу у овој борби уп. нап. 294 овог коментара.

²⁸⁹ Податак о употреби топуза у овом окршају забележен је и код Хонијата (Хонијат, вест бр. 10).

²⁹⁰ Хонијат такође помиње Дионисијеву заставу и то у два наврата: једном када описује угарску војску пред сам сукоб и други пут на крају битке (Хонијат, вест бр. 10).

²⁹¹ По свему судећи жртава је било на обема странама. Цифре које се наводе чак и ако нису сасвим поуздане изражавају утисак који су савременици забележили о томе. Уп. нап. 294.

²⁹² Пада у очи чињеница да Кинам на почетку овог одељка, када говори о распореду византијске војске пред борбу са Дионисијем, не помиње овог Јована Кондостефана. Heuse је због тога претпоставио да се можда у лакуни која се јавља у Кинамовом тексту баш на месту на коме он набраја византијске војсковође, учеснике у походу, крије његово име (уп. нап. 281 овог коментара). Да је Јован Кондостефан учествовао у борби казује овде и сам Кинам, па наглашава и његове заслуге за сам исход сукоба. Био је, изгледа, син Стефана Кондостефана и Ане, сестре цара Манојла. Присуствовао је синоду 1166. године коме је председавао Манојло. Уп. *H. Gregoire, Notes epigraphiques, Revue de l'instruction publique en Belgique* 52 (1909) 152—161; *A. Heisenberg, Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit, München* 1920, 92; *Hohlweg, Beiträge* 32, нап. 1; *Stiernon, Notes de prosopographie*, 277; *Παναγιώτπου*, Продром, 381.

²⁹³ Логор византијске војске се налазио на београдској обали реке. Хонијат изричито каже да се после битке војска бродовима превезла на супротну страну реке (Хонијат, вест бр. 10). Како из Хонијатовог описа произилази Андроник Кондостефан се бојао новог сукоба са Угрима, јер му је било јављено да се приближава јак одред најамника који треба да се прикључи Дионисијевој војсци.

кренуше у хунски логор. Пошто га затекоше пустог без људи, опљачкаше га и вратише се.²⁹⁴ Тако се заврши рат са Хунима.²⁹⁵

(р. 270. 2—274. 22)

18

7772.

СРПСКО-ВИЗАНТИШКИ СУКОБ

*Саксонски војвода Хенрих Лав је после великих припрема које је обавио стигао у Визант са циљем да помири краља Аламана са царем, пошто су један према другом показивали велико неповерење. Обавивши свој задатак, напустио је Византију.*²⁹⁶

²⁹⁴ Угарски пораз је био вишеструк. Изгубљено је много људи. Ако је веровати Кинамовим бројкама које су и једине којима располажемо, Угри су имали више хиљада мртвих, 800 заробљених војника, међу којима и пет жупана. Материјална штета је такође била велика: заробљено је 2000 оклопа, много кацига, штитова, мачева, заплешена је Дионисијева застава и његов коњ са опремом. Уз то Кинам додаје да је Андроник Кондостефан са својим одредима опљачкао и угарски логор, па је и тиме повећан плен. Хонијат помиње ухваћене угарске коње и оружје побеђених противника (Хонијат, вест бр. 10).

Византијски писци представљају губитке Андроника Кондостефана много мањим. Но чињеница да је храбри Димитрије Врана, један од вођа, био тешко рањен и заробљен, као и сам опис борби у којима су неки византијски одреди очигледно попустили пред налетом непријатеља, говоре да су губици и на страни победника свакако били велики. Па и повлачење византијске војске из Срема на византијску територију пред крај дана као да говори о намери вођа да се снаге склоне на сигурније место и избегну изненађења која су се још могла очекивати.

Дионисијев пораз забележен је и у Хроници Хенриха од Мигелна, у глави 56 (*E. Szentpety, Scriptores rerum Hungaricarum* II, 203), која по мишљењу научника има вредност самосталног извора. Уп. *Marczali, Geschichtsquellen*, 65; *Huber, Geschichte* I, 366; *S. Domanovszky, Műgeln Henrik nemet nyelvű kronikája es a rimes kronika, Századok* 41 (1907) 199—230.

²⁹⁵ Упадљива је чињеница да ни Кинам ни Хонијат не помињу преговоре о миру између Византије и Угарске после пораза Дионисија у Срему 1167. године. Оба писца завршавају излагање описом повлачења ромејске војске после победе. То је уочио већи број научника. *Ф. Транић*, Војводина у византијско доба, Војводина I, 104, претпоставља да је дошло до „нормалног стања“ међу овим државама и без формалних мировних преговора. Пошто је византијско оружје надвладало угарско, а борба се водила око области које су познате под именом „Белине баштине“ узима се као извесно да је Византија то спорно питање 1167. године решила у своју корист. Уп. *Chalandon* II, 490; *Moravcsik, Bizánc es a Magyarok*, 84—87; *Ферлуга*, Византијска управа 136; *Šišić-Sidak, Pregled povijesti*, 172.

²⁹⁶ То је добро познати поход саског војводе Хенриха Лава који је ишао преко Угарске за Цариград. О њему говори и *Arnoldus Lubecensis, Chronica Slavorum* ad a. 1172, MGH SS XXI, 115; уп. *P. Matković, Putovanja po Balkanskom Poluostrvu, Rad JAZU* 42 (1878) 114; *M. Пурковић*, Виминациум и Браничево, Браничевски Весник II-1 (1934) 16.

У то време се Срби (Σέρβιοι), пошто их Венети на то подстакосе²⁹⁷, припремају на устанак, па кад Стефан, који владаше Хунима, напусти живот, тамо настаде велика пометња. Овим подстакнут, цар долази у Сардику.²⁹⁸

Хуни (Угри) су упутили посланике цару тражећи да им се пошаље Бела за краља. Сматрали су да после Стефанове смрти њему припада законито право на власт. Бела је био одређен за цара зета, али се касније оженио сестром царице. Добио је достојанство цезара и био је један од најугледнијих великаша у Византу. Цар га је прогласио за краља и заједно са женом упутио у хунску земљу. Претходно је овај под заклетом изјавио да ће за сва времена бити пријатељ Ромеја и владати како то цару одговара. У царско име пратили су га на путу многи виђени људи.

Међутим, кад је Белу поставио на власт²⁹⁹, цар крену на народ Срба намеравајући да им се освети за дрскост. Него,

²⁹⁷ Рат између Венеције и Византије избио је 1171. године. Цар Манојло је настојао да ограничи привилегије млетачких трговаца у својој земљи, које су ови уживали од времена Алексија I Комнина. Уз то су, изгледа и финансијски разлози — могућност да се конфискује велика имовина млетачких трговаца у Византији — утицали на Манојла који је марта 1171. г. наредио да се похapse сви Млечани у Цариграду и ван њега. Венеција је прихватила изазов, опремила флоту и почела да напада далматинске градове као и друге византијске приморске поседе. Међутим, у пролеће 1172. године млетачку флоту је захватила велика епидемија која је, поред осталог, допринела неуспеху њене акције. Ул. *Chalandon* II, 587—592; *Lamma*, *Comneni e Staufer* II, 210—227.

²⁹⁸ Кинам је овде хронолошки јасан. Он наводи три догађаја међу које сврстава и „устанак“ Срба. То су: 1. долазак саксонског војводе у Цариград, 2. Млечани подстичу Србе на борбу против Византије и 3. у Угарској је умро краљ Стефан, па су настале помутње у тој земљи. Цар је упутио Белу — Алексија у Угарску да тамо преузме власт. Пошто се поход саског војводе може датирати у 1172. годину, такође и смрт угарског краља, а те године је био у току и млетачко-византијски рат, овај одељак о устанку Срба се мора везати за 1172. годину. Таква је хронологија догађаја у литератури махом и прихваћена (*Јиречек-Радонић*, *Историја* I, 150—151; *Историја* I, 329; *Ферјанчић*, *Византија и Јужни Словени*, 69—70; *Hussey*, *Cambridge Med. Hist.* IV, 233. *Ст. Новаковић*, *Земљиште* 200—201, ставља ове борбе у 1173. годину, као и *Ковачевић*, *Неколика питања* 102; *Ст. Станојевић*, *Немања*, 108—109; *Еоровић*, *Питање о хронологији*, 60, датира овај сукоб Немање са Византијом у „1172 или 1173 годину“. *Chalandon* II, 591, као и *Lamma*, *Comneni e Staufer* II, 225, везује борбе Срба са Манојлом за 1173. г.

²⁹⁹ Овај податак је, изгледа, поред осталог, навео неке научнике да помишљају на 1173. годину као годину српског устанка (*Klacić*, *Povijest* I, 173—174; *Ст. Новаковић*, *Земљиште* 202). Када је то цар Манојло поставио Белу на власт (επί της αρχής κατεστήσατο: *Cinn.* 287. 11)? Од тренутка када је Бела стигао са великом пратњом у Угарску до његовог крунисања, прошло је више месеци. Због његових веза у Византији, као и због извесних сумњи у погледу његове верске опредељености, у Угарској је наишао на опозицију у неким круговима, нарочито међу црквеним великодостојницима које је тада предводио острогонски надбискуп Лука, који је одбио да га крунише. Тек уз интервенцију папе крунисање је

чему се увек чудим, још се не беше сва војска сакупила, а цар је, пројахавши кроз неке пуне и врлетне пределе³⁰⁰, журио са неколико хиљада [се. војника] у ову земљу да се сукоби са архиепископом.³⁰¹ А овај, иако је са свих страна прикупио безбројну савезничку војску³⁰², прво побеже као да му је страх душе опсео, а затим, пославши цару посланике, мољаше да добије помиловање за зла дела. Не постигавши ништа тиме, затражи да му се дозволи да у безбедности лично изађе пред цара. Пошто је цар пристао, он дође и приступи престолу (βῆμα) откривене главе и голих руку до лаката, босих ногу, са везаним конопцем око врата, са мачем о руци, предајући се цару да поступи

обављено, али почетком 1173. године (*Homan*, *Geschichte* I, 429—430). Да ли је Кинам помињући да је цар Белу поставио на власт у Угарској MU-SAMU на 1172. или 1173. годину, према томе за коју годину треба везати српско-византијски сукоб? Кинамов текст пружа одговор и на ово питање: изгледа сасвим јасно да треба прихватити 1172. годину. Прво, Срби су се спремали на устанак кад је Стефан III умро, дакле, 1172. године, како каже Кинам. У истом одељку се говори о проласку саског војводе што се догодило 1172. године (уп. нап. 296 и 297). Друго, Кинам наводи да су угарски посланици тражили од цара да им пошаље Белу за краља, што је Манојло и учинио прогласивши га за краља (οἶμα τοῦτον αὐτὸν αὐγεμόν: *Cinn.* 287. 6—7). За Кинама је очигледно било важно да га је цар прогласио за краља и послао у Угарску. Питање његовог крунисања према угарским обичајима било је по свој прилици много мање важно од царске политике, бар према схватањима византијског писца. Треће, Кинам у овом одељку каже да је цар дошао у Сардику на вест да је умро Стефан III, дакле 1172, не 1173. године. И тада, из Сардике је кренуо против Срба, да среди тамошње прилике.

³⁰⁰ Није сасвим јасно на које се области овде мисли. Ако је Манојло из Сардике кренуо према Рашкој вероватно да је ишао према Нишу. У Нишу су се у више наврата сусретали византијски цар и рашки жупани. *Н. Радонић*, *Природа српско-византијске границе од XI до XIII века*, *Зборник радова на III конгресу словенских географа и етнографа*, Београд 1932, 362, мисли да је то погранични појас између српских области и Византије, можда у северној или северо-источној Србији.

³⁰¹ То је Стефан Немања који је поново покушао да се осамостали у односу на Византију. Хонијат помиње Немању као српског владара (сатрапа) 1168. године (Хонијат, вест бр. 11). По резултатима истраживања Р. *Новаковића*, Кад се родио Ст. Немања, 187, он је преузео великожупанску власт „не касније од августа 1166“. Ул. нап. 135 уз текст Хонијата.

³⁰² Овде је Кинам на жалост сувише уопштен, па се тешко може утврдити које су то савезничке снаге на које је Немања могао да рачуна у борби против цара Манојла. Византијски ретор Константин Манасије у једном свом спису који се може датирати у време 1170—1173. године помиње Немце и Угре као Немањине савезнике (*Е. Кури*, *Εἰπε* два неизданих произведених, ВВ 12 (1906) 89; Ул. превод тога одељка у овом тому: Константин Манасије, вест 1). Реторски начин изражавања писца представља велику тешкоћу за утврђивање тачне хронологије његових података. Хонијат такође помиње везе Стефана Немање са Немцима и Угрима. По њему је цар, покоравајући Немању, од њега тражио да се одрекне управо тих својих веза (Хонијат, вест бр. 11). Међутим, остаје још да се тачно утврди на коју се годину или догађај односи тај Хонијатов податак. Ул. *Јиречек-Радонић*, *Историја* I, 149.

с њим како жели.³⁰³ Потресен овим, цар му опрости кривицу. Завршивши то с успехом, цар напусти српску земљу имајући у својој пратњи и архијупана.³⁰⁴

(р. 286. 18—288. 3)

³⁰³ Судећи по овом опису догађаја до борби није ни дошло 1172. године. Пошто је Манојло продро у Србију, Немања се повукао. Затим је изашао пред цара да му се потчини. Сцена коју Кинам овде описује говорећи о сусрету Немање са Манојлом уобичајена је у то време. Ут. *М. Пурковић*, Етикеција и друштвени дух у старој српској држави, *Годишњак Скопског Филозофског факултета II* (1931—33) 131; *Ferluga, La ligesse*, 117; *Историја I*, 150—151.

Постоје два занимљива писма Григорија Антиохијског која се односе, можда, на овај поход византијске војске против Срба. Он их је упутио Евстатију Солунском. Једно је састављено у Софији, а друго негде даље, на путу византијске војске која се кретала кроз неке пуне крајеве. У првом писму аутор се жали на прилике у Софији, на смештај и нарочито лоше снабдевање и исхрану, а у другом истиче да је стање још горе, да се налази у пустом крају који узгред и описује (*J. Darrouzes, Deux lettres de Gregoire Antiochos ecrites de Bulgarie vers 1173, Byzantinoslavica XXIII-2* (1962) 278—280; XXIV-1 (1963) 65—73). Издавач ових текстова, *J. Darrouzes*, настојао је да утврди време настанка ових писама. Сигурно је самр то да су она написана пре краја 1174. године, пошто је то време када је Евстатije наменован за митрополита солунског, а он то није био у тренутку састављања писама (*J. Darrouzes, Deux lettres, Byzantinoslavica XXIII-2* (1962) 276; *исти*, Notice sur Gregoire Antiochos (1160 à 1196), *REV* 20 (1962) 69). Пошто после 1167. године, по мишљењу издавача, није било већих војних покрета на Балкану пре 1173. године (за крју се *J. Darrouzes* определио верујући да је то година у којој је Манојло, судећи по опису Кинама, кренуо против Срба), то ова писма треба везати управо за 1173. годину. *J. Darrouzes* додаје да је Григорије Антиохијски вероватно учествовао у покрету трупа од Софије даље на запад према српским областима, или евентуално против Угарске, о чему Кинам овде говори. Пошто је реторов текст хронолошки непрецизан издавач упозорава да би се време настанка поменутих писама могло померити за годину дана уназад или унапред (*J. Darrouzes, Deux lettres, Byzantinoslavica XXIII-2* (1962) 278). Нема сумње да ови текстови заслужују пуну пажњу, јер уколико су у питању области северо-западно од Софије, како то закључују и бугарски аутори (*Г. Цанкова — П. Тивчев*, Нови данни за историнта на Софииската област през последните десетилетии на византийското владичество, *Известии на Института за историја* 14—15 (1964) 317—318), онда је реч о области Ниша или Браничева, или о успутним пределима. Опаске Григорија Антиохијског могу да помогну расветљавању прилика на том подручју. О самом аутору ових писама уп. *Krumbacher, Geschichte* 472; *Moravcsik, Byzantinoturcica I*, 292.

³⁰⁴ Кинам овде не именује заробљеног српског жупана. Да је то био Стефан Немања може се закључити и из текста говора Евстатија Солунског у коме је сачуван опис његовог боравка у Цариграду (*Regel, Fontes I*, 43—44; *Tafel, Komnenen*, 221—223; *исти*, De Thessalonica eiusque agro, 401—432. *Tafel* је датирао говор у 1174/75. годину, а *Regel, Fontes I*, X—XII, ставља га у децембар 1174. године). Ут. *Ковачевић*, Неколика питања, 103—104; *Ст. Станојевић*, Немања, *Годишњица Н. Ч.* 42 (1933) 108—110; *Јуречек-Радонић*, *Историја I*, 151; *А. П. Каждан*, Византийски публицист XII в., *Евстафий Солунский*, ВВ 27 (1967) 87—106; 28 (1968) 60—84; 29 (1968) 177—195. Немању као Манојловог заробљеника помиње л. Константин Манасије (*Кури*, Eine' два неизданных произведения, ВВ 12 (1906) 91.

19

1176.

ΥΕΠΙΤΗΡΕ СРБА У ВИЗАНТИЈСКОЈ ВОЈСЦИ

Цар Манојло се припремао за борбу против иконијског султана Килиџ Арслана. Да би избегао сукоб султан је цару упутио свог посланика по имену Гавра, једног од својих најмоћнијих људи. Предлагао је да цар узме тврђаве које год жели само да престане да се љути на њега (султана).

Али, не прихвативши предлоге и вративши га [се. султановог посланика] натраг, цар позове многе одреде из земље Срба и Хуна и најбрижљивије се препремаше за рат.³⁰⁵

Да не би војска ни у чему оскудевала наредио је да се из Тракије дотера велики број волова, као и преко три хиљаде кола, што је и учињено. У пролеће следеће године прешао је у Азију и према обичају прикупљао снаге за борбу.

А савезници Хуни и Ромејима потчињени Срби (Σέρβοι ... κατήχοι)³⁰⁶, не стигавши на време, допринели су да се ратује за време лета, због чега су се многе ствари погоршале. Ако је ишта важно у ратним пословима, а то је време.

(р. 299. 12—23)

Ни Кинам ни други савремени извори не саопштавају под којим је околностима Немања успео да се врати на рашки престо. Очигледно је да се потчинио византијском цару, обновио вазалске обавезе, међу њима и ону о слању помоћног војног одреда цару у одређеним случајевима. Чињеница је да су Срби учествовали у византијској војсци 1176. године, када је она доживела тежак пораз код Мириокефалона (Кинам, вест бр. 19). Други закључци о томе шта је Немања био принуђен да врати Византији после потчињавања 1172. године остају и даље у сфери претпоставки (*Ст. Новаковић*, *Земљиште*, 202—203; *Ковачевић*, Неколика питања 104, мисли да је Немања вратио Византији Дубочицу и Реке, иако је убикација ове друге области још увек неизвесна: *Историја I*, 328).

³⁰⁵ Ово су припреме за царев поход против иконијског султана. Подухват је завршен катастрофалним поразом византијске војске. Ут. *Chalandon II*, 505—513; *Успенскии*, Цари Алексеи II и Андроник КОМНИНИ, 108; *Острогорски*, *Историја*, 366—367; *Ковачевић*, Неколика питања, 105; *Faulova, Ucast Srbu*, 243. *Hohlweg, Beiträge* 78, нап. 7, мисли да су Угри који су овом приликом ратовали као ξυμμαχιον били обавезни да цару шаљу свој одред војске од времена Беле III. *Šišić-Sidak, Pregled povijesti*, 175. У једној касније издатој повељи сачуван је траг о ратовању групе угарских великаша »in Grecia«: *Wenzel, Ägrädkorij üjokmánytar VI*, 486—47.

³⁰⁶ За Србе се овде изричито каже да су „потчињени" Византији. Стефан Немања је после догађаја 1172. године био принуђен не само да призна врховну власт византијског цара, него и да испуњава обавезе које је тај однос наметао. Међутим, треба рећи да то није ништа ново. Рашки жупани су у XII веку у више наврата прихватили исту обавезу (Уром II, Деса). Испуњавали су је само кад су стицајем прилика на Балкану били на то присиљени.

НИКИТА ХОНИЈАТ

Никита Хонијат (Νικήτας Χωνιάτης) је без сумње један од најбољих византијских историчара. Рођен је средином XII века у граду Хоне у Фригији.¹ Као деветогодишњи дечак упућен је у Цариград на школовање. Ту ће о њему посебно старао његов веома образовани старији брат Михаило, будући митрополит атински. Према њему је Никита читавог живота гајио осећања дубоког поштовања и дивљења.²

Никита Хонијат је стекао свестрано образовање које му је касније омогућило блиставу каријеру у државној служби. Почео ју је последњих година владе цара Манојла I Комнина да би је прекинуо у време узурпације Андроника I Комнина (1183—1185). Касније, доласком династије Анђела на власт 1185. године, Никита Хонијат брзо напредује у служби. Био је царски секретар и учествовао је са Исаком II Анђелом у походу против Бугара.³ У време Трећег крсташког похода 1189. године био је управник теме Филипопољ.⁴ Активно је учествовао у преговорима између византијског двора и цара Фридриха I Барбаросе. У својој монодији састављеној поводом братовљеве смрти Михаило Хонијат са поносом наводи да су се затим мењали цареви на византијском престолу, али да су сви редом и даље Никити Хонијату указивали своје поверење. У то време је Никита заузимао високе државне положаје да би на крају постао велики логотет. Сменио га је тек Алексије V Мурзуфл 1204. године.⁵ Убрзо затим доживео је катастрофу Цариграда. Крсташко освајање престонице затекло га је у граду. Никита Хонијат је са породицом преживео тада пет дана пуних неизвесности и страве. Уснео је да избегне најгоре захваљујући својим старим везама са млетачким трговцима у Цариграду. Један од њих му је помогао да са породицом безбедно напусти град. Прво се задржао у Селимврији, а затим се упутио у Никеју. Прикључио се цару Теодору Даскарису који му је поверио

¹ Погрешно су му касније додали презиме Акоминат. О трпе уп. G. Stadtmüller, Michael Choniates, Metropolit von Athen, *Orientalia Christiana* 33, 2 (1934) 274 sq.

² Chon. 800; 803.

³ Chon. 518.

^{*} Chon. 526.

⁵ Chon. 749.

високи положај на двору. Ту је и умро између 1210. и 1220. године. Своју жељу да поново види Цариград није остварио.

Разноврсно је стваралаштво Никите Хонијата. Оно нам открива изузетно обдареног писца, високо образованог ретора. Саставио је више говора⁶, једно теолошко дело под насловом Θησαυρός 'Ορθοδοξίας. Написао је и једну песму поводом брака Исака II Анђела са угарском принцезом, ћерком краља Беле III.⁷ Међутим, његово највредније дело је Χρονική διήγησις историја епохе Комнина и Анђела у периоду од 1118. до 1204. године којој је затим додао и текст о догађајима између 1204. и 1206. године. Према сопственим речима писац је желео да своје излагање надовеже на дела својих претходника који су приказали византијску историју до краја владе Алексија I Комнина.

Ово обимно дело обухвата 21 књигу: влади Јована II Комнина посвећена је једна књига, доба Манојла I Комнина обрађено је у седам књига, Алексију II посвећена је једна књига, Андронику I — две, Исаку II Анђелу три, Алексију III три књиге, док су збивања у време друге владе Исака II Анђела и Алексија V Мурзуфла приказана у по једној књизи. Томе је додат текст у коме се описује пад Цариграда 1204. године и извештај о статуама у престоници. Запажено је већ да је овако богат садржај писац постепено уобличавао. Пошто се у првој књизи посвећеној догађајима Манојлове владе помиње Андроник Комнин уз ознаку да је то будући владар Ромеја⁹, сматра се да је тај одељак могао настати само после 1183. године. У четвртој књизи о истом цару читалац сазнаје да је Исак Анђеосвргао с власти Андроника I Комнина¹⁰, што упућује на закључак да је тај текст писан после 1185. године. Седма књига о Манојлу настала је после драматичних догађаја 1204. године, јер на њих писац очигледно алуира.¹¹ Хонијатово дело је сачувано у две редакције, једној краћој и једној опширнијој. На основу тога и података које пружа сам текст, сматра се вероватним да је писац у Никеји, у последњој деценији свога живота, употпунио и прерадио забелешке које је до тада прикупио и написао. Нема сумње да је тада додао излагање о догађајима 1204—1206. године. Изгледа да није успео да га доврши.

Ако би се оцењивала само информативна вредност Хонијатова дела и упоређивала са јасним, сажетим и прегледним излагањем Јована Кинама, предност би се морала дати овом другом. Он пружа обиље података. Кинам је верни посредник између догађаја свога

⁶ Уп. F. Grabler, Niketas Choniates als Redner, Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft 11—12 (1962/63) 57—78; Никита Хонијат, Беседе, посебан одељак у овом тому.

⁷ G. Moravcsik, Niketas Akommatos lakodalmi költemenye, Egyetemes Philologiai Közlöny 47 (1923) 80—82.

⁸ Chon. 7.

⁹ Chon. 68.

¹⁰ Chon. 192.

¹¹ Chon. 265.

времена и читаоца. Његова је улога да забележи, саопшти. Хонијат је писац друге врсте. До краја Манојлове владе он прати исте личности и догађаје као и Кинам. Описује исте ратове, читаоца води од бојишта у Малој Азији до царевих похода на Балкану. Па ипак, Хонијат их друкчије приказује. Он тежи да створи што изразитију слику догађаја. Поводећи се за занимљивим епизодама он понешто изостави или узгред помене са неколико речи. Није редак случај да догађај подређује књижевном изразу.

Међутим, Хонијат далеко надмашује свог претходника у приказивању византијског друштва XII века, у дочаравању ликова, атмосфере, схватања. То је епоха Комнина и Анђела коју читалац открива у његовом делу. Она постаје ближа, разумљивија. У средишту свих збивања је увек цар са својом личношћу, склоностима, политиком. Није тешко препознати Хонијатов модел идеалног владара. То је увек храбар ратник, одважни бранилац државних граница, заштитник реда, поштовалац традиција и културе земље, праведни судија. Међу владарима о којима пише том моделу је највише одговарао Јован II Комнин. Нарочито поштовања има писац према војничким резултатима његове владе. Манојлу I Комнину Хонијат посвећује много простора. Описује његове успехе на разним ратиштима, али му и пребацује за поједине поступке. Тако на пример, не одобрава његов рат против Египта за који каже да је предузет углавном због царевог честољубља¹², критикује његово расипништво, бележи повећање пореза и негодује када цар немилици дели новац својим сродницима и странцима.¹³ Незадовољан је и мешањем цара Манојла у теолошка питања.¹⁴

Хонијату су прилике на двору и око њега биле веома добро познате. Последњих година Манојлове владе сам их је упознао. Бројне су његове критичке примедбе које упућује астролозима и другим царевим пратиоцима који подстичу сујеверје стварајући тиме атмосферу којој је и сам цар Манојло био склон. При томе он наводи више примера који недвосмислено показују каквих је лоших последица на бојном пољу имало царско сујеверје: оно је често спутавало војне акције, везивало их за одређене дане, забрањивало походе. Са горчином додаје писац да су астролози „проучавали небо не разазнајући земаљске предмете”.¹⁵ Међутим, иако је био гласни противник Манојловог сујеверја, Хонијат и сам верује у дејство виших сила на човеков живот, прихвата снове као предсказања, верује чак и у то да комете и звезде на неки начин предвиђају опште несреће.¹⁶

У текст о догађајима који су задесили Византију после Манојлове смрти 1180. године уграђена је мисао о опадању земље, о слабењу њене војничке снаге и нереду који захвата поједина подручја

¹² Chon. 208.

¹³ Chon. 265—268.

¹⁴ Chon. 274.

¹⁵ Chon. 69.

¹⁶ Chon. 285—287; 289; 294; 327 и др.

свакодневног живота. Хонијат то изражава тврдњом да многобројним непријатељима и на Истоку и на Западу нема ко више да се супротстави. При томе посебно жигосе тежњу неких царева да војне послове препусте другима и да се сами њима не баве.¹⁷ Тиме су стари добри обичаји отишли у неповрат.

Ништа мање није критичан ни према другим својим савременицима. Мало је људи које он украшава речима похвале. За већину он нема ведрих боја. Уверен је да доба хероја, родољуба, слободе и независности припада прошлости, да је људско друштво преплављено разноврсним пороцима. Са жаљењем бележи да је остало мало искусних ратника попут оних који су прославили земљу, упозорава да безакоње није ретка појава, а када суседним народима пребацује за жестоке братоубилачке ратове признаје да им је неславни узор пружила сама Византија.¹⁸

Па ипак, Хонијат је прави грчки патриота који не пропушта ниједну прилику да упореди грчку културу са културом других народа. То је захвална тема коју писац убедљиво користи да читаоцу саопшти бујицу предности које има славом овењани грчки дух у поређењу са стваралаштвом других средина. Све остале народе са којима се читалац сусреће у његовом тексту прате атрибути варваризма. Странцима се у најбољем случају признаје лична храброст и ратно искуство. Западноевропску културу Хонијат посматра кроз призму сопствених доживљаја и поступака крсташких одреда на тлу Византије. Мало је писаца који су тако јасно противставили обичаје, схватања и идеале западних ритера доминантним вредностима византијског друштва. Његов суд о „Латинима“ није увек исти. Он се креће од неповерења према њиховим плановима, преко презира према њиховом незнању и необразованости до отворене мржње. Мало је прилика у којима он покушава да схвати њихове намере.¹⁹

Одавно је у науци познато да је Хонијатово дело изванредно важан историјски извор. Независно од идеја и разних тумачења којима писац обогаћује текст, чињеница је да он пружа велики број података како за историју Византије тако и за историју других, махом суседних народа. За доба Јована II и Манојла I он допуњује, понекад мења, представу коју о догађајима даје Јован Кинам. Међутим, за следећи период, доба од 1176. до 1206. године његово дело је права ризница вести о судбоносним збивањима у Византији. Оно је за историју наших народа утолико значајније што бележи последње фазе борбе Рашке за самосталност, њене успехе под Стефаном Немањом 1182—1183. године, затим искушења 1190. године и прилике у Србији у време Стефана Првовенчаног.

Управо због тога је важно и одавно постављено питање — на основу чега је Хонијат писао своје дело, који су његови извори са знања. Данас се сматра доказаним да је Хонијат у своје излагање

унео углавном своја опажања, податке које је прикупио током дугог службовања у престоници и на двору. Писао је на основу аутопсије у највећој мери и обавештења која је добијао од великог броја људи које је познавао. Аа је то тако показују и сразмере појединих књига. То потврђује и сам писац који на почетку дела предочава читаоцу да о влади Јована II Комнина намерава да пише кратко, јер је сам није доживео него је податке добијао од људи који су познавали цара и који су га пратили на његовим ратним походима.²⁰ Хонијат не наводи имена појединаца који су га обавештавали, али ставља до знања да заслужују пажњу.

Најопширније су приказани догађаји у којима је сам писац учествовао. Такав је случај, на пример, са походом цара Исака II Ангела против Бугара, пролазом крсташке војске 1189. године, итд. Опис прилика у Цариграду уочи трагедије 1204. године обилује многим детаљима. На сличан начин су представљене и страхоте првих дана окупације. Хонијат их је сам доживео. Понекад у свој текст уноси „оно што се прича“, разне непотврђене гласине, али често врло карактеристичне за прилике у којима су настале.²¹ Писац жели да сачува објективност у приказивању²², али му то не полази увек за руком.

Хонијат је користио и неке текстове савременика. Очигледно је да је имао при руци спис Евстатија Солунског о норманском освајању Солуна 1185. године. Изгледа да је следио и податке једног извора о походу цара Манојла против Турака 1176. године.²³ Била су му по свој прилици позната и нека акта црквених сабора Манојловог доба.²⁴ Међутим, научнике је највише занимало питање да ли је Хонијат користио дело Јована Кинама. То је дало повода научној расправи која траје већ више деценија и не може се сматрати окончаном ни данас. Она је поделила научнике у две групе. Једни су на поменуто питање одговарали негативно указујући пуно поверење речима самог Хонијата да нико пре њега није написао историју Комнина после смрти цара Алексија I²⁵, а други су настојали да анализом података Кинама и Хонијата одговоре на постављено питање, па је већина оспоравала искреност Хонијатовим речима и доказивала да је он не само познавао дело свог млађег колеге, него га је и обилно користио.²⁶

²⁰ Chon. 7.

²¹ Ул. Chon. 471—472; 506 и др.

²² Chon. 526.

²³ Kap-Herr, Die Politik, 130—131; Chalandon II, XXVI.

²⁴ Ул. Chon. 277.

²⁵ Chon. 7.

²⁶ Neumann, Geschichtsschreiber, 103; Chalandon II, XXV; Krumbacher, Geschichte, 283; Kap-Herr, Die Politik, 122, мисле да Хонијат није познавао Кинамово дело. Супротног мишљења су били Ф. Успенский, Византијски писател, 155—160; Marczali, Ungarns Geschichtsquellen, 134—136; Moravcsik, Byzantinoturcica I, 446; 449; V. Grecu, Nicetas Choniates a-t-il connu l'histoire de Jean Cinnamos? REB 7 (1950) 194—204; Каждан, Eine раз о Киннаме, А—31. Нема сумње да је Хонијат познавао лично Јована Кинама (Chon. 430).

« Chon. 481.

» Chon. 705.

» Chon. 52; 214; 266—268 и др.

У досадашњим истраживањима углавном је истицано да се у текстовима Кинама и Хонијата запажају сличности у распореду излагања, саопштеним подацима, па чак и у појединим изразима у првој књизи њихових дела коју обојица посвећују владавини Јована II Комнина. Томе се додаје закључак да оно што Кинам опширно приказује у Хонијатовом делу се саопштава сажето, и обрнуто.²⁷ Иако су то утисци који се читаоцу намећу већ при првом сусрету са њиховим текстовима, треба истаћи чињеницу да још увек нема свестране упоредне анализе њихових текстова у *целини*, па према томе ни могућности да се изречени судови потврде или демантују. Досада постигнути резултати су ограничени само на поједине делове текста. Доба Манојла није проучено, Уз то, непостојање критичких издања дела ових писаца чини свако истраживање привременим. Па ипак, ако се постављено питање посматра са становишта вести које се читаоцу нуде у овом тому, изгледа да се могу оспорити неки од наведених закључака. Наиме, одељци о угарско-византијском ратовању 1127—1129. године и српском устанку показују да се Кинам и Хонијат у много чему разилазе и то у књизи која се узима као доказ о зависности Хонијата од Кинама. Навешћемо само неке примере. По Кинаму је угарска војска напала Београд и разорила га, а по Хонијату је у првом налету непријатељске војске страдало Браничево, па је угарска офанзива настављена у правцу Сердике и Филипопоља.²⁸ Кинам, дакле, не само што смањује обим угарског напада него га усмерава на Београд, а Хонијат на Браничево. Противнапад цара Јована такође је различито приказан. По Кинаму је цар похитао на Дунав, прешао реку и код Храма потукао противничку војску. После тога се повукао у Браничево, а затим у Цариград. Код Хонијата је цар прво заузео Срем са Земуном, па тек онда је продро до Храма.²⁹ Није разлика само у броју саопштених података него и у редоследу догађаја.³⁰ Неслагања није тешко открити ни у опису српског устанка. Кинам га ставља у оквире поменутог угарско-византијског рата 1127—1129. године, а Хонијат га излаже одвојено и то *пре* почетка тога рата.³¹ Затим, иако је Хонијатов опис угарско-византијског рата очигледно сажетији, он садржи читав низ чињеница које узалуд тражимо у Кинамовом делу (напад на угарске трговце у Браничеву 1127. године, продор угарске војске до Филипопоља, склапање угарско-византијског мира 1129. године, податак да се Срби потчињавају власти суседа, да су насељени после угушивања устанка).

Манојлови ратови против Угарске и Срба приказани су опширно у делима оба писца. Па ипак, Кинам је дарежљивији подацима о царевим операцијама, чак појединим фазама борби. То нарочито важи

²⁷ V. *Grecu*. Nicetas Choniates a-t-il connu l'histoire de Jean Cinnamos? 199—202.

²⁸ Кинам, вест бр. 1; Хонијат, вест бр. 2.

²⁹ *Ib.*

³⁰ То је запазио својевремено и *Chalandon* II, 58—59.

³¹ Кинам, вест бр. 1; Хонијат, вест бр. 1.

за догађаје 1149—1155. године. Хонијат их представља са очигледно мање смисла за војничке послове. Па и такав Хонијатов текст пружа неке изванредно значајне податке. Такав је податак о рашком жупану Урошу 1150. године, о акцији цара Манојла против њега 1153. године.³² Кинам и Хонијат се осврћу и на заверу Андроника Комнина против цара Манојла. Том приликом они означавају област којом је он управљао. По Кинаму то је било подручје Ниша и Браничева, а по Хонијату — Браничева и Београда.³³ Није циљ овог предговора да набраја све разлике које се могу уочити у њиховим текстовима, још мање да проучава многобројне сличности које они садрже. То је само повод да се изрази сумња у досад изречене судове о несамосталности неких Хонијатових вести. За свако трајније решење тога проблема потребна су знатно темељнија истраживања од оних којима наука данас располаже.

Хонијат се определио за хронолошки начин приказивања догађаја, али га веома недоследно спроводи. Основни оквир излагања чине године владе појединих царева. У тако релативно круту шему он уграђује богат садржај византијске историје XII века. Због тога се дешава да су незнатне епизоде повод да се читаоцу представе веома значајни догађаји. Таква подела, затим, приморава писца да се у више махова враћа на један исти догађај да би га у потпуности описао. Цару Манојлу, на пример, посвећено је седам књига, али се о њему говори и у другим деловима текста.³⁴ Поред тога, Хонијат често настоји да вести групише око једне теме или личности па нужно напушта хронолошки принцип излагања. Многобројне су његове дигресије. Најзад, велики недостатак његовог рада представља одсуство поузданих хронолошких података. Хонијат готово никад не наводи које се године дешава оно о чему пише, понекад само додаје годишње доба ратних похода, употребљава неодређене изразе који мало користе савременом истраживању.³⁵

Ако Хонијат остаје дужан историчарима због хронолошке непрецизности, сажетог приказивања важних догађаја³⁶ или чак њиховог занемаривања, он то широко надокнађује својим надахнутим, живим и необично привлачним начином излагања. Његови описи борби код Земуна 1165. године, или у Срему 1167. године, или слика очајничких напора византијских војника да се домогну немогућег на литицама Просека³⁷, затим многобројни портрети војсковођа, државника — да поменемо само оне одељке које читалац може наћи у овом тому — остају у трајном сећању. Хонијат је талентован писац

³² Хонијат, вест бр. 6.

³³ Кинам, вест бр. 7; Хонијат, вест бр. 6.

³⁴ *Успенский*, Византийский писателъ, 128.

³⁵ *Chon.* 34; 46; 49 и др.

³⁶ Пошто је описао борбе око Земуна 1165. године, Хонијат додаје: *ἀλλ' οὐτὼ μὲν ἔαλω τὸ Ζεύμινον, ὡς ἐπιτρέχοντά με εἰπεῖν, μὴ ἐμβραδύνοντα ταῖς διηγήσεσι* (*Chon.* 177. 19—20). На тај начин прелази преко појединости које би очигледно биле занимљиве.

³⁷ Хонијат, вест бр. 8; 10; 19.

који са лакоћом изражава своје мисли. Он широко користи своје античко образовање. У њему тражи узор, подстицаје. Често наводи Хомера, парафразира Ксенофонта, користи Еврипида. У његовом тексту има и много реторских украса, извештачености.

Хонијатово дело је сачувано у две редакције, једној краћој и једној дужој. То су следећи рукописи:

- Vindob. hist. gr. 53, f. 1^r—322* (XIII век)
- Vatic. gr. 169, f. 1^r—240* (XIII век)
- Vatic. gr. 163, f. 104^l—220* (XIII век)
- Paris. 1778, f. 1^r—269^r (XIII век)
- Vatic. gr. 1623, f. 136^r—222ⁿ (XIII век)
- Venet. — Mare. VII, 13, f. 172^r—400^r (XIV век)
- Vindob. hist. 105, f. 1^r—272* (XIV—XV век)
- Venet. — Mare. 403, f. 1^r—269^r (XV век)
- Monac. 93 (XVI век)

Овим није исцрпљена листа сачуваних рукописа. Утврђивање њиховог међусобног односа је изузетно сложено.³⁸

Досада је Хонијатова Историја доживела више издања. Од првог издања Јеронима Волфа средином XVI века она је прешла дуг пут³⁹ до наших дана, па ипак није доживела своје критичко издање. Иако су неке научне предрадње обављене⁴⁰, изгледа да је то посао који тек предстоји.

У нашем преводу употребљавају се следеће скраћенице:

A = рукопис Monac. 93

B = рукопис Monac. gr. 450 (XIV в., вулгарно грчка парафраза)

На овом месту треба забележити једну својеврсност коментара који прати текст Хонијата. Он је знатно краћи од оног који је дат уз дело Јована Кинама и често се на њега позива. Разлог је тај што оба писца до краја Манојлове владе пишу о истим догађајима, али не на исти начин. Коментар за вести оба писца ставили смо уз текст коме се даје предност (због подробнијег описивања догађаја, веће прецизности, итд.). Чешће је то Кинам него Хонијат.

Употребљено издање: *Nicetae Choniatae* Historia, rec. I. Bekker, Bonnæ 1835.

³⁸ За остале рукописе уп. *Moravcsik*, Byzantinoturcica I, 447 и *J. A. J. v. Djelen*, BZ 57 (1964) 302—328.

³⁹ Најстарије је издање оно које је припремио *H. Wolf* и објавио у Базелу 1557; затим *Francofurti* 1587; *Geneæ* 1593; *A. Fabrot* у Париском корпусу, 1647. То је издање обновљено у Венецији 1729. / *Bekker* је текст издао у Бонском корпусу 1835, а затим *Migne*, PG 139 (1894) 320—1057. На Бонско издање Хонијатова дела изречено је доста критика. Уп. *J. Irmscher*, Das Bonner Corpus und die Berliner Akademie, Критика хргових 7 (1953) 360—388.

⁴⁰ *H. Leicht*, Studien zur Textgeschichte des Niketas Akominatos, Diss. München 1920 (необјављено). Уп. BZ 24 (1924) 288; / *A. J. v. Dieten*, Two Unpublished Fragments of Nicetas Choniates, Historical Work, BZ 49 (1956) 311—317; *UCTU*, Noch einmal über Niketas Choniates, BZ 57 (1964) 302—328.

Превод и: Латински превод у издању *H. Wolf* а и у *Corpus universae historiae praesertim Byzantinae, Lutetiae* 1567, као и у каснијим издањима. Превод на руски: Византијске историје, С. Петербург, 1860. Превод на француски: *Cousin*, Paris 1685. Превод на италијански: *J. Horolloggi*, Venetia 1562 и др. Превод на немачки: *F. Grabler*, Byzantinische Geschichtsschreiber, Bd. VII, VIII, IX, Graz—Wien—Köln 1958. Изводи из Хонијатова дела превођени су чешће на разне језике.

Важнија литература: *Ф. Успенскии*, Византијски писател Б Никита Акоминат из Хон, С. Петербург 1874; *исти*, О рукописних историја Н. Акомината у Париској националној библиотеци, ЖМНП 194 (1877) 64—79; *В. Г. Василевскии*, Союз двух империи, ТрудБ IV, Ленинград 1930, 18—105; *Ф. Успенскии*, Образование второго болгарского царства, Одесса 1879; *H. Marczali*, Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden, Berlin 1882, 134—136; *Kap-Herr*, Die Politik, 119—131; *Neumann*, Geschichtsschreiber, 103—105; *K. Prot*, Из истории Угрии, passim; *Krumbacher*, Geschichte, 281—286; *J. Dräseke*, Zu Niketas Akominatos, BZ 20 (1911) 101—105; *Chalandon* II, passim; *Bachmann*, Die Rede, passim; *V. Grecu*, Autour du De Signis de Nicetas Choniates, REB 6 (1948) 58—66; *UCTU*, Nicetas Choniates a-t-il connu l'histoire de Jean Cinnamos? REB 7 (1949) 194—204; *V. Grumel*, De l'origine du nom Αχομινάτος, EEBΣ23 (1953) 165—167; *Каждан*, Евде раз о Киннаме, 4—31; *Gyoni*, Magyarsäg, passim; *Moravcsik*, A bizánci források, 195—200; *F. Grabler*, Niketas Choniates als Redner, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 11—12 (1962—63) 57—78; *L. Petit*, Documents inédits sur le concile de 1166 et ces derniers adversaires, BB 11 (1904) 465—493; *G. Stadtmüller*, Zur Biographie des Niketas Choniates, Byzantinische Forschungen I (1966) 321—328; *СТ. Новаковић*, Земљиште, passim; *Јуречек-Радонић*, Историја, 1, 120—164; *Ковачевић*, Неколика питања, 1—106; *Анастасијевић*, Отац Немањин, 11—28; *Ропчевић*, Питање о хронологији, 43—61; *СТ. Станојевић*, Немања, Годишњица Н. Ч. 42 (1933) 93—132; *Šišić*, Poviest II, passim; *Šišić-Sidak*, Pregled povijesti, 159 sq.; Историја I, passim; *М. Орбин*, Краљевство Словена, Београд 1968, passim; *Острогорски*, Историја, 332—333; *Ј. Калић-Мијушковић*, Београд, 43—57; 350—358; *Ј. Калић*, Рашки велики жупан Урош II, ЗРВИ 12 (1970) 21—39; *Ј. Калић*, Српско-византијски сукоб 1168. године, Зборник Филозофског факултета XI — 1 (1970) 193—204.

1

1227—1229.¹

БОРБЕ ПРОТИВ СРБА

Пошто је описао упад Печенега у Византију, борбе које су вођене против њих и пораз који су доживели, Хонијат наставља излагање.

¹ Датирање ових догађаја почива на упоредној анализи текстова Кинама и Хонијата. Оба писца се слажу у томе да је до српског устанка и

А мало касније објави [се. цар] рат народу Трибала (του των Τριβαλλών & 9-ου?), други би их назвао народом Срба (Σέρβων)⁸, јер су чинили зло и мировни уговор прекршили³ и кад је дошло до окршаја, он их до ногу потуче и принуди на мир овај варварски народ који се иначе не показује као дорастао противник и стога се увек потчињава власти суседа.⁴ Дотеравши отуда неизмеран плен и снабдевши војску већином потребних ствари, пре-

угарско-византијског рата дошло после напада Печенега на Царство. Међутим, разилазе се у извесној мери у погледу тока даљих догађаја. Напле, по Хонијату је цар прво ратовао против Срба, а затим против угарског краља. Изгледа прихватајући Кинамово излагање по коме је до покрета Срба дошло за време угарско-византијског сукоба, па је предложена хронологија у оквиру тог схватања. (Ул. нап. 1 уз текст Кинама). Извесну потврду овом закључку као да пружа и сам Хонијат. Он у овом одељку наводи да су Срби народ који није био дорастао противник цару и да се стога увек потчињава власти суседа. Под „суседима“ треба овде свакако помишљати на Угре, јер, колико је познато, у заједници управо са њима рашки жупани су отпочињали борбу са Византијом, или су користили међусобне односе Угарске и Византије.

Хонијат на овом месту изједначаје Трибале и Србе. И многи други византијски писци то често чине избегавајући да за савремене Србе употребе њихово „варварско“ име. Радије су употребљавали име старијих народа за које су веровали да су живели управо на подручју на коме се јављају и Срби. Ул. текст Скилице и нап. 255, Византијски извори III, 159. То је уочио и Н. Радочић, Како су називали Србе и Хрвате византијски историци XI и XII века Јован Скилица, Нићифор Вријеније и Јован Зонара? Гласник Скопског научног друштва 2 (1927) 1—13. У делима писаца XII века запажа се много чешћа употреба имена Срби. Сам Хонијат их у већини случајева управо тако назива (Chon. 119. 10; Σέρβια: Chon. 119. 19; Σερβάρχης: Chon. 120. 6; затим Хонијат помиње τον Σερβίας δυναστεύοντα οορεσι: Chon. 121. 18—19; Chon. 122. 3; 122. 15; једном се наводе των Σέρβων οἱ δουράδοι: Chon. 123. 9—10; сатрап των Σέρβων: Chon. 132. 16; цар се припремао 1165. године да крене ες Σερβίαν: Chon. 178. 8; Стефан Немања је των Σέρβων σατράπης: Chon. 206. 17—18; у време борбе на Морави царев противник је био „жупан Срба“: Chon. 569. 13—14. Међутим, за Стефана, Немањиног сина, писац каже да је био ἡγεμὼν των Τριβαλλών: Chon. 704. 2). Код Кинама се Срби називају Далматима (Cinn. 101. 18; 101. 23; 104. 3; 104. 12—14; 105. 13; 105. 17; 105. 21; 105. 23; 107. 3; 107. 16; 108. 2; таквих је примера више), земља у којој они живе је Далмација (Cinn. 102. 18; 104. 19; 104. 22). Једном се, када је Јован Дука освајао далматинске градове, под именом Далмација подразумева приморска област (Cinn. 248—249). Међутим, Кинам Србе често тачно означава њиховим именом — Србима: Cinn. 104. 9; 236. 16; 249. 19; 271. 18; 286. 18; 299. 19. Овај преглед, који не исцрпљује проблем, даје основа за закључак да је име Срба продирало у дела савремених византијских писаца и поред њихове јасно изражене тежње за архаизирањем имена народа са којима се сусретала свакодневна византијска политика.

Овде се по свој прилици мисли на уговоре Алексија I Комнина са Србима односно њиховим жупаном Вуканом, о чему делимично обавештава Ана Комнина приказујући српско-византијске односе 1093—1094. и 1106. године. Ул. Византијски извори III, 386—390. Тако је тумачио овај одељак и Златарски, Историл II, 370.

Овде се вероватно мисли на везе Срба са Угарском, иако писац не именује ниједног суседа. Познато је да се тадањи рашки жупан Уроил I приближио угарском двору, па и ородио са њим браком који је склопљен између његове кћери Јелене и престолонаследника Беле 1129. или најкасније 1130. године. Ул. нап. 19 уз текст Кинама.

баци мноштво заробљеника на исток и одредивши им насељење у покрајини Никомедије и разделивши им сасвим довољно земље, део поробљеног народа уврсти у војне редове, а други део остави да плаћају данак.⁵

(р. 23.4—23.15)

1127—1129.

УГАРСКО-ВИЗАНТИЈСКО РАТОВАЊЕ

Писац се осврнуо на породичне прилике цара Јована II Комнина и додаје

За време лета Хуни пређу Истар⁶, поруше Браничево (Βρανίτζοβαν), разоре зидове и пренесу камење у Земун (Ζεύμινον)⁷, па и Сардику опљачкају погазивши и прекинувши раније споразуме о пријатељству.⁸ Скривени и прави (ενδόμυχο?) разлог овог непријатељства беше у томе што је Алмош, брат Стефана, владара Хуна, пребегао цару и код њега био врло

⁵ Овим подацима о српском устанку Хонијат у великој мери допуњава Кинамово излагање о истом догађају. Чињеница је да Кинам овлаш прелази преко резултата које је цар постигао у Рашкој. Ферјанчић, Византија и Јужни Словени, 68, тачно констатује да је Јован II Комнин приморао рашког жупана да призна врховну власт Цариграда, али да то није значило и крај борбе Срба против Византије. Ул. Острогорски, Историја, 355—356.

⁶ Хонијатов податак да су борбе почеле током лета нападом угарске војске на византијске градове у Подунављу допринео је решавању сложеног питања хронологије читавог рата. Ул. нап. 9 коментара уз текст Кинама.

⁷ У погледу почетних операција војске Стефана II постоји извесно неслагање између Хонијата и Кинама. По Хонијату су Угри свој напад усмерили на Браничево и моравску долину. О Београду се ту уопште не говори. Ул. нап. 7 уз текст Кинама. Могућно је да је писац сажимајући описиване догађаје забележио оно што је најзначајније, а то је свакако продор непријатељске војске према Нишу и даље на југ. Београд је био само први, додуше важан, град на томе путу.

⁸ Хонијат на овом месту изричито помиње споразуме о пријатељству између две државе. J. Moravcsik, Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Croisades, Revue des études Hongroises 3—4 (1933) 301—302, закључује да су угарско-византијски односи у XI веку били пријатељски. Иако је овај закључак тешко одржив у целини, јер је у XI веку било и међусобних ратова (на пример 1071/72. године), нема сумње да су обе државе имале и много разлога за сарадњу. Ул. и Moravcsik, Bizánc és a Magyarok, 65—75. Брак цара Јована II са угарском принцезом, ћерком краља Ладислава, такође је водио зближавању два двора. Интересантан је и податак Алберта Ахенског да су византијски дукс Никита и угарски заповедник Земуна склопили савез 1096. године. О томе су били обавештени крсташи Петра Амијенског када су се приближили Земуну јуна месеца 1096. године: Albericus Aquensis, Historia Hierosolymitana, Migne P. L. 166, col. 393—395. Ул. J. Калић-Мијушковић, Подаци Алберта Ахенског о угарско-византијским односима крајем XI века, Зборник Филозофског факултета X-1 (1968) 183—190.

лубазно примљен⁹, а спољашњи и видљиви повод био је у томе што су становници Браничева разбојнички напали Хуне који су тамо дошли због трговине и с њима веома сурово поступили.¹⁰ Будући да се ова невоља непредвиђено десила, тада цар, задржавајући се у Филипопољу, промишљено одмери поступак и отуда одагна Хуне¹¹, а наредно време искористи за припремање својих људи и за одмазду непријатељу, сакупи војску и прибави брзе лађе, ове преко Понта пребаци у Истар и тако изврши напад на непријатеља једновременно са воде и копна.¹² Прешавши пак реку на заповедничкој триери и распоредивши војску на супротној обали, у окршају коњице и копљаника порази прикупљену хунску војску.¹³ Задржавши се у непријатељској земљи и превазишавши самог себе у издржљивости, освоји Франкохорион (Φραγκοχώριον)¹⁴ најплоднији део хунске зе-

⁹ Хонијат је бир слабо обавештен о родбинским везама на угарском двору. Алмош није био брат Стефана II (1116—1131) него његов стриц. Занимљиво је да и Кинам грешу у одређивању сродства појединих чланова владајуће угарске династије. Ул. нап. 2 уз текст Кинама.

¹⁰ На овом месту је Хонијатов текст садржајно богатији од Кинамовог. У њему се налази и податак о сукобу становника града Браничева са угарским трговцима који спада у групу малобројних, изузетно драгоцених вести о робној размени становника двеју суседних области. О томе уп. *J. Kalin*, Београд у међународној трговини средњег века, Зборник радова на тему „Ослобођење градова у Србији од Турака 1862—1867, год.“, Одељење друштвених наука САНУ, Београд 1970, 47—60, где су прикупљени подаци о трговини дуж пута Београд—Ниш—Цариград.

¹¹ На основу овог описа делатности цара Јована у Филипопољу може се закључити да су размере угарског напада 1127. године биле знатно веће од оних које даје Кинам (Кинам, вест бр. 1). Хонијатово излагање потврђује угарски извори (уп. нап. 7 уз текст Кинама).

¹² Мало је јасних података у делима Хонијата и Кинама за одређивање прецизне хронологије великих борби Које су вођене овом приликом. Углавном су то вести о редоследу догађаја, као што је то и овде случај. Извесно је само то да је цар Јован дуже боравио у Филипопољу припремајући се за предстојеће окршаје на Дунаву. Ул. нап. 9 уз текст Кинама.

¹³ Текст овде није сасвим јасан. Писац само наводи да је цар са војском стигао на Дунав и да је прешао на другу обалу реке, али не каже на коме је месту то извршено. Затим додаје да је цар освојио Срем и Земун, а тек на крају помиње плен који је освојен код Храма. Ако би редослед пишевог излагања био и редослед догађаја, то би значило да је цар прво продро у Срем, па тек онда кренуо према Храму, што противречи Кинамовом опису истих збивања. По Кинаму је византијска војска стигавши на Дунав по наредби цара Јована прешла Дунав код Храма и започела велику битку са непријатељем негде у близини става Карача и Дунава. Ул. Кинам, вест бр. 1.

¹⁴ Сам опис области коју писац назива Φραγκοχώριον недвосмислено показује да се ради о Срему, плодној земљи између Саве и Дунава. Хонијат то потврђује још тедном и то пишући поводом Манојловог успешног продора у Угарску 1151. године. Ту се још додаје да је та област била велика и многољудна и да се у њој налазила тврђава Земун (Хонијат, вест бр. 5). Последњи Хонијатов помен Frankohoriona не доноси ништа ново (Хонијат, вест бр. 7). Исто име за Срем налази се у текстовима непосредно зависним од Хонијата. Тако *Th. Skutariotes*, Σύνοψις χρονική 194; 238; 255 и *Ephraemius*, 164; 176. Кинам не употребљава то име за Срем.

мље који се, прелазећи у коњима лако проходну равницу, шири између река Сабе(Saοοβου) и Истра, принуди Земун (Ζεύμινον) на предају и продревши до самог Храма (Χράμον) дочепа се великог плена.¹⁵ Затим, после још неких сукоба, и са овим народом склопи и на врло користан начин углави мир...¹⁶

(р. 24.8—25.11)

Многи су научници већ расправљали о овом Хонијатовом имену за Срем, па су изречене и разне претпоставке о његовом могућем значењу, или тачније, основи на којој је оно настало. Грчка реч Φραγκοχώριον значи „област Франака“, па се поставило питање кога треба подразумевати под тим Францима. Пада у очи чињеница да је у Срему постојало насеље Franca villa. С тим треба довести у везу и име Фрушке горе. Придев „Фрушка“ обично се изводи од нашег старог имена народа Фроугв, Francus, које је потврђено у XIII веку у српским документима. Ул. *Б. Даничић*, Рјечник, Биоград 1863, s. v.; *F. Miklosich*, Lexicon paleoslovenico-greco-latinum, Vindobonae 1862—65, 1087. *Јуречек*, Војна цеста, 126, сматра да се у том имену чува успомена на владину Карла Великог у тој области. О Фрушкој гори налази се запис и у делу Вранчића у коме стоји: »Hie (писац је поменуо Илок) incipit mons Almus, quem indigenae appellant Frusca Gora« (*A. Verancsics*, Összes munkai. Monumenta Hungariae Historica, VI, Pest 1860, 79). *П. Скок*, Топономастика Војводине, Војводина I, 118, мисли да се Хонијатов Φραγκοχώριον односи на насеље Franca villa. По њему се назив тога насеља може преводити двојачко и то 1) као франачко насеље или 2) слободно насеље, при чему указује на многобројне Francavilla, Villefranca, итд. Мађари то мјестр зову Nagyolasz, одатле Манђелос. 7. *Melich*, Etymologien, Über den serbischen und kroatischen Namen Fruska Gora, Zeitschrift für slavische Philologie 2 (1925) 39—51, проширује подручје истраживања и на друга места истог имена у Угарској и додаје анализу значења одговарајуће мађарске речи »Olasz« и закључује да су у питању француски и валонски насељеници (Франци) који су оставили трага у имену области, Фрушке горе и Манђелоса. По његовом схватању није логично да двадесетак година франачке власти у Срему остави тако дубоког трага у топономастици тога краја (*Melich*, о. с. 41). У науци се расправљало о томе да ли су то досељеници из Италије, из Милана који су, када је град био разорен 1162. г., напустили своје домове и прешли у Срем, или су у питању неки друти дошљаци: *Melich*, о. с. 42—51. Пошто се у тексту Алберта Ахенског о првом крсташком походу 1096. године помиње »villa advenarum Francorum« (*Albericus Aquensis*, Historia Hierosolymitana, Migne P. L. 166, col. 393), то су многи научници тражили решење у претходним периодима. *M. Auner*, Latinus, Századok 1916, 35—41, указује на податке о појави француских и валонских досељеника у Угарској у XI веку. *Györffy*, Güterverzeichnis des griech. Klosters. 12, нап. 13, закључује да и поред свих покушаја разјашњавања имена Frankohorion, Фрушка Гора и Frankavilla, треба прихватити као најуверљивише мишљење Јиречека који је тражио решење у сгоначкој управи над Сремом. Ул. *Јуречек*, Хршићански елеменат, 524—525; *Гранић*, Војводина у византијско доба, Војводина I, 97; *Б. Сн. Радомчић*, Дукљанин о Срему, Гласник Историског друштва у Новом Саду III (1930) 25; *Gyoni*, Magyarország, 109; исти, Szorvanyemlekek 139—140; *Csanki*, Magyarország földrajza II, 236.

¹⁵ Хонијат овде помиње само плен који је задобијен код Храма, не и начин на кош је то остварено. Из његовог текста није јасна судбина саме тврђаве Храма, не зна се да ли је она savseia или не. Срећна је околност да Кинам допуњује слику догађаја. Ул. Кинам, вест бр. 1 и нап. 16 уз текст Кинама.

¹⁶ Стиче се утисак да је Хонијат овде сажимао догађаје. Он узгред помиње „још неке сукобе“, не описује их и завршава читав овај одељак

ПРОЛАЗ КРСТАША

Пошто је у претходном излагању описао бригу коју је цар Манојло Комнин посвећивао управи над земљом, прикупљању пореза и пошто је представио његове најближе сараднике у том послу, Хонијат прелази на другу тему.

Него, док је цар тако управљао царством, диже се облак непријатеља са западних страна и, тутњећи страшно и злослутно прекрили границе Ромеја, мислим на поход Аламана и њима придружених сродних племена.¹⁷ Са њима су ишле у рат и жене које под огртачима јашу на коњу као мушкарци, и то не састављених ногу држећи се у седлу него опкорачујући га, а као мушкарци носе и копља и оружје, па су на мушки начин и одевене, и тако, сасвим ратнички изгледајући, од Амазонки храбрије беху. Једна се међу њима издвајаше као друга Пентесилеја која се, због златом извезених крајева и рубова одеће, називаше Златонога.¹⁸

Као циљ свога похода крсташи су наводили гроб господњи тврдећи притом да желе својим сународницима да обезбеде прави пут

податком да је најзад склопљен мир између зараћених страна. Тога нема код Кинама који читаоца оставља у недоумици како је завршен рат. То је утолико занимљивије што по његовом казивању излази да се византијска војска повлачила од Браничева према престоници под притиском угарских чета које су је гониле. Ул. Кинам, вест бр. 1.

¹⁷ Овде је у питању крсташки поход немачког владара Конрада III и његових вазала. Аламанима Хонијат назива Немце. Војска под вођством Конрада III избила је у другој половини јула 1147. године на византијску границу (*Runciman*, *Crusades* II, 260). Ул. нап. 27 уз текст Кинама. Пошто се немачка војска пребацила у Малу Азију, Хонијат помиње и пролазак француске крсташке војске. Учеснике назива Францима (*Chon*, 87–88). Када говори о злоупотребама које су вршене приликом продаје животних намирница крсташима Хонијат именује Италијане. Њима су давали новац мање вредности у замену за предмете које су они продавали. Запажено је да Хонијат крсташе назива Аламанима, Францима и Италијанима, иако ови последњи нису учествовали у Другом крсташком походу. Тиме је писац само потврдио веома мали интерес за западноевропске прилике (*Grabier*, *Die Krone*, 284–285).

¹⁸ Пентесилеја је митска краљица Амазонки, кћи Ареса и Отрере. После Хекторове смрти као савезник Тројанаца она гине од Ахилејеве руке. Он оплакује њену смрт (*H. Hunger*, *Lexicon der griech. und röm. Mythologie*, Wien 1955¹, s. v.). Присуство жена међу крсташима помињу и други извори. Међу њима је била и Алиенора Аквитанска, жена Луја VII. *Grabier*, *Die Krone*, 283, претпоставља да Хонијат на овом месту управо на њу мисли. Чињеница је само да се она кретала са војском француских крсташа. Ул. *Runciman*, *Crusades* II, 262.

за Јерусалим уместо заобилазних и опасних путева. Говорили су да собом не носе ништа сувишно, само оно што је неопходно за изравнавање путева. Међутим, не показиваху ни лопате, ни будаке, ни ашове него штитове, оклопе, мачеве и другу ратну опрему. Упутили су посланике цару тражећи дозволу да пређу преко територије Ромеја. Молили су поред тога да им се успут обезбеде тргови на којима ће куповати храну за људе и сее што је потребно за коње. Иако је цар био неприпремљен за ове догађаје није пропустио да се побрине за оно што је сматрао корисним. Пред посланицима је одобравао побожне намере крсташа и изјављивао да ће прибавиши намирнице у изобиљу тако да их крсташи могу куповати, што ће им омогућити да се осећају као да не путују кроз туђу него своју земљу. Манојло је тражио само да му се заклетвом потврди да је њихов пролазак заиста богољубив и да ће границе Ромеја прећи мирно.¹⁹

УТВРАНВППН то како приличи, на све стране разасла царске наредбе да се изнесу намирнице на путеве којима ће проћи војници са запада. За речима је следило дело.²⁰

Цар је ипак све то гледао са неповерењем бојећи се да се у кожи оваца не појаве млади вуци или да се не преруше лавови у магарца, насупрот митској причи, или да лављу кожу не споје са лисичјом. Он прикупља војску, расправља јавно о свему, приказује силу непријатеља која ће доћи, објашњава колико ће бити оружја, пешадије. Поред тога, он опрема градске куле престонице, поставља заштитне бедеме, наоружава војску.

И тако уз божју помоћ и подршку заштитнице града Мајисе Девице, оспособи војску за одбрану колико год је било могућно, те једне задржа за одбрану дивног града и по зидинама их распореди, а другима нареди да прате војску Аламана на

¹⁹ Овај одељак сасвим јасно изражава неповерење Византинаца према намерама наоружаних дошљака. Писац саркастично примећује да опрема и наоружање крсташа нису потврђивали њихове изјаве о чисто побожним циљевима похода: они нису носили ништа друго до штитове, оклопе и оружје.

²⁰ Судећи на основу ових речи Хонијата, цар Манојло је испунио своје обавезе према крсташима у погледу њиховог снабдевања. Он је наредио да им се омогући куповина хране дуж пута. То је било изванредно важно за многобројну немачку војску. О томе су вођени преговори између цара и вођа похода. Додуше, Кинам их нешто друкчије приказује (ул. нап. 26 и 31 уз текст Кинама). Пошто су познати многи сукоби између крсташа и становника успутних области управо приликом куповине намирница и сточне хране, изгледа да царске наредбе нису свуда спроведене, или су биле недовољне да обезбеде све што је војска тражила.

малом растојању и да на путу спречавају оне Аламане који иду у грабеж и пљачку, али све то мирољубиво и не непријатељски.²¹

(р. 80.8—83.6)

1149.

ПРВИ ПОХОД ЦАРА МАНОЈЛА ПРОТИВ СРБА

Цар је намеравао да са војском лично крене на Сицилију у борбу против Нормана. Стога се налазио у Аулони (дан. Валона у Албанији).²²

Одуставши од намере да лично прелази на Сицилију као од подухвата који не би водио добру, цар крену из Аулоне са расположивим снагама, па дошавши у Пелагонију (Πελαγονίαν)²³ и уредивши ствари како му се чинило да ће бити корисно, реши да свој ратнички жар управи против Срба (Σέρβων).²⁴ Јер ови су,

²¹ Овде се поставља питање да ли су одреди византијске војске пратили крсташе на читавом путу од границе на Дунаву до Цариграда, како то произилази из овог одељка Хонијатовог текста, или је цар то наредио тек кад је дошло до првих изгреда, како то саопштава Кинам (Cinn. 71). *Chalandon* II, 274, предност даје Кинамовом излагању. *Odo de Diogilo* бележи да су Печенези и Кумани нападали крсташе у Бугарској и убијали их (*Matković*, *Putovanja*, Rad 42 (1878) 106). У читавом свом опису пута од Браничева до царске престонице, *Odo de Diogilo* настоји да истакне пљачкашко држање немачке војске, што је створило много тешкоћа француским војницима који су их следили (*Odo de Diogilo*, *De Ludovici Profectione*, col. 1213—1218). Расположиви извори ипак упућују на закључак да је цар настојао да контролише кретање крсташких војски. Пребројавање дошљака на Дунаву, ако је веровати Кинамовом тексту (Кинам, вест бр. 2), такође говори за то. Неповеће које је осећало и становништво, као и сам цар Манојло, према намерама вођа похода било је свакако довољан разлог да се војсци нареди да прати крсташе. Сасвим је разумљиво да су на путу кроз слабије настанене области (од Браничева до Ниша) могућности за пљачку биле мање него у богатијим равничарским пределима ближим Цариграду. Поред тога треба двојити спонтане нападе мештана појединих градова на крсташе који су се дали у пљачку од покрета византијске војске.

²² У питању је византијско-нормански рат који је започео 1147. године нападом војске Рожера II на Коф, Коринт и Тебу. Неповољности су настављена и следећих година (*E. Caspar*, *Roger II (1101—1154) und die Gründung der Normannisch-sicilischen Monarchie*, Innsbruck 1904 (Darmstadt 1968), 376 sq.; *Chalandon*, *La domination normande*, 135—153; *Latnma*, *Comneni e Staufer I*, 85—89).

²³ Ул. нап. 57 овог коментара.

²⁴ Са већ прикупљеном војском кренуо је Манојло из Пелагоније према Рашкој. На основу Кинамовог излагања познато је да су главне операције те године вођене у средишту српске државе, око Раса и Галича. Међутим, ни Кинам ни Хонијат не наводе којим је путем цар кренуо против непријатеља. Изгледа вероватније да је ишао преко Косова поља него преко Софије и Ниша. Ул. нап. 42 уз текст Кинама.

догод самодржац беше спокојан на власти, правили добронамерно лице и били врло слаткоречиви поред сасвим супротних осећања у дубини душе. А кад се на земљи и на мору десило оно што прича укратко изнесе²⁵, осмелише се више него што је требало искористивши прилику, дигосе оружје на Ромеје и рђаво поступише са њима суседним земљама које су биле под Ромејима.²⁶ Одвојивши тешко наоружани одред војске и припојивши га лако наоружаним четама, цар уђе у Србију (Σερβίαν).²⁷ Али сатрапу ове земље царев напад против њега не оста сакривен, иако се цар трудио и надао да ће га изненадити. Не знајући шта да ради и видећи да није равн противник ромејским снагама, напушта равницу²⁸ и подиже очи своје ка горама одакле очекиваше да ће му стићи помоћ.²⁹ А мноштво својих поданика, као стада стоке, која у шуми младице брсти, препусти нападачима да их растурјају и уништавају, остављајући свакоме да у бекству тражи спас и ногама искупи живот по угледу на њега самога.³⁰ И поглавар Срба (Σερβάρχης)³¹ тако смисли и учини а то исто препоручи својим поданицима, док цар, напротив, покоси чете варвара као што лав пун снаге

²⁵ Мисли се очигледно на сукоб Византије са норманским краљем Рожером II. То је био повољан тренутак за нови покушај осамостаљивања.

²⁶ καὶ κακῶς διέθεντο τὰς πρὸς Ῥωμαίους ὁμοῦς αὐτοῖς χώρας (Chon. 119. 17—18). Није сасвим јасно на које се области овде мисли. Пошто ни Кинам ништа не прецизира у том погледу, може се само нагађати о могућем садржају ових пишећих речи. Читава војна активност рашког жупана 1149. године није довољно позната.

²⁷ Кинамов опис Манојловог похода је знатно конкретнији, садржајнији од Хонијатовог на овом месту. Ул. Кинам, вест бр. 3.

²⁸ Заслужује пажњу Хонијатов податак да је рашки жупан био обавештен о покрету византијске војске, иако је Манојло настојао да изненади непријатеља. У науци није запажена ова појединост да је српски владар напустио равницу у часу византијског напада, дакле да је био у њој. Додуше, она је изречена на Хонијату својствен начин, уопштено. Није јасно која би то област била, па су могуће различите претпоставке.

²⁹ Псалам 121, 1.

³⁰ Података о бекству жупана Уроина пред византијском војском и његовом повлачењу у неприступачне пределе има код Теодора Продрома (Recueil des hist. de s croisades, Hist. grecs II, 761—763; уп. превод те песме у овом тому). И један говор Михаила Солунског по мишљењу већег броја научника односи се на царев продор у Србију 1149. године (*Regel*, *Fontes I*, 174—175; XIX—XX; *Chalandon* II, 386; *Јупечек*, *Историја I*, 142; *Moravcsik*, *A bizānci források*, 206).

³¹ На положају рашког великог жупана налазио се 1149. године Уроит II. Иако вазал византијског цара још од 1146. године, а можда и пре тога, он је у више махова покушавао да се осамостали. Не само овом приликом, 1149. године, него и касније настојао је да уз помоћ својих савезника искористи прилике на Балкану у борби против цара Манојла. Ул. А *Kaluž*, *Рашки велики жупан Уроит II*, ЗРВИ 12 (1970) 21—39.

разгони чопоре говеда и стада коза³², и многе поседе (συγκτήσεις¹) преда огњу, а не мали број живе зароби и потом се одатле поврати.³³ И о радосном догађају одмах написа писмо обавештавајући становнике града о овом изненадном (ἐξ ὑπογυίου) успеху, а гласник који је ово носио, беше велики доместик.³⁴

(р. 119.6—120.14)

1150—1151.

БОРБЕ ПРОТИВ СРБА И УГАРСКЕ

После победе над Србима (1149. г.)

Чим је наступило пролеће поново стиже [се. цар] у Пелагонију³⁵ и пошто је лично одустао од пута на Сицилију, снабде великим новцем предузимљивог човека, једног од угледних и племенитог рода, мислим Палеолога Михаила³⁶ и предаде му довољно јаку војску, повери бројно људство (χείρα συχνήν) и тамо га посла.

(р. 120.19—120.24)

Пошто је описао делатност Михаила Палеолога у Италији, Хонијат се враћа на прилике у Рашкој.

Пошто је сам цар поново сазнао да се владар Србије Урогу рђаво понаша (κακούργεῖν τὸν Σερβίας¹ δυναστεύοντα οὐρεσι; τὸν ρήγα

³² *Homeri*, Ilias 5, 136 sq.

³³ О резултатима борби 1149. године уп. нап. 47 уз текст Кинама.

³⁴ *Dölger*, Reg. 1377, ставља ово разглашавање победе над Србима у зиму 1149. године. Писмо је цар упутио преко великог доместика Јована Аксуха. Кинам не помиње учешће великог доместика у борбама против Срба 1149. године. О његовој делатности на другим странама има много података у делима Кинама и Хонијата. *Chon.* 103, објашњава положај великог доместика. Уп. *Chalandon* II, 323; 333—334; *Острогорски*, Историја, 347.

³⁵ Овде је у питању пролеће 1150. године. Манојло се чешће управо у Пелагонији припремао за походе против Срба или Угарске. Уп. Хонијат, вест бр. 6.

³⁶ Цар Манојло је севасту Михаилу Палеологу поверавао разне дужности. Тако је 1147. године дочекао крсташку војску Конрада III када се ова кретала према Цариграду (уп. нап. 34 уз текст Кинама). Врло сложен задатак имао је Михаил Палеолог у Италији. Овде је, међутим, у питању велика хронолошка збрка у Хонијатовом делу. Читава ова мисија Михаила Палеолога припада 1155, а не 1150. години, како су то закључили још *Kap-Herr*, *Die Politik*, 136; *Chalandon* II, XXVIII и 352—371; *Gr abier*, *Die Krone*, 290; уп. и *The Later Comneni*, Cambridge Med. Hist., IV, 228—230.

σερβίας¹ τὸν οὐρεσην; cod. B) и чини горе ствари него пре³⁷, да је чак са суседним Пеонцима ступио у заверу против Ромеја³⁸, он поново крену (δισσεύει) на њих безбрижно их сматрајући недораслим противницима. Ови међутим преко очекивања пружише отпор и смело ступише у отворену борбу, јер се с њима налазио и веома велики одред хунских савезника. Тада и Јован Кантакузин³⁹, ступивши у окршај са варварима и издржљиво задајући и примајући ударце, изгуби прсте на рукама, будући да су многи *Ερβι*(Σέρβων) на њега насрнули.⁴⁰ И сам се цар сукоби у двобоју са архијупаном Вакхином⁴¹ који има дивовско тело и руке које из рамена моћно дејствују. Он удари цара по лицу и разби му гвоздени визир за очи који виси са шлема, а овај му мачем одсече руку па га учини неспособним за борбу и одмах га зароби.⁴² И пошто Ромејима тако засветли сунце победе, јер су варвари растерани као облаци и рђаво започети рат привео се најсрећнијем крају⁴³, он одмах крену у поход против

³⁷ Хонијат овде именује царевог противника у Рашкој, то је владар Срба, Урог. Пошто се из Кинамовог излагања о истим догађајима само посредно могло закључити да је Урог (II) организовао борбу против Византије 1150. године, то овај Хонијатов одељак има велику вредност за утврђивање стања у Рашкој (уп. нап. 76 уз текст Кинама). Чињеница је да други савремени писци, византијски ретори XII века, помињу цареve походе против Срба, па узгред пружају и по који податак о приликама у Рашкој. Њихове вести, иако драгоцене, само су допуна казивању Кинама и Хонијата. За личност Урога II и његову делатност уп. *J. Калић*, *Рашки велики жупан Урог II*, ЗРВИ 12 (1970) 21—39.

³⁸ Српско-угарски савез у борби против Византије није ништа ново. Кинам га помиње описујући догађаје претходне, 1149. године (Кинам, вест бр. 3). Познато је да је тадашњи рашки жупан био врло близак сродник угарског двора. Краљ Геза II је био сестрић Урога II, а поред њега је био врло утицајан бан Белош, рођени брат Урога II. Подударност интереса — заједничка борба против Византије — уз поменуте сродничке везе, била је основа српско-угарске сарадње. Она се показала на делу заједничком борбом на Тари 1150. године.

³⁹ Уп. нап. 70 уз текст Кинама.

⁴⁰ Треба истаћи ову појединост да је Јован Кантакузин био рањен у жестоком окршају са Србима (уп. нап. 74 уз текст Кинама). То је утолико занимљивије што писац у претходној реченици сугерише читаоцу закључак да су се Срби упустили у отворену борбу са царском војском захваљујући великој помоћи угарских савезника. Највеће бszрбе водиле су, судећи по описима Кинама и Хонијата, управо чете којима су командовали Јован Кантакузин, Јован Дука и, наравно, сам цар. Уп. Кинам, вест бр. 4.

⁴¹ Уп. нап. 71 уз текст Кинама.

⁴² Исти податак о рањавању Вакхина и његовом заробљавању саопштава и Кинам, али знатно опширније. Уп. Кинам, вест бр. 4.

⁴³ Хонијатове речи, готово узгред забележене да су варвари растерани *καθ* τὸν ἐλασιστερὼν ἀρχὼν εἰς τέλος ἀλήτησεν ὁ πόλεμος δεξιότατον (*Chon.* 122. 11—12) откривају да Манојлов поход против Срба и њихових савезника Угара 1150. године није био тако једноставан подухват са сигурним исходом, како би се то могло закључити на основу ис-
КићениХ ПИШЧЕВИХ речи да Манојло δισσεύει κατ' αὐτῶν, ὡς μὴ ἀξιόμαχων ἀφροντιστῶν (*Chon.* 121. 20—21). Он је тек после великох напора 1150. године успео да потчини рашког жупана Урога II.

Угара док још ни прашину борбе са лица није био обрисао него је врелим знојем био обливен⁴⁴, оптужујући их због пружања помоћи Србима⁴⁵, а истовремено користећи се одсутношћу онога који би могао притећи у помоћ. Наиме, угарски краљ ратујући са суседним Русима не беше у земљи.⁴⁶ Прешавши реку Саву (Σάουρον) и упавши у Франкохорион — то је велика и многољудна област Угарске која се пружа између река Истра и Саве⁴⁷, где се налази и веома чврсто грађена тврђава која се зове Земун (Ζεύμιον)⁴⁸ — тамошња насеља страховито опустоши. Тада се и неки Пеонац, веома великог раста и пружајући пример мушке срчаности, одвоји и на самог цара бесно насрну. Овај га дочека, заоде му мач међу очи и лиши га живота. Заробивши многе и скупивши велики плен, врати се у царски град.⁴⁹ Продужујући тријумф што се могло дуже и колико се могло сјајније, у свечаном опходу прође улицама града. А сјај

Овде се може поставити и питање шта је Хонијат мислио тврдећи да је рат 1150. године „неповољно почео“. Да ли ту треба помишљати на успешне акције Срба или на удруживање српских и угарских снага пред одлучујућу оитку? Манојло је, судећи по Кинамовом опису догађаја, живо настојао да спречи спајатбе угарског помоћног одреда са српском војском. У томе није успео (Кинам, вест бр. 4). Иако се тачан одговор на ово питање не може дати, изгледа вероватно да је писац имао у виду и неке друге податке које, изражавајући се уопштено, не наводи. Јер, чињеница је да Хонијат у овом одељку има и вести КОЈИХ нема код Кинама (на пример, податак о Урошу као владару Срба). Хонијат овде прелази на описивање првог Манојловог похода против Угарске 1151. године. Он то надовезује на излагање оорби у Јрашкој 1150. године. За Хонијата је то очигледно био наставак борби против Срба, кажњавање њихових савезника. Чињеница је, меоутим, да те догађаје треба хронолошки раздвојити. Према томе и Хонијатово тврђење да цар „прашину борбе са лица није обрисао“ крећући у нови поход треба схватити као књижевну фигуру, не и као хронолошки вредан податак. Кинамов текст је ту много садржајнији (Кинам, вест бр. 5).

⁴⁵ ἐπικλῆμα φέρων τὴν τῶν Σέρβων ἐπικουρίαν (Chon. 122. 15). МисЛИ С6 На војну помоћ коју су употребили Србима 1150. године.

⁴⁶ Овде се Хонијат и Кинам слажу у хронолошком погледу. Угарски краљ Језа II био је ујесен 1151. године са војском на реци Сани, куда је кренуо у помоћ свом сроднику кнезу Изјаславу Мстиславичу. Ул. нап. /8 уз текст Кинама. За угарско-руске односе у то време уп. нап. 89 коментара уз текст Кинама.

⁴⁷ Ул. нап. 14 овог коментара.

⁴⁸ У рукопису А Хонијатова дела не налазе се речи које у Бонском издању следе помен тврђаве Земун ὁπὲρ νῦν λέγεται ὕρμιον (Chon. 122. 22—23). Ту се Земун нетачно изједначава са Сирмијумом. Издавач је тр непотребно унео у Хонијатов текст.

⁴⁹ Хонијат је овде много сажетији од Кинама у приказивању догађаја. Он помиње продор византијске војске у Срем, док Кинам бележи и друге акције: продор претендента Бориса у област Тамиша, покушај бана Белоша да изнуди повлачење непријатељске војске, итд. (Кинам, вест бр. 5). Слаже се са Кинамом у тврђењу да је цар Манојло задобио велики плен и одвео много заробљеника (уп. нап. 88 уз текст Кинама). По речима Михаила Солунског Панонија је после овог похода византијске војске остала пушта и Оезљудна, пошто је Манојло одвео собом хиљаде заробљеника (Regel, Fontes I, 158. 1—5).

те свечаности повећаваху угарски младићи и српски заробљеници (τῶν Σέρβων οἱ δорυάλωτοι) пошто су били обучени у раскошну одела која, блиставија но што приличи положају заробљеника, од самог цара беху подарена, да би и с те стране победа била славнија и да би се и сами грађани као и странци задивили пред толиким бројем у рату заробљених људи угледног рода и достојних посматрања.⁵⁰ Ову сјајну и раскошну свечаност чинило је задивљујућом и то што заробљеници не наступаху сакупљени него по групама размакнутим једна од друге да би се очи гледалаца тако заварале и да би испало да их је доиста толико колико их се привиђа.

(р. 121.18—123.19)

1153—1255.

ПРИЛИКЕ У РАШКОЈ И БОРБЕ НА АУНАВУ

Пошто је описао ток византијско-норманског рата и неуспех Манојлове политике према Италији, Хонијат наставља излагање.

Али он [се. цар Манојло] поново објави рат Пеонцима⁵¹, које називају Угрима и Хунима, и нареди хоплитима насељеним на западу да дотерају у логор кола којима ће набављати храну и сами себи, а истовремено ће и осталој војсци, која у тим превозним средствима оскудева, бити од помоћи. Када се војни одреди прикупише на једном месту, тада у град Сардику, која се сад зове Триадица, стиже и сам цар.⁵² Тамо се

⁵⁰ Опис царевог тријумфа у престоници садржи и један загонетан податак. У поворци заробљеника кретали су се заједнички, ако је веровати Хонијату, угарски младићи и српски заробљеници. Судећи по току пишевог излагања то су резултати Манојловог похода 1151. године, пошто је *те године* цар продро у Срем и тамо пљачкао. Проблем је у томе што нема вести да је Манојло 1151. године ратовао против Срба, па према томе није јасно којом приликом је он могао заробити неке српске ратнике. Михаил Солунски, пишући о царевим успесима у борби против Угара, које он назива Гепидима, помиње миријаде заробљеника, али само угарских (уп. нап. 49 овог текста). Кинам такође не зна за српске заробљенике те године; не наводи ни било какве сукобе са Србима. Chalandon II, 407, користи овај Хонијатов одељак о тријумфу у Цариграду, али му није сметао истовремени прмен угарских и српских заробљеника. Изгледа највероватније да је Хонијат стапајући два Манојлова похода против непријатеља (један против Срба 1150. године и други против Угара 1151. године) у јединствено излагање приказао у једном тријумфу резултате двогодишњих борби.

⁵¹ За хронологију ових догађаја уп. нап. 102 уз текст Кинама. Kap-Herr, Die Politik, 137, ставља овај поход цара Манојла у 1154. годину.

⁵² Код Кинама се такође налази вест да се цар упутио са војском према Дунаву, али је убрзо склопљен мир. Кинам не каже да је цар и дошао на угарску границу. Ул. Кинам, вест бр. 7.

не задржа дуго времена, будући да је од Пеонаца стигло посланство са предлозима за мир (λόγοι συμβατικοί)⁵³ па стога он крену другим правцем и пође против сатрапа Срба (των Σέρβων σατράπην).⁵⁴ И пошто је овога [se. сатрапа] успут и без муке уплашио (φοβερίσας е cod. В) и убедио да признаје само цара и њега да поштује а уговор са Хунима да раскине⁵⁵, главнину војске пусти кућама, док он сам крену у Солун (ἀφ' Θεσσαλονίκην ἐρχεται е cod. В) и задржавши се тамо онолико времена колико је сматрао за потребно, стиже у царски град.

Тек што је сунце прешло пролетњи обрт (ἐαρινὰς τροπὰς cod. А; χειμερινὰς τροπὰς¹ ed.)⁵⁶ поново крену у Пелагонију, процењујући да је она, пружајући се у коњима лако проходну равницу, подесна да прими војску, а истовремено прикладна за вршење извиђања и прикупљања извештаја о делатности оних народа с којима је водио борбу и имао размирице.⁵⁷ Јер, задржаваше га и узнемираваше још коначно несређено стање на Сицилији.⁵⁸ А и носилац власти код Хуна смераше, како се из

⁵³ Хонијат овде не каже да је мир и склопљен, иако се то може закључити из даљег тока пищевог излагања: цар је одустао од борбе против Угара и кренуо против Срба. Кинам је, међутим, ту сасвим јасан (уп. нап. 103 уз текст Кинама).

⁵⁴ Код Кинама нема вести о овом Манојловом походу против рашког жупана. Хонијат га помиње пошто је изложио ток угарско-византијског сукоба 1151. године (Хонијат, вест бр. 5), а пре хапшења Андроника Комнина. Треба га ставити у 1153. годину, како је то закључио и *Ковачевић*, Неколика питања, 65—66. О вредности овог Хонијатовог одељка расправља *Ј. Калић*, Рашки велики жупан Урош II, ЗРВИ 12 (1970) 32, нап. 45.

⁵⁵ Изгледа да до борби између византијске војске и рашког жупана није ни дошло. Остаје нејасно шта треба подразумевати под Хонијатовим речима да је цар οδοῦ πέρεσθον уплашио свог противника и натерао га да се одрекне савеза са Угрима (Chon. 132. 17). Могућно је да је Манојло идући из Сердије (Софије) према Србији стигао до Ниша, где се, можда и сусрео са рашким жупаном. Исти садржај препричава и *Th. Skutariotes*, Σύνοψις χρονικῆ 242. У сваком случају ова кратка Хонијатова вест о Србима сведочи о новрм покушају рашког жупана Уроша II да се 1153. године ослободи византијске власти. Покушај није успео.

⁵⁶ Овде је у питању 1154. година. Ул. нап. 111 уз текст Кинама, где је извршена анализа хронолошких података Кинама и Хонијата о догађајима о којима је и овде реч.

⁵⁷ Писац овде изричито каже да је Пелагонија пространија равница, стратегијски необично важна за Царство. Није, дакле, у питању само Битољ. Ул. нап. 110 уз текст Кинама. Да је то тако показује и податак Виљема Тирског, који се као посланик јерусалимског краља Амалрика 1168. године обрео у Пелагонији, у граду Битољу (»in provincia Pelagonia, in civitate quae vulgo dicitur Butella«: *Guillelmus Tyrensis*, Historia, col. 783). Ту је сачекао цара Манојла који се враћао са похода против Срба. За име Битољ уп. и *П. Скок*, Из топонимике Јужне Србије, ГСНД 12 (1933) 214—215.

⁵⁸ Фебруара 1154. године умро је нормански краљ Рожер II, велики пртивник цара Манојла и Византије. Наследио га је син Виљем I. Манојлови планови према Италији укрштали су се са рнима Фридриха Барбаросе. Ул. *Chalandon* II, 346 sq.; *Kap-Herr*, Die Politik, 148—151; *Lamma*, Comneni e Staufei I, 144 sq.

дела показује, да исуче мач. Наиме, када је Андроник Комнин, који ће доцније постати владар Ромеја, био лишен власти дукса Браничева (Βρανι,τζόβης) и Београда (Βελεγράδων)⁵⁹ стога што се кришом против Ромеја, како се сазнало, повезао са Пеонцима и договарао са њиховим владаром да Манојла збаци с власти и да је он сам преузме⁶⁰, када је одмах потом био [se. Андроник] позван у Пелагонију, и када се доказа колики је он кривац према брату од стрица и цару, и када би одатле окован пребачен у престоницу и затворен у једну од тамница великог двора⁶¹, онда непосредно после тога владар Хуна поведе рат

⁵⁹ Ул. нап. 105 уз текст Кинама. *Ephraemius* 177, помиње тему Браничево пишући о исхит догађајима. *Златарски*, Историји II, 390—391, мисли да је цар Манојло поставио Андроника Комнина за дукса Бугарске са седиштем у Нишу и то крајем 1152. или почетком 1153. године. Хонијатов податак у коме се помиње да је Андроник Комнин био дукс Београда и Браничева Златарски (I. с.) објашњава тврђом да је писац забележио само оне градове које је Андроник обећао угарском краљу у случају повољног исхода уговореног плана за борбу против цара Манојла. Златарски је био у праву кад је закључио да се и Београд налазио у области којом је управљао Андроник Комнин. Међутим, његово тумачење поменутог Хонијатовог податка није прихватљиво већ због чињенице да Хонијат говорећи о делатности Андроника Комнина нигде не наводи да је он угарском краљу нудио област којом је управљао. Он само каже да се он договарао са пеонским краљем о борби против Манојла. Управо је Кинам тај који каже да је Андроник обећавао краљу област која му је била поверена на управу и додаје да је то била област Ниша и Браничева (Кинам, вест бр. 7). Стиче се утисак да је Златарски тумачио излагање Кинама и Хонијата према унапред створеном схватању да је Андроник Комнин био дукс Бугарске. *N. Banescu*, Les duchés byzantins, 43—44, закључује да је Манојло организовао посебну област у којој су се налазили градови Београд, Браничево и Ниш и да ју је 1152—1153. године поверио на управу свом сроднику Андронику Комнину. *Лшаврин*, Болгарији и Византини 276—277, критикује схватање Златарског и истиче да у то време вероватно и није протрјала тема Бугарска. Андронику Комнину, дуксу Браничева, упутио је једно писмо Георгије Торник, митрополит Ефеса (NE 13 (1916) 8—9. То је рукопис у науци познат као cod. Vondob. phil. gr. 321). Георгије Торник је умро између 1157. и 1166. године, имао је брата логотета Димитрија. Треба га разликовати од истоимене личности која се јавља у изворима крајем XII века, како је то доказује *J. Darrouzes*, Les documents byzantins du XII siècle sur la primaute romaine, REB 23 (1965) 82; *усту*, Notes sur Euthyme Tornikes, Euthyme Malakes et Georges Tornikes, REB 23 (1965) 148 sq.; *R. Browning*, The Speeches and Letters of Georgios Tornikes, Metropolitan of Ephesos (XIIth Century), Actes du XIIe Congrès international d'Etudes byzantines II, Beograd 1964, 421—427.

⁶⁰ За преговоре између Андроника Комнина и угарског краља уп. нап. 107 уз текст Кинама.

⁶¹ За време свог боравка у Пелагонији, свакако пре своје осуде, Андроник је имао љубавну авантуру са Евдокијом Комнином, како то описује Хонијат (Chon. 137). Евдокија је била кћи Андроника, брата цара Манојла (Chon. 135—136). Догађај у Пелагонији изазвао је нови талас огорчења међу члановима породице Комнина, који су настојали да га ухвате. *Василивска* KUÜ, Согаз 67—70, ставља поменути епизоду у 1153. годину. Ул. и *Ш. Дил*, Андроник Комнин, Византиске слике II, Београд 1929, 118—120, који каже да је Андроник провео у затвору 9 година, од 1155

против Ромеја⁶² и приступи опсади Браничева и опљачка читаву област, пустошећи и одводећи како је хтео (ως ἤθελε е cod. A; ως ἤρηντο ed.). Цар пак посла против њега војсковођу хартуларија Василија Цинцилука.⁶³ Преузевши сакупљене снаге и постројивши их у фаланге и редове, овај процени да је војска способна да победи те ступи у борбу са Хунима. У кратком окршају он савлада непријатељску војску, али се она, гоњена у нереду од Ромеја, поврати и претрпљени пораз узврати још снажнијом победом.⁶⁴ Дочувши то, цар крену тамо не би ли како Пеонци, уплашивши се његовог доласка, напустили тамошње крајеве.⁶⁵ Они то стварно учинише и са царем склопише мир како је приликама одговарало. А он сам се, средивши ствари око Браничева и Београда, врати у царски град.⁶⁶

(р. 132.6—134.10)

1162—1165

ПОЧЕТАК УГАРСКО-ВИЗАНТИШКОГ РАТА

У Угарској је умро краљ Геза II. Имао је два брата, Стефана (IV) и Ладислава (II), и синове Стефана (III) и Бела. Стефан (IV) је побегао у Византију, где се и оженио Маријом, ћерком севастократора Исака. Убрзо је цару пребегао и Ладислав. После смрти Гезе II власт је у Угарској наследио по очевој жељи његов син Стефан III.

Оцењујући ово као веома повољан исход једног неповољно започетог развоја и закључивши да ће, ако би његовом зету по

до 1164. године. Неће бити тачна његова хронологија хапшења Андрониковог. За преглед извора о томе уп. *Калић-Мијушковић*, Београд, 48—49.⁶² Овде Хонијат угарски напад доводи у непосредну везу са Андрониковим хапшењем тврдећи да εἰς τὴν πόλιν οὐκ ἐξέφερε πόλεμον (Chon. 133. 18—19). За хронологију ових догађаја уп. нап. 111 уз текст Кинама.⁶³ Опширнији подаци о делатности хартуларија Василија овом приликом налазе се у Кинамовом опису истих збивања (Кинам, вест бр. 8). Хонијатово излагање се овде у основи слаже са Кинамовим: хартуларије Василије Цинцилук је гонио непријатеља, у почетку га је поразио да би на крају окршаја сам претрпео велики пораз. Уп. Кинам, вест бр. 8. Међутим, запажају се и извесне разлике у броју података који се саопштава. Кинам је знатно опширнији од Хонијата, али овај друга има и вести којих код Кинама нема. Тако на пример, Хонијат зна да се Манојлов војсковођа у борби против Угара 1154. године звао Василије Цинцилук.⁶⁴

Војска коју је предводио цар Манојло изгледа да није ни учествовала у борбама које су вођене. Византија је 1154. године била у дефанзиви. Њена војска није прелазила на угарску територију, она је бранила постојеће границе на Дунаву, односно градове Браничево и Београд.

За резултате угарско-византијског ратовања 1150—1155. године уп. нап. 129 уз текст Кинама.

нећаци Стефану, који је с разлогом полагао право на власт, припала сатрапија у земљи Хуна⁶⁷, то у првом реду њему са моме донети славу и да ће после тога отуда вероватно и ромејском царству допасти нека корист (δοσμού), а задобијање Земунa и Франкохориона (τοῦ Ζευγμίνου καὶ τοῦ Φραγκοχωρίου κατὰ σῆμα) да ће бити сасвим поуздано, те стога он свесрдно прегну да своју замисао оствари.⁶⁸

Цар је упутио у Угарску посланике који су захтевали да се власт преда Стефану (IV), а сам је стигао у Сардику. Угри су били против царевог штићеника бојећи се његових веза у Цариграду и утицаја византијског цара на њега. Због тога су одбили изнете захтеве и отпослали царева изасланика несвршена посла.

Сматрајући стога да треба Стефана подржати већом снагом цар лично крену из Сардике и стиже у Подунавље (τὰ παρίστρια) мислим у област око Браничева (Βρανῶσαν) и Београда (Βελέγραδα ed. Βελέγραδα cod. A)⁶⁹ и нећака Алексија Кондостефана са војском прикључи Стефану.⁷⁰ Пошто они заузеле Храм (Ἱερόν)⁷¹, чинили су све што је било у моћи да би се задобила власт поклонима придобијајући пеонске великаше и ласкањима их поткупљујући и огромним обећањима подстичући.⁷² Не по-

⁶⁷ У питању је поменути Стефан (IV), брат Гезе II, ожењен Маријом, ћерком севастократора Исака, брата цара Манојла. Употребљавајући стари израз „сатрапија“ Хонијат мисли на краљевску власт у Угарској.⁶⁸ Овде се сасвим јасно изражавају Манојлови циљеви према Угарској, донекле и планирана средства. Преко свога штићеника Стефана цар је желео да утиче на прилике у Угарској, али је очекивао и територијално проширење. Помишљао је на Срем и Земун. Уп. нап. 142 уз текст Кинама.⁶⁹

Овај Хонијатов податак разјашњава шта се подразумевало под изразом τὰ παρίστρια. То су градови Браничево и Београд, односно области у којима се они налазе. Када Кинам говори о Стефану IV и његовој несигурној власти у Угарској каже да се тај повукао 1163. године ἐπὶ τὴν τὴν ἐγγύτητα τῶν Ἱστροῦ λόφων (Cinn. 212. 7), треба ОЧИГЛЕДНО ПОМИШЉАТИ НА БЕОГРАД ИЛИ БРАНИЧЕВО. Осврт на значење израза „подунавски градови“ дао је *Аутаврин*, Брлгарил и Византии 274—277.

О делатности Алексија Кондостефана у корист Стефана IV уп. Кинам, вест бр. 11 и нап. 146. Био је близак сродник цара Манојла.

⁷¹ Угарско утврђење Храм налазило се на левој обали Дунава код дан. Банатске Паланке, у близини ушћа Караша. У време Јована II Комнина ту се одиграла велика битка између византијске војске и угарских одреда.⁷² Уп. нап. 12 уз текст Кинама.

Да су се Кондостефан и Стефан (IV) служили обилато и новцем у прикупљању присталица зна и Кинам, вест бр. 11. Хонијат то, међутим, помиње пре него што је његов брат Ладислав II преузео власт у Угарској. Судећи по Хонијатовом опису догађаја Манојло је кренуо из Сардике у Подунавље такође пре избора Ладислава II за угарског владара. Јер, резултат свих тих напора, и царевих лично, а и његовог изасланика Алексија Кондостефана, било је проглашавање Ладислава II за краља. Зна се да је до тога дошло у лето 1162. године.

Код Кинама су догађаји хронолошки друкчије представљени. Ту се изричито наводи да је Манојло кренуо у помоћ Стефану (IV) после смрти

стигоше ништа сем то да су Хуни узели за владара Влади-слава, Стефановог брата.⁷³

Ладислав је такође кратко време владао, Угри су се поново одлучили за Гезиног сина Стефана (II). То је било уперено против Гезиног брата Стефана (IV) кога је цар и даље подржавао, па је због тога дошло до „многих ратова”.⁷⁴ Цар је најзад узео Гезиног сина Белу за зета кога је намеравао да ожени својом ћерком Маријом и учини својим наследником. Угри су се и даље супротстављали свим плановима Стефана (IV), па су одлучили да га убију.

Сложивши се да је испијање отрова подесно средство за гашење живота, тражили су некога који би Стефану у руке предао смртоносни пехар. Пошто нађоше неког Стефановог слугу по имену Тома⁷⁵, уговорише цену. Овај беше у толикој мери

краља Ладислава II. Познато је да је он умро јануара 1163. године. Кинам затим описује како је Стефан задобио власт после братовљеве смрти, како су многи били незадовољни његовом владом, па је овај био принуђен да тражи цареву помоћ, коју је убрзо и добио у личности Алексија Кондостефана. Додуше, Кинам помиње да је Кондостефан у два маха помагао Стефана IV, али оба пута после Ладислављеве смрти. Због тога се поставља питање да ли је Манојло у два наврата слао помоћ Стефану IV, и 1162. и 1163. године, или оба писца говоре о истом догађају уз уобичајену хронолошку непрецизност која прати њихове текстове. *Chaiandon* II, 472—475, поверење указује подједнако и Кинаму и Хонијату, па је описао догађаје сабирајући извештаје ових писаца. Треба напоменути да је Кинам овде, као и на више других места, опширнији од Хонијата. *Homan*, Geschichte I, 393—394, мисли да је Манојло 1162. године интервенисао у корист Стефана IV и да је у византијској војсци тада бир бан Белаш, присталица браће краља Гезе II; *Šišić*, Poviest II, 83—84; *Klaić*, Povjest I, 164—165, такође удружује вести Кинама и Хонијата. Он сматра да је Манојло 1162. године упутио Алексија Кондостефана у помоћ Стефану и да је гада заузет Храм. Из тог града су онда покушавали да придобију угарско племство за Стефанове планове (Хонијатов податак). Клаић затим прихвата и Кинамову верзију догађаја тврдећи да је 1163. године Стефан био принуђен да бежи из земље и тражи помоћ својих византијских савезника. *K. Krumbacher*, Michael Glykas, 418—419, мисли да је Хонијатово излагање ближе истини од Кинамовог упозоравајући да Кинам само помиње да су Угри, бојећи се цара, власт предали Ладиславу II, (Cingr 203) док Хонијат објашњава како је до тога дошло.

⁷³ Мисли се на Ладислава II (1162—1163).

⁷⁴ На основу овог податка стиче се утисак да је Хонијат сажимао догађаје, прелазимо преко оних које је сматрао мање важним. Сличних примера има више у његовом тексту.

Стефан IV је отрован у Земуну априла 1165. године. Он је ту боравио са својим присталицама надајући се да ће се поново наметнути угарском племству за владара. Да је то био април месец забележено је у Бечкој илустрованој хроници (*Szentpeteri*, Scriptores I, 461). Година произлази из Кинамовог излагања. Ул. *Goor*, Из историје Угрии, 339; *Šišić-Sidak*, Pregled povijesti 172; *Klaić*, Povjest I, 167, ставља Стефаново убиство у 1166. годину.

У једној повељи Стефана IV из 1163. године помиње се и Thomas magister capellae (*Smičiklas*, Codex diplomaticus II, 98). Није сасвим сигурно да ли у овом Стефановом сараднику треба препознати и његовог убицу. Ул. *Gyoni*, Szorványemlekek, 57—58.

способан и спреман да човека лиши живота и тело растави од душе, да је, пруживши руку за прљавом зарадом, сам пронашао други начин којим ће брже Стефана да смести у Хад. И доиста, када је једном Стефан озледио жилу, њему је у завој укапан отров који је, разливши се по целом телу и допревши до осетљивијих органа, угасио човеку живот. Овим догађајем јасно је потврђено да су намере људи варљиве и ништавне⁷⁶ и како се неки насумце и узалуд труде за недостижним и муче се у сопственим настојањима, јер им божанска рука одозго не помаже и прегнућа не подупиру и њихове одлуке и кораке не усмерава. И тако он умре, његов леш би нагрђен и остављен без сахране, а Земун се договорно предаде Хунима.⁷⁷

Чим је цар то сазнао, објављује рат Хунима.⁷⁸

(р. 165.24—168.16)

1165.

ЦАР МАНОЈЛО ОСВАЈА ЗЕМУН

Цар Манојло је настојао да се Андроник Комнин врати у земљу. Најзад је у томе и успео.

У то време, као што рекох, Пеонци су погазивши уговор нападали на подунавско подручје Ромеја (την παρίστριον Ῥωμαίων ... ἐπικράτειαν).⁷⁹ Сукобивши се са војсковођама Михаилом Гавром⁸⁰ и Михаилом Враном⁸¹ до ногу их потукоше и огроман плен одвукоше.

⁷⁶ Овде се слободно парафразира старозаветна Књига мудрости 9, 14.

⁷⁷ Кинамов текст о угарској опсади Земуна и смрти Стефана IV је садржајно знатно богатији. У њему се налазе појединости којих код Хонијата нема. Па ипак, оба се писца слажу у оном најважнијем: војска угарског краља успела је да освоји Земун тек после смрти Стефана IV и то преговорима, не борбом. Очигледно је да су присталице Стефана IV у безизлазној ситуацији ступиле у преговоре са краљем. Изгледа неспорно и то да су се догађаји око Земуна после Стефанове смрти одвијали веома брзо (уп. Кинам, вест бр. 13).

⁷⁸ Манојло је одмах реаговао на вест о нападу угарског краља на Земун и предаји града. Он је исте, 1165. године, са великом војском кренуо да поврати изгубљено (Кинам, вест бр. 13).

Хонијат је овде врло непрецизан; није довољно јасно које су то византијске области нападали Угри. Он под та παρίστρια подразумева области Београда и Браничева (Хонијат, вест бр. 7, нап. 69). Међутим, на основу других извора, у првом реду Кинама, није познато да су Угри нападали те крајеве. Борба се 1165—1166. године водила око Срема и Земуна (Кинам, вест бр. 12 и 13).

⁸⁰ Михаило Гавра је био упућен у Срем 1164. године са задатком да га брани од евентуалних угарских напада. Ул. Кинам, вест бр. 12 и нап. 185.

⁸¹ Михаило Врана је познати византијски војсковођа коме је цар поверавао разне дужности. Ул. нап. 30 уз текст Кинама.

Михаило Гавра је био ожењен Евдокијом Комнином. Њени рођаци су настојали да га препоруче цару, па су хвалили његово јуначко држање у борби са Угрима, при чему је поменут и окришај са Дионисијем. Као сведок је позван Михаило Врана кога је цар заглео сопственом главом и наредио му да говори истину. Овај је, изјавивши да не може да прикрива право стање ствари, рекао да Михаило Гавра никад није издржао напад противника него се при првом сукобу са непријатељима уплашио и побегао.⁸²

Међутим, цар живо настојећи да Ромејима поврати сами Земун (Ζεύμινον) и да се освети Хунима за оно што су на Стефану у бесу починили, пребаци се у те крајеве.⁸³ Распоредивши се на обали реке Истра као за борбу, варвари спречаваху прелазак војске одапињући свакојаке стреле и унапред запоседајући места за прелазе (τάς- ἐμβολάς), али ништа не постигоше. Јер, ромејски стрелци и одред оклопника потиснуше их и одбацише са приобалних положаја. Стигавши са целом војском у близину Земуна, цар тамо негде постави шатор.⁸⁴ То место је с јужне стране неприступачно због земљаног брежуљка који се ту протеже и речним током је заштићено. Он се надао да ће твр-

⁸² Овде је у питању хронолошка збрка у Хонијатовом делу. Наиме, ппсац прво помиње сукоб Михаила Гавре и Михаила Вране са Угрима, а на основу Кинамовог излагања зна се да је до тога дошло 1166. године (Кинам, вест бр. 15 и нап. 248), да би онда прешао на опис византијске опсаде Земуна коју треба ставити у 1165. годину (Кинам, вест бр. 13, нап. 210). Према томе и читава ова епизода о личном сукобу двојице војсковођа, који је нарочито заоштрена после пораза у борби са угарским жупаном Дионисијем, припада у ствари 1166. години. То је уочио и Грот, Из историји Угрии, 340, нап. 2. Па и сама анализа овог одељка показује да се податак о сукобу Михаила Гавре и Михаила Вране са Джијисијем — што може уклопити у излагање о опсади Земуна 1165. године. Јер, поштр је описао догађаје у вези са неславним држањем Михаила Гавре на бојном пољу, Хонијат прелази на другу тему — опсаду Земуна. Главни противник у борбама око тог града није био Дионисије него Григорије, жупан. Нигде се у окршајима под Земуном не помињу ни Гавра ни Врана. У овом случају поузданија је Кинамова верзија догађаја.

⁸³ Реч је о Стефану IV кога су Угри отровали у Земуно. Оба писца сложено тврде да су присталице угарског краља, пошто је Земун био освојен после Стефанове смрти, оставили његово тело несахрањено, да му ни су указали дужно поштовање. Очигледно је, међутим, да то није био разлог због кога је цар кренуо према Дунаву.

⁸⁴ За хронологију овог Манојловог похода уп. нап. 210 уз текст Кинама. Ул. Б. Ферјанчић, Сирмијум у доба Византије, Сремска Митровица, 55.

⁸⁴ У суштини исте вести даје и Кинам. Цар је са војском похитао на Дунав. Када је стигао на обалу те реке приметио је да се на супротној обали налазе распоређени угарски одреди који су спречавали прелаз византијској војсци (Кинам, вест бр. 13). Познато је да је царска војска више пута прелазила на угарску територију управо код Храма. То је било уобичајено место прелаза Дунава, па је зато и посебно брањено овом приликом. Иако Хонијат не именује Храм, изгледа да је то било једно од „запоседнутих места“ на Дунаву. Хитајући под зидине Земуна цар је свакако прешао Саву код Београда, не Дунав.

ђаву на први јуриш заузети, пошто ће се браниоци, чим га угледају, уплашити и капије отворити и њега унутра примити. Они свуда затворише прилазе и зидине утврдише свакојаким бацачким справама (ἀφетηρίοις ὀργάνοις cod. A; ζυλογάστοις πρεχοῦλον cod. B), па су чак показујући се одозго језике своје као змије брусиле⁸⁵ не гађајући само смртоносним стрелама из руку него и са оgrade зуби⁸⁶ одапињући бестидне речи намазане отровом змијским испод усана.⁸⁷ Али ни Ромеји им после тога нису прилазили празних руку него су, одричући се погрдних речи као нечасног и женског оружја, наносили тешке ударце гвож-Вем. Дајући својим потчињеним пример за подражавање, цар први подбоде коња према капији града и забоду копље у њу. Затим је, напунивши јарак влажном земљом (ἀφυσυέτοῦ) због недостатка камења⁸⁸, и распоредивши машине бацаче камена (ових је било четири) наредио да се нападне зидине. Све машине беху дакле пуштене у дејство и избацивани каменови тежине једног талента⁸⁹ ослабљиваху спојеве зидова. Нарочито једна бацачка справа⁹⁰, чији је градитељ био Андроник⁹¹ — он је сам поставио праћку (τὴν σφενδόνην), чекрк (τὸν ὀτρόφαλον) и затезно уже (τὸν λύγρον) — силно потресаше бедем тако да је зид између два торња, који је гађан тешким камењем, већ пустио и почео да се криви, пошто је и иначе био уздрман поткопавањем.⁹² Тада су једне ноћи неки пеонски великаши ушавши у једну од висећих и изван бедема истурених направа (у говорном и народном језику називају се ἀρκλας = argulae) извукли мачеве и машући голим оштрицама Ромејима страховито

⁸⁵ Према Псалам 140, 4.

⁸⁶ Израз „ограда зуби“ из *Homeri Ilias* 4, 350.

⁸⁷ На основу овог описа *Moravcsik*, A bizānci források, 198, мисли да су УгрН употребљавали отровне стреле у борби против византијске војске. *E. Darko* у приказу овог дела *Moravcsika*, BZ 35 (1935) 383, упозорава да овде није реч о отровним него обичним стрелама, али отровним говорима, тј. погрдним речима које су нападути упућивали противнику. Објашњење тога податка дао је и 7. *Pauler*, A magyar nemzet története I, 398.

⁸⁸ У свом опису Земуна Кинам такође помиње овај јарак који је представљао препреку нападачима 1165. године (Кинам, вест бр. 13).

⁸⁹ То је тежина од око 37 кг.

⁹⁰ μία [sc. πετροβολάς μηχανή] ed; μία δε πρέκουλα cod. B. Треба напоменути да је ово други помен речи πρέκουλα. Налази се у cod. B и тада, изгледа, у значењу неке дрвене направе која је служила за одбрану бедема града (Chon. 174). На овом месту реч πρέκουλα се употребљава за ознаку справе за бацање камења коју нападачи употребљавају под Земуном.

⁹¹ Реч је о Андронику Комнину царевом брату од стрица, будућем Андронику I, који се вратио из изгнанства и помирио са Манојлом. Његово присуство у борбама код Земуна забележио је и Кинам (Кинам, вест бр. 13, нап. 230).

⁹² Кинам такође зна да се византијска војска служила поткопавањем земунских бедема у циљу њиховог рушења (Кинам, вест бр. 13).

претили, и, налазећи се још увек у немогућности да мачеве у крв умоче, њима витлали по ваздуху и пунили га узвицима урлајући колико их је грло носило. Али убрзо их стиже казна. Наиме, нанишанивши справу која их је држала Андроник ју је успешно погодио тако да се она изван зидина истурена дрвена направа одмах распала и они су се стрмоглавили у ждрело смрти падајући наглавце и личећи на беднике који су скочили и Ахеронтом несрећно запливали.⁹³ Ускоро потом сруши се и сам зид и Ромеји се лествицама успеше и уђоше у град.⁹⁴ Многи од њих погођени нађоше смрт, а приличан број се спасе покориши се победницима. Било их је који побегоше и тако спасоше главу.

Један од становника тога града, али не пучанин ни обичан грађанин него чувен по богатству и знатна рода, поносио се женом отменог изгледа и веома лепе спољашњости. Гледајући како је неки Ромеј разуздано злоставља и пошто није могао да се одупре надмоћноме нити да силом силу сузбије и да обузда ту грешну страст, донесе одлуку која није била ниска ни дрска ни неправична јер је одговарала том тренутку судбине: зари у срце своје најдраже мали мач који је носио собом. И тако се у онога за женом побеснелог недоличног заљубљеника угаси безумна жеља, јер нестале оно што је распирује, пошто радост живота напусти истински вољену јадницу. Авај, страшне ли коби људске, злобног ли и подмуклог Телхина који такве трагедије у пуном гледалишту ствара! О две супарничке љубави које истој награди теже, једне бестидне, друге чедне, једне која је спремна да на грешној ложници живот одржи и друге која срамоту предухитрује и још страшније убија патњом патњу истерујући!

При освајању Земуну учествовао је и не мали број оних унутра који, пристајући уз Ромеје потпомагаху њихове подухвате колико год су могли. Јер, они су на стреле без гвозде-ног вршка привезивали листове хартије, ове ноћу луком избацивали у ромејски логор и помоћу њих обавештавали шта варвари смерају и колика им је стварна снага.⁹⁵ Тада би приведен неки заробљени Пеонац који је још имао на глави капу свог завичаја, а и остала одећа на њему је била домаћа. Њему

⁹³ Овај опис борбе врло је сличан Кинамовом излагању. У њему се такође помиње дрвена кула на земунском бедему која се стрпоштала, али под превеликим теретом једног камена. Ул. Кинам, вест бр. 13.

⁹⁴ Иако опширнији Кинамов текст садржи исти податак: византијска војска је освојила Земун после упорне борбе. Ул. нап. 226 уз текст Кинама.

⁹⁵ На овом месту Хонијатов текст употпуњује Кинамово излагање подацима о стању у опседнутом граду. У Земуну је судећи по овом опису било присталица Византије, људи који су сарађивали са нападачима обавештавајући их о стању у тврђави, расположивим снагама и намерама бранилаца. Остаје у извесној мери загоњено ко су били ови људи. Можда истомишљеници преминулог Стефана IV или словенски становници града.

приђе неки Ромеј, удари га мачем и убије и капу са његове главе стави себи на главу и тако настави пут. Али, правда је нечујним кораком за њим ишла и оно зло, које је он другом био учинио, на исти начин се на њега окренула. Наиме, њега предусретне један још напраснији и мачем наоружани војник из ромејске позадине и, као заробљеног Пеонца, смртоносно удари по вратној жили и на месту усмрти.⁹⁶

И тако Земун би освојен, да се изразим најкраће и не оду-жујући причу.⁹⁷ Вративши се одатле, цар крену у ромејске крајеве, а свог стрица, мислим на Константина Анђела из Филаделфије⁹⁸, а с њим и Василија Трипсиха, остави да обнове Земун. Извршавајући наређење они Земун утврдише и куле које су биле срушене поправише, а и за остали део утврђења се побринуше, па и утврђењима у Београду поклонили највећу могућу пажњу.¹⁰⁰ И сам Ниш (Νίσον) окружише зидовима и обновише Браничево (Βρανίτσοβα).¹⁰¹ Извршивши добро и остале послове, дођоше тамо где је боравио цар.

(р. 173.5—178.6)

⁹⁶ Овакве појединости немају нарочиту историјску вредност, али илу-струју схватања епохе, а посебно самог писца. Честе су и код Кинама и код Хонијата. Књижевне вредности Хонијатова дела су очигледне.

⁹⁷ Своју тежњу за сажетим излагањем догађаја писац овде и сам изричито потврђује. Па ипак, упадљива је чињеница да је он Манојловој опсади Земуну 1165. године посветио велику пажњу, мада не и царевом личном уделу у томе. Овде је у извесној мери одступио од свог начина писања, бар што се тиче борби око Земуну.

⁹⁸ Хонијат назива Константина Анђела θεός (Chon. 177. 22). Он је био ожењен Теодором, ћерком Алексија I Комнина, дакле тетком Манојловом. Ул. и *Stiernon*, *Notes de prosopographie*, 274. Константин Анђео се 1149. године борио против Срба и једно време је боравио у Расу. Ул. Ки-нам, вест бр. 3, нап. 43.

⁹⁹ Василије Трипсих је дуго година био у служби цара Манојла. Био је примикирије Вардариота. Присуствовао је саборима 1166. и 1170. године (*Chalandon II*, 225; 648; 650—652; *Hohlweg*, *Beiträge*, 61—63; *Šišić*, *Poviest II*, 88).

¹⁰⁰ У време Манојла Комнина Београд је изграђиван у неколико на-врата. Ово је један од драгоцених података у ТОМ погледу. Кинам о томе ништа не зна. Ул. *Калић-Мујишковић*, Београд, 55. О најновијим архео-лошким истраживањима на тлу београдске тврђаве ул. *Arheološki pregled* 10 (1968) 194—201.

¹⁰¹ Освојивши Земун 1165. године Византија је утврђивала читаву границу према Угарској, нарочито утврђења која су је бранила. Наравно, тешко се може докучити шта су стварно изграђивали Византинци у овим градовима. То су уопштени подаци, али изгледа прихватљивом претпостав-ка да су највећу пажњу прсветили управо утврђењима, градским бедеми-ма, кулама, дакле оним објектима од којих је зависила даља судбина гра-дова. За Ниш се то изричито и каже. У коликој су мери они изграђивали нова утврђења, остаје непознато. Ул. *Острогорскии*, *Возвзшшение рода Ан-гелов*, 114.

Ништа се поуздано не може закључити ни о трајању ових грађевин-ских радова. Писац само каже да су двојица византијских заповедника, обавивши поверени им задатак, дошли у место царевог бравка. Може

РАШКИ ЖУПАН АЕСА СЕ ПОТЧИЊАВА ЦАРУ МАНОЈАУ

Намеравајући да казни Десу (Δέσς) који је у злоделима постао гори од самог себе, цар се припремаше да крене у Србију (Σερβίαν).¹⁰⁸ Пратећи из даљине шта се дешава и посебно

се претпоставити да су послови око изградње утврђења завршени пре почетка зиме 1165/66. године. С тим у вези поставља се и питање у коме су се граду или области срели Константин Анђео и Василије Трипсих са царем Манојлом. То је утолико занимљивије што Хонијат у свом даљем излагању прелази на опис цареве акције против рашког жупана Десе. Да ли је Манојло из Ниша кренуо против Рашке? Хонијат каже само толико да се цар „припремаше да крене у Србију“ (Хонијат, вест бр. 9). Из горњег податка се може закључити да у време када су у Нишу изграђивана утврђења под надзором поменутих војсковођа, цар Манојло није био у ТОМ граду, јер пошто је описао мисију Константина Анђела и Василија Трипсиха Хонијат каже да су се они после обављеног посла прикључили цару.

Не у овом одељку о Деси нема довољно јасних података који би омогућили сигурно датирање описаних догађаја. Ту се говори о сусрету цара Манојла са рашким жупаном и уређивању међусобних односа, али се не наводи ни када је до тога дошло, ни где. Судећи по току Хонијатова излагања, које није најпоузданији путоказ за одређивање хронологије, акцију цара Манојла треба ставити у 1165. годину, пошто је писац претходно приказао велику византијску опсаду Земуна 1165. године и Манојлово учешће у њој. Додуше, приликама у Рашкој се овде почиње нова глава у Хонијатовом делу и не понавља ниједна вест која би тачно определила и време догађаја.

Поред хронолошких проблема овај одељак садржи и вести које су истраживачима дале повода за најразличитија тумачења, нарочито у случајевима када су оне упоређиване са Кинамовим подацима о Деси. Тешкоћа је у томе што и Кинам зна о једном сусрету жупана Десе и цара Манојла и њиховом сукобу који се завршио хапшењем рашког владара 1163. године (Кинам, вест бр. 11). Дакле, и Кинам и Хонијат имају по један одељак о сукобу Десе са Манојлом, али се они разликују не само по релативној хронологији коју пружају њихова дела, него и по садржају. За анализу тог проблема уп. нап. 155 уз текст Кинама.

Немогућно је ову Хонијатову вест о Деси доводити у везу са догађајима из 1168. године, како то чини *Фреиденберг*, Труд Киннама, 40, нап. 117. Управо у тим годинама (1165—1168) у Рашкој је дошло до значајнијих промена. Десу је после краће власти Тихомира заменио Немања. *Јиречек-Радонић*, Историја I, 146, нап. 136, погрешно ставља овај Хонијатов податак о Деси у време „око 1167. године“ тако да је по његовом мишљењу Деса остао на власти до око 1168. године. То је критиковао још *Анастасијевић*, Отац Немањин, 15—19; затим *Воровић*, Питање о хронологији, 52—60 и други.

Иако је делатност рашког жупана Десе тема коју треба ревидирати, ми бисмо указали на појединост која у склопу других вести можда може да допринесе разјашњавању његове политике. Наиме, Хонијатове речи да је Деса *αυτοῦ γενόμενον κατοικουμένην* (*Chon. 178. 7—8*) *υπὸν* на закључак да је овде у питању поновљена Десина „кривица“ у односу на цара Манојла. То значи да је он могао бити ухваћен и кажњен због тих својих дела.

стога што се истински бојао да, ако цар у његову земљу продре, њега лично не задеси нека неприлика и недаћа¹⁰³, Деса упути посланство цару молећи да му се дозволи безбедан приступ њему [се. цару]. Кад је добио што је тражио дође са сатрапском оружаном пратњом¹⁰⁴ и, појавивши се пред царевим лицем, би прекорен због превртљивости и тако би отпуштен без склопљеног мира. Иако је мало требало да буде ухваћен, ипак му је допуштено да оде кући пошто је обећао уз страшне заклетве да ће променити држање и неће више никада чинити што се цару не свиђа¹⁰⁵, мада је било немогућно да се обуче у белину истине камелеон, који се иначе лако заогрће сваком другом бојом. Удаљивши се испред царевих очију, био је растрзан многим мукама душе. Било га је стид што је ишао цару, беснео је због оног што је доживео, кидао се што је преградом заклетви сам себе спречио да промени држање. Најзад, он одбаци све што је, прикривајући сопствено мишљење, цару уз заклетву био обећао¹⁰⁶, на себе стави свакодневну леопардову кожу и тај варварин отворено похвали изреку трагичара и рече: „Језик се заклео, али душа није“.¹⁰⁷

(р. 178.7—179.4)

¹⁰³ То значи да цар Манојло није продро у унутрашњост Рашке, али да је таква могућност постојала. Када је цар 1163. године кренуо да „среди“ прилике у Србији, поставио је логор у близини Ниша (Кинам, вест бр. 11). Ни тада, изгледа, није залазио дубље у област Срба.

¹⁰⁴ По Кинаму Деса је 1163. године дошао пред цара са војском (отράτευμα: Cinn. 213. 7). Није довољно јасно из Хонијатовог текста какви су то били одреди који су пратили Десу. Рашки је жупан знао за цареву нерасположење према њему.

¹⁰⁵ Иако је овде Хонијат врло уопштен и не наводи чиме је то Деса изазвао цареву незадовољство, изгледа несумњиво да је то покушај осамостаљивања рашког жупана. Пут је до тог циља водио преко савезништва са Угарском. Да је Деса имао веза са Угрима јрш 1155. године зна и Михаило Солунски, који говори о сукобу двојице жупана у Рашкој бележи да је цар био против оног жупана који је Србима „био дат“ од Гепида, тј. Угара, што значи да је вероватно имао њихову подршку у борби за власт (Михаило Солунски, *Regel*, Fontes I, 163—164; Кинам, вест бр. 4). По Кинаму су те везе са Угрима 1163. године одвеле Десу у затвор (Кинам, вест бр. 11). Вероватно да је Манојло и овом приликом пребацивао своје вазалу те везе са Угрима, поред осталог, али то Хонијат не именује.

¹⁰⁶ По Хонијатовом казивању сусрет између цара Манојла и Десе завршио се повољно за рашког владара. Он се заклео да ће променити држање, да неће чинити ништа против цареве воље, а за узврат је отпуштен да се врати кући. Деса, дакле, није ухваћен. Он је регулисао свој однос према цару и наставио да влада. Управо та чињеница највише доприноси сумњи да су овај Хонијатов одељак о Деси и онај код Кинама (Кинам, вест бр. 11) извештаји о истом догађају, како се то често закључивало. Она је у директној супротности са Кинамовим твђењем да је цар Десу ухапсио и послао у Цариград. Уп. нап. 155 уз текст Кинама.

¹⁰⁷ *Euripidis* Hippolytus 612.

1167.

БОРБЕ У СРЕМУ

Пошто су Угри погазили заклетве, дошло је поново до рата. Када је наступило погодно време за ратовање цар је кренуо у Сардику, где се окупљала војска за поход. Ту је одлучено да цар остане у Сардици, а за главног заповедника у предстојећим борбама одређен је дукс флоте Андроник Кондостефан.¹⁰⁸

Примивши дужност војсковође, Андроник¹⁰⁹ оде одатле са свим снагама и пошто је прошло неколико дана пређе Саву (Σάουβις) и Дунав (Δάνουβις) и уђе у Земун (Ζεύμινον).¹¹⁰ П00Н-ци се због тога не обесхрабрише него сакупивши сопствене чете и унајмивши не малу помоћну војску од суседних народа, па чак, како се причало, и од самих Аламана¹¹¹ на чело тих одреда поставише за врховног војсковођу Дионисија¹¹², човека храбра, који је често разбијао противничке фаланге, и тако са много самопоуздања и разметљивости, кренуше у напад. Овај Дионисије чим дознаде да је ромејска војска прешла Истар¹¹³, стаде

¹⁰⁸ Да је Манојло једно време боравио у Софији и прикупљао војску за борбу против Угарске 1167. године зна и Кинам (Кинам, вест бр. 17). Хонијат је само опширнији, он убацује у сврј текст епизоду о двома бронзаним статуама у Цариграду од којих је једна представљала Византију, а друга Угарску. У току припрема за борбе на Дунаву сазнало се да се прва срушила, а друга одржала. То је, наводно, утицало на цара Манојла да одустане од учешћа у предвиђеном походу, па је за врховног заповедника византијске војске одређен Андроник Кондостефан.

¹⁰⁹ То је Андроник Кондостефан, син Стефана Кондостефана. Хонијат за њега каже да је био дукс флоте (Chon. 197). Текстови Кинама и Хонијата се слажу у погледу његове улоге у борбама у Срему 1167. године (уп. Кинам, вест бр. 17 и нап. 267).

¹¹⁰ Андроник то Ζεύμινον εἰσεδέχето (Chon. 198.24). О судбини Земуне у борбама 1166. године уп. нап. 251 уз текст Кинама.

¹¹¹ Ово су помоћни одреди које је краљу Стефану III упутио аустријски војвода Хенрих, чијом је ћерком био ожењен угарски краљ. Continuatio Zwetlensis Prima, MGH SS IX, 538, има податак: »Hainricus dux Austrie in Ungariam profectus, in auxilium eorum adversus Grecos« (1167. г.). Rahewin, Appendix ad ann. 1168 (уместо 1167) садржи вест: »Ungarus, sibi auxilium prestante H. duce Austriæ, socero suo, bellum movet Grecorum imperatori pro eo quod fratrem suum regnum affectantem suscepit et fovit, conjugio filiae ditavit«. Из којих је још земаља добио војну помоћ угарски краљ, није довољно јасно из Хонијатова текста.

¹¹² Овај угарски великаш се прославио борбама против византијских заповедника Михаила Гавре и Михаила Вране. О њему је писао и Кинам, а има вести и у угарским повељама тога доба. Ул. нап. 271 уз текст Кинама.

¹¹³ Пошто сам Хонијат каже да је Андроник Кондостефан прешавши реке (он наводи и Саву и Дунав) стигао у Земун, то Кинамов податак да је византијска војска премостила Саву (а не Дунав) изгледа тачнији

да се хвалише победама које је раније однео над Ромејима и набусито изјави да ће поново подићи хумку од костију Ромеја који ће пасти у рату и да ће му то, као и пре, служити као спомен на победу, будући да је он такво варварско дело већ учинио када је, као што је већ речено, био победио Гавру и Врану.¹¹⁴

На празник у спомен мученика Прокопија¹¹⁵ Кондостефан распореди чете за борбу, сам обуче оклоп, стави и другу бојну опрему и нареди осталима да исто тако учине и сваки пође у свој одред и успостављаше бојни поредак. Стратег за себе задржа центар фаланге, десно крило држаше Андроник Лапарда¹¹⁶, а лево остали таксијарси које је стратег био одабрао.¹¹⁷ Био је распоредио и остале фаланге поставивши их на малом растојању од оба крила тако да би могле у датом тренутку да прискоче и помогну премореним четама.

Када је већ тајо био распоредио снаге и заузео положај, Андроник устиже царев гласник са писмом. Манојло је наређивао да се борба одложи за неки други дан, јер тај већ одабрани није погодан за вођење рата. Кондостефан није прихватио царско упозорење, па чак ни присутне великаше¹¹⁸ није упознао са садржином царског писма него је измислио неку другу причу. У ствари, тај дан је цар одбацивао као неповољан због распореда звезда, њиховог по-

(Кинам, вест бр. 17). Међутим, чињеница је да је у борбама са угарским снагама учествовала и византијска флота, бродовље и оно се помиње на Дунаву (уп. нап. 129 уз текст Хонијата).

¹¹⁴ Овде се мисли на пораз византијске војске у Срему 1166. године. Том приликом су Михаило Гавра и Михаило Врана покушали да се супротставе угарским четама које је предводио Дионисије, али у томе нису успели, него су узмицали, многи су изгинули. Од лешева непријатељских војника Дионисије је наредио да се направи хумка. О томе говори и Кинам у два наврата (Кинам, вест бр. 15 и нап. 254; вест бр. 17 и нап. 285). Губици у људству очигледно нису били мали.

¹¹⁵ То је 8. јули 1167. године (H. Delehaye, Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae, 806). Ул. нап. 268 уз текст Кинама. Неће бити тачно мишљење да се борба водила 18. јула 1168. године (G. Novak, Povijest Splita, 86).

¹¹⁶ То је познати војсковођа Манојловог доба. Учествовао је у разним походима на Балкану и на Истоку. Ул. нап. 280 уз текст Кинама.

¹¹⁷ Кинам има много више појединости када говори о византијској војсци која је оперисала у Срему 1167. године. У низу војскровођа које он помиње као учеснике борби, налазе се и имена Коковасилија и Татикија који су, изгледа са снагама са Истока, командовали левим крилом војске постројене пред битку са Дионисијем. Ул. нап. 276 уз текст Кинама.

¹¹⁸ Колики је значај Манојло придавао борбама за Срем 1167. године показује и чињеница да су поред Андроника Кондостефана у походу учествовали многи веома познати заповедници византијске војске, искусни ратници и блиски сродници цареви. То су били Андроник Лапарда, Димитрије и Георгије Врана, Јосиф Вријеније, Јован Кондостефан и друга. Вероватно на њих мисли Хонијат када помиње великаше присутне на бојном пољу.

ложјаја и кретања.¹¹⁹ Он често прихваташв мишљење оних који су се бавили посматрањем звезда. Пошто је одлучио да борбу поведе како је замислио, Андроник се говором обратио својим војницима истичући потребу да се сви храбро и истрајно боре и подвлачећи опасности које би донео сваки кукавичлук у одсудном тренутку. Упо-ређивао је непријатељску и своју војску и наглашавао предности Ромеја у војничкој вештини. Додао је уз то да су Ромеји већ имали прилике да се на бојном пољу надмећу са Угрима и да пустоше њихову замљу.¹²⁰

Рекавши овако, изведе војску на широко поље.¹²¹ Њему насупрот постави своју војску и Дионисије, сав озарен у лицу, бучан и весео као да полази у игру. И не знајући стога шта у овом тренутку треба да ради, он своју војску нити подели на десно и лево крило, нити је распореди на чете и фаланге него све снаге у једну борну јединицу сакупи, саби их као у покретну кулу¹²² и као згуснути црни облак¹²³ напред поведе, сав надмен од сировог презира. А ту се уздизаше и његова застава¹²⁴ коју су, док се са снажног и високог дебла на ветру повијаше, на колима вукла четири пара волова. Страшан и језив приказ беше та противничка здружена војска, сва од коњице и копаља. Не само да људи беху под пуним наоружањем од главе до пете него се могла видети и опрема самих коња који су на плећима, глави и прсима имали оклопну заштиту против хитаца.

Кад се војске приближише једна другој, рзање коња и пресијавање оружја на сунцу пружаху још необичнији приказ, страшан и чудесан обема војскама. И када војске пођоше још више једна другој у сусрет, било је ОКО подне и чинило се да је то тренутак када ће планути борба. Кондостефан упуту пратеће одреде десног и левог крила да ударе на варваре са бочних страна и посебно нареди стрелцима са коња да сви одједном отпочну са гађањем. Стратегу је био циљ да тиме

¹¹⁹ Многобројни су подаци који говоре о сујеверју цара Манојла, о схватањима тога доба. Ова епизода само је један детаљ у том погледу. Хонијат очигледно не одобрава цареву претерану веру у астрологију. Ул. *Успенскии*, Никита Акоминат, 144–145.

¹²⁰ Овај податак из наведеног говора Андроника Кондостефана у основи је тачан. Византијски одреди су шездесетих година XII века у више махова продирали на угарску територију. Борбе су вођене најчешће у Срему, али и у Бачкој (1164. године).

¹²¹ О тачном месту овог угарско-византијског сукоба може се само нагађати. Ни Кинам ни Хонијат га не именују. Свакако да се борба одиграла негде у сремској равници, изгледа не нарочито далеко од обала реке, пошто се помиње учешће византијске флоте у хватању бегунаца (Кинам, вест бр. 17).

¹²² Слика је према *Homeri Ilias* 16, 212.

¹²³ Писац је користио *Homeri Ilias* 13, 337.

¹²⁴ Да се у угарској војсци истицала велика Дионисијева застава забележио је и Кинам (Кинам, вест бр. 17).

збијене пеонске фаланге доведе у пометњу или их разбије. Јер у томе бојноме реду, као и у хомерском, „штит се саста са штитом и шлем са шлемом, са борцем борац“¹²⁵, а и коњске главе на исти начин збијене беху „и битка што људе мори задрхта копљима сјајним“¹²⁶ и војске се таласаху као најезених крљушти захуктали змај. Дионисије као бедем неуздрмиви кретаху се напред копље управивши на самог Кондостефана и чете околне њега.¹²⁷ И кад Ромеји ступише у окршај, наста хитање копаља са обе стране и неко време једни друге потискиваху. И када се копла поломише и у средини сама од себе створи хрпа од њихових одломака, онда исукаше дугачке мачеве и поново ступише у борбу. А кад се и овима, пошто обе војске беху у тучу и железу, оштрице отупеше, Пеонци се тада збунише, јер се уопште нису надали да ће Ромеји издржати њихов напад, док Ромеји на то дохватише гвоздене топузе (они имају обичај да носе и то оружје кад год иду у рат) и удараху њима Пеонце.¹²⁸ И сваки удар, управљен на главу и лице, беше смртоносан. Многи ошамућени падаху са седла, други од рана самртнички бледи постајаху.

И када је тако онај непробојни одред био разбијен, тада не беше Ромеја који није гађао и обарао Пеонца, или који погинулог противника није опленио, или који није нови оклоп на себе навукао, или који није убијеноме коња узјахао. Кад се смрачи дан, труба продорно засвира повлачење и оно превожене високе Дионисијеве заставе беше обустављено, онда се на Истру прикупи бродовље (та *πορβεία*) и војска се превезе на супротну страну.¹²⁹ Наиме, до ромејске војске допре глас да наредног дана Пеонцима стиже јак одред најамника и стога се стратегу боре на челу брижно набраше. После таквих гласина, које су се стално одржавале, Андроник се одмах, после повољног исхода борбе одатле повуче.¹³⁰

(р. 198.21–204.19)

¹²⁵ *Homeri Ilias* 13, 131 et 16, 215.

¹²⁶ *Hörnen Ilias* 13, 339.

¹²⁷ Врло сличан опис борби даје и Кинам. И код њега се налази податак да је Дионисије намеравао да се сукоби са самим Андроником Кондостефаном и људима који су се налазили око њега (уп. Кинам, вест бр. 17).

¹²⁸ Ῥωμαῖοι δὲ μετὰ χειρὰς τὰς ἐκ σιδήρου κορύνας χειρὶσάμενοι (Соп. 203. 23–204. 1). Исти се податак налази и код Кинама (уп. нап. 289 уз текст Кинама).

¹²⁹ Хонијат на овом месту допуњује Кинамово излагање вешћу да се византијска војска при крају дана и борбе превезла бродовима на „супротну страну“, тј. византијску територију. Кинам само каже да се царска војска повукла у свој логор, али не саопштава где се он налазио (уп. нап. 293 уз текст Кинама). По Хонијату, међутим, војска је напустила Срем.

¹³⁰ Борба у Срему се завршила поразом угарске војске. Сам Дионисије је успео да се спасе. Његови одреди претрпели су велике губитке и у људству и у опреми. Али и победничка страна је поднела велике жртве. О томе уп. нап. 294 уз текст Кинама.

После П66.^m

СРПСКО-ВИЗАНТИЈСКИ СУКОВ

После победе над Угритма у Срему, цар Манојло се окрће приликама у Рашкој.

Наредно пролеће цар искористи за опоровак свога тела.¹³² Када се сунце провезе кроз сазвежђе Рака, прође сазвежђе Лава, када врелина Сирија поче да попушта и тамне сенке јесени стадоше да се назире, тада цар крену на запад и улогори се код Филипопоља.¹³³ Беше, наиме, дознао да је сатрап Срба (ο των Σέρβων σατράπης)¹³⁴, тада то беше Стефан Немања (Νεεμαν Στέφανος)¹³⁵ по(η)Но смелији него што треба и, будући чо

¹³¹ Хронологија овог изузетно важног одељка о Србима зависи од тумачења вести садржаних у њему. Сигуран ослонац за датирање описаних догађаја пружа само Хонијатов податак о дрласку цара Манојла у Филипопољ. Писац саопштава да је цар дошао у тај град после византијске победе над Угритма у Срему (јула 1167), следеће године, дакле 1168. г. (ул. нап. 132). Тешкрћа је у томе што Хонијат тим поводом говори о приликама у Рашкој, о држању Стефана Немање и његовој делатности и пре и после тога. Сигурно је само то да је реч о збивањима из Немањиног доба, дакле од тренутка када је он преузео великожупанску власт, до смрти цара Манојла 1180. године. Најновија истраживања показују да је Немања почео да влада 1166. године (Р. Новаковић, Кад се родио Стеван Немања, 186—187). Због тога смо се определили за горњу хронологију. Даља истраживања треба да је потврде.

¹³² То је пролеће 1168. године. Ово је текст који се непосредно надовезује на опис царевог тријумфа поводом успеха Андроника Кондестефана у борби против Аионисија у Срему јула 1167. године (Соп. 204—206).

¹³³ Ова реченица у којој се помињу сазвежђа Рака и Лава, као и врелина Сирија, служи писцу да означи лето које је прошло пре него што се цар упутио у Филипопољ. Јесен је била на прагу. По свој прилици је септембар био у питању. Знаком Лава се обележава август.

¹³⁴ Хонијат овде Стефана Немању назива сатрапом Срба, као што то византијски писци XII века чешће чине. У ствари, Немања је, као и његови претходници, носио титулу великог жупана. Тако се сам потписивао и називао. Ул. уговор Стефана Немање и Дубровника (Љ. Стојановић, Повеле I, 1; V. Foretić, Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina, Rad JAZU 283 (1951) 53; такође и Хиландарску повељу Стефана Немање: *Safarik*, Pamätky, ode-ljak Okäzky občanského písemnictví, Prag 1870, 3; затим уговор са Сплитом, где стоји: »Az veli хуран Nemaņa«, М. Динић, Три повеље, 69—76). О натписима на печатима: N. Lihačev, Sceau de Stefan Nemanja, Byz. 11 (1963) 461—468; M. Lascaris, Sceaux grecs d'Etienne Nemanja, Byz. 12 (1937) 149—150; за титулу жупана ул. Н. Радочић, Друштвено и државно уређење, ГСНД XV—XVI (1935) 1—28; J. Božić, La formation de l'Etat serbe aux IXe—XIe siècles, L'Europe aux IXe—XIe siècles, Warszawa 1968, 145.

¹³⁵ Хонијат овде први пут именује Немању и то поводом догађаја у Рашкој 1168. године и оних пре те године. Немањино држање изазвало је цара Манојла да дође у Филипопољ. Сазнајемо дакле да је Немања те године био на власти у Рашкој, не и када ју је преузео. Незгода је

век који рђаво користи слободно време, сматрао неодмереност мудрошћу и заносећи се ненаситим жељама и живо настојећи да се прошири на све тамошње области, жестоко напада своје

у томе што друга византијски писац овог доба, Кинам, не зна ништа о догађајима liо«, године, па се Хонијатово казивање не може контролисати. У науци се доста расправљало о томе када је Стефан Немања почео да влада. То се обично повезивало са питањем када је он био рођен и када се повукао са власти, тј. са подацима које пружају биографије његових синова. Како текстови Стефана Првовенчаног и св. Саве не пружају довољно јасних хронолошких вести за решавање постављених питања, то су се научници опредељивали за одређену хронологију већ према тумачењу текстова извора које су користили. При томе, разумљиво, морају се одбацити сва она мишљења која су почивала на изједначавању жупана Десе са Немањом (Голубинскии, Краткии очерк, 429—430; ВасwbeecКиу, Союз, 94—96; Ст. Новаковић, Земљиште, 200—201. Љ. Стојановић, О годинама у Савину житију Ст. Немање, Прилози КИФ 5 (1925) 91, мисли да је Немања почео да влада у својој области 1158. године. Што се тиче преузимања власти у Рашкој, *Safarik*, Geschichte 1, 110, се определио за 1159. годину, као и П. Поповић, О хронологији у делима св. Саве, Глас САН 112 (1924) 21. Ворочић, Питање о хронологији, 53, мисли да је Немања „узимао и узео власт у Србији негде у времену између 1165—1168. године“. Да је Немања владао Рашком 1168. године закључио је и Анастасијевић, Отац Немањин, 16—19. Поменути хронолошким питањима бавио се у последње време Р. Новаковић, који је на основу темељне анализе домаћих извора о Немањи закључио да треба разликовати три фазе у његовој владавини. Прва фаза би обухватала раздобље од 1142—1144. до 1158. године, када је Немања управљао неком посебном облашћу као вазал великог жупана Рашке. Друга фаза се може ставити у период између 1158. и 1166/67. године, када је Немања постао велики жупан Рашке, а трећа фаза би обухватала период његове владе до повлачења са престола 1195. године. Р. Новаковић, Кад се родио Стеван Немања, 175—189, сматра да је Немања преузео великожупанску власт пре августа 1166. године. Основу таквог датирања чини податак из Хиландарског летописа да је Немања почео да влада 24. године владе цара Манојла Комнина (Стојановић, Родослови и летописи, 184; 190).

Пошто Хонијатов податак да је Немања владао Рашком у време када је цар Манојло дошао у Филипопољ (почетак јесени 1168. године) изгледа неспоран, то почетке његове владе треба тражити у претходним годинама. Последњи рашки жупан кога је Хонијат помињао био је Деса. Пошто се тај одељак о приликама у Србији налази у Хонијатовом тексту непосредно после описа великих борби око града Земунa 1165. године, у којима је учествовао и цар Манојло лично, то се узимало да цареву акцију против Десе такође треба везати за ту годину (ул. нап. 102 овог коментара). Иако се такав закључак не може потврдити, а почива на редоследу описиваних догађаја, он се не може ни оспорити при садашњем стању науке. Ако се Деса помиње као рашки владар 1165. године, а Немања као његов наследник на том положају 1168. године, онда у ТОМ трогодишњем размаку треба тражити почетке Немањине владе (1165—1168), како је то закључио и Боровић, Питање о хронологији, 53.

Јиречек-Радонић, Историја I, 146—149, сматра да је Немања срушио законите владаре Рашке и сам преузео власт „око 1170. године“. Његово су мишљење прихватили неки научници (Историја I, 328; Фер-јанчић, Византија и Јужни Словени, 69). Грешка је у томе што је Јиречек Хонијатов одељак о Манојловој акцији против Десе (Хонијат, вест бр. 9) стављао у 1167, а не 1165. годину. О томе ул. J. Калић, Српско-византијски сукоб 1168. године, Зборник Филозофског факултета XI-? (1970) 193—204.

саплеменике и мачем се обраћа своме роду¹³⁶ и не знајући за сопствену меру, он потчињава Хрватску (Χορβατῖαν) и присваја власт над Котором (των Κατῳρων, δ' ἐκατέρων cod. A).¹³⁷ Због тога

¹³⁶ Овде треба помишљати на сукобе које је Стефан Немања имао са браћом односно њиховим присталицама. То потврђује још један податак у рвом Хонијатовом одељку. Пошто је Немања већ владао Рашком, али је дошао у сукоб са царем, бојао се — каже писац — да власт не буде пренета на оне који су достојнији од њега да владају, а које је он свргао са власти (ул. нап. 140). Те сукрбе описује Стефан Првовенчани у Житију св. Симеуна, ed. *Safarik*, Раматку, 3—4; *Ћоровић*, Светосавски зборник, II, 25. Пошто је Немања преко сукоба са браћом дошао до власти, а њу је имао 1168. године, то ове унутрашње борбе треба развити у време до септембра 1168. године. О томе су писали, али са различитим хронолошким оквирима: *Ст. Станојевић*, Немања, Годишњица Н. Ч. 42 (1933) 101—103; *Ћоровић*, Питање о хронологији, 53—60; *Р. Новаковић*, Кад се родио Стеван Немања, 183—184.

¹³⁷ 27z. *Skutariotes*, ἡ νότις χρονική, 272, има облик. Δεχаторων. Овај податак је у науци обилато коришћен, али је и злоупотребљаван. Основно је питање хронологије: да ли то треба везати за 1168. годину или за догађаје 1172/73. године о којима говори Кинам (Кинам, вест бр. 18). *Јуречек-Радонић*, Историја I, 149—150, напад Стефана Немање на Хрватску и Котор уклапа у млетачко-византијске борбе 1171—1173. године. Тако и Историја I, 328—329. Одговор на то питање пружа сам Хонијатрв текст. Цар је дошао у Филипопол (почетак јесени 1168. године) и ту је сазнао (ἤκησεν) за Немањину делатност у Рашкој, коју писац резимира у једној реченици. Према томе, цела та реченица (Chon. 206. 17—24) у којој Хонијат саопштава да Немања напада своје саплеменике, да настоји да прошири своју власт на „тамошње области“, да потчињава Хрватску и Котор, изражава догађаје за које је цар долазећи у Филипопол сазнао. По нашем мишљењу треба их због тога ставити у период до септембра 1168. године. Детаљнију анализу види код *Ј. Калић*, Српско-византијски сукоб 1168. године, Зборник Филозофског факултета XI-1 (1970) 193—204.

Посебно је питање које је области Немања нападао. Очигледно је да садржај ове реченице не може да се посматра одвојено од предложене хронологије. Досада су изражене разне претпоставке. / *Kukuljević-Sakcinski*, Првовјенчани владаци, 122, мисли да је то „хумска кнежевина“, иако није јасно шта је под тим подразумевао. *Ковачевић*, Неколика питања, 94, помишља на неретванску Крајину, а *Боровић*, Питање о хронологији, 58, мисли да је Немања гонећи брата Мирослава (када је био у сукобу са браћом) или закорачио на тле „праве Хрватске“ негде у Приморју, или је у питању „хисториска Црвена Хрватска око Котора“. Тако је схватао овај податак и *Шишић*, Летопис, 169—171. *Јуречек-Радонић*, Историја I, 149, претпоставља да је у питању област Омиша. Ул. и *В. Трпковић*, Хумска земља, Зборник Филозофског факултета VIII-1 (1964) 236, нап. 71. *Ферлуга*, Византијска управа, 137. *Ст. Станојевић*, Немања, Годишњица Н. Ч. 42 (1933) 108, мисли да је реч о борбама у оквиру млетачко-византијског рата и да је „Немањин брат Мирослав кренуо на византијску Далмацију, у правцу Омиша, а Немања у правцу Котора“. Хонијат помиње *Немањин* напад на Хрватску. Да ли у ТОМ прдатку може да се препозна Мирослављев напад у име Немање? *Н. Радојчић*, Како су називали Србе и Хрвате византијски историци XI и XII века, ГСНД II (1927) 11, мисли да су они слабо разликовали Србе и Хрвате, па је као пример за то наведено да Хонијат ставља Котор у Хрватску. Хонијат, међутим, јасно каже да **Немања** μῆτε μὴν τα οἰκεία εἰδὼς μέτρα Χορβατῖαν ὑπολοίεῖται καὶ πρὸς αὐτὸν ἐπιπλάται τὸν Κατῳρων τὴν κυριότητα (Chon. 206. 22—24). Реч је **О ДВема** целинама, Хонијат употребљава два глагола. Немања, дакле, потчињава Хрватску и присваја власт над Котором. Овај текст не пружа материјал за закључак да је Котор спадао у Хрватску, он му противречи.

желећи да провери оно што Немања после тога намерава, посла [se. цар] с војском Теодора Падијата.¹³⁸ Топарх Немања беше понесен толико дрским уображењем (ἀναροῖον ... φρονήματος), да одмах поведе необјављени рат и нападне Ромеје. А кад цар донесе одлуку да лично крене у поход против њега, онда се он само узгред појави у борби, и потом сакри, поново се завукавши у скровишта гора и пећине искористивши као заклон. Непрестано помало смањујући и ублажавајући пређашњу надменост, коначно је своју сопствену главу ставио пред његове ноге, „висок дужином свом се опружи“¹³⁹ и замоли да му се никакво зло не учини. Наиме, он се плашио да сам не буде на неки начин лишен врховне управе над Србима и да власт не буде пренесена на оне који су достојнији од њега да владају а које је он био збацио попевши се сам на власт.¹⁴⁰ Тако спретно је он с њим

¹³⁸ По Хонијатовом тексту изгледа да је поход Теодора Падијата прртив Немање непосредна реакција цара Манојла на прилике у Рашкој. Пада у очи, како је то већ приметио један број научника, да Хонијат не помиње успех Падијатове мисије у Србији, па се закључивало да успеха није ни било. На такав закључак упућује и то што Хонијат одмах затим додаје да се Немања осмелио и да је повео необјављени рат против Византије, што је опет изазвало самог цара да му се супротстави. Вести о прећутном неуспеху Падијатове акције у Србији обично се повезују са Немањиним борбом против браће и њихових истомишљеника. То је позната борба код Пантина о којој пише Стефан Првовенчани. Њој претходи податак да је Немања разагнао своје непријатеље „по странама иноплеменим“, а ови су у грчком царству нашли помоћ, па су са војском кренули против Немање. Претпоставља се да је та грчка војска она о којој говори и Хонијат (поход Теодора Падијата). У поразу Падијата многи су видели Немањину победу код Пантина (Стефан Првовенчани, ed. *Safarik*, Раматку, 5—6). За такво схватање су се определили *Јуречек-Радонић*, Историја I, 150; *Ковачевић*, Неколика питања, 91—94; *В. Јовановић*, Средњовековни Звечан, 144—145 и други. Ако и има извесне сагласности у погледу тумачења садржаја поменутих вести, она сасвим нестаје када треба датирати ове догађаје. *Ковачевић*, Неколика питања, 92—95, ставља поход Падијата у 1169. годину, као и *Ст. Станојевић*, Немања, 105 (борба код Пантина); / *Zdravković-V. Jovanović*, La forteresse de Zvečan, Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines III, 424, датира ову борбу у 1168. годину, а *Ст. Новаковић*, Земљиште, 202, у 1172. годину.

Luccari, Copioso ristretto, 26, описујући сукоб између Дубровника и Стефана Немање, помиње и поход Теодора Падијата, кога је наводно цар Манојло упутио у помоћ Дубровнику сматрајући борбу овог града праведном. *M. Orbini*, II regno, 299, пишући о походу Падијата изричито се позива на дело Хонијата (ул. *Орбин*, Краљевство Словена, 78 и коментар¹³⁹ *С. Нирковића*, 324). Орбин само тврди да је то било „око 1179. године“, када је „Симеун Немања, краљ Рашке“ дошао до близу Будве и када је покушавао да се домогне Котора. Није јасно због чега је Орбин то везивао за 1179. годину.

¹³⁹ *Homeri* Ilias 16, 776.

ΜΟ ἡγωνία γάρ μὴ πως αὐτὸς μεν της των Σέρβων παραλυθὶ δυναστείας, το δε κράτος μετενεχθη προς τους εκείνου αρχειν δικαιοτέρους, και ους αὐτὸς καταπάσας εἶχε προς την αρχὴν αναχθεῖς (Chon. 207. 10—13). **Ово је изричита потврда домаћим вестима о борби Немање за власт. Немања се сам попео на власт, каже Хонијат. Исто тако јасно произлази да се Немања бојао Манојлове подршке свргнутом владару. Тим страхом држао је, каже Хони-**

[se. Немањом] поступао и приморавао га да му буде веран кад год би запазио да он скреће с правога пута и тежи слободи или да се повезује с краљем Аламана или да се приклања Хунима и с њима [se. Аламанима и Хунима] заједнички кесу и торбу повећава¹⁴¹, тако спретно како ни пастир с малим стадом.¹⁴² Тако се Немања њега бојао како ни дивље звери цара животиња. Често би се цар само са коњицом дигао и пратиоцима повикао „за мнома!“, прешао ромејску границу и кренуо против њега, па би одмах по својој жељи тамошње прилике изменио.¹⁴³

(р. 206.13—207.23)

12

Око III.^{III}

ОПИС ЈАДРАНСКОГ МОРА

Постоји на западу морски залив по имену Јадран (Ἀδρίας) који почиње од Сицилијског мора и, као неки огранак Јонскога мора, постаје самосталан и у дугачком рукавцу повија се према северу¹⁴⁵

(р. 222.16—222.19)

јат, цар свог вазала у покорности. Наравно, не увек, како то показују догађаји тог доба.

¹⁴¹ καὶ κοινὸν ἐκείνοις βαλάντιον καὶ πῆραν προσχόμενον (Chon. 207. 17). Овај сликовити израз свакако је у вези са сличним местом које дају Соломонове Изреке I, 14.

¹⁴² У науци је већ уочено да Хонијат у читавом завршном делу овог одељка (Chon. 207. 13—23) резимира на неки начин Манојлову политику према Стефану Немањи (Анастасијевић, Отац Немањин, 16). То нису догађаји који се могу везати за једну годину. Угарска је била стари савезник рашких жупана у борби против Византије. Њеном су се помоћи користили Урош II, а и Деса (уп. /- Калић, Рашки велики жупан Урош II, 21—37). Деса је покушавао да успостави ближе везе са Немцима чак и преко породичних комбинација (Кинам, вест бр. 11). У сваком случају оне су биле мање интензивне него са угарским двором. Немања је, као и његови претходници, тражио савезнике међу главним Манојловим противницима. У више махова су проучавани односи између Немачке и Византије, а посебно у време цара Манојла (Kap-Herr, Die Politik, 78—99; Lamta, Compagni e Staufer II, 161—237). Константин Манасије помиње Немању као савезника Немаца и Угара (BB 12 (1906) 89; 91).

¹⁴³ Ова реченица скрива један важан податак — да је цар Манојло бар два пута лично кретао у борбу против Немање. За анализу тог текста уп. /- Калић, Српско-византијски сукоб 1168. године, Зборник Филозофског факултета XI-1 (1970) 193—204.

¹⁴⁴ Хронологија овог описа није битна. Пре него што пређе на излагање тока византијско-млетачког рата, који је почео 1171. године, писац жели читаоцима да представи Јадранско море, или тачније, област у којој живе Млечани. Због тога смо се определили за горњу хронологију.

¹⁴⁵ Овакви или слични описи налазе се и код других византијских писаца. Они су добро познавали Јадранско море. Ул. вест Ане Комнине, Византијски извори III, 393.

13

ΥΕΠΙΡΕ ΒΡΟΔΟΒΑ ΙΖ ΔΑΛΜΑΤΙΕ Υ ΒΙΖΑΝΤΙΣΚΟ-ΜΛΕΤΑΧΚΟΜ ΡΑΤΥ

Пошто је избио рат са Венецијом, цар Манојло је упутио великог дукса Андроника Кондостефана са бродовима против млетачке флоте, пошто

ни флота Венета није била ништа мања ни слабије уређена, нити у свему осталоме мање брижљиво припремљена. Јер, добро се припремивши за велику борбу и противнике Ромеје, они су са свих страна прикупили снаге и не мали број савезничких лађа прибављених из земље Словена, са собом су довели.¹⁴⁶

(р. 224.19—224.24)

14

око 1155—1156.TM

БОРАВАК ЦАРА МАНОЈЛА У ПЕЛАГОНИЈИ

Цар Манојло се радо бавио теолошким питањима, учествовао је у разним дискусијама.

Кад је овај верски спор покренут и стављен на јавно расправљање, онда се, прича се, у неуобичајено годишње доба, од-

¹⁴⁶ Овде се поставља питање из којих су то словенских области Млечани могли обезбедити бродове за борбу против Византије. Сасвим је јасно да су то далматински градови. Млечани су 1171. године опремили своју флоту коју су упутили према непријатељским водама. На том путу они су освојили Трогир, а затим Дубровник (септембра 1171. г.). Колико је познато, Сплит је остао у византијској власти. Ул. Historia ducum Veneticozam, MGH SS XIV, 79; Luccari, Scipioso ristretto, 22, бележи да су Дубровчани у оквиру млетачко-византијског рата остали на страни цара; Kretschmayr, Geschichte I, 255—258; Јуречек-Радонић, Историја I, 149; Sufflay, Hrvatska i zadna pregnuća, 56; Šišić, Povijest II, 94; G. Novak, Povijest Splita, 86; Ферлуга, Византиска управа 137—138; Н. П. Соколов, К вопросу о взаимоотношениях Византии и Венеции в последние годы правления Комнинов (1171—1185), BB 5 (1952) 139—151.

¹⁴⁷ J. Dräseke, Zu Niketas Akominatos, BZ 20 (1911) 101—105, мисли да је до описаног невремена у Пелагонији дошло за време царевог боравка у тој области током зиме 1155—1156. године. Чињеница је да је Хонијат претходно објаснио како су због својих учења осуђени Сотерик Пантеген и његови истомишљеници, међу којима је био и Михаило Солунски (Chon. 275—276). Познато је да су поменута лица осуђена на сабору јануара 1156. године (Chalandon II, 640—641; литература код Grablera, Die Krone, 310—312).

једном проломила страховита грмљавина од које се свим људима око цара, који је тада боравио у Пелагонији (Πελαγονίαν)¹⁴⁸, уши толико заглушише да многи од њих од удара попадаше на земљу.

(р. 276.5—276.10)

15

1182—1183.

ОХРИДСКИ АРХИЕПИСКОП У ЦАРИГРАДУ

Андроник Комнин је намеравао да оствари план о браку своје кћери Ирине, са Алексијем, ванбрачним сином цара Манојла и Теодоре Комнине. Патријарх Теодосије се томе одлучно супротстављао, па се најзад повукао.

Андроник, пак, сматрајући Теодосијево повлачење за најбољи знак судбине, јер је било колико неочекивано толико и пожељно, приредио је свадбену свечаност одабравши архипастира Бугара (τὸν ἀρχιεπίσκοπον τῶν Βουλγάρων)¹⁴⁹, који је тада боравио у престоници, да благослови [се. поменути брак].

(р. 339.13—339.19)

16

1182.

УГАРСКИ НАПАД НА БРАНИЧЕВО И БЕОГРАД

Андроник Комнин се у Цариграду обрачунавао са својим противницима. Оптужио је царицу Марију

MS о томе шта се подразумевало под Пелагонијом уп. нап. 57 овог коментара.

¹⁴⁹ Овде је реч о охридском архиепископу који је боравио у Цариграду. О њему нема других података. Пошто се овај податак уклапа у излагање о Алексију II Комнину (1180—1183), може се само оквирно датирати. Познато је да је Андроник Комнин ушао у Цариград маја 1182. године, а новембра 1183. године убијен је млади Алексије II (*Острогорски*, *Историја*, 371—372). Горњу вест треба ставити у период између маја 1182. и новембра 1183. године. *N. Radojčić*, *Dva poslednja Komnina*, 56—57, ставља смењивање патријарха Теодосија у 1183. годину. *Yn. H. Geizer*, *Der Patriarchat von Achrida*, Leipzig 1902, 9; *Златарски*, *Историја* II, 534; за историју охридске дијецезе до краја XII века уп. *H. Geizer*, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistumverzeichnisse der orientalischen Kirche*, BZ 2 (1893) 40 sq.

да је наводно она подстакла свог зета по сестри, Белу краља Угарске¹⁵⁰, писмима навела и примамљивим обећањима привукла да опустоши крај око Браничева (Βρανίτζοβαν) и Београда (Βελάγροδα).¹⁵¹

(р. 347.1—347.4)

17

1183—1184.

ПОМЕТЊА У ВИЗАНТИЈСКОЈ ВОЈСЦИ ПОСЛЕ МАНОЈЛОВЕ СМРТИ

Када су о убиству Алексија и Андрониковом проглашењу за цара¹⁵² били обавештени Алексије Врана¹⁵³ и Андроник Ла-

¹⁵⁰ У питању је Бела III (1172—1196). Он је био ожењен Аном, антиохијском принцезом, сестром царице Марије, друге Манојлове жене. (*Moravcsik*, Hungary, 583; *Chalandon* II, 491). Према томе, Хонијат тачно назива угарског краља зетом по сестри Манојлове удовице.

¹⁵¹ О нападу угарског краља на византијске пограничне области има и других вести. Тако у *Continuatio Zwetlensis* II, MGH SS IX, 542, стоји под 1182. г.: »Rex Ungarie Bela Grecorum castra et civitates in Bulgaria obtinuit«. Без обзира да ли је из Цариграда стигао неки подстицај за овај напад, неко писмо царице Марије о коме Хонијат овде говори, чињеница је да је угарски краљ имао своје рачуне у томе. После дужег времена Манојлове владе, која је Угарску баčila у дефанзиву према Царству, ово је био први погодан тренутак да се такво стање измени. Бела III га је искористио. Борбе је почео на овом подручју 1182. године, али их је наставио и проширио 1183. године. Тада је продро дубоко на византијску територију до Средца, али уз савезничку помоћ Стефана Немање. У већ поменутом извору (*Continuatio Zwetlensis* II, MGH SS IX, 542), стоји под 1183. г. следећи текст: »Rex Ungarie Bela terram Grecorum valida manu vastat«. Исту вест садржи и један други текст (*Anonymi Caietani Qualiter caput beati Theodori martyris, ducis Heracleae in Ponte, de Constantinopolitana urbe ad Caietam translatus est a. 1210*, ed. *A. F. Combos*, *Catalogus fontium historiae Hungaricae* I, Budapest 1937, 257: »Illustris quoque rex Hungarie, nomine Bela, cum magno exercitu terram Grecorum invasit...«. У житију св. Јована Рилског налази се податак да су Угри напали земље грчког цара Андроника и опленили све до Средца (*Ст. Новаковић*, Прилози к историји српске књижевности, Гласник СУД 22 (1867) 282—283). То потврђује биографија св. Симеона коју је написао Стефан Првовенчани (*Safarik*, 8; *Боровић*, 30). Дакле, угарски напад на Београд и Браничево, о коме Хонијат овде говори, треба ставити у 1182. годину; то је почетак борби против Византије. Ул. *Успенски*, *Последние Комнины*, 16; *N. Radojčić*, *Dva poslednja Komnina*, 57—59; 61; *исти*, *Промена у српско-мађарским односима крајем XII века*, Глас САНУ 214 (1954) 9; 15; *Moravcsik*, *Pour une alliance*, 560—561; *исти*, *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Croisades*, Paris 1934, 6; *Ников*, *Второ Българско царство*, 19; *Златарски*, *Историја* II, 423; *Мутафчиев*, *Српското разширение в Македонија през средните векове*, Македонски преглед IV, 8—9; *Faulova*, *Ucast Srbu*, 247; *И. Анушев*, *ВБСтанието в 1185*, Извештај 6 (1956) 329; *М. Пурковић*, *Виминациум и Браничево*, Браничевски Весник II-1 (1934) 17; *Hecht*, *Die byzantinische Aussenpolitik*, 13—14; *Калић-Мијушковић*, Београд, 56.

¹⁵² Андроник Комнин се прогласио за савладара младог Алексија II септембра 1183. године, а ускоро затим наредио је да се он убије (*Успен-*

парда¹⁵⁴, стратеги одреда који су се код Ниша (Νίσον)¹⁵⁵ и Браничева (Βρανίτζοβαν)¹⁵⁶ супротстављали краљу Угарске Бели¹⁵⁷, пошто је он тамо све разарао и мачем уништавао, онда један од војсковођа, Лапарда, процени да му је живот у опасности стално страхујући да га широко разјапљене чељусти Андроникове не прогутају, док је Врана радосно примио промену власти, већ уписан у групу оних које је Андроник благонаклоно гледао.¹⁵⁸

скии, Последние Комниши, 17; *Острогорски*, Историја 371; *Hecht*, Die byzantinische Aussenpolitik, 29). Према томе, византијски заповедници на Дунаву могли су најраније новембра 1183. године да сазнају за догађаје у Цариграду.

Хонијат затим описује поход који је нови цар организовао против Лопадiona, јер су се становници тога града придружили царевим противницима. Ту се помиње да су борбе вођене наредног пролећа, одмах после узурпирања власти. То је, дакле, пролеће 1184. године, како су то закључили и *Grübler*, *Abenteurer*, 72; *Hecht*, Die byzantinische Aussenpolitik, 42. Због тога смо се определили за горњу хронологију преведених вести.

Алексије Врана је у Манојлово време поменут међу присутнима на сабору у пролеће 1166. године. Био је у сродству са породицом Комнина. Изгледа да је био ожењен ћерком једне Манојлове сестре. Ул. *Chalandon* II, 649; *Успенски*, Образрвање 127—128; *Stiernon*, Notes de titulature et de prosopographie byzantines, REB 23 (1965) 241. За име Βρανάς ул. *H. Moritz*, Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten, Programm des K. Humanistischen Gymnasiums in Landshut 1896/97, 46. Андроник Лапарда је присутан у текстовима Кинама и Хонијата. Они га помињу у време цара Манојла на разним дужностима. Између осталих, учествовао је 1167. године у познатом походу против Угарске. Ул. нап. 280 уз текст Кинама.

155 У току 1183. године УгрН и Срби су између осталих градова напали и Ниш (ул. нап. 151). То потврђује и податак Ансберта да Ниш «a rege Ungarie sepefato Bela (se. Bela III) sub Andronico Grece tyranno ex parte dirutam...» (*Ansbert*, Historia, 29—30). Интересантно је, међутим, да Хонијат помиње Алексија Врану и Андроника Лапарду као заповеднике византијске војске у области Ниша и Браничева. Они су се поделили за и против Андроника, али тек на вест о смрти младог Алексија II и проглашењу Андроника Комнина за цара. Како су они то могли сазнати најраније новембра 1183. године (смрт Алексија II), то значи да су они били на поменутом положајима новембра 1183. године. Из тога се намеће закључак да су византијски заповедници повратили области Ниша и Браничева до тог тренутка, или су угарско-српски напади били пролазни, без дужег задржавања освојених градова.

156 Браничево је, судећи по овим Хонијатовим вестима, делило судбину Ниша. Угарска војска га је нападала још 1182. године, а у тренутку смрти Алексија II (новембра 1183. г.) опет је у византијској власти. Ул. нап. 160.

157 Хонијат је једини текст који помиње ове византијске војсковође на граници према Угарској после Манојлове смрти. С тим у вези поставља се једно занимљиво питање: када су они упућени у област Ниша и Браничева, да ли још за живота цара Манојла, или после 1180. године. На основу овог податка може се само закључити да су се они затекли на поменутом положајима у тренутку угарског напада. Први напад краља Беле III може се датирати у 1182. годину.

158 Андроник Лапарда се на вест о промени на престолу у Цариграду одлучио не само на повлачење са дотадањег положаја, него и на акцију против Андроника I Комнина. То би значило да је он до новембра 1183.

Лапарда је одлучио не само да напусти свој положај, него и да се освети Андронику за незаконито освајање власти. Пошто је видео да му запад неће прићи због присуства његовог савојсковође Вране у том крају, решио је да крене на исток, Договорио се са Враном и убедио га да он остане на свом положају док он не стигне до новоизабраног самодршца.

(р. 359.1—360.6)

Врана је остао веран новом цару. Када је следећег пролећа Андроник Комнин кретао у борбу против града Никеје¹⁵⁹, у походу је учествовао и Алексије Врана.

А сам цар крену преким путем према граду Никеји, а Алексија Врану, који се вратио са подручја око Браничева (των κατὰ Βρανίτζοβαν ... μερών)¹⁶⁰ посла са довољном војском да се супротстави онима код Лопадiona.

(р. 363.17—363.20)

године био на свом ранијем положају и пружао отпор непријатељима Царства, како то Хонијат изричито и каже. Неће бити, дакле, тачно мишљење изражено код *Јуречка-Радонића*, Историја I, 152, да се Лапарда повукао на вест о крунисању Андроника за савладара (септембар 1183. године). Хонијат изричито наводи да је он то учинио сазнавши за смрт младог Алексија II, а то је разлика од око два месеца, што није без значаја за стање у областима које су УгрН и Срби нападали. Дакле, резултате које су савезници (Срби и УгрН) постигли до новембра 1183. године, не можемо тумачити слабљењем византијске одбране као последице несугласица међу царским заповедницима.

159 То је пролеће 1184. године и пркрет цареве војске против оних градова који су били у извесној опозицији према новом владару. *Jurewics*, *Andronikos*, 108—109.

160 Алексије Врана је остао у области Браничева после одласка Андроника Лапарде крајем 1183. године. На том положају је био све док га цар Андроник није повукао за борбе на Истоку у пролеће 1184. године. То значи да је крајем 1183. и почетком 1184. године Браничево било у византијској власти. Друкчије се горњи податак не може тумачити. Ми, наравно, не знамо шта се све у међувремену догађало у другим градовима. Изгледа да мо јасно да се не може одржати мишљење да је Бела III 1182. године освојио Браничево и држао област Мораве три године (*Roman*, *Geschichte* I, 432—433).

Тешко је реконструисати историју Браничева и следећих година. Угарско-византијско ратовање је окончано 1185. године. Склопљен је мир који је учвршћен браком између Исака II Анђела и угарске принцезе Маргарите. Сматра се да је угарски краљ дао своје зету као мираз неке од претходно освојених византијских области. Инфрентије III пишући сину Беле III помиње »terram quam pater tuus sorori tuae, imperatrici Gresorum, dedit in dotem« (*A. Theiner*, Monumenta Slavorum I, 36). Примишљало се да су у питању Београд, можда Браничево и Поморавље, јер то су биле области које је Угарска нападала после Манојлове смрти, а Византија са муком бранила. Међутим, у наведеном документу се не прецизира које су то земље дате византијском цару. Пожунски анали под 1186. годином бележе да »mater eius (краља Беле III) tenetur captiva in Bronz«, па се претпоставља да је реч о Браничеву (*Györffy*, Das Güterverzeichnis, 35 sq.). У питању је Еуфросина, краљева мајка, која је у више наврата била у неспоразуму са Белом III. То би значило, можда, да је Брани-

190.¹⁶¹

БИТКА НА МОРАВИ

Власи су побеђивали ромејске војске.¹⁶² Нападали су и добро утврђене градове. Освојили су Анхијал, покорили Варну и унишили већи део Тријадице (Софије), Стоб.

чево било у угарској власти. Касније, 1189. године, крсташи Трећег крсташког похода затекли су у Браничеву византијског дукса (dux de Brandiez: Ansbert, Historia, 27). Ул. *Јуречек-Радонић*, Историја I, 152—155; *Анућ*, Браничево, 12; 15; *Hecht*, Die byzantinische Aussenpolitik, 42—44; *Paulova*, Ucast Srbü, 248—251; *C. Autuee*, КБМ известиита за преминавањето на крџстоносците от третил поход през бџлгарските земи, Известии на Института за бџлгарска историја 3—4 (1951) 274.

Основу за датирање овог одељка чини податак о борби на Морави. На основу Хонијатовог претходног излагања може се закључити да је до тог српско-византијског сукоба дошло после проласка немачке војске Фридриха Барбаросе преко Балкана (Chon. 525—529; 533—539). Пошто је описао све компликације које су искрсле у Царству због присуства велике крсташке војске и поменуо и смрт Фридриха I Барбаросе на источном бојишту (Chon. 545), Хонијат се враћа на прилике у словенским областима Балкана. Зна се да је немачка војска прешла у Малу Азију у пролеће 1190. године. Исак II Анђео је био принуђен да одмах крене у борбу против Бугара и Влаха. Тек после сукоба са њима кренуо је и против српског жупана. То је редослед догађаја који даје Хонијат. Он пружа извештај оквир за датирање битке на Морави, не и коначно решење. Једини хронолошки прецизан податак је онај о покрету Исака II са делом двора према Филипопољу „око јесенске равнодневице“. Пошто се из тога може поуздано закључити само то да је до сукоба на Морави дошло у јесен, после царевог боравка у Филипопољу, у науци су изражена различита мишљења о времену те битке. Већи број научника изјаснио се за јесен 1190. године (*Василевскии*, Критические заметки, 199—202; *Dölger*, Reg. 1605; *Јуречек-Радонић*, Историја I, 157. Занимљиво је да је *Јуречек*, Војна цеста, 144, мислио да је 1194. године Исак Анђео продро преко Средена до Ниша и потукао Србе на Морави. На ту грешку указао је *Василевскии*, Критические заметки, 201, нап. 1. *Ааскарис*, Византиске принцезе, 16—24, критиковао је схватање Василевског истичући да опис Евстатија Солунског не мора да се односи на борбу на Морави. И поред тога највећи број научника остао је при хронологији коју је предложио Василевски. Ул. *Златарски*, Историја, III, 74; *М. Дишћ*, Три повеље из исписа Ивана Лучића, Зборник Филозофског факултета III (1955) 77, констатује да је Немањин пораз на Морави могао бити „најраније крајем 1190. године“; *исти*, Cambridge Med. Hist. IV, 521; *Guiland*, Byzance et les Balkans, 135 и др.). *Успенскии*, Образование, 165, мисли да сукоб на Морави треба ставити у 1191. годину, а *Cognasso*, Un imperatore bizantino, 274 — у 1192. годину. О борбама цара Исака Анђела против Срба има података у још два савремена текста: једно је говор Никите Хонијата (уп. Никита Хонијат, Беседе, вест 1) и текст Евстатија Солунског (*Tafel*, Opuscula 43 sq.). О хронолошким подацима које они пружају ул. нап. 20 уз текст Евстатија Солунског.

Овде је реч о борби Петра и Асена против Византије. Хонијат је претходно описао тежак пораз кош је доживела царска војска у кланцима Балкана 1190. године (Chon. 561—565). Цар Исак II се једва спасао том приликом. После тога су устаници још више раширили своју делат-

Па, стигавши и у Ниш, одвукоше и отуда не мали плен у људству и стоци.¹⁶³

ност нападајући нова подручја. Одавно је запажена чињеница да Хонијат устанике често назива Власима, па се око тога развила жучна расправа о томе шта треба подразумевати под Власима, каква је њихова улога, ко су вођи покрета, итд. Није наш задатак да анализирамо те податке. Они су у науци добро познати и свестрано разматрани, додуше не увек са чисто научних позиција. Кратак преглед те литературе дао је у новије време *Литаврин*, Болгарил и Византии, 430—437; *Острогорски*, Историја¹⁶³ 378, нап. 3.

По Хонијату Бугари су продри до Ниша и опљачкали га и то пре битке на Морави. Тај податак прихватају без дубље анализе *Златарски*, Историја, III, 73 и неки други аутори. *Јуречек-Радонић*, Историја I, 157, нап. 64, као да има извесне резерве према тој Хонијатовој висти. Срби су у заједници са угарским одредима 1183. године разорили Ниш, поред осталих градова (уп. нап. 151 и 155; *Ковачевић*, Неколика питања, 105; *Мутафчиев*, Срџбското разширение, 8—9); *М. Ристић*, Историја града Ниша, Ниш 1937, 19—21. *Hecht*, Die byzantinische Aussenpolitik, 42, претпоставља да је византијски војсковођа Алексје Врана већ 1184. године повратио област Ниша, што доказује својим тумачењем текста Стефана Првовенчаног. По њему, Немања је освајао прво градове у горњем току Струме, затим Скопље, Призрен, па тек онда Ниш. Чињеница је да се у излагању Немањиних дела у тексту Стефана Првовенчаног налазе ови подаци: Немања је у заједници са угарским краљем ратовао против Византије и том приликом је продро до Софије. То потврђују висти код Ансберта (уп. нап. 155). Затим се додаје да је Немања, пошто се растао од угарског краља, сам наставио ратовање па је разорио већи број градова, између осталих и Ниш. Још једном помиње Првовенчани област Ниша тврдећи да ју је Немања прикључио својој земљи (Житије св. Симеуна, ед. *Safarik*, 8; *Боровић*, 30—31). Обично се узима да је Немања искористио стање у Византији створено устанком Петра и Асена, а по себно неприлике у којима се нашло Царство у доба проласка војске Фридриха I Барбаросе преко балканских области 1189—1190. године и да је тада и освојио највећи број области набројаних у тексту Стефана Првовенчаног (*Јуречек-Радонић*, Историја I, 156—157; Историја I, 329—330). Чињеница је да је Ниш био у српским рукама јула 1189. године, када је пред тај град стигао Фридрих I Барбароса са својом војском. Тада је немачки владар обавештен да Немања са браћом »occupaverant in gladio et arcu suo Nissam civitatem et circa eam ac deinceps usque ad Stralitz omnem terram illam ex ditione Grecorum praeceptam sibi que eam vendicaverant« (*Ansbert*, Historia 30). Исти податак да су Немања и његова браћа освојили Ниш »cum tota adiacente provincia« налази се у Historia peregrinorum, ed. *A. Chroust*, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs, I, MGH SS rerum germanicarum, N. S. V, Berlin 1928, 134—135. Византијски цар Исак II Анђео кренуо је са војском против Срба тек после одласка немачке војске у Малу Азију, најраније у јесен 1190. године. Због тога није сасвим јасан податак Хонијата да су Бугари опљачкали Ниш пре битке на Морави, јер остаје загонетно како су га Срби изгубили у периоду од јула 1189. до јесени 1190. године. Ову појединост не може да објасни ни чињеница да су Немања и бугарски вођи ратовали савезнички против Византије (*Ansbert*, Historia 33: »In ea fluctuatione regni Grece prefati comites de Saruigia et Crazzia eo tempore, quo exercitus crucis Bulgariam transmeabat, occasione accepta partem Bulgarie sue ditioni subiugaverant, federe inito cum Kalopetro adversus imperatorem Constantinopolitanum«). Ул. *Ст. Станојевић*, Немања, Годишњица Н. Ч. 42 (1933) 117—119; *Ст. Новаковић*, Ниш у прошлости, Београд 1878, 9, погрешно ставља сусрет Фридриха I Барбаросе са Немањом у Нуприју; *Paulova*, Ucast Srbü, 262—267; *Успенскии*, Образование, 141—143; *Guiland*, Byzance et les Balkans sous le regne d'Isaac II Ange, 131—134 и други.

Цар је кренуо у борбу против непријатеља.¹⁶⁴ Поново је саградио Варну, утврдио је Анхијал и поставио у њих страже.

Око јесенске равнодневице је и сам изашао у околину Филипопоља водећи собом женски део двора¹⁶⁵, па је сузбијао нападе Влахa и Скита¹⁶⁶ колико је било могућно. Али пошто је и жупан Срба (Σέρβων ζουπάνου) зла наносио и Скопље (та Σκόπτα) порушио, цар крену против њега.¹⁶⁷ Кад се војске сударише на реци званој Морава (τον Μοράβον ... λοταμόν)¹⁶⁸, варвари узмакоше

¹⁶⁴ Ово је нови покушај цара Исака II Анђела да се заустави даљи неповољни ток догађаја у балканским областима. То су и први успеси на бојном пољу које је постигао византијски цар после узастопног узмицања пред јачим непријатељем.

¹⁶⁵ Ово је боравак цара Исака II у околини Филипопоља пре борбе на Морави. О томе уп. нап. 20 уз текст говора Евстатија Солунског.

¹⁶⁶ Хонијат чешће помиње Ските поред Влахa (одн. Бугара) као противнике цара Исака II (Chon. 515; 518; итд.). Већина научника сматра да су то Кумани. Њихова је улога у устанку Петра и Асена била велика. Бугарски вођ је нудио Фридриху I Барбароси помоћ од 40.000 Влахa и Кумана (Ansbert, Historia 44). И многи други текстови тога доба помињу Кумане. Ул. Успенскии, Образование, 75—78; 84; Ааскарис, Византиске принцезе 17—24; уп. нап. 20 уз текст Евстатија Солунског; Bachmann, Die Rede, 90; Д. Расовскии, РОЛБ половцев в войнах Асенео с византијској и латинској империјама в 1186—1207 г., Списание на БЪЛГ. акад. 1939, 203 сл.

¹⁶⁷ Хонијат не именује српског жупана овом приликом. Из других извора познато је да је то био Стефан Немања, који је вешто искористио прилике 1189—1190. године да освоји многе византијске градове. Хонијат овде помиње само мали део Немањиних освајања. Изричито се наводи само Скопље уз општену и често коришћену формулацију да је српски жупан „зла наносио“ Царству. Стефан Првовенчани је опширнији. По њему је Немања разорио Перник, Землн, Велбужд, Житомиск, Стоб, затим Скопље, Призрен, Лешак у Доњем Пологу, поред Ниша, градоца у области Тимока (Ророеиш, 31). См. Новаковић, Земљиште, 213—214, мисли да је Немања освојио те градове 1184. године; други аутори се опредељују углавном за 1189—1190. годину. Тако Успенскии, Образование, 150; Јиречек-Радонић, Историја I, 156—157; Ковачевић, Неколика питања, 105; См. Станојевић, Немања, 119; Р. Грујић, Подлошко-тетовска епархија и манастир Лешак, ГСНД 12 (1933) 34—37; G. Skrivanić, Gradovi i utvrđenja u srednjovekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku, Vojnoistorijski glasnik 2 (1969) 127—8; В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Сремски Карловци 1920, 12, бележи да је Стефан Немања за време свог привременог владања Скопљем потврдио манастиру св. Борђа код Скопља његова добра; Р. Грујић, Властелинство св. Борђа код Скопља, ГСНД 1 (1925) 49; о месту трга манастира: Б. Бошковић, Проблем манастира св. Борђа — Горга на Серави, Старице V—VI (1954—55) 73—82; Историја на македонскиот народ I, Скопје 1969, 180.

¹⁶⁸ Хонијатов податак да је до сукоба српске војске са одредима које је водио цар Исак II Анђео дошло на реци Морави није довољно прецизан. Иста се вест налази и у говору који је Никита Хонијат одржао у славу царевог успеха у борби против Срба. Ул. текст тог говора и нап. 45. Orbin, II regno, 248, који преузима вести Никите Хонијата, каже да је цар Исак II приметно битку с Немањом 1190. године „на реци Чабру, данас званој Морава“. Орбин је код латинских писаца XVI века (Лудовик Пријевић Туберо, Феликс Петанчић, Вранчић) нашао да се река звана Ciabrum идентификује са Моравом (М. Орбин, Краљевство Слове-

и кад је настало гоњење многи од њих беху уништени, у води подављени и копљима прободени.¹⁶⁹ Дошавши до Ниша (Νίσσον) и стигавши близу реке Саве (Σάουρον) састао се са својим тастом, Белом, краљем Угарске.¹⁷⁰ Проборавивши тамо више дана врати се опет у Филипопољ.

(р. 569.1—569.22)

на, коментар С. Бирковића, 297). См. Новаковић, Ниш у прошлости, 9—10, мисли да је до сукоба дошло „негде на Морави“ 1193. године; Cognasso, Un imperatore bizantino, 274, наводи да се борба одиграла у близини места код Ниша; М. Рустућ, Историја града Ниша, 21, верује да је то било „у непосредној близини Ниша, ако не под самим зидинама његовим јер је грчка војска дошла са истока низ долину реке Нишаве“. Хонијат каже само то да је цар претходно боравио у Филипопољу и да се упутио против Срба, са којима се сукобио на Морави.

¹⁶⁹ Нема сумњи у погледу исхода битке. Срби су поражени. Многи су изгинули у окршају, многи заробљени. Па ипак, реторски опис Никите Хонијата очигледно преувеличава цареве успехе на бојном пољу (уп. говор Никите Хонијата). F. Grabler, Niketas Choniates als Redner, Jahrbuch d. österr. byz. Gesellschaft 11—12 (1962/63) 64. Поставља се питање какви су стварни резултати победе Исака Анђела. Неки су научници мислили да је цар продро у средиште српске земље и попалио једну од Немањиних престоница, вероватно ону на Топлици (Јиречек-Радонић, Историја I, 157; Cognasso, Un imperatore bizantino, 274; Ch. Brand, Byzantium confronts the West (1180—1204), Cambridge, Massachusetts, 1968, 94). Додуше, Никита Хонијат у свом говору упућеном цару Исаку II помиње да је овај напао „кућу“ жупана, али изгледа да то треба схватити шире, као „српску земљу“ (уп. нап. 21 уз текст говора Никите Хонијата). Тај је податак имао у виду Јиречек.

После пораза на Морави Немања је био принуђен да један део освојених територија врати Византији. На то као да упућује и податак из већ цитираног говора Никите Хонијата који каже да је цар упавши у земљу Далмата (Срба), поразивши их „припојио један део Ромејима“ (уп. нап. 59 уз текст тог говора). Па ипак, тачно је запажено да је у српској власти остало више важних области које је Немања припојио Рашкој. Ул. Ковачевић, Неколика питања, 105; См. Станојевић, Немања, 119—121; Јиречек-Радонић, Историја I, 157; Историја I, 330; НОВ покушај да се одреди шта је Немања освојио од Византије после 1180. г., а шта је вратио после пораза на Морави, односно које су његове тековине, а које његових наследника на подручју Метохије, учинио је Р. Новаковић, О неким подручјима данашње Метохије крајем XII и почетком XIII века, ЗРВИ IX (1966) 195—215.

¹⁷⁰ После победе над Србима цар Исак II упутио се преко Ниша ка Београду, где се састао са својим тастом угарским краљем. Пут преко Ниша до Београда опет је био у византијској власти (См. Новаковић, Ниш у прошлости, 9—10; Bachmann, Die Rede, 70, нап. 1).

До склапања брака између Исака II и угарске принцезе, ћерке краља Беле III, дошло је крајем 1185. или почетком 1186. године. Помињу га и други извори, између осталих и Ansbert, Historia 32. Никита Хонијат је тим поводом саставио један говор (Успенскии, Образование, 111—114; G. Moravcsik, Niketas Akominatos lakodalmi költemenye, Egyetemes Philologiai Közlöny 47 (1923) 79—86), а у својој Историји га такође помиње (Chon. 481—482). Дуичев, ВБСтанието в 1185, Известии 6 (1956) 339, датира га у новембар 1185. године. Ул. Успенскии, Образование, 111—112; Cognasso, Un imperatore bizantino, 41; V. Laurent, La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade, Revue historique du Sud-Est Européen XVIII (1941) 118—124.

im—1199.

ОДМЕТАЊЕ ХРСА И БОРБЕ ОКО ГРАДА ПРОСЕКА

Цар је кренуо из Кипселе према трачким градовима које су Власи и Скити нападали,

намеравајући да после тога ухвати Хрса (Χρῶσον)¹⁷¹ или бар да учини крај нападима које је овај из потаје вршио пуштошећи и села ОКО Шера. Тај Хрс беше пореклом Влах, здепастог стаса, па како се није сложио са Петром и Асеном, који су се одметнули од Ромеја, чак је дигао против њих оружје са пет стотина својих сународника и постао савезник Ромеја.¹⁷² Убрзо затим би ухваћен да се, стално се пробијајући напред и жудећи да себи приграби власт, приклања својим саплеменицима, па је стога затворен у тамницу. Затим је пуштен и послат да чува Струмицу (Στρούμιτζαν)¹⁷³ али наде цара, који га је тамо био послао, он је изневерио поводећи се за својом жељом да и он суседним Ромејима бестидна зла наноси.¹⁷⁴

Кренувши против њега и прикупивши довољно јаку војску у Кипсели, цар брзо одуста од намере и зајеле да се врати тако да је узалуд тамо био сакупио војску¹⁷⁵ а непромишљено и сам дошао у Кипселу. И тако он остави да западне обла-

¹⁷¹ Потпуно име Хрса налази се у наслову говора Никите Хонијата упућеном цару Алексију III Анђелу и гласи Δοξομένης Χρῶσος (уп. беседе Никите Хонијата, вест бр. 2). Постоје различита тумачења порекла тог имена. О томе уп. нап. 65 уз текст говора Никите Хонијата. *H. Moritz*, Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten, Programm des K. Humanistischen Gymnasiums in Landshut 1896/97, 17, мисли да оно потиче од χρῶσος. Хрс се у два наврата у овом одељку назива Влахом. Када је цар Алексије III опседао Просек, Хонијат наводи да су опседнути били Власи (Хонијат, вест бр. 19). Уп. нап. 66 уз текст говора Никите Хонијата.

¹⁷² Мало се зна о Хрсу пре почетка борби 1198—1199. године. Основни подаци о њему налазе се управо у овом Хонијатовом одељку. Претпоставља се да је око 1185. године имао у рукама неку већу област, вероватно око Струмице (Историја I, 342). У науци је углавном рдбачена претпоставка да је Хрс био онај жупан кога *Ansbert*, Historia, 42, помиње за време Трећег крсташког похода. Кратак преглед научне литературе посвећене том проблему дат је у нап. 65 уз текст већ применутог говора Никите Хонијата. Уп. и *Cognasso*, Un imperatore bizantino, 53.

¹⁷³ Хрс је убрзо присвојио Струмицу у коју је био послат са задатком да је чува од напада Бугара и Влаха. Хонијат то у овом одељку изричито и каже, а по миру који је склопљен после борби 1199. године византијски цар је био принуђен да призна Хрсу власт над Струмицом и Просеком, тј. status quo. Уп. и *Н. Радојичић*, О неким господарима Просека, ЛМС 259 (1909) 7; уп. Византијски извори III, 313.

¹⁷⁴ По свему изгледа да је текст ове реченице непотпун.

¹⁷⁵ Обично се сматра да овај неуспео поход цара Алексија III треба ставити у 1198. годину. Уп. нап. 66 уз текст говора Никите Хонијата.

*

£

сти остану онако како су и пре биле и трпеле, и врати се у Визант не издржавши ни два месеца под ведрим небом.

(р. 643.19—644.17)

Константин Месопотамит¹⁷⁶ је дошао у Солун, али се у њему кратко задржао, тек толико да се попне на престо архиепископа. Одмах је кренуо за Визант не задржавајући се нигде уснут. Стога су га сматрали веома уобличеним, гсао и због обичаја да сее покретом прста решава. То се потврдило

нарочито када је цар поново кренуо на Хрса и када се учинило да је он [се. Константин Месопотамит] успешно цару дајући савете о томе одметнику, у потпуности (ἀτεχνῶς)¹⁷⁷ способан да своју „краљевску свештеничку власт“¹⁷⁸ окуша и у војним питањима.

(р. 650. 10—650. 14)

Скити су са одредом Влаха прешли Дунав и на дан св. Борћа су опустошили околину града Месене (Μεσσην) и Цурулон.¹⁷⁹ Нешто касније ромејска војска је потукла Ските.

И тако се то ту заврши, а цар крену из Кипселе, стигне у Солун и одатле поВе у напад на Хрса.¹⁸⁰ Јер, овај човек, пореклом Влах, беше присвојио Струмицу¹⁸¹ и заузевши утврђење звано Просек (Πρόσχων)¹⁸², одабра га себи за седиште (ἐς τὴν ἀντι-

¹⁷⁶ За Константина Месопотамита Хонијат има мало лепих речи. Био је врло утицајан на двору Исака II Анђела. Успео је да се одржи на свом положају и после промене на власти у Цариграду када је престо преузео Алексије III. Постао је солунски архиепископ и уплитао се у решавање најразноврснијих питања државне политике. *Cognasso*, Un imperatore bizantino, 283—286.

¹⁷⁷ Није искључено да израз ἀτεχνῶς у овој иначе врло замршено стилизованој реченици значи „без познавања струке“. Према томе смисао би био да је Константин Месопотамит и без познавања војне струке учествовао у доношењу војних одлука. Наравно, Хонијат све то говори иронијом.

¹⁷⁸ Израз је преузет из старозаветне књиге Изласка 2, 19, 6.

¹⁷⁹ То је напад Кумана и Бугара на градове Мосинопол и Цурул априла 1199. године. Нападаци су освојили богат плен, а околну становништво се спасавало бекством у Цурул. *Василевски*, Критическаи заметки, 207; *Златарски*, Историл III, 125—127.

¹⁸⁰ Овај поход цара Алексија III против Хрса ставља се у 1199. годину. Уп. нап. 66 уз текст говора Никите Хонијата. Тако је овај покрет византијске војске преко Солуна према Просеку датирао и *Dölger*, Reg. 1653.

¹⁸¹ Уп. нап. 173 овог коментара.

¹⁸² Просек је познатр византијско утврђење на Вардару код Демир-Капије. Никита Хонијат је излажући ток борби које су вођене око Просека оставио и изванредно леп опис саме тврђаве, њене околине. Била је по свом положају веома неприступачна, или како Хонијат у свом говору сликовито каже „готово ван домаћаја стрела“ (уп. текст говора Ни-

ов) у сваком погледу ојача тврђаву, коју је природа од искона раскошно створила и дала. Наиме, то су две врлетне стене, међусобно растављене и близу једна другој постављене, имајући само један уски, тешко проходни и стрми прилаз, док је сав остали масив стена окомит и неприступачан, а дубока река Аксиос (Ἀξίως)¹⁸³ протиче уоколо и ове на невероватан начин у тврђаву претвара. Ратна вештина, дошавши доцније као такмац природи, ове је учинила скоро неосвојивим, јер непробојни бедем, постављен преко стазе која води унутра, доврши их као изванредно утврђење.

Међутим, Ромеји, пошто нису обраћали пажњу на Бугаре, ову тврђаву Просек одавно занемарише и пустом оставише, док је Хрс претворио у неосвојиво упориште против Ромеја прикупивши тамо све што је за исхрану војске потребно, поставивши бацачке справе и уневши обиље животних намирница истовремено допустивши да по околним врховима пасу стада оваца и говеда. Наиме, околина те тврђаве није лако савладава, него је веома дуга и широка, а красе је и гајеви са много воде и богата је пошумљеним пределима. Али је тврђава лишена једнога добра, и то неопходног, по себи најважнијег и најзначајнијег, тамо наиме не извире ни најмања кап воде, нити има ископаних бунара него треба силазити до реке и износити воду ведрима.

Поставши господар једне такве тврђаве Хрс се уопште није узнемиравао што против њега иде цар, него се припремао да пружи отпор. Међутим у ратовању искуснији Ромеји, ако је до тог тренутка и понеки такав био преостао, као и они који су веома добро познавали право стање тамошњег краја, сматраху потребним и цару саветоваху да заобиђе Просек и нападне преостала утврђена места и села, која је Хрс себи био потчинио¹⁸⁴, а после тога, пошто та места покори, да изврши напад на Просек. Јер на тај начин и војска би смелије наступала пошто би прво водила борбу око лако освојивих места и отуда плен грабила, а и сам Хрс, притешњен силом прилика, на боље би се окренуо, било одустајањем од претеране упорности, било губљењем сваке наде. Нипошто не треба одмах, још на самом почетку похода, јуришати на неосвојиво и упорно се борити против стрмих литица, јер би то, говорили су, било уза-

ките Хонијата у овом тому). Поред старије литературе која је набројана код *Н. Радојичића*, О неким господарима града Просека на Вардару, ЛМС 259 (1909) 17, ут. и *Аероко*, Средњовековни градови, 195—198. Такође и нап. 84 уз текст поменутог говора Никите Хонијата.

¹⁸³ У питању је река Вардар, њено старије име. У свом говору Никита Хонијат каже да се Хрс са висине нагнуо над реку Аксиос која протиче крај Просека (ут. текст говора, Никита Хонијат, вест бр. 2).

¹⁸⁴ Овде се, на жалост, не набрајају насеља која је Хрс потчинио својој власти. У даљем излагању Хонијат наводи да је царска војска у свом покрету од Солуна према Просеку 1199. године ујутру разорила нека утврђења, али се она такође не именују. Ут. нап. 186.

лудно и јер би то, иначе, значило посматрати оне који се крваво зноје, а пред њима далеки циљ, и како се од бораца појављују главе без врата.

Тако они говораху, а томе се одлучно супротставише евнуси цареве гарде којима је предњачио Георгије Инеот¹⁸⁵, као и голобради младићи из пратње. И ови, као да су стари и искусни, окружише цара и наговорише га да води војску право на Просек и да поведе борбу против самог Хрса и у војску се поузда (то δόρυ διαγκωνίζεσθαι), јер „ако се то заузме, нема оног који би се убудуће могао одупрети.”

При томе су истицали да је тешко дуже боравити у „варварским и непријатним крајевима” у време кад наступа доба смокава и диња, када јв Пропонтида пуна тих и других зријућих лепота земље. Затим следи изванредан опис природе Понта који чеизмерно привлачи људе.

У пуном жару цар крену на Просек, као да је већ очима гледао оно што му је било речено. Том приликом неке тврђаве беху успут порушене¹⁸⁶, амбари и житородне њиве попаљени, а Власи беху заробљени од Персијанаца које је сатрап града Анкире био послао цару као помоћ.¹⁸⁷ Тада су они, који се искрено и предано брину о православној вери свесрдно молили цара да нипошто не дозволи Турцима да својој кући воде оне који верују у истог бога кога и ми славимо, да не би променивши веру против своје воље навукли гнев божји на оне који су их издали, него да се влашки заробљеници предају Ромејима за послугу (ἡ οἰκτιρὸν), а да се они Персијанци који су их заробили обештете другим царским даривањима. Међутим, цар на то уопште не пристаде.

Кад је стигао [се. цар] до самог Просека, тамо се негде улогори и реши да одмах нападне тврђаву. Тада се могло видети да Ромеји чине почаст и дивљења достојна дела: борили су се преко очекивања. Наиме, они су се успињали на врлетне положаје тврђаве, једни заштићени само штитовима и голим мачевима, а други са луковима и стрелама и, гађајући оне који су се борили са бедема и врхова, приближавали су им се. И доиста, после силног напора и покоља потиснуше варваре са спољњег бедема, који је тамо недавно био подигнут да заштити улазну капију. А било их је који су се, пењући се помоћу уже-

¹⁸⁵ То је личност која се код Хонијата помиње само овом приликом. Уп. *Cognasso*, *Un imperatore bizantino*, 280.

¹⁸⁶ Хонијат описујући борбе против Хрса именује само два његова града — Просек и Струмицу. Овде су у питању вероватно нека мања утврђења.

¹⁸⁷ То су помоћни одреди Турака које је цару Алексију III упутио „сатрап” Анкире, тј. дан. Анкаре. У овом одељку се употребљава и архаично име за њих — Персијанци, али и стварно име — Турци.

та уз стрмине, пентрали као дивокозе и покушавали да продру унутар зидова и да допру чак до врха тврђаве. Али у тренутку када су, разбивши браниоце зицина и унутра их потиснувши, мислили да су извршили спасоносан и најважнији задатак, тек тада увидеше узалудност својих напора. Јер кад затражише справе за поткопавање (σκαλάνας) и рушење зицина, никога не би да им то ратно оруђе прибави. Па ипак, гласно негодујући против царских снабдевача оружјем, они и на таквој муци истрајаше. Употребљавајући руке и мачеве уместо справа за подривање зицина (ἀμάλας¹), они су избијали камење из лежишта и разваљивали зупце на бедему (τα θωράκια) успињући се. Пошто је посао спорије одмицао, а сами су доста невоља претрпели од бранилаца, једва најзад стиже евнух који се старао о оружју, носећи свежањ ужетом омотаних ћускија.

И поред јасно израженог незадовољства војске лошим снабдевањем, цар није предузео ништа против криваца.

После тога они [се. војници] затраже лествице да би се помоћу њих успели на врхове зицина, и то им није одмах пружено. Не желећи стога да се и даље узалудно муче, повукоше се одатле, иако нерадо. Тврђава би, како су касније опседнути Власи тврдили, свакако била заузета и Хрс ухваћен, а Ромеји би се тим делом прославили и многих би мука касније били поштеђени да су справе за рушење зидова раније биле припремљене и на време борцима достављене.

Међутим, несавесност извесних људи, а можда и гнев божји, осујетили су овај подухват.

Ромеји су тога дана тако водили борбу и из ње се повукли. Ступивши наредног дана опет у окршај, затекоше непријатеља који се, због онога што се јуче десило, веома жилаво и упорно одупирао. Поред тога, бацачке справе којима су се варвари служили, много наших побише, јер су они одозго веома спретно гађали. Наиме, старешина бацачких справа, који је истовремено полугу усмеравао и праћку затезао, био је најбољи градитељ ових справа. Прво је код Ромеја служио за плату, а после се због неисплаћене зараде вратио (ἀπονοστήσας) Хрсу. Војску је тешко погађало не само округло камење хитано из бацачких справа него и оно које су одозго обрушавали низ обронак. Камење којим се гађало, чак ако и не би погодило, често је било смртоносно за оне крај којих би пало. Кад би наиме камен пао на чврсту стену и после тога услед силине удара, разбио се у више комада, онда су ти одломци распрскавајући се на разне стране, значили смртоносно зло.

Изашавши кришом ноћу из тврђаве, варвари разбише справе које су Ромеји по тамошњим брежуљцима били поставили и

заробише заплашену ноћну стражу, која је била побегла до шатора протовестијара Јована¹⁸⁸, тако да је и сам протовестијар, који је већ био заспао, уплашен одмах скочио из постеље и дао се у бекство бунован и обузет страхом. Разграбивши ствари из шатора, међу којима беше и зелене боје обућа (πέδιλα) протовестијара¹⁸⁹, читаву ту ноћ су се изругивали и забављали са ромејским предметима. Сем тога, они су и празне винске каце пуштали одозго из шибља¹⁹⁰ и војску, која није знала шта се у мраку дешава, буком застрашивали.

Тада је и цар увидео да се циљ не остварује, а поред тога је решио да тамо више не губи време, па ступи у преговоре. Он препусти Хрсу Просек, Струмицу и околне крајеве¹⁹¹ и обећа да ће му, иако је већ био ожењен, дати за жену једну своју рођаку. И доиста, чим стиже у Визант, он одвоји протостратову¹⁹² ћерку од њеног мужа и посла је Хрсу, одредивши невести за пратиоца севаста Константина Радица. Кад се заврши обред венчања и кад је свадбена трпеза била постављена, он је чисто вино испијао и велике комаде меса јео, док се жена ничег није дотичала стидљиво се придржавајући обичаја који важе за младенце. Кад јој младожења нареди да му прави друштво у јелу и кад она то одмах не учини, човек се силно разгневи. И пошто је тако на варварском језику много срдитих речи за себе изговорио, најзад на грчком презриво добаши: „И не треба ни да једеш ни да пијеш!”

(р. 665.10—673.7)

¹⁸⁸ Протовестијар Јован помиње се само на овом месту у борбама око Просека. Као учесник царског похода, изгледа, није се много прославио. Ул. *Златарски*, *Историл*, III, 130.

¹⁸⁹ О дужностима протовестијара и њиховој одећи уп. *J. Verpeaux*, *Le traite des Offices du Pseudo-Kodinos*, Paris 1966, 153; 176—8. За ранију епоху има података у Филотејевом Клитерологију. Ул. *Острогорски*, *Историја*, 243, где је наведена и одговарајућа литература.

¹⁹⁰ ἐπὶ δὲ καὶ οἶων δοχεῖα τυμπανοειδῆ ἐκ λύγων διάκωνα διαχαλόντες ἀνωθεν ἐξίστων (Chon. 672. 11—12). Није јасно о чему се овде заправо ради.

¹⁹¹ Овде се укратко саопштава резултат царевих борби против Хрса, у ствари његов неуспех. Морао му је препустити области које је он већ држао, тј. утврђења Просек и Струмицу са околним областима. Ул. *Н. Радојчић*, О неким господарима града Просека на Вардару, ЛМС 259 (1909) 10; *Златарски*, *Историл*, III, 131 и др.

¹⁹² То је кћи протостратора Манојла Камице, блиског сродника цара Алексија III Анђела. Касније се он прикључио Хрсу у борби против цара (Хонијат, вест бр. 21). Овај брак требало је да потврди склопљени мир 1199. године. Ул. *R. Guiland*, *Etudes de titulature et de prosopographie byzantines*, REB 7 (1949) 163; такође и нап. 72 уз текст говора Никите Хонијата.

¹⁹³ Личност севаста Константина Радица није ближе позната. У Хонијатовом делу помиње се само на овом месту. За облик имена уп. *H. Moritz*, *Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten*, Programm des K. Humanistischen Gymnasiums in Landshut 1896/97, 50; *Златарски*, *Историл*, III, 131.

1190—1202.

СУКОБИ МЕВУ НЕМАЊИНИМ СИНОВИМА

У овога цара [se. Алексија] беше и трећа кћер, по имену Евдокија. АОК је њен родитељ бежећи пред Андроником, био код Измаелићана и потуцао се по Палестини, очев брат Исак даде је Стефану, једном од синова Немање (τω Στεφάνω του Νεεμάν)¹⁹⁴, који беше владар Трибала (ἡγεμὼν τῶν Τριβαλλῶν).¹⁹⁵

¹⁹⁴ О овом податку о браку између Евдокије и Стефана, Немањиног сина, у науци се много расправљало. Највећи проблем представља неодређена хронологија поменутих вести. Одавно је запажено да се остварење брака на овом месту повезује са боравком Алексија, оца Евдокијинрг, на Истоку, што опет доноси нове тешкоће, јер треба утврдити на који се то боравак Алексијев овде мисли. Тиме су се бавили Љ. Ковачевић, Жене и деца Стефана Првовенчаног, Глас САН 60 (1901) 2 sq.; Ласка-рис, Византиске принцезе, 11—15. Хонијат још на једном месту помиње брак Евдокије са српским владарем, али онда када се он већ био распао (Chon. 804—805). Решавању хронолошких питања не доприноси ни текст Скутариота у коме се налази једна белешка о томе браку (77z. *Skutariotes*, Σύνοψις χρονιῆς, 450—451). Георгије Акрополит наводи само уопштено да је Евдокија била удата за краља Србије (G. *Acropolites* I, ed. A. Heisenberg, Lipsiae 1903, 9). Домаћи извори од којих би се могли очекивати прецизнији подаци остају само допуна вестима византијских писаца (брак Стефана Првовенчаног помиње св. Сава: В. Боровић, Списи св. Саве, Београд—Сремски Карловци 1928, 153; Немањина повеља манастиру Хиландару: Monumenta Serbica, 5). Нове елементе у ову давно запажену хронолошку загонетку уноси текст говора Георгија Торника. То је говор који је одржан у част Исака II Анђела. У њему се помиње успостављање сродничких веза између цара и српског жупана (*Regel*, Fontes I, 277). У науци се дискутовало о времену састављања овог говора, па су изречене различите претпоставке. *Bachmann*, Die Rede, 56, нап. 1; 94—97, ставља тај говор у 1193. годину, док се Дуичев, Проучиванил, 73—76, залаже за јесен 1186. године. У основи то је питање да ли је брак склопљен, а са њиме и споразум о миру са Византијом, пре битке на Морави 1190. године, или после ње. Већина научника се определила за време после 1190. године, имајући поред наведених података у виду свакако и ток српско-византијских односа после смрти цара Манојла. Тако су мислили И. Павловић, Хронолошке белешке св. Саве о Стефану Немањи, Гласник СУД 47 (1879) 19; Ковачевић, Жене и деца Стефана Првовенчаног, 2; исти, Неколика питања, 106; *Јиречек-Радонић*, Историја I, 157; Н. Радојчић, Прва женидба Стефана Првовенчаног, Глас СКА 90 (1912) 290. *Еоровић*, Питање о хронологији, 10, „око 1190“. Да је овај брак склопљен пре 1190. године закључили су *Cognasso*, Un imperatore bizantino, 274; Дуичев, Проучиванил, 73—74; Б. Ферјанчић, Када се Евдокија удала за Стевана Немањића? Зборник Филозофског факултета VIII-1 (1964) 217—224. После објављивања овог рада појавила се расправа J. Darrouzes, Notes sur Euthyme Tornikes, Euthyme Malakes et Georges Tornikes, REB 23 (1965) 164—165, у којој се као време настанка говора Георгија Торника утврђује 1193. година. О томе када је Стефан Немањић добио титулу севастократора и да ли је она последица склапања овог брака, уп. Б. Ферјанчић, Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 168—171, где је прикупљена одговарајућа литература.

¹⁹⁵ Хонијат Србе назива Трибалима, понекад Далматима, као што је то случај и у овом одељку, често и Србима (уп. нап. 2 овог коментара).

Међутим, оставши на власти мало времена, пође на гору Папикион и повуче се у усамљенички живот.¹⁹⁶

А син му Стефан, имајући Евдокију као сунаследника очинске власти (οατρατεία), поживе доста година и доби с њом децу.¹⁹⁷ Али време које са собом доноси промене и непрестано ствара друкчије прилике, нарушава ранију слогу и јединство не дозвољавајући да њихова веза остане непомућена до последњег даха, што се код разборитих супружника сматра испуњењем људске среће. Он је жену оптуживао због претеране похотљивости, док је она мужу пребацивала да је од саме зоре пијан и да не пије воду из свог пехара и да потајно туђи хлеб једе.¹⁹⁸ И како је ова неслога бивала све јача, Стефан смисли и изведе једно варварско дело. Послуживши се измишљотином, а можда и истину говорећи, да је Евдокија ухваћена у прељуби, нареди да се с ње свуче сво одело, оставивши јој само танку кошуљу, али јако срезану, тако да је само оно најнужније остало покривено, и тако нечасно пусти је да иде куда жели.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Манастири на Папикиону помињу се у Хонијатовом делу у више наврата. У њима су боравиле многе познате личности. Међутим, Хонијат овде греши јер се Немања није повукао ни у један од тих манастира него прво у Студеницу, а затим на Св. Гору. У науци се доста расправљало и о времену повлачења Стефана Немање са власти. У делу св. Саве стоји податак да се Немања одрекао власти марта 6703 (тј. 1195) године (В. Роровић, Списи св. Саве, Београд—Сремски Карловци 1928, 161). Он је то учинио на сабору који је био сазван. У науци је махом прихваћена 1196. година као време одржавања тог сабора и промене на власти у Србији (И. Павловић, Хронолошке белешке св. Саве о Стефану Немањи, Гласник СУД 47 (1879) 298; Ковачевић, Неколика питања, 89; Станојевић, Немања, Годишњица Н. Ч. 42 (1933) 122—123; Боровић, Питање о хронологији, 65—68, залаже се за 1195. годину, као и Р. Новаковић, Кад се родио Стеван Немања, 181; после најновијих истраживања Р. Новаковић, О датуму и разлозима Немањиног силаска с престола, ЗРВИ 11 (1968) 129—139, определио се за 1196. годину, као и *Јиречек-Радонић*, Историја I, 159; Историја I, 332). Давно је запажено да је промена на престолу у Цариграду, када је власт преузео Алексије III Анђео, таст Немањиног сина Стефана, свакако утицала и на прилике у Србији. О начину на који је обављена промена на власти у Србији: Н. Радојчић, О српским државним саборима за првих Немањића, Шишићев Зборник, 1929, 484; исти, Српски државни сабори у средњем веку, Београд 1940, 68—74.

¹⁹⁷ Ул. Љ. Ковачевић, Жене и деца Стефана Првовенчаног, Глас СКА 60 (1901).

¹⁹⁸ Ово је алузија на изреку Саламонову 9, 17 и 5, 15.

¹⁹⁹ Брак између Немањиног сина Стефана и Евдокије склопљен је из политичких разлога. Њиме су успостављени нови односи између Византије и Рашке, потврђен мир који је склопљен после српског пораза на Морави 1190. године. Када су се прилике које су довеле до склапања тог брака измениле, када је Стефан покушао да се оријентисе према Западу решавајући нове проблеме пред којима се нашла Рашка, онда је лична нетрпељивост супружника дошла до пуног изражаја. Да се брак распао и под утицајем нове политике српског владара одавно је запажено у нашој науци. Ул. Н. Радојчић, Прва женидба Стефана Првовенчаног, Глас СКА (1912) 291—292; Ст. Станојевић, Стеван Првовенчани, Годишњица Н. Ч. 43 (1934) 5—8; *Јиречек-Радонић*, Историја I, 163—164; Б. Сп. Радојчић, Развојни лук старе српске књижевности, Нови Сад 1962, 22—23.

Противећи се оваквом заиста нечасном и грубом поступку и преоштрој казни, брат Вукан прекори брата због ове нечовечности и замоли га да утиша бес и да мало попусти имајући пред очима високо порекло Евдокијино, а истовремено да мисли на самог себе, како не би изашао на рђав глас због срамотних дела. Не успевши да убеди човека тврде и неумољиве нарави, он сам указа Евдокији сву потребну пажњу и отпреми је уз достојну пратњу у Драч. Кад њен отац сазнаде шта се догодило, посла покривену носиљку, накит и остале царске украсе те прими кћерку у кућу.²⁰⁰

Међутим, ни ови Немањини синови не истрајаше у братским односима до краја него заративши један против другога ступише у коло оних за које малопре рекосмо да су због властољубља и покварене природе заборавили своју крвну везу (την φύσιν). Показавши се јачим, Вукан отера Стефана са власти и из отаџбине.²⁰¹ Јер од царице градова, као од неког узора, обрасца и општег пророчишта, братоубиштво је изашло

200 Изгледа да је већ у време разлаза Стефана и Евдокије дошло до неслагања између Вукана и његовог брата. Такав се закључак намеће из Хонијатовог текста, на шта је упозорио *Ст. Станојевић*, *Хронологија борбе између Стевана и Вукана*, Глас СКА 153 (1933) 96; *исти*, *Стеван Првовенчани*, 10—11. О неспоразумима који су настали у превођењу и тумачењу одељка у коме Хонијат говори о сукобу Стефана и Евдокије уп. *Н. Радојчић*, *Прва женидба Стефана Првовенчаног*, 273 sq.

²⁰¹ Оружани сукоб између Стефана и Вукана о коме Хонијат овде тако кратко говори, израстао је из догађаја који су се одиграли на државном сабору у Рашкој када се Стефан Немања одрекао власти. Прогласивши млађег сина Стефана за свог наследника на престолу створио је могућности за распламсавање Вукановог незадовољства. Оно се претворило по сле очеве смрти и у новим приликама у које су се уплitalе и Угарска и папска курија са својим интересима, у отворени рат. Угарска агресивна политика према Балкану старог је датума. Она се већ показала на делу. Ново је само то што она узима као свој предмет Србију. После смрти цара Манојла 1180. године Немања је савезнички ратовао са угарским краљем против Византије. У последњој деценији тога века Угарска покушава да освоји Србију и од тада се активно меша у унутрашње прилике земље (*Н. Радојчић*, *Промена у српско-мађарским односима крајем XII века*, Глас САН 214 (1954) 12—21; *V. Laurent*, *Rome et Byzance*, 26—58). Вукан је уз помоћ угарског краља Емерика у пролеће 1202. године напао Стефана, принудио на повлачење. Према томе угарска помрћ Вукану је само нови покушај Угарске да Србију потчини свом утицају. Хонијатов податак, дакле, потврђују други извори. Тек следеће године је Стефан, али уз бугарску помоћ, успео да се врати у земљу и на престо. *Ст. Станојевић*, *Стеван Првовенчани*, 11—22; *исти*, *Хронологија борбе између Стевана и Вукана*, 93—101; *Јуречек—Радонић*, *Историја I*, 164—165; *Историја I*, 333—4. Посебно је питање када су се браћа измирила посредством св. Саве. Недавно је *Р. Новаковић*, О години преноса Немањиних моштију из Хиландара у Студеницу, *Хиландарски зборник I* (1966) 91—118, расправљао и о томе и закључио да то измирење треба ставити ближе 1204. године, најкасније у 1206. годину, а не у касније време, како се то обично чинило (*Новаковић*, о. с. 108—110). Ул. и *Ст. Новаковић*, Ниш у прошлости, 10; *М. Ристић*, *Историја града Ниша*, 22 и већ поменута дела о Стефану Првовенчаном.

и проширило се до крајева света, па су тако не само Персијанци, Тавроскити, ови Далмати и затим Панонци²⁰², него и остали владари појединих народа, испунили своје отаџбине побунама и убиствима исукавши мачеве против својих саплеменика.²⁰³

(р. 703.19—705.24)

21

1211—1202.

ПОКОРАВАЊЕ ХРСА

*Протоотратор Манојло Камица*²⁰⁴ чамиио је дуже време у бугарском заробљеништву. Обратио се цару са молбом да га откупи, али је овај то одбио.

Запавши у очајање, он се обрати зету Хрсу (Χρύσον) и замоли га да га откупи. Пошто постиже што је тражио, упути се из Мизије у Просек (Πρόσαχον).²⁰⁵ Али кад је тамо стигао, он је и даље молио цара да надокнади Хрсу откупнину која је износила два кентенара злата.

²⁰² Ово су стара имена за Хонијату савремене народе: Турке, Русе, Србе и Угре. У самом делу Хонијата јављају се и тачна имена тих народа, на шта смо у коментару већ указали.

²⁰³ Вреди истаћи пишчеву објективност на овом месту. Она заслужује пажњу и употпуњава лик Хонијата. Поводом бррби у Србији, братоубилачких сукоба, убиства, побуна које констатује у историји других народа (Турака, Угара, итд.), он упозорава да је пример дала сама Византија од које су ови народи пошли као од неког узора и обрасца. Без обзира колико је то повезивање оправдано, пада у очи да Хонијат признаје сличне догађаје у својој земљи.

²⁰⁴ Звање протостратора спадало је међу највиша у Византији. У време Комнина оно је додељивано највиђенијим личностима. Ул. *R. Guiland*, *Etudes de titulature et de prosopographie byzantines. Le protostrator*, REB 7 (1949) 156—179; *Hohlweg*, *Beiträge*, 115—117. Породица Камица спадала је међу најбогатије у време Исака II Анђела. Сам Манојло Камица био је близак сродник Исака II. Био је син Константина Камице и Марије Анђеле (*Cognasso*, *Un imperatore bizantino*, 248—249; 280). Никита Хонијат га у свом говору назива εἰσδελφός. Ул. нап. 65 уз текст тог говора. Исти податак налази се и у Историји Никите Хонијата (Chon. 526). Учествовао је у борбама на разним ратиштима, тако и у познатом походу византијског цара против Бугара 1190. године. Овде га Хонијат помиње као бугарског заробљеника. Реч је о одметнику Иванку против кога је цар послао војску у Манојла Камицу. У једном сукобу Камица је био заробљен (Chon. 679—680).

²⁰⁵ Хрс је био ожењен ћерком протостратора Манојла Камице. О томе браку Никита Хонијат је већ говорио (Хонијат, вест бр. 19, нап. 192). Хрс га је и откупио из заробљеништва, а Камица му се придружио у Просеку. Ул. *Guiland*, *Etudes de titulatures et de prosopographie byzantines*, J (1949) 163; *Радојчић*, О неким господарима града Просека, ЛМС 259

Камица је цара подсећао на сребрне и златне посуде, сиријске тканине и друге скупоцене предмете, који су му одузети. Цар је, упоређујући протостраторову ситуацију и новац који се од њега тражи, одлучио да не услиши његову молбу.

Дигавши руке од тога Камица је решио да са Хрсом напада Просеку суседне ромејске области. Без муке заузму Пелагонију (Πελαγονίαν)²⁰⁶ и лако потчине Прилеп (Πρίλαπον)²⁰⁷, лађе све редом припајају, присвајају и удаљеније крајеве....

Хрс и Камица су продрли у Тесалију, узнемиравали су Хеладу и Пелопонез. У исто време се у области Смољана осамосталио Јован Спиридонакис^м, пореклом са Кипра. Цар је одлучио да поведе борбу против ових одметника. Један део војске је поверио своме зету Алексију Палеологу са задатком да нападне Спиридонакиса, а друго* војска под вођством Јована Инополита кренула је у борбу против протостратора Манојла Камице. Алексије Палеолог је успешно ратовао и победио је Спиридонакиса, који је побегао у Мезију.

Међутим, отпор протостраторов је трајао прилично времена, али је и та ствар имала повољан завршетак. Цар се, наиме, послужи другим средствима и заобилазним путем приђе Хрсу, те своју унуку Теодору, коју је био верио са Иванком²⁰⁹, њему даде за жену пославши је из Византа. И овим лукавством он спасе Пелагонију и Прилеп ..²¹⁰

²⁰⁶ За Пелагонију уп. нап. 57 овог коментара.

²⁰⁷ Заједничка акција Хрса и Манојла Камице уродила је плодом. Знатно је проширена територија коју су одметници контролисали. За хронологију борби уп. нап. 74 уз текст говора Никите Хонијата, који и на том месту даје податке о акцијама господара Просека. Уп. и *Васил>евскии*, Критическије заметки, 211—212; *Guilland*, *Etudes de titulature et de prosopographie byzantines*, REB 7 (1949) 163.

²⁰⁸ Јован Спиридонакис је по речима Хонијата уживао велико поверење цара Алексија III. Он му је дао на управу област Смољана у којој се Спиридонакис касније и осамосталио (Chon. 708).

²⁰⁹ У Историји Никите Хонијата има доста података за упознавање личности Иванка, а посебно његове делатности. Сродник бугарске владајуће династије, убица Асена I, побуњеник против византијске власти, Иванко је чак био заробио протостратора Манојла Камицу па га је послао Калојану. У научној литератури ове су Хонијатове вести обилато коришћене. Уп. *Васил>евскии*, Критическије заметки, 205—208; *Успенскии*, *Образование*, 105 и д.; *Радочић*, О неким господарима града Просека, 7; 11; *Златарски*, *Историј* III, 108—120; *Историја* I, 343. О томе како се користе подаци Н. Хонијата у неким бугарским историјским романима уп. *D. Kulman*, *Das Geschichtswerk des Niketas Choniates als historische Quelle für zwei bulgarische Romane*, *Beiträge zur Südosteuropa Forschung*, München 1966, 155—156.

²¹⁰ О резултатима царевог похода против Хрса расправљало се доста у науци. Уп. преглед који је дат у нап. 75 уз текст беседе Никите Хонијата бр. 2.

Цар је затим принудио Камицу да се повуче из Тесалије. Прославивши се оваквим делима, цар се вратио у Визант.

Том приликом освоји и ОтруМНѣу(Стρουμνίτζης),¹ превару и ту напавши Хрса..²¹¹

(р. 707.8—709.21)

22

12Ü2.

КРСТАШИ ОСВАЈАЈУ ЗАДАР

У Венецији се окупила крсташка војска са намером да се млетачким бродовима пребаци на Блиски исток. Због недостатка новца за возарину крсташки вођи су били принуђени да преговарају са млетачким дуждем Енриком Дандолом (1192—1205) који је вегито искористио прилику за своје циљеве. Окупљену војску усмерио је у другом правцу.

А флота пак, отиснувши се од обале (sc. у Венецији) креће ка Задру (Ίάδρα) и опседа га; овако беше наредио млетачки дужд Дандуло јер је тобоже пренебрегао (sc. Задар) старе договоре са његовим саплеменицима.²¹²

²¹¹ Ово је последњи директни податак о Хрсу. Коначно је 1202. године изгубио и Струмицу. О његовој даљој судбини могућна су само нагађања. *Историја* I, 343.

²¹² *J. A. J. van Dieten*, *Noch einmal über Niketas Choniates*, BZ 57 (1964) 316—317, имао је прилике да упореди разне рукописе Хонијатова дела, па је као резултат тога рада објавио и овај одељак о крсташком освајању Задра.

У Четвртом крсташком рату нису учествовали европски владари као у претходна два (1147. и 1189. године). Прокламованој идеји борбе против неверника одазвало се махом француско племство. Најпознатији вођи били су Бонифације Монфератски и Балдуин Фландријски. Њихова имена забележио је и Хонијат (Chon. 714). Пошто је било одлучено да се војска пребаци на Исток бродовима, то је почетком 1201. године једно крсташко посланство преговарало у Венецији о градњи бродова и цени превоза предвиђене војске. На челу посланства био је маршал Geoffroy de Villehardouin који је и описао ток догађаја. У Венецији се војска окупљала током 1202. године. Тада се у читав поход уплела Венеција са својим плановима које је изванредно спретно остваривао дужд Енрико Дандоло. Његов предлог да се уместо новца за превоз војске за млетачки рачун освоји Задар, прихваћен је у редовима крсташа. Задар се тада налазио под влашћу угарског краља. Његови су посланици узалуд доказивали да је он не само хришћански владар него да се и он прикључио крсташкој идеји. Млетачка флота са крсташком војском напустила је Венецију октобра 1202. године (*A. Danduli Chronicon*, ed. Muratori XII, *Mediolani* 1728, 320. Ту је забележен број лађа и месец октобар као време поласка флоте). Први крсташки бродови појавили су се пред Задром 10. новембра. Читав ток борби и преговора између Задрана и неочекива-

У крсташкој војсци налазио се млади Алексије, син цара Исака II који је успео да побегне из затвора. Тражећи на Западу помоћ за повратак на власт Исака II и свој, прикључио се крсташима. За то време византијски цар Алексије III, који је био обавештен о покрету млетачке флоте и крсташке војске, није предузео ништа да је спремно дочека.

Пошто потчинише Задар, Латини допловише до Епидамна [Драча] .. 213

Пут су наставили према Цариграду.

(р. 715.22—717.1)

23

7205. год.

ЗАПОВЕДНИК ПРОСЕКА У БОРБАМА ОКО СОЛУНА

Бонифације Монфератски, који је био основао Солунску краљевину²¹⁴, налазио се на Пелопонезу у борби за власт, када му је стигло писмо његове жене којим је она јављала да су у Солуну немири, да је она протерана из града и да се повукла у тврђаву, да је град већ више дана под опсадом

них нападача описали су учесници Geoffroy de Villehardouin, Robert de Clary, затим Maître Martin de Canal (Уп. *P. Skok*, Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202, Zagreb 1951, 79—97; 145—157; 169—171). Веера о томе има у млетачким изворима, међу којима у већ поменутој Хроници А. Дандула, у тексту М. Сануда ст. (*Tafel-Thomas*, Urkunden zur älteren Handels- u. Staatsgeschichte der Republik Venedig I, Wien 1856, Fontes rerum autriacarum. II Abt. Dipl. et acta XII, 287). Догађаје око Задра забележио је и *Thomas Archidiaconus*, Historia Salonitana, ed. F. Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XXVI, Zagrabiae 1894, 82—84. Уп. F. Šišić, Zadar i Venecija od godine 1159 do 1247, Zagreb 1900, 235—253; *усту*, Poviest II, 169—184; *šišić-šidak*, Pregled povijesti, 180; G. Novak, Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, 119; *Осмогогорски*, Историја, 388—9; Ch. Brand, Byzantium confronts the West, 228 sq.

²¹³ Крсташи су презимили у Задру. Млетачки дужд је доказивао да се ТОКОМ зиме не може наставити поход (*Geoffroy de Villehardouin*, ed. *P. Skok*, Tri starofrancuske hronike, 96; уп. *Robert de Clary*, о. с., 156; *Maître Martin de Canal*, La chronique de Veniciens, о. с., 174, који бележи да је бродовље испловило из Задра следеће године).

²¹⁴ Бонифације Монфератски је био један од вођа Четвртог крсташког похода. После освајања Цариграда и других области Византије образовано је више латинских држава на њеном тлу. Једна од њих била је и Солунска краљевина коју је присвојио Бонифације Монфератски. Уп. Б. Ферјанчић, Почети Солунске краљевине (1204—1209), ЗРВИ VIII-2 (1964) 101—116; *усту*, Rapports entre Grecs et Latins apres 1204, ЗРВИ 10 (1967) 171—176.

и да је у град упао и сад га држи неки Влах по имену Ециисмен (Ἐτῷσμένον), који је заповедник Просека (Πρόσακον) и тамошњих Јовану потчињених области.²¹⁵

Сазнавши за ове догађаје Бонифације Монфератски је решио да што хитније притекне граду у помоћ, али још се није ни приближио Солуну кад је био обавештен о поразу и бекству непријатеља и успостављању реда у граду.

Заиста се обрадовао овим гласовима и пренео их својим људима, па окрену узде право према Скопљу (Σκοπίων) желећи да се освети Јовану због оног што му је нанео.²¹⁶

Међутим, одустао је од намеравање акције пошто му је један гласник јавио о поразу латинске војске и заробљавању цара Балдуина, па се вратио у Солун.

(р. 818.7—818.17)

²¹⁵ Просек је дошао под власт Бугара почетком XIII века. Бугарски заповедник тога града учествовао је у борбама око Солуна. У то време је Калојан настојао да се домогне тога града пошто је претходно знатно проширио своју власт у Македонији. О имену Ециисмен у науци су изражена различита мишљења. По неким је то био Шишман, док други у њему траже име Чкс/иен^ или Чис/имњ. Уп. *Мутафчиев*, Владетелите, 42—43; *Златарски*, Историј, III, 231—232; Историја I, 344; *Moravcsik*, Byzantinoturcica II, 126—127; у *Историја на македонскиот народ*, I, 182, стоји да је 1203. године у Просеку успостављена власт Бугара.

²¹⁶ Овде је реч о бугарском владару Калојану (1197—1207) који је тада држао у својој власти између осталог и Скопље.

II БЕСЕДЕ И ПЕСМЕ

ТЕОДОР ПРОДРОМ

У богатој ризници византијског културног стваралаштва XII века значајно место припада делима Теодора Продрома, аутора који је првенствено био окренут поезији. Међутим, истраживачи византијске историје епохе Комнина давно су уочили да у томе цватућем периоду средњовековне хеленске културе делују најмање два лица са именом Продром; обојица су имали доста заједничких црта у своме животу, пре свега већ то што су се бавили литерарним радом, писањем стихова. Мада су били скоро савременици, ти истомени песници ипак припадају различитим епохама византијске историје XII века: први делује углавном у току владе цара Јована II Комнина (1118—1143), а други за царевања његовог сина Манојла I Комиина (1143—1180).¹ Иако још нису окончане расправе о томе колико је особа византијске културне историје XII века носило име Продром, прихватићемо резултате које усваја највећи број научника и говорићемо о две личности са тим именом.²

Старији византијски песник са именом Теодор Продром рођен је у Цариграду између 1070. и 1075. године, вероватно у војничкој породици.³ У престоници Теодор Продром стиче високо образовање, а међу његовим учитељима спомиње се и Михаило Италик. Каријера Теодора Продрома почиње у самом Цариграду, где се он у млађим годинама бавио пре свега књижевним радом, али је деловао и као учитељ, бринући се чак и око образовања Ане, учене ћерке цара Алексија I Комнина. Списатељски рад очигледно није Теодору Продрому доносио материјалне користи, тако да је он 1105.

¹ *Krumbacher* 750 sq. није познавао истраживања о проблему личности Теодора Продрома, па увек говори о томе песнику као о једној особи.

² *Racz*, *Bizānci költemények* 13 тачно одређује да се питање колико је личности XII века носило име Продром не може решити док се не припреми критичко издање стихова који се приписују овим песницима.

³ Ту претпоставку износи *Пападимитриу*, Феодор Продром 84 сл., који обраћа пажњу на савете песниковог оца да се определи за војнички позив. Из стихова Теодора Продрома види се да се песников деда звао Продром, а сазнаје се нешто и о личности песниковог ујака Христоса, који је постао кијевски митрополит Јован (1077—1088). Ул. *Пападимитриу*, Феодор Продром 119.

године намеравао да напусти престоницу и да са својим пријатељем Стефаном Скилицом оде у далеки Трапезунт. Међутим, песник је ипак остао у Цариграду, где је до краја владе Алексија I Комнина задржао свој положај и друштвени углед. Прве компликације наступиле су после смрти Алексија I Комнина (1118), јер је Теодор Продром стао уз амбициозну Ану Комнину, изазвавши тиме нерасположење новог цара Јована II Комнина. Алексијев син и наследник брзо је опростио грехе својим потенцијалним непријатељима, па међу њима и Теодору Продрому, тако да се песник вратио на двор и већ 1123. године писао стихове у част крунисања Алексија, најстаријег сина цара Јована II Комнина. Нове промене у животу Теодора Продрома наступају после доласка Манојла I Комнина на власт (1143); иако у првим годинама Манојлове владе задржава царско поверење песник је већ 1144/5. године живео у манастиру св. Павла, а пред крај живота се замонашио. Умро је свакако пре 1154. године. Из пера овог Теодора Продрома потиче низ песама, па чак и романа у стиховима, али нам је поред тога он оставио и нека врло оригинална прозна дела, као нпр. трактат о слабим и недочућеним лекарима у престоници, или спис о љубави неког старца који се оженио младом девојком.

Извори за византијску историју XII века дају податке о још једном песнику који се такође звао Теодор Продром, али који је био нешто млађи од свога истоименог претходника. Иако, као што смо већ горе напоменули, има доста сличних момената у животопису ове двојице истакнутих песника XII века, ипак се мора нагласити да је мање познато о животу и делу Теодора Продрома млађег.⁴ Он је такође рођен у угледној и богатој престоничкој породици крајем XI века, али се ништа не зна о његовом животу до 1140. године, када ступа у службу севастократора Андроника, млађег сина цара Јована II Комнина и у њој остаје све до севастократове изненадне смрти (1142). После тога несрећног догађаја песник прелази у службу Андроникове удовице Ирине, па чак одлази са њоме у прогонство 1144. године, али се убрзо, заједно са својом заштитницом, враћа у Цариград. Када је севастократориса Ирина отишла у Сердику (1151), где се налазио њен син Јован, Теодор Продром млађи такође полази са њом. У поодмаклим годинама живота песник је желео да се замонаши у манастиру св. Георгија Манганског⁵, па је због тога у више махова молио интервенцију цара Манојла I

⁴ Пападимитриу, Феодор Продром 44 сл. веровао је да се тај млађи песник звао Иларион и да је можда био син Теодора Продрома. Исто: G. Chatzidakis, *Περὶ τῶν Προδρόμων Θεοδώρου καὶ Ἰλαρίωνος*, Виз. врем. 4 (1897) 100—105.

⁵ Св. Георгије Мангански, један је од најчувенијих цариградских манастира, а основао га је цар Константин IX Мономах (1042—1054). Cf. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin I. Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique III. Les églises et les monastères*, Paris 1953, 75—81.

Комнина и севастократорисе Ирине. Ову жељу Теодор Продром млађи најзад је и остварио, ушавши у цариградски манастир 1156. године, где је умро вероватно 1166. године. Књижевна заоставштина Теодора Продрома млађег знатно је мања од опуса његовог старијег истоименог савременика. Његови стихови сачувани су углавном у једном грчком кодексу библиотеке св. Марка у Венецији; то су песме, највећим делом посвећене севастократориси Ирине.

Поред наведених списа који сигурно припадају једном од двојице песника XII века, постоји и низ дела у стиховима, поема, које говорним, народним језиком описују неке моменте из свакодневном цариградског живота, а за које је тешко рећи коме од ове двојице поета припадају. Песме које доносе важне и занимљиве податке о походима цара Манојла I Комнина против Рашке сачуване су у споменутом кодексу млетачке библиотеке св. Марка, па према томе вероватно потичу из пера Теодора Продрома млађег.

Употребљено издање: E. Miller, *Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs II*, Paris 1881, 740—771; Racz, *Bizānci költömenyek* 23—46.

Важнија литература: F. Boissonade, *Anecdota Nova*, Paris 1844, 371—388; A. Beltrami, *Teodora Prodromo, Saggio di storia della letteratura bizantina*, Brescia 1893; B. BacwbeecKuü, *Надгробное стихотворение Феодора Продрома на Лава Цикандила*, Виз. врем. 3 (1896) 579—581; G. N. Chatzidakis, *Περὶ τῶν Προδρόμων Θεοδώρου καὶ Ἰλαρίωνος*, Виз. врем. 4 (1897) 100—127; Krumbacher 749—760, 804—806; G. Papadimitriu, *Οἱ Πρόδρομοι*, Виз. врем. 5 (1898) 91—130; L. Petit, *Monodie de Theodore Prodrome sur Etienne Skylitzes*, metropolitain de Trebizonde, ИРАИ 8 (1902) 1—14; С. Пападимитриу, *Иоанн II митрополит Киевский и Феодор Продром. Χρίστος καὶ Θεόδωρος Πρόδρομοι*, *Летописи ист.-филол. общества при Имп. Новор. Универ.* X, 7, Одесса 1902, 1—54; S. Papadimitriu, *Ὁ Πρόδρομος τοῦ Μαρτιανου κωδικός XI*, 22, Виз. врем. 10 (1903) 102—163; С. Пападимитриу, *Феодор Продром*, Одесса 1905; Д. Шестakov, *Три поэта византийского ренессанса*, *Ученые записки имп. Казан. Универ.* 77 (1906) 1—35; Hesselings-Pernot, *Poemes prodromiques en Grec vulgaire*, Amsterdam 1910; A. Majuri, *Una nuova poesia di Teodoro Prodromo in greco vulgare*, BZ 23 (1914—1919) 397—407; P/z. Kukules, *Προδρόμεια λαογραφικά ζητήματα*, *Λαογραφία* 5 (1915) 309—332; Ch. Diehl, *Un poete de cour au siecle des Comnènes*, *Figures byzantines II*, Paris 1927, 134—163; K. Georgiades, *Ὁ ποιητὴς Θεόδωρος Πρόδρομος*, *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* 1932, 207—218; R. Giuditta, *Satire Lucianesche di Teodoro Prodromo*, *Aevum* 19 (1945/46) 239—252; 21 (1947) 3—25; C. Gianelli, *Un altro «calendario metrico» di Teodoro Prodromo*, *EEBS* 25 (1955) 158—169; S. A. Antoniadu, *Πτωχοπροδρομικά*, *Melanges offerts a O. et M. Merlier I*, Athenes 1956, 13—23; Moravcsik I, 522—526.

МАНОЈЛО I КОМНИН УОПЕПНО РАТУЈЕ ПРОТИВ СРБА

Песник прво описује царева успехе у борбама против Нормана на

А затим ти, и једини ми после тога Христов подражава-
лац, упавши у Далмацију (εἰς Δαλματίαν)⁷ и сукобивши се са Ср-
бима (Σέρβοι)⁸ храбро уђе у окршај са гигантом, ти сам самцит,
са јунаком славним по величини и руци и храбрости, самог
себе жртвујући за род Авсона (υπέρ Αύσόνων γένους)⁹ и добро-
вољни мученик и жртва постајући.¹⁰

(Miller, o. c., p. 743, 301—306)

*У песми ће даље описује царева победа над Угрима¹¹, на ће
наставља*

Чим копљем удариш на Пеонце (Παίονας)¹², чим Далмат
(Δαλμάτης)¹³ буде стрелом погођен, одмах конац Клотин

⁶ Користећи тешкоће које је Византији донео ДРУ^Г крсташки рат (1147), сицилијански краљ Рожер II је запосео неке територије царства, међу којима и острво Крф. После одласка крсташа Манојло I Комнин је 1149. године успео да Крф преотме из руку Нормана. Cf. Chalandon II, 332 sq.

⁷ О називу Далмација в. вести Јована Кинама бр. 20.
⁸ Византијски писци XII века ретко називају Србе одговарајућим именом, већ им обично придају архаична имена оних народа који су некада живели на овој територији (Далмати, Трибали, Дачани итд.). О рвим називима в. вести Јована Кинама (бр. 20), историје Никите Хонијата (бр. 2) и Михајла Солунског (бр. 1).

⁹ Авсони (Αὔσονες) хеленизирани облик имена за племе Аурубце које је живело у средњој Италији, постепено се проширио на становнике читавог Апенинског Полуострва. Пошто су се Византинци сматрали потомцима и наследницима Римљана, то и њихови писци често преузимају на-ЗИВ Авсони. Cf. K. Amandos, Τα εθνολογικά ονόματα εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, Ελληνικά 2 (1929) 97.

¹⁰ Цео овај пасус, а нарочито његови последњи редови, пружају неке драгоцене елементе за тумачење песникових вести. Инсистирање на личном учешћу Манојла I Комнина у борбама показује да Теодор Продром овде алудира на битку на Тари (јесен 1150) у којој је византијски цар водио двобој са угарским војсковођом Вакхином. В. превод вести Јована Кинама бр. 4.

¹¹ Тешко је одређено рећи да ли се овде мисли на успех византијске војске у борби против угарских чета притеклих у помрћ рашком жупану, или песник има у виду неки одвојен поход византијских трупа.

¹² Под Пеонцима се подразумевају Угри. О ТОМ архаичном називу за Угре в. коментар за вести Михајла Солунског пр. 19.

¹³ О називу Далмат који означава Србе, в. вести Јована Кинама бр. 20 и историје Никите Хонијата бр. 2.

(Κλωθοῦς)¹⁴ око његовог врата постане кратко уже, које га од-
води у ад; а шта су ми Дукљани (Διοκλεῖς)¹⁵, Дачани (Δάχοι)¹⁶
и Далмати (Δαλμάται)¹⁷ према поробљавању Пеонаца и страхо-
вању пред тобом?¹⁸

(Miller, o. c., p. 744, 396—401)

*Даљи стихови говоре о борби са Угрима и о сукобима на мору
са Норманима.*

1149.

МАНОЈЛО I КОМНИН ЋЕ ВРАРА ИЗ ПОБЕДОНОСНОГ ПОХОДА ПРОТИВ СРБА

*Први део песме уопштеним фразама слави цареву војничку
вештину.*

Као невесту ти украси свој град (τὴν πόλιν σου)¹⁹ младо-
жењо, када у њега као звери стигоше (κατέλαβεν) краљеви²⁰,
а и сада га ти сјајно украси (ἐφαίδρυνας), подвизима својим,
савладавши Крф, охолог одметника и Србе (Σέρβους)²¹ који у

¹⁴ Од три богинје судбине («I Μοῖραι) Клото (Κλώθω) је она која преде нит живота.

¹⁵ Под овим термином се свакако подразумевају становници дук-
љанске државе, мада није сасвим јасно због чега их песник овде наво-
ди, јер у изворима за византијску историју XII века нема података о
неким походима цара Манојла I Комнина против Дукље. То, уосталом,
није први пут да се у византијским изворима XII века апострофирају
Дукљани. У песми Теодора Продрома се каже да су племена Дукљана
Διοκλείων Ζῶνι) плаћала трибут цару Јовану II Комнину. Cf. Migne PG,
vol. 133, col. 1342; *Јиречек-Радонић* I, 140, н. 102.

¹⁶ За термин Дачани в. коментар вести Михајла Солунског пр. 4.

¹⁷ Пошто се претходни назив Дачани већ односи на Србе, није јасно
зашто их песник још једном спомиње, додуше другим архаичним име-
ном Далмати (о томе називу в. вести Јована Кинама бр. 20 и историје
Никите Хонијата бр. 2). Свакако да не треба много полагати на ове
етничке термине, јер Теодор Продром њима само жели да увелича ца-
реве успехе у борбама са Угрима.

¹⁸ *Moravcsik*, A bizānci források 203 верује да се ова песма Теодора
Еродрома односи на догађаје из 1150/1. године. Исто: *Racz*, Bizānci köl-
temények 14 (Дугујемо захвалност колегиници J. Калић која нам је обратила
пажњу на ова тумачења).

¹⁹ Податак се односи на Цариград који се у византијским тексто-
вима често назива само град (πόλις).

²⁰ Песник свакако има у виду вође Другог крсташког рата (1147):
немачког владара Конрада III и француског краља Луја VII који су
својим доласком задали доста брига цару Манојлу I Комнину.

²¹ У византијским текстовима XII века ретко се срће одговара-
јуће име за Србе, који се обично називају разним архаичним именима.

пећине побегоше. Угледав Аорну ("Аорнос")²² Александар изврши напад на њу, а ти стигавши до небеског града (τὴν Οὐρανόπολιν ed., τὴν οὐρανόπολιν con.)²³ нападе га и водећи борбу не одустаде све док га не освоји. Упутивши против Срба (κατὰ τῶν Σέρβων)²⁴ ловачке псе, одмах затим си угледао крваве језике својих паса и испунио си старо пророчанство Давида.²⁵

Претражујући стене, твоји пси њушкачи скривене Србе као зечеве живе оловише и њих дивље у питоме (συνήθεις) претворише. Урош (Ουρεσις)²⁶, страхом обузет и низ бедра испустивши урин, од једног удеса једно од другог Аруго постаде, бежећи кроз урвине гора, препит страхом, он урина испуштач беше.²⁷

Смелост твоје снаге и силна твоја храброст принудише Уроша да се у горама скрива, да као зец у стенама прибежиште тражи. Јежећи се пред незадрживим налетом јуриша твога, Урош не би у стању да гледа смелост снаге твоје, те бежећи са зверима рогатим је боравио, као јелен дугороги, као плећати (πλάτων) луталица горски.

Виде ти, Уроше, срчаност и смелост круноносаца, виде ти у порфиру рођеног Феникса Рима Новог, виде ти јуриш незадрживи и снагу и моћ. Не уздај се у врлети горске, у брдима склониште не тражи, него само код самодршца, у срцу његовом милостивом.

Потражиш ли помоћ код њега, наћи ћеш пространо склониште, наћи ћеш заштиту чврсту, а будеш ли имао помоћ порфирородног никада те више страх обузети неће.

Висина гора, Уроше, нека те не заводи, јер и изнад облака ако се успнеш и стигнеш у етар, златокрили орао и у етар стиже.

²² Аорнос је висока тврђава на Инду коју је нападао Александар Велики 327. године старе ере.

²³ Полазећи од текста издања Е. Милера, где је име овог града дато са великим почетним словом, *Василг>евскии*, Согоз 48 идентификује Уранопол (Οὐρανόπολις) са Врањем које се у делу Ане Комнине јавља као Βράνεια. Cf. Anne Comnene II, ed. B. Leib, 169. Тумачење В. Васиљевског би знатно изменило досадашње представе о правцу похода Манојла I Комнина против рашког великог жупана (1149), јер се обично сматра да се цар долином Ибра кретао према северу. Међутим, изгледа нам вероватније да име овог града треба писати малим словом (οὐρανόπολις), а у томе случају би он само значио „небески град”. Тешко је рећи да ли песник овде алудира на неко високо утврђење на које је цар Манојло I Комнин наишао у походу против Рашке.

²⁴ В. пр. 21.

²⁵ Ул. Псалми 68, 23—24.

²⁶ У византијским литерарним текстовима XII века доста се ретко срећу имена рашких жупана против којих ратују византијски цареви. Ови стихови Теодора Продрома који представљају један од изузетака, говоре о жупану Урошу II.

²⁷ **Настојали смо да у преводу дође до изражаја игра речи којом се песник, у вези са Урошевим именом, овде служи:** Ουρεσις . . . οὐρησας φυγας ορεϊτης οὐρητης.

Завучеш ли се као зец у јаму скровиту, пси порфирородног тебе ће нањушити, па скријеш ли се и у пећину подземну, ни отуда умаћи нећеш, сем ако самодршца прибежиштем не учиниш.²⁸

(Miller, o. c., p. 762, 21 — p. 763, 30)

1150.

МАНОЈЛО I КОМНИН ПОБЕБУЈЕ СРБЕ НА ТАРИ

Истоме (цару) када је водио двобој са злотворним Србином.²⁹

Тара се узбурка, замути и прозбори: Ти узнемири мој ток, испуни ме лешевима, дно ми се узбурља, вода ми се стесни; обуздај, порфирородни, ток јарости своје.

И Сава (Σάβας) те, изданче пурпура узвишеног, преклиње: доста ми је палих Срба и Угара (Σέρβων και Ουγκρων)³⁰, токони моји реком крви се пребојише.³¹

На оном високом брду земље Србије (Σερβίας) пламен срцебе твоје запали кедре и сав се брег онај високи задими од јарости твоје и големог беса.

На земљу Срба, самодршче, ти управи поглед и Србија цела језом се задрма, од потреса снаге твоје и од големог страха пред тобом и од мишице снажне твоје и храбрости страховите.

Насред Србије ти побode кочеве шатора свога и земљу Србију целу потресе и кочићима стрела Србе израњави.³²

Издајека ти ошину муњама славе своје, безбројну војску противничку порази сам и сатану снажног погуби руком својом.

²⁸ Давно је већ уочено да ови стихови Теодора Продрома описују поход Манојла I Комнина против Рашке из 1149. године. Cf. *Василевскии*, Согоз 48; *Јуречек-Радонић* I, 142. О томе походу в. вести Јована Кинама бр. 3.

²⁹ У наслову песме даје се акценат личном учешћу цара Манојла I Комнина у бици на Тари, о чему говори и Јован Кинам (в. вести тога писца бр. 4).

³⁰ И ово је једно од ретких места у византијским литерарним и беседничким списима XII века које суседе царства на Балканском Полуострву зове стварним а не вештачким архаичним именима.

³¹ Свакако да се овде ради о поетској хиперболи која треба јаче да истакне значај победе Манојла I Комнина над рашким жупаном.

³² Да ли у овој песничкој фрази треба видети алузију на боравак цара Манојла I Комнина у Сочаници о чему нам говори Јован Кинам, описујући кретање царева војске према Тари у јесен 1150. године. (в. превод вести Јована Кинама бр. 4).

Ко да премери, Комнине, снагу мишица твојих? Ти један хиљаде у бекство натера, безбројне погуби и на крају војводу краљевог (του κράλη του στρατάρχην) савлада.³³

Видесте Комнина, видесте цара, Срби, чувате рику царску жупани (ζουλάνοι).³⁴ Гле, великопалатног лава из Вукулеона³⁵, гле лава цара великог, гле лавића из порфира, који само риком противника побеђује".³⁶

(Racz, о. с., р. 23—24)

1155.

МАНОЈЛО I КОМНИН ОДУЗИМА УЗУРПАТОРУ ДЕСИ ВЛАСТ У РАШКОЈ И ВРАБА НА ПРЕСТО РАНИЈЕГ ВЕЛИКОГ ЗКУПАНА ΥΡΟΠΙΑ II

Први део ове дугачке песме уопштено говори о царевим победама, без навођења конкретних имена непријатеља. Само се понегде апострофирају Угри.

И ти дубокоумно битку си замислио и војску пре битке за битку си вежбао, дуго си копље шиљио, шлемове чистио, лук припремао, мач оштрио; старешине јединица распоређивали су крила војске, коњаници су увежбавали коњицу за бојни ред, бацали су копља, а други лукове запињали, и из дана у дан у свакој се вештини Арејевој увежбавали.³⁷

Деса (6 Δέσς)³⁸, Далмата насртљиви и незаконити владар (παρεμβόλιμος καὶ νόθος Δαλματάρχης)³⁹, чим то сазнаде, из стра-

³³ Ово је свакако још један јасан доказ да Ваххин са којим је цар Манојло I Комнин имао двобој у бици на Тари није био рашки жупан, већ војсковођа угарског краља. Cf. *Јиречек-Радонић* I, 143, и 115; *Racz*, *Bizānci költemények* 16. За расправљање о овом питању в. коментар за вести Јована Кинама пр. 71.

³⁴ Занимљив је овај множински облик који се можда односи на жупане, предводнике појединих одреда рашке војске у сукобу са византијским четама на Тари.

³⁵ Песник алудира на Вукулеонску палату, део царске резиденције која се налазила на мору.

³⁶ Нема сумње да овим стиховима песник описује добро познати сукоб цара Манојла I Комнина са српским и угарским четама на Тари у јесен 1150. године, о чему детаљно говори и Јован Кинам (в. превод вести тога писца бр. 4). Ул. *Васињевски*, *Согоз* 52; *Јиречек-Радонић*, 143; *Racz*, *Bizānci költemények* 16. Није сасвим јасно због чега *Moravcsik*, *A bizānci források* 203 сматра да Теодор Продром овде има у виду догађаје из 1149. године (дугујемо захвалност колегиници Ј. Калић која нам је обратила пажњу на овај детаљ).

³⁷ Ареј, син Зевса и Хере, бог рата у грчкој митологији.

³⁸ О личности Десе, рашког жупана в. вести Јована Кинама пр. 141.

³⁹ Деса је срушио са престола жупана Υροπια II и сам преузео власт у Рашкој. В. детаљно вести Јована Кинама бр. 4.

ха унапред претрпи последице страха, пошто је и ухо и срце његово једним ударцем и изненада потрешено и заглушено било грмљавином гласа и близине твоје. Страхом збуњени Деса стога похита и теби владару приступи и пред ноге ти се баци⁴⁰ и издржати није могао јер се престравио и дрхташе пред сенком која те је пратила и пред самом вицом војске твоје он се тресао и више од свега (δλον ed., ὅλου сог.) јежио се од силе власти твоје, од изванредне храбрости твоје⁴¹, изузетне мужевности и од крилате оштроумности и дубокомислености и срчаности у оружју и бојним окршајима. Затим он постаје богорадник, понизно моли, ропски пуже, прибежиште тражи, те, иако нерадо, сагиба укрућени врат и повија укочену шију, унизује своју гордост, унизује једновременно и надувеност и охолост дрскости краљевске (της κραλικής θρασύτητας)⁴² или тачније безумности, и милостиво срце до сажаљења доводи и ганутљиву природу лако навраћа да пружи милост онима којима је самилост потребна.

И тако Деса, унапред себе сам (αὐτόν ed., αὐτόν сог.) завлашћујући страхом од твоје силе, узмакну оковима ропства. Али и онај који је био збачен са власти (sc. Υροπια), с њим (sc. Десом) заједно присуствовао, у његовој пратњи беше, заједно јадиковао, заједно понизно преклињао да одметника Десу збаци (σφεῖν) и стави у окове, и то као човека који је на силу постао владар (тетуραννησία) и који се послужио и одметником као помагачем⁴³, и уместо њега да сам, као раније, преузме власт.⁴⁴ Он одмах стаде да призива твоју помоћ, да би успоставио ранију власт⁴⁵ и гледајући десницу снажну владара над владарима⁴⁶ коју вишња рука свемоћног јачаше, једино на њену помоћ гледаше и на праведну пресуду твоју и правилну одлуку твоју.

А шта ти, владар, на то одлучи (οἰκονομεῖς) као најбоље, ти који уочаваш оно што води добру и који тежиш миру? Ти

⁴⁰ Ул. књигу Јудите 14, 7. Напомене ове врсте које се тичу античких аутора и Библије највећим делом преузели смо од И. Раца који је поново издао неке песме Теодора Продома.

⁴¹ Ул. књигу Јудите 16, 40.

⁴² Можда Теодор Продром овде алудира на улогу угарског краља Гезе II у овим променама на престолу у Рашкој. О томе в. коментар за вести Михајла Солунског пр. 25.

⁴³ καὶ συνεργῶν χρησάμενον τῷ καὶ συναποστάτῃ. Свакако да св овим стиховима алудира на угарског краља Гезу II који је Деси помогао да дође на власт. В. коментар за вести Михајла Солунског пр. 25.

⁴⁴ Теодор Продром несумњиво подвлачи жељу Υροπια II да поново преузме власт у Рашкој.

⁴⁵ Преузето из прве посланице апостола Петра 5, 6.

⁴⁶ Ул. Дела апостолска 13, 17.

припреми престо са Темидом својом⁴⁷, те седе на узвишено постоље, преузе као чланове већа мишљење, истинољубивост и здраво расуђивање присутних великодостојника са западних страна, од краља Аламана⁴⁸, и краља Латина⁴⁹, од племенитих сатрапа персијског архисатрапа⁵⁰, од славних велможа властодржаца.⁵¹

Мудром приправом, мудром припремом, ти осветли судницу своју, правду изрече и ти, раније сматран затирачем Срба (Σέρβων)⁵², доцније наступи као судија Србима, и пресуђујући са сјајне трибине, ти измирујеш противнике који један на другог мачеве подигоше, не мање царски њих измиривши, или боље рећи разједињене на јеванђеоски начин здруживши и оне који се међусобно оделише ти у истоме сједињујеш, набацивши им уже слоге које их повезује, и ревносно постављајући камен угаони (se. њиховој слози)⁵³ као истински подражавалац Христу, или као помазаник Господњи, спајаш у једно оне који се међусобно удалише и раставише. Ти враћаш власт ономе који с ње би збачен, повративши баштину, границу и део који припада⁵⁴, опасујеш га да сигурније држи власт. Учвршћујеш га као уговором везаног (ὁλοβόλονδον) и као теби највернијег, а принуђујеш жупане, који се беху одметнули, да поступају по његовим жељама и њему се покоравају.⁵⁵ Јер самилосном царском срцу ни узвишеној величини толике власти не одговараше да презре онога који богоради, нити да загосподарујеш (κρατύνω) оним, кога си сам, кад се једном већ увукао под твоја крила⁵⁶ као орао утопљавао светим пурпуром.

⁴⁷ Буквално СМО превели песникове речи „ἵτοιμάσας τὸν θρόνον σου μετὰ τῆς Θέμιδος σοῦ”. Темиде је, као што је познато, богиња правде. Према томе смисао горњег израза био би отприлике овај „Ти претвори свој престо у судницу”.

⁴⁸ То је свакако песникова алузија на изасланике немачког владара.
⁴⁹ Ове песникове речи нису сасвим јасне; можда је у питању јерусалимски краљ.

⁵⁰ Највероватније да се овде мисли на селџучког султана.

⁵¹ Место је тешко разумљиво, пошто уопште није јасно да ли је реч о великодостојанственицима који су на цариградском двору или на двору рашког жупана. Обе претпоставке су неприхватљиве, јер је тешко помислити да су страни изасланици ишли са византијским царем у војни поход, док је с друге стране још теже поверовати да су представници ових владара били на двору рашког жупана. Највероватније да песник per licentiam poeticaм суђење, које се десило у Србији, замишља да се одиграва на цариградском двору.

⁵² В. пр. 21.

⁵³ Ут. књигу пророка Исаије 28, 16.

⁵⁴ То је свакако алузија на повратак Уроња II на власт уз помоћ цара Манојла I Комнина.

⁵⁵ Ове речи Теодора Продрома показују да је Деса у својој акцији преузимања власти у Рашкој имао и подршку извесних домаћих великаша. Детаљније о читавој акцији в. вести Јована Кинама бр. 4.

⁵⁶ Ут. јеванђеље по Матеју 23, 37.

Отпадника пак ти убеди да се задовољи пређашњим, и више никако да не прекорачује нити прелази ни прескаче утврђене границе.⁵⁷

Тако ти власти додељујеш, тако премерујеш, тако одређујеш слугама својим и штитоношама својим уделе, међе и баштине⁵⁸, пазећи да додељено буде неотуђиво онима који се верно држе онога што је утврђено. Тако ти Далмате (Δαλμάτας)⁵⁹ који се поравнати не могаху, тако ти оне који у слози не живљаху нити се слагаху, уједини као музику у једно сагласје.⁶⁰

(Racz, o. c., p. 32, 262 — p. 34, 350)

Песма се наставља величањем царевих војничких квалитета и описивањем успеха у ратовима са Угрима.

⁵⁷ Ове речи показују да је Деса пре узурпације власти у Рашкој имао неке наследне поседе које му је цар Манојло I Комнин оставио после смиривања ситуације.

⁵⁸ Ут. Псалми 105, 11.

⁵⁹ Иако Теодор Продром понегде назива Србе стварним именом, ипак се и код њега јавља вештачки архаични назив Далмати. О његовом значењу в. вести Јована Кинама бр. 20.

⁶⁰ Део ове дугачке песме описује унутрашње промене у Рашкој, када је Деса срушио са власти жупана Уроња II, а цар Манојло I Комнин морао да интервенише и врати ранијег жупана. В. детаљније вести Јована Кинама бр. 4.

МИХАИЛО СОЛУНСКИ

Савремени извори пружају мало јасних података о Михаилу Солунском, једном од најистакнутијих византијских беседника XII века, друге личности са звучном функцијом мајстора реторике (μαῖστωρ τῶν ρητόρων) која је била везана за положај професора на Високој патријаршијској школи у цариградској цркви св. Софије. Михаилу је истовремено био и професор евангелистике у истој школи, а имао је и важну титулу протекдика (πρωτέδικος).¹ Међутим, беседникова каријера прекида се већ почетком 1156. године, када је он оптужен као присталица јереси Сотирија Пантевгена.²

Михаило Солунски је између 1149. и 1156. године саставио четири говора посвећена Манојлу I Комнину (1143—1180)³ у којима велича цареve ратне победе на свим границама царства, како на истоку у борбама против Турака Селџука, тако и на западу против Нормана, Угара и Срба. Ти беседнички састави представљају драгоцене изворе за византијско-српске односе средином XII века, јер у много чему допуњују податке које нам о томе дају Јован Кинам и Никита Хонијат, основни наративни извори за византијску историју XII века.

Употребљено издање: *Regel, I, p. 131—182.*

Важнија литература: *Krumbacher* 473; *Regel I, p. I—XIX*; *Moravcsik I, 441*; *P. Wirth, Michael von Thessalonike, BZ 55 (1962) 266—268*; *Browning, The Patriarchal School 12—14.*

¹ У источно-православној цркви екдици су били правни саветници епископа и имали су задатак да спречавају мешање државе у решавање унутрашњих ствари цркве; осим тога они су пресуђивали о мањим дисциплинским прекршајима. Екдици су постојали у свакој епископији, а **На ЊИХОВОМ Челу се налазио протекдикос.** Cf. *K. Ralls, Περί του εκκλησιαστικού αξιώματος του πρωτεδικού. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών 11 (1926) 286—297; Beck, Kirche 74, 101, 115.*

² На сабору од 26. јануара 1156. године изабрани антиохијски патријарх Сотирије Пантевген осуђен је због јеретичког тумачења евхаристичне литургије, а међу његовим следбеницима налазио се и Михаил Солунски. Cf. *Chalandon II, 640 sq.*; *Lamma, Comneni e Staufer I, 255 sq.*; *Beck, Kirche 623; Browning, New source 182 sq.*

³ Беседе су сачуване у грчком кодексу бр. IV из Ескуријала. Од њих је В. Регел издао три, док је четврту беседу из непознатих разлога изоставио у својој публикацији. Cf. *Regel I, p. XVII.*

МАНОЈЛО I КОМНИН УМНРУЈЕ БУНТОВНЕ СРБЕ И ВОДИ ИХ У РАТ ПРОТИВ УГАРА

Учени беседник претходно описује цареve успехе у борбама против суседних Угара.

О томе касније. А пре тога, царе, ти беше заузет походом против два народа, Дачана (Δάκων)⁴ и Гепида (Γηπαίδων)⁵, против једних, јер су из својих рупа изгамизали на ромејску земљу, а против других јер су заклетве о покорности презрели и штитове здружили са Дачанима, иначе њиховим суседима и по крви измешаним.⁶ Тада си ти законом рата тражио тешку освету за оно што су у дрскости починили.⁷ И када дачки народ дочу да се твој незауостављиви покрет приближи самим вратима⁸ — да је златним прапорцима украшени коњ (χρυσοφάλαρος ἵπλος)⁹ тебе већ донео и војска носећи заставе за собом остављаше високо усталасани ваздух и земља гажена толиким хиљадама (μυρίοις) ногу тутњала је — онда изабраше за посланике све што је било угледније у народу и, молећи у име свих, ови се појавише, бедни по спољњем изгледу (σημάτων) и још беднији по речима. Претичући облак који се над њима згушњавао и пред тим се склањајући на сигурно место, облак из којег се очекивало (προσδοκῆθη) да ће на њих сручити не град, не снег, него снежну мећаву стрела (νιφάς ... βελών), они су тебе, царе, пресрели с твојим пристанком и одвраћали да не идеш даље

⁴ Византијски извори XI и XII века придају Србима имена античких народа који су некада живели на територији Балканског Полуострва. *Moravcsik* II, 116 упућује да се у византијским текстовима од XII до XV века под именом Дачана крију Угрн, али ова беседа Михаила Солунског, која под именом Дачана несумњиво разуме Србе, пружа још једну варијанту употребе имена овог античког племена у византијским изворима XII века.

⁵ *Moravcsik* II, 112 наводи да се у византијским изворима XII века Гспидима називају Угрн, па се, између осталог, позива и на беседе Михаила Солунског.

⁶ „τὸν αἰμάτων χροσὶν ἀναμίξ”. Да ЛИ се на основу ОВОГ податка, КОЈИ потиче од ретора, може говорити о неком интензивнијем и нама непознатом мешању српског и угарског становништва, тешко је рећи.

⁷ Тешко је одредити на коју епизоду српско-угарских односа овде учени беседник алудира. Срединa XII века испуњена је пријатељским везама између угарског двора и рашких жупана о којима говори *Chalandon* II, 74, 384, sq., 387 sq. *Browning*, New source 178, n. 6 покушава да ту епизоду ближе одреди речима »the Serbian revolts fomented by Hungary in 1153 and 1155 mentioned by Michael ὁ τοῦ Θεσσαλονίκης in W. Regel, *Fontes rerum byzantinaram* 142—143, 163«.

⁸ Уп. јеванђеље по Матеју 24, 33.

⁹ Израз „ὁ χρυσοφάλαρος ἵπλος” употребљава и Ана Комнина у опису борбе свога оца Алексија са Нићифором Вријенијем. Cf. *Anne Comnene, Alexiade* I, ed. *B. Leib*, Paris 1937, 23.

и не извршиш напад на њих. Служећи се при томе сваком врстом молења за себе, они падаху ничице на земљу да би им главе (αὐτάς se. κεφάλας) изблиза налегле на прашину и њоме се по закону несреће посуле (πράττειν уместо λάττειν), руке испружаху, ноге у коленима прегихаху, крста повијаху, из очију капљице суза а са усана речи очаја пуштаху, и пред копитом коња твога ваљаху се, подносећи шије твојој нози надвијеној и гледајући напрама пурпурном омоту (σπάργανον) ноге твоје, у нешто што је бледо-жуто и по њих несрећно.¹⁰ Јер, ти се мушки припремаше да, према Давиду¹¹, подножје ногама својим начиниш од њихове земље која искусивши твоју руку¹², толико тешку колико тешка не беше ни рука Мојсијева¹³, зар је и како кадра била да издржи и други ударац? Доиста, она (se. твоја рука) није ни ударила поново, пошто ти са слугама поступи човекољубиво, како и одговара твојм карактеру и убичајеној благодати. Пошто они примише терет покорности дво-струко већи од пређашњег¹⁴, давши за таоце оно што им је најдраже и пристајући и на друге ствари које си по својој вољи наређивао, ти ослободи ове очајнике од претеће несреће.¹⁵

¹⁰ Реч је свакако о бледо-жутој боји стопала обувене цареve ноге која гажене унесрећује.

¹¹ Уп. Псалми 110, 1.

¹² „ἢν πειραθεῖσιν οὕτω βαρείας τῆς σῆς ἐφάλαξ χεῖρας”. ТешКО је рећи да ли се овде алудира на поход Манојла I Комнина против Рашке из 1149. године, или на велику победу цареve војске на Тари у јесен 1150. године, пошто су оба ова похода на рашког жупана Уроина II била катастрофална по Србе.

¹³ У библијској причи о изласку Јудејаца из Мисира описује се како је Господ дао чудотворну моћ Мојсијевој руци да разним несрећама погађа Египћане, због тога што је фараон одбио да пусти Јудејце из Мисира. Вероватно да беседник алудира на ту епизоду из Библије.

¹⁴ „ἐπεὶ γὰρ διπλοῦν τοῦ προτέρου τὸν τῆς ὑπηρεσίας ἥραν ζυγόν” у дословном преводу значило би „Пошто (se. теретом) преузетих обавеза” подигоше двоструко већу кантарску полугу покорности“.

¹⁵ У историјској литератури досада је било мало покушаја да се протумаче и објасне ове вести, потекле из пера ученог беседника Михаила Солунског. О хронологији говора расправљао је још *Regel*, *ī*, р. XVIII, полазећи при томе од беседникове напомене (р. 135) да је од почетка владе цара Манојла I Комнина прошло 10 година. То показује да је говор настао 1153. године, али В. Регел сматра да Михаило Солунски описује догађаје из 1150—1. године. С друге стране *Browning*, *The Patriarchal School* 12 датира ову беседу у 1150. годину. Упоредо са одређивањем времена настанка говора поставља се и питање коју епизоду бурних византијско-српских односа средине XII века описује овде византијски беседник. *Василгевскии* Трудм IV, 59 сл. верује да Михаило Солунски алудира на догађаје после битке на Тари (јесен 1150), када су у византијски табор дошли рашки посланици, а онда и сам жупан Урог II, који се бацио пред цареve ноге и молио милост. Срби су тада преузели нове васалне обавезе према Манојлу I Комнину. (О тој епизоди в. коментар за вести Јована Кинама пр. 76—77). Насупрот томе, *Chalandon* II, 386, n. 2 сматра да Михаило Солунски описује експедицију византијске војске против Рашке из 1149. године, када је цар Манојло I Комнин освојио важне рашке тврђаве Галич и Рас (Уп. вести Јована Кинама бр. 3).

Запавши у толику опасност, Дачани се срећно избавише, па је после за борбу способна дачка војска (το ἀξιωμαχικόν Δαχικόν) пратила тебе у походу против сродних (συγγενεῖς) и сусед-

Међутим, чини нам се да ниједно од ових тумачења беседникових вести не делује убедљиво, јер не почива на свестраној анализи целокупног текста. Садржај редова беседе показује да у овој епизоди није дошло ни до каквог већег сукоба царских трупа са одредима рашког жупана, а то свакако искључује могућност да се ради о походу из 1149, или о ономе из 1150. године. Напротив, прјава византијске војске са самим Манојлом I Комнином на челу толико је уплашила Србе да поново не доживе катастрофу, па су они у царев табор упутили посланике који су молили мир. У покушајима да се открију догађаји које описује Михаило Солунски мора се поћи од два елемента, пре свега од времена саставања грвора, а затим од описа једне епизоде из византијско-угарских ратова која се непосредно наставља на вести о Србима, а у којој српске чете учествују на византијској страни. Напред је већ наведен хронолошки податак беседе (р. 135) да је влада цара Манојла I Комнина трајала већ 10 година. Како је Манојло I Комнин преузео власт 8. априла 1143. године, излази да је говор Михаила Солунског одржан свакако после априла 1153. године, али се може одредити и terminus ante quem а то је 8. април 1154. године, када је завршена једанаеста година Манојлове владе. (Овде је прихваћено мишљење F. Dölger-a, Die Chronologie des grossen Feldzuges des Kaisers Johannes Tzimiskes gegen die Russen, BZ 30, 1932, 274 sq. који сматра да византијски писци рачунају године владе појединих царева од дана њиховог преузимања власти. Супротно томе мисли Д. Анастасијевић, Царски год в Византии, Sem. Kond. 11, 1939, 148—199 да се године рачунају од почетка следеће календарске године у Византији, тј. од 1. септембра). Међутим, далеко важније индиције за датирање ове епизоде налазимо у наставку Михаилове беседе. Ту се описује (р. 144—148) поход цара Манојла I Комнина против Угара, а у томе рату учествују и Срби као византијски савезници. Огшесујући акције византијске војске, беседник каже да је цар лично прешао у угарску земљу, да је тамо задобио велики плен и заробио много људи, а онда се брзо повукао на византијску територију. Из реторски искићених Михаилових вести може се разбрати и то да је византијска војска разорила и неку тврђаву на угарској територији. На основу тих детаља које наводи Михаило Солунски изгледа нам да он свакако описује поход византијског цара против Угара из јесени 1151. године, када је цар Манојло I Комнин ратовао у Срему а његове трупе су заузеле Земун, тврђаву на коју алудира и учени беседник. О томе походу cf. Cinnamus, ed. Bonn. 113—115; Choniates, ed. Bonn. 122—123. В. превод ова два писца бр. 5 и 5.

Полазећи од наведених елемената, морамо одредити епизоду из византијско-српских односа описану у беседи Михаила Солунског. Досада се сматрало да је после битке на Тари (јесен 1150) нова криза у односима Уроуи II према Цариграду дошла тек 1153. године, када је цар Манојло I Комнин из Сердице кренуо према српским областима, јер су Срби поново почели да припремају акције против Византије. Српски посланици су дошли у царев табор и поново примили старе обавезе према Цариграду. Cf. Choniates, ed. Bonn. 132; в. превод вести историје овог писца бр. 6. Захваљујући беседи Михаила Солунског сазнајемо за још једну епизоду из византијско-српских односа почетком друге половине XII века, што је остало незабележено у историјама Јована Кинама и Никите Хонијата. Та околност је сасвим разумљива, с обзиром на то да је Михаило Солунски био директан савременик тих догађаја, а да су двојица историчара XII века знатно касније писали своја дела. Беседа Михаила Солунског показује да је рашки жупан Уром II брзо заборавио своје обавезе, преузете према византијском цару после пораза на Тари (јесен 1150), па је

них Гепида. Јер ти стиже да мачем рата удариш по овим наредима које место боравишта сједињује (τόπω συμβαίνοντα). Дачани и Гегшди су, наиме, толико блиски суседи да воду с крвљу помешану тек што не пију са исте обале, него са еупротних обала реке, сродни су дакле. Уједињени су у мисли против нас, непријатељи су дакле. Ти стога местом боравишта неодвојене Дачане крвљу мисли растави од мисли Гепида, а Гепиде удаљи од дачке земље (Δαχικόν ... τόπων), пошто скоро читав народ ти зароби; сродну крв одвоји крвљу, крвљу убијања која је истекла из њих а преко њих. Јер то би као да си узео руке Гепида и њима ударио саме господаре тих руку. А руке Гепида пре тога беху Дачани и многи други њима сродни.¹⁶ Ратни савез (συναιχμία) ова два народа ти претвори у њихово непријатељство и од војске која једно мисли ти створи две фаланге и узајамним непријатељством их растави.¹⁷ И осећање осећањем би савладано, старо пријатељство (το χρόνιον φίλτρον se. ђа Угрима) новим страхом и очекивањем зла. Наиме, из страха да не доживе несрећу и да им они (se. Ромеји) које су пре тога по божјем закону били изабрали (θέμις προυλάμβανον) не нанесу зло, ови (se. Дачани) су твоју уздржљивост (ἀνεξικακία), по себи веома скуп, искупили ценом КО-ЈОЈ сами нису имали противредност (ισοτάλαντος), ценом својих тела, своје крви и обавезом да заједно са твојом војском уђу у човекољубиви рат, рат чији и срећни исход њима се у несрећу уписиваше. Јер деснице своје и то копљима наоружане, дигосе на пријатеље и савезнике (συνήθεσι), а да се не би црвенили, ако им неко буде приговорио, што су дигли оружје против пријатељства, они своја лица заштитише љускавим прекривачем Арејевим¹⁸ и таквим застором стид свој завараше.

Манојло I Комнин већ следеће 1151. године морао опет са војском да крене према Рашкој. Међутим, рашки жупан није желео да га стигне иста судбина кар претходне грдине, а да би то избегао, послао је изасланике у византијски табор који су предухитрили поход Манојла I Комнина и преузели нове обавезе према Цариграду. Тада је свакако обновљена стара обавеза да Срби трео да помажу Византинцима у ратовима како у ђврогш тако и у Малој Азији и чете рашког жупана су одмах учествовале у Манојловом походу на Угарску, чиме се и наставља излагање беседе Михаила Солунског. Вести ученог ретора показују да рашки жупан Урога II није ни после пораза на Тари дуго остао миран, већ да је следеће 1151. године поново покушао да се ослободи врховне власти Цариграда. Тој хронологији је близак Racz, Bizānci költömenyek 11.

¹⁶ „καὶ τὰ πολλὰ συγγενεῖς". Израз није потпуно јасан и није искључено да би се и друкчије могао превести.

¹⁷ Сам завршетак ове епизоде византијско-српских односа, описане у беседи Михаила Солунског поткрепљује нашу претпоставку да се ради о догађајима из 1151. године. Беседник наглашава да је цар Манојло I Комнин натерао Србе да му се придруже у походу против Угара, чиме су они испуњавали поновно преузете васалне обавезе према византијском цару, после поновног Манојловог похода из 1151. године.

¹⁸ Cf. Athen. 9, 36.

Реч је моја, царе, једноставна и ништа вештачки делу не додаје нити уху зачарује. Јер каква је потреба да се по себи лепа дела ките рукотвореном и вештачком лепотом. Прошавши крај Дачана, ти продужи пловидбу према Гепидима и преброди теснац између ромејске и њихове земље...

(*Regel* I, р. 142, 19 — р. 144, 8).

Даље се говори о Манојловим борбама против Угара, у којима је цар првшао на угарску тершорију и заробио мноштво људи.

219

1155.

МАНОЈЛО I КОМНИН ВРАНА ЗБАЧЕНОГ РАШКОГ ЖУПАНА НА ПРЕСТО

После описа ратова против Нормана беседник говори о Манојловим борбама са Угрима на Дунаву, на меша и Србе.

И тако ти то, о самодршче, обави на врло сјајан начин, а успут на томе походу, ти се намери на још једну велику ствар. Јер дачки (то Δακίχόν)²⁰ и теби одавно (про πολλοῦ)²¹ потчињени народ придружи се (προσθήμενον) владару Гепида (τω Γηλαιδάρχη);²² — јер он је ђа тим народом пограничан — те сатрапа (σατράπην)²³, кога си ти сам био поставио (8ν αὐτός

¹⁹ Уводна излагања за ову вест (*Regel* I, р. 162, 16—26) заслужују пажњу, јер се, како изгледа, у њима дају неке ошпције констатације, али на жалост текст је непреведив, јер је очигледно дефектан.

²⁰ В. пр. 4.

²¹ Анастасијевић, Отац Немањин 24, н. 1 доста полаже на овај израз „одавно“ (про πολλοῦ), сматрајући да се њиме ближе одређује и време промене на великожупанском престолу у Рашкој, о чему говори Михаило Солунски (в. пр. 25). Међутим Д. Анастасијевића буни околност што Јован Кинам (ed. Bonn. 113; в. превод вести тога писца бр. 4), наглашава да је до промена на власти у Рашкој дошло више година после 1150. године. Чини нам се да се овај хронолошки детаљ ипак не односи на политичке промене у Рашкој, већ да беседник тиме жели да нагласи да су Срби одавно потчињени византијском цару.

²² Израз „владар Гепида“ (Γηλαιδάρχη) свакако значи угарског краља. Cf. *Moravcsik* П, 112 који, међу осталим примерима, упућује и на ово место из говора Михаила Солунског.

²³ Као и остали византијски писци XI и XII века, тако и Михаило Солунски често употребљава разне архаичне термине, позајмљене из антике, а све то у тежњи да се приближи стилу античких, грчких аутора. Тако треба тумачити и епитет сатрап, дат рашком жупану. Уосталом, исти термин налазимо и у историји Никите Хонијата.

ἐγκатаσθησάμενος εἶχες)²⁴ са себе збаци и радосно дочека оног којег му даде Гепид.²⁵ Када си ти размишљао да збаченог вра-

²⁴ Анастасијевић, Отац Немањин 22 сл. је први међу нашим историчарима који су расправљали о српској историји XII века, обратио пажњу на ове податке, из беседничких списа Михаила Солунског. По његовом мишљењу овај детаљ, који се односи на великог жупана Уроша II, показује да он није узео власт у Рашкој пре 1143. године, када је цариградски престо запосео Манојло I Комнин. Међутим, Д. Анастасијевић одмах допушта и другу могућност да је Урошу II и пре 1143. године владао у Рашкој; Михаило Солунски жели да нагласи само то: „да је Манојло, пошто је угушир Урошеву буну 1149 и 1150 г. овога тада оставио и даље на престолу, што је такође неко постављење“.

²⁵ Ово место је необично драгоцено за боље разумевање догађаја у Рашкој средином XII века, када су се у овој земљи оштро сукобљавала два утицаја: византијски и угарски. Да би се ти подаци боље разумели потребно је одредити хронологију ове беседе Михаила Солунског. *Regel*, I, р. XIX је веровао да учени беседник описује догађаје из 1155. године, а као аргумент је наводио податак (р. 158) да је прошло 4 године од када је Манојло I Комнин преузео заробљенике из Србије (1151). Исту хронологију предлаже Анастасијевић, Отац Немањин 24, н. 1, док *Racz*, *Bizānci költemények* 11 сматра да беседа говори о догађајима из 1156. године. У новије време *Browning*, *The Patriarchal School* 16 датира овај спис у 1153. годину. Један од основних наративних извора за византијску историју XII века Јован Кинам региструје ове догађаје, али не наглашава да је нови рашки жупан Деса дошао из Угарске. Јован Кинам каже (ed. Bonn. 113; в. превод вести тога писца бр. 4) да су се те промене десиле више година после (χρόνους πολλοίς ὕστερον) 1150. године. Коментаришући догађаје у Рашкој 1150. године, *Chalandon* II, 390 sq. региструје и промене на престолу, настале као резултат међусобног трвења великаша; тада је Деса успео да са власти потисне Првослава Уроша. Незадовољан оваквим развитком догађаја у Рашкој Манојло I Комнин је морао да интервенише, највероватније 1153. године, и да врати Уроша на престо. Мада исправно реконструише догађаје, истакнути француски историчар грешни, сматрајући да се ови редови Михаила Солунског односе на покорни долазак рашког жупана у византијски табор после победе царске војске на Тари (јесен 1150). Иста хронологија код *Ковачевића*, Неколика питања 65 сл. Анастасијевић, Отац Немањин 22 само наводи да је између 1151 и 1155. године угарски штићеник Деса срушио са власти Уроша II, али непосредно иза тога упозорава (стр. 24, н. 1) да Михаило Солунски каже да су Срби давно (про πολλοῦ) пре 1155. године збацили Уроша II и довели угарског штићеника Десу (за тумачење овог детаља в. пр. 13). Исто: Историја I, 250. *Јиречек-Радрнић* I, 144 датира промене на власти у Рашкој у време угарско-византијских борби (1153—4), док *Шушић*, Летопис попа Дукљанина, Београд—Загреб 1928, 100 наглашава да се Деса први пут јавља као жупан у Рашкој 1153. године. У сумарном прегледу византијско-српских односа из почетка друге половине XII века *Browning*, *New source* 178, п. 6 обраћа пажњу и на јак утицај проугарске стране у Рашкој, видно манифестован у довођењу Десе на власт између 1153. и 1155. године. У одређивању хронологије овог значајног догађаја примили смо мишљење Ј. Калић (в. коментар за вести Јована Кинама пр. 77) која датира промене у Рашкој у 1155. годину. Што се тиче Михаила Солунског, који је био савременик догађаја, треба нагласити да је савим веродостојан његов детаљ да је нови рашки жупан Деса био угарски експонент. О Десиной повезаности са Угрима говори вест из млетачких извора (1167) да је угарски краљ Стефан III удао ћерку неког Десе за сина млетачког дужда (cf. *MGH* XIV, 76; *Muratori* XXII, 4, 1900, 262). Вероватно да је тачна слутња Анастасијевића, Отац Немањин 19, н. 1 да се ради о бившем рашком жупану Деси. Уп. *Јиречек-Радрнић* I, 144 сл.; *Шушић*, Летопис попа Дукљанина 101, н. 82.

тиш, као Атињани Хераклиде и неке друге²⁶, на ум ти паде и ово. Наиме, чим Дачани осетише како се приближујеш њиховој земљи, уплаше се да нећеш на њих препустити сву своју војску, од које одабрани део нови сатрап већ познаваше²⁷, и стога ти приступише и понизно замолише да се ствари по правди уреди и да пред тобом као непристрасним судијом размирице реше. Знајући пак да си ти колико моћан, толико и праведан, они другоме поверише своје ствари, да не би поново искусили оно што им се пре десило. Пошто би постављено подножје и на њему подигнут твој престо, онда они, о царе, једни рекоше једно а други супротно, све што су сматрали да је у вези са предметом.²⁸ И после тога са твога престола одјекну пресуда сатрапу Дачана и они поново поставише пређашњег.²⁹ Збачени стога паде ничице, као да је неком божанском одлуком (ὀμφης) лишен власти. И после тога читав ти се дачки народ примири и дадоше ти као таоце оно што им је најмилије да ће увек бити покорни и давати савезничку помоћ.³⁰

(Regel I, p. 163, 22 — p. 164, 12)

Говор се наставља величањем личних особина Манојла I Комнина.

1149.

Михаило Солунски прво говори о Манојловим експедицијама у Малој Азији и о Другој крсташком рату.

²⁶ Учени беседник алудира на митолошки пример Хераклових синова који су после очеве смрти, због претњи новог господара Евристеја, морали да напусте Пелопонез. У тражењу боравишта Хераклови синови су се нашли у Атини, где су благонаклоно примљени. Cf. Pauly-Wissowa RE XV, Stuttgart 1912, 140 sq.

²⁷ Из овога излази да је пре Манојловог личног похода на Рашку један одред византијске војске пошао против Десе.

²⁸ Долазак двојице супарника пред цара Манојла I Комнина описују историчар Јован Кинам и песник Теодор Продром (в. вести за ова два писца бр. 4 и 4).

²⁹ Манојло I Комнин је својом интервенцијом омогућио Урошу II да се врати на великожупански престо у Рашкој.

³⁰ Према вестима Јована Кинама (ed. Bonn. 113; в. превод вести овог писца бр. 4), после велике победе Манојла I Комнина у бици на Тари (о томе догађају в. детаљно расправљање Г. Шкриванића, Битка на Тари, Весник Музеја ЈНА 6—7, 1961, 25—36) рашки велики жупан се обавезао да ће давати 2000 војника за ратовање у Европи и 500 за ратовање у Азији. Cf. Chalandon II, 390 sq. Међутим, ови редови беседе Михаила Солунског као да показују да је неколико година касније рашки жупан Урош II морао да преузме неке нове обавезе, па чак и да обећа таоце. Ул. *Јуречек-Радонић*, I, 144.

Зашто да не кажем да је оно лањско, према пословици било добро?³¹ Ти се не уплаши од она два запаљена угарка, како каже пророк.³² Зашто? Ти си тај који угаси њиховом сопственом крвљу распаљене страсти варвара, ти избриса из народа подунавског Словена (του παριστρίου Σθλαβίνου)³³ и суседног Панонца (του ομόρου Πάννονος)³⁴ који су, мислим, по бестидности истородни. Од њих двојице онај први не пружи помоћ оном другом да не буде растргнут већ двапут и разбијен када ти, са великом силом насрну (πολλοῦ σου πνεύσαντος) на њ, тако да, што има пословица пљачка Мижана настане³⁵, и скоро одреда западоше у ропство, услед твога похода на читав народ. Наиме, ти прокрстари средином земље Словенове, па од средине до крајњих граница са војском прође, он (se. Словен) завуче се у врлети, као што чине змије и одатле све јаче сикћући ништа не би у стању да учини. Јер заузевши средину, имао си срце земље, као онај опеваши шакач (λύκτης) који, једним ударцем песнице пробивши груди противника, домогне се срца у телу³⁶, или боље рећи, као што камен избачен из велике (? — σταθμικοῦ) справе за бацање, ударивши у неку кућу и пробивши је, све унутра пронађе, па чак и најскровитије просторије (ἀδύτα) куће, тако и ти, најбожанскији царе, напавши на земљу Словена (τῇ τῶν Σθλαβίνων) са великом силом и као онај пред којим се ништа не може сакрити (ἀστέκτος τις), ниси отишао пре него што си претражио сваки њен скривен кутак.³⁷

(Regel I, p. 174, 15 — p. 175, 5)

Беседник затим говори о византијским борбама против Нормана.

³¹ Учени беседник алудира на једну грчку пословицу. Cf. Paroem. gr. I, 203.

³² Ул. књигу прорка Исаије 7, 4.

³³ Интересантно је да овде Михаило Солунски у архаизирању имена суседних народа не иде даље од VI века: под подунавским Словенима он подразумева Србе. Ул. *Јуречек-Радонић* I, II, 2. *Литаврин*, Болгарил 276 наводи ово место као доказ да се у византијским изворима и за средње Подунавље среће израз „подунавски“ (παριστριος).

³⁴ *Moravcsik* II, 244 региструјући да византијски писци XII века називају Угре архаичним именом Панонци, позива се и на редове Михаила Солунског.

³⁵ Византијски ретори често преузимају античку фразу „пљачка Мижана“ синоним за лако задобијени плен.

³⁶ В. Регел упозорава да овде беседник алудира на Дамоксена кога спомиње Паусаније (7, 40, 4). Cf. Pauly-Wissowa RE, IV, 2082.

³⁷ У историјској литератури се сматра да се ови редови Михаила Солунског односе на поход цара Манојла I Комнина против Срба из 1149. године, када су они устали против византијске врховне власти. Cf. *Regel* I, p. XIX sq.; *Chalandon* II, 385 sq.; *Јуречек-Радонић* I, 142. Детаљан опис овог похода даје историчар Јован Кинам (в. превод вести тога писца бр. 3). Међутим, недавно је *Browning*, The Patriarchal School 12 датирао ову беседу у 1155. годину.

АНОНИМНИ ПЕСНИК XII ВЕКА

(codex Mare. gr. 524)

У Млетачкој библиотеци св. Марка, међу бројним грчким рукописима, чува се и један кодекс настао у XIII веку¹, испуњен стиховима аутора XII и XIII века. Међу њима налазимо песме неких већ познатих књижевних имена те епохе (Никола Маликлеос, Христофор Митиленски, Константин Стилви, патријарх Теодор Валсамон, Теодор Продром и др.), али је поред њих заступљен и низ анонимних аутора XII и XIII века. Једна од тих песама садржи занимљиве податке о борбама цара Манојла I Комнина како на Истоку, тако и на Балканском Полуострву.²

Употребљено издање: *Sp. Lambros*, 'Ο Μαρκανδὲς κώδιξ 524, NE 8 (1911) 1—59, 113—192.

Бажнија литература: *Lambros*, о. с. 3—59, 113—192; *С. Шестагсов*, Заметки к стихотвореним codicis Marciani gr. 524, Виз. врем. 24 (1923—26) 45—56.

1150/1.

УСПЕСИ МАНОЈЛА I КОМНИНА У БОРБАМА ПРОТИВ СРБА

Од многобројних подвига цара Манојла I Комнина овде су, напомиње се у стиху 35—36, насликани само неки (борба против Тураиса Селцука итд.), међу којима су и ови:

¹ Л. Штернбах, К. Хорна и Занети су сматрали да је рукопис нешто млађи и да потиче из XIV века.

² Песма непознатог аутора посвећена је обнови чувеног цариградског манастира Богородице Одигитрије (о томе манастиру в. детаљно *R. Janin*, La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I partie: Le siège de Constantinople et le Patriarcat oecuménique, Tome III: Les églises et les monastères, Paris 1953, 208—216); обнова је извршена о трошку великог хетеријарха Георгија Палеолога који је наредио да се пронаос цркве украси сликама о победама цара Манојла I Комнина.

Како се, дошавши да казни Далмате (Δαλμάτας)³, који су поново помахнитали (παροινήσαντας), сусреће са Пеонцима (Παίονες);⁴ заробљава γ двобоју (μόνος δε συσχών) жупана (ζουλάνον)⁵ који је голим мачем насрнуо на њ,⁶ како он, поробивши претходно област Срема (Σφμίου ... χθόνα)⁷ на тај начин достојну казну извршивши над неверним (se. угарским краљем), потчињује (δουλαγωγέις ed., δουλαγωγεί согп.) Србију

³ О називу Далмати в. коментар за вести историје Никите Хонијата бр. 2. Поред ове песме која директно описује борбе Манојла I Комнина са Србима, codex Marcianus gr. 524 садржи низ стихова са кратким алузијама на цареве успехе у походама против ових немирних византијских суседа на Балканском Полуострву. Тако се нпр. у песми „Δημοτικά ἀνεπίγραφα” ГОВОРИ О ПОРАЗУ СРБА (Τριβαλλοί) и ПОТЧИЊАВАЊУ ДАЛМАТА (Τριβαλλοί δουλούμενοι, Δαλμάται προσκυνοῦντες). Cf. Lambros, O. C. 162. У песми посвећеној сликама царева из породице Комнина каже се да су се Далмати (Δαλμάται) поклонили цару Манојлу I (cf. Lambros, o. c. 37), док се у другим стиховима истиче да се од царева деснице боје Србин, Илир и Далмат (Τριβαλλός, Ιλλυριός, Δαλμάτης). Cf. ibid. 44. Стихови посвећени мајстору сликару Влахернског двора кажу да је цар на-терао у бекство, између осталих, и Далмате (cf. ibid. 152), а у једном дугачком епитафу се каже да је Манојло I Комнин потиснуо „καὶ γὰρ Τριβαλλῶν καὶ τόποι Παριστρίων”. Cf. ibid. 159.

⁴ За етнички назив Пеонци који се односи на Угре в. пр. 18 коментара вести Михајла Анхијалског.

⁵ Мада византијски писци XII века најчешће придају сасвим несавремене, архаичне називе српским владарима, ипак се понегде јављају и реални термини. Такав је случај и са овом титулом жупан (ζουλάνος) која је, колико нам је познато, усамљена у византијским изворима XII века. Уопште су доста ретки примери настојања византијских писаца да рашке владаре означе њиховим правим титулама. Тако нпр. Јован Кинам на неколико места зове Стевана Немању архижупаном (ἀρχιζουλάνος). Cf. Cinnamus, ed. Bonn. 101 sq., 199, 287. Исту титулу рашки владар има и у говору Георгија Торника (в. пр. 5 коментара за вести овог писца). Писмо цара Исака II Анђела папи Целестину III титулише Стевана Немању са μέγας ζουλάνος (в. пр. 17 коментара овог извора). Стихови анонимног поете доносе сасвим једноставну титулу жупан (ζουλάνος).

⁶ Шестаков, Заметки 47 сл. настоји да објасни на које се византијско-рашке борбе односе стихови анонимног песника. По његовом тумачењу песма описује битку византијске војске на Тари (јесен 1150) са жупаном Урошем II, када је према вестима Јована Кинама (ed. Bonn. 110 sq.; в. бр. 4) цар Манојло I Комнин у личном двобоју победио архижупана Вакхина (о личности Вакхина в. вести Јована Кинама бр. 4). С. Шестаков сматра да је и спомен Угара један од доказа да се ради о догађајима из 1150. године: са Угрима се цар сукобио када је напао Србе. Заиста се ови стихови могу једино схватити као алузија на Манојлов двобој са Вакхином; ако би се одбацила идентификација С. Шестакова било би врло тешко у византијско-српским односима из средине XII века пронаћи епизоду о којој говоре анонимни стихови из codex Marcianus gr. 524.

Шестаков, Заметки 47 сл. сматра да песник под Сирмијумом прдразумева Земун, чије је заузимање довело до споразума цара Манојла I Комнина са угарским краљем Стефаном III. Међутим, изгледа нам вероватније да анонимни поета овде мисли на борбе које је византијска војска водила γ Срему 1151. године. Тај успешно завршени поход описују Јован Кинам и Никита Хонијат (в. превод вести ова два писца бр. 5и5).

(Σερβίαν);⁸ најзад, заузевши сам Сирмијум (αὐτό Σίρμιον) раскомадава (συμμερίζει) државу пеонског владара (του Ποανάρχου)⁹ и слави велики тријумф у Цариграду.¹⁰

(Lambros, o. c., 149, 50—150, 59)

⁸ Ово је један од ретких случајева да се у византијским списима XII века за Србију среће сасвим адекватан грчки назив. Обично наилазимо на вештачка, архаизирана имена.

Песник овде мисли на угарског краља.

¹⁰ Шестаков, Заметки 48 сматра да се алузија на победоносни царев повратак у Цариград односи на Манојлов тријумф у лето 1165. године; први тријумф цар је славио у зиму 1149/50. године, такође после успеха γ борбама на Балканском Полуострву. С обзиром на датирање вести ове песме (в. пр. 7) вероватније нам изгледа да је γ питању тријумфални повратак Манојла I Комнина γ Цариград 1150. године γ коме говоре Јован Кинам (ed. Bonn. 118) и Никита Хонијат (ed. Bonn. 123).

МИХАИЛО АНХИЈАЛСКИ

Михаило Анхијалски, ученик и васпитаник анхијалског митрополита, заузимао је патријаршијску столицу у Цариграду од јануара 1170. до марта 1178. године. Пре избора за поглавара византијске цркве Михаило се налазио на положају протекдика цариградског патријарха¹, а имао је и титулу консула филозофа (ὕψιστος τῶν φιλοσόφων).² Поводом свечаног добијања овог великог признања у интелектуалном животу византијске престонице XII века Михаило Анхијалски је у присуству самог цара Манојла I Комнина одржао панегиричку беседу, највероватније у просторији за предавања професора филозофије у Великој Палати, а можда и на Магнаварском двору. Свечаност је свакако била тако подешена да се подударала са неким великим празником, али се не може тачно рећи са којим.³

Као и слични састави византијске књижевности XI и XII века, тако је и говор Михаила Анхијалског пун филозофско-реторичких реминисценција. Међутим, његови редови нам ипак доносе низ драгоцених података о политици Византијског царства на Балканском Полуострву почетком друге половине XII века; ауторову пажњу првенствено привлаче сукоби царства са опасним непријатељем Угарском, а затим и непрестана тежња Цариграда да задржи у покорности Србе који су користили сваку прилику да се придруже Угрима у акцијама против царства. Подаци Михаиловог говора су, дакле, пеобично важни за историју односа Византијског царства са Угарском и Србијом у XII веку, па је потребно ближе одредити њихову хронологију. Сигуран *terminus ante quem* за настанак ове беседе је јануар 1170. године, када је Михаило Анхијалски постао цариград-

¹ За функцију протекдика уп. пр. 1 коментара за вести Михаила Солунског.

² P. Wirth, Das bislang erste literarische Zeugnis für die Stephanskronе aus der Zeit zwischen dem X. und XIII. Jahrhundert, BZ 53 (1960) 81 сматра да је Михаило Анхијалски најкасније 1167. године добио титулу консула филозофа.

³ Беседа Михаила Анхијалског сачувана је у два каснија преписа: codex Escorialensis Y-II-10 i codex Barossianus 131. Обе верзије су толико међусобно сличне да се може претпоставити да су настале из једног старијег рукописа, можда збирке Михайлових беседничких састава. Cf. Browning, New source 174.

ски патријарх. Р. Браунинг се врло детаљно позабавио проблемом хронологије догађаја описаних у говору и закључио је да се ради о византијско-угарским сукобима из 1165. или 1167. године; он чак и прецизније одређује њихово време: касно лето 1165. или време после 18. јула 1167. године.⁴ Независно од Р. Браунинга о хронологији ових вести расправљао је П. Вирт, закључивши да оне говоре о догађајима из 1165—6. или најкасније 1166—7., јер је после јула 1167. године настао дужи период мира у византијско-угарским односима.⁵ Без обзира на разлике у детаљима предложених хронологија остаје сигурно да се вести Михаила Анхијалског о Србима односе на средину 60-тих година XII века.

Употребљено издање: *Browning*, New source 187—203.⁶

Важнија литература: *Krumbacher* 474, 476; *F. Fuchs*, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Leipzig — Berlin 1926, 50 sq.; *V. Laurent*, Dict. Theol. Cath. X, 2, Sp. 1668—1674; *Beck*, Kirche 627; *Browning*, New source 173—185; *P. Wirth*, Das bislang erste literarische Zeugnis für die Stephanskronen aus der Zeit zwischen dem X. und XIII. Jahrhundert, BZ 53 (1960) 79—82.

1165.

СРБИ КАО САВЕЗНИЦИ УГАРА

Беседник прво говори о непостојаности Угара који су прекршили дату завету и почели непријатељства против Византије.

⁴ *Browning*, New source 176 sq., 178. Сам аутор је у недоумици који је од ова два датума вероватнији. За 1165. годину он наводи следеће аргументе: 1. Те године није било одређене битке између Византије и Угарске, што се такође може закључити и из списка Михаила Анхијалског. 2. Присуство чешког краља у Угарској спомиње се само 1165. а не и 1167. године. 3. Нормански краљ Вилем I (+ 7. маја 1167) могао је 1165. године да у говору буде споменут као жив. 4. Присуство Манојла I Комнина у византијској војсци боље одговара 1165., јер је 1167. године цар имао свој логор већ код Сердије. Али и за 1167. годину постоје извесни докази: 1. Истицање византијског права на Срем одговара времену после 1165, мада су и те године већ формулисале аспирације Цариграда на ову област. 2. Одред српске војске који се спомиње у тексту говора одговарао би само борбама из 1167. године. Cf. Cinnamus ed. Bonn. 271; *Browning*, New source 176 sq. Мада се ни сам Р. Браунинг није одлучио да прихвати једну од предложених хронологија, чини нам се да су јачи докази који иду у прилог 1167. години. Што се тиче доказа за 1165. годину могуће је да је учени византијски беседник пропустио да забележи недавну смрт норманског краља Вилема I, а за аргумент о чешком краљу сам Р. Браунинг каже »the argument from silence is always dangerous«.

⁵ *Wirth*, o. c. 82.

⁶ *V. Laurent*, Dict. theol. Cath. X, 2, Sp. 1673, погрешно наводи да је овај говор Михаила Анхијалског издао *W. Regel*, Fontes rerum byzantinorum I, 131—182. Cf. *Wirth*, o. c. 79, n. 1.

И приђе (μετέλθεν) земљорадничком и пастирском Дачанину (Δάξ) и у потпуности га подложним учини.⁸ То је народ многољудан и са границама нимало уско повученим (εὐπερώρι, σ-τον οὐμένουν), заплускиван таласима дунавским (προχοαῖς Ἰστρίαισι) и распрострањен до Вумелана и земље илирске (ἀχρί Βουμελίων καὶ Ἰλλυρίδος)⁹, додирујући обале Јадрана (Ἀδρίου) и обитавајући крај Јонског Мора (Ἰόνιον)¹⁰, народ према добротинитељу веома неблагодаран, не познајући ни пријатељску захвалност, нити до краја исказујући подложничку верност (τὴν δουλικὴν ὑπηρεσίαν) за старање и бригу око њега. Завучен по стенама кршевитим и подземним јамама скривеним, размиљујући се и скривајући се по оближњим шумама у случају невоље, веома спреман да заборави наређење, међусобно подвојен врлетним стенама и високим планинама. Доводећи (υπαγόμενος) дакле ту многобројну и лако покретљиву војску, Пеонац је, побесневши

⁷ Антички термин Дачани (Δάξ) у византијским изворима XII века означава Угре (cf. *Moravcsik* II, 116), али мислимо да је Р. Браунинг исправно наслутио да се овде односи на Србе »who extend from the Danube to the Adriatic and Ionian seas«. Cf. *Browning*, New source 175, n. 4. Уосталом, исти аутор (p. 221) упозорава да се Срби називају Дачанима и у говору Михаила Солунског који такође посвећује извесну пажњу догађајима на Балканском Полуострву. Cf. *Regel* i, 142 sq.; в. превод вести тога писца стр. 186. Несумњиво је да беседе византијских аутора XII века Михаила Солунског и Михаила Анхијалског показују да међу осталим архаичним називима етнички термин Дачани означава и Србе, а не само Угре, као што наводи *Moravcsik* II, 116.

⁸ βλον καὶ ὑπεσείσατο. У питању је свакако глагол ὑποσπένδω КОЈИ је веома редак, тако да у приручним речницима није заступљен.

⁹ Од два архаична назива који су дати да би се прецизније оцртао положај Срба, први Вумели (Βουμέλιοι) једна је од бројних варијанти, честих у античким и средњовековним списима за илирско племе Вулина (Βουλινοί) или Вулима (Βουλ!-μεῖς), чије се седиште налазило на далматинској обали, северно од ушћа реке Цетине. Вулини су припадали најстаријим слојевима илирског становништва, а центар им се налазио око каснијег града Трогира. Cf. *Tomaschek*, Βουλινοί, RE 3, 1046. Издавач беседе Михаила Анхијалског *Browning*, New source 211 сматра да облик Вумели (Βουμέλιοι) представља »a learned etymologising construction: βουμελίαι = ash-tree and the third race of men according to Hesiod Op. 145 sprang ἐκ μελίδν". Други назив Ἰλλυρίς означавао је код старих грчких писаца земљу насељену илирским племенима и првобитно се односио само на њихов јужни огранак северно од Епира. Међутим, са доласком Римљана на источну обалу Јадранског Мора обим овог појма се шири према северу, тако да у време Тиберија обухвата области све до Истре. Cf. *N. Vulić*, Illyricum, RE IX, 1085 sq.; *M. Suić*, Ilirik, Enciklopedija Jugoslavije, IV, Zagreb 1960, 334; *M. Fluss*, Illyrioi, RE Supp. V, 311 sq.

¹⁰ Свакако да беседник претерује у омеђивању ових граница, било да мисли на српска племена, било да има у виду границе рашке државе. У панегиричком слављењу подвига Манојла I Комнина према северним непријатељима царства на Балканском Полуострву Михаило Анхијалски жели да што је могућно јаче истакне, макар и ширином настаненог простора, снагу непријатеља.

од злодела своје неразумности, почео да диже главу и поново запао у кентаурско и дрско понашање .. "

(*Browning*, New source, p. 199, 439—451)

1166.

МАНОЈЛО I КОМНИН ОСУЈЕРУЈЕ СРПСКО-УГАРСКИ САВЕЗ И У СРБИЈИ ПОСТАВЉА НОВОГ ВЕЛИКОГ ЖУПАНА

Беседник даље описује угарске припреме за рат против Византије. Угри су своје освајачке тежње усмерили према Сирмију (Σίρμιον¹² који је цар недавно припојио Ромејима.¹³ Шта у том трепутку ради цар?, беседник пита и одговара

¹¹ Ови беседнички искићени подаци јасно показују да је угарски краљ Стефан III поново покушавао да придобије Србе за борбу против Византије. Припремајући нове акције против Манојла I Комнина, који им је 1165. године преотео Срем, Угри ступају у контакт и са рашким великим жупаном Десом, покушавајући да тиме осигурају успех у предстојећем рату. О тим сукобима в. превод вести Јована Кинама (бр. 15) и Никите Хонијата (бр. 8).

¹² Из самог текста се не може разабрати обим географског термина Сирмијум, али *Browning*, New source 211 исправно претпоставља да византијски беседник има у виду читаву област Срема, а не само град Сирмијум или Земун. Због тога је овај податак Михаила Анхијалског веома драгоцен за развитака географског појма Срем у средњем веку. Према резултатима *М. Анића*, Средновековни Срем, Гласник Историског друштва у Новом Саду 4 (1931) 1 сл. топоним Сирмијум је тек у другој половини XII века променио своје значење и од назива града постао име за читаву област. Детаљ из говора Михаила Анхијалског био би свакако један од најранијих примера новог значења топонима Сирмијум.

¹³ Текст беседе Михаила Анхијалског не пружа јасне хронолошке индиције које би помогле да се идентификују догађаји о којима ретор говори, па је Р. Браунинг користио сваки детаљ да би их прецизније датирао. У тим напорима он настоји да и податак о Срему уклопи у буран ток византијско-угарских односа почетком друге половине XII века. *Šišić* II, 88 овако реконструише редослед догађаја: према византијско-угарском уговору из 1164. године византијском штићенику угарском принцу Бели Алексију признато је право на Далмацију и Хрватску, али је цар Манојло I Комнин хтео да овим поседима придода и Срем, па је 1165. године послао угарског претендента Стефана IV да заузме област између Саве и Дунава. Међутим, војска угарског краља Стефана III осујетила је овај напад, победивши Стефана IV који је остао опседнут у Земуну. Када су Угри заузели и овај град, Манојло I Комнин је са војском кренуо према Дунаву, тако да је пред надмоћном силом Стефан III морао да пристане на нови споразум са Византијским царством и да Бели Алексију, поред Далмације и Хрватске, уступи и Срем (августа 1165). Преузимајући реконструкцију догађаја Ф. Шишића, *Browning*, New source 176, 179 сматра да је једино после августа 1165. године могло бити речи о угар-

Он (се. цар Манојло I) јесте ум који је изнад телесне Дијаде¹⁴, ум снажан и по искуству и по природи, ум који подједнако избегава и непромишљену брзину и неоствариви подухват, он је, штоно кажу, лав са мачем¹⁵, он најпре напада због ушију зараслих у длаке оглувелог Дачанина¹⁶, који је био починио најдрскије одметништво, са собом водећи незнатну и узгред прикупљену војску (θερατεῖαν, дословно пратњу, свиту) и коњицу и захуктано насрну десницом снажном и моћном.¹⁷ И горе се улегнуше (ἐθρόβη) пред лицем онога који, према Писму, доведе¹⁸ да сабере дела и намере одметника и који је у животу искусио сваку врсту удараца и који је огулао на гоничке бичеве. Он ноћи постаде сличан, јер би учесник у туђим греховима и преступима, и у каљузи блатној заједно са Пеонцем¹⁹ он се окупа²⁰, и улепи се, како вели пословица смолу додирнувши²¹ и не могући, према речи Соломоновој, голом ногом жеравицу газити²², он се избежумљено устраши; устрашен, укочи се; укочен, покори се; покорен, самог себе изручи на истрагу, у крајњу ропску потчињеност, у пратиоца (συνεχθιμόν) за услуживање и по својој вол>и одабрано испомагање царској војсци, за заповедника коморе, за испомагача одредима из претходни-

ској узурпацији византијских права на Срем, па и узима овај датум као terminus post quem за вести беседе Михаила Анхијалског. Извесну забуну може да створи чињеница да Манојло I Комнин у пролеће 1165. године шаље писма Стефану III у којима га оптужује да је прекршио уговор и заузео Сирмијум. Cf. *Dölger*, Regesten № 1462.

¹⁴ Према Григорију из Назијанса, телесну дијаду сачињавају θυμός и ἐπιθυμία, тј. инстинктивни и осећајни делови душе. Ова разликовања су у духу Платонове филозофије. С друге стране, очигледно је да реч дијада овде симболизује цареve непријатеље Угре и Србе.

¹⁵ За фразу „λέων μετὰ ξίφους“ *Browning*, New source 212 упућује да је узета ИЗ грчке ПОСЛОВИЦЕ „λέων μετὰ ξίφους ἐπὶ τῶν φύσει μὲν ἀνδρείων ἐτέραν δὲ προσλαμβανόντων ἔξωθεν βοηθείαν“. Cf. *Leutsch-Schneidewin*, С. Р. G. I, 429, 11. Напомене ове врсте које се тичу античких аутора и Библије, највећим делом смо преузели од Р. Браунинга који је издао беседу Михаила АНХИЈАЛСКОГ.

¹⁶ Израз „λασιόμοφος (Δακί)“ налази се у Платоновој Федри 253.

¹⁷ Ул. књигу пророка Исаије 40, 10.

¹⁸ Ул. књигу пророка Исаије 66, 18.

¹⁹ Пеонци (Παῖονες) је један од бројних назива за Угре у делима византијских писаца од XII до XV века. Још је Херодот Пеонцима називао једно племе настањено у долини Струме, али су писци првих векова наше ере под тим именом подразумевали Панонце илирског порекла, очигледно мешајући етимологију имена ова два народа. Дакле, Пеонци је већ у касно-римском периоду било име за племена настањена у Панонији, па га од 1136. године до средине XV века и византијски писци употребљавају за Угре. Cf. *E. Darko*, Die auf die Ungarn bezüglichen Volksnamen bei den Byzantinern, BZ 21 (1912) 184 sq.; *G. Moravcsik*, Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz, BZ 30 (1929—30) 248 sq.

²⁰ За фразу „εἷς κύλισμα βορβόρου“ ул. другу саборну посланицу апостола Петра 2, 22.

²¹ Израз „καὶ ἐμολύνθη πίσσης ἀφάμενος“ преузет је из апокрифне књиге мудрости Исуса Сираховог.

²² Ул. приче Соломонове 6, 28.

це. Јер дух, како веле²³, завапи γ тескоби (εν στέρνοις, уместо εν στένοις) и душа се нађе γ безнађу. И зачу он пророчку реч: нека се сабере и прикупи народ дивљи²⁴ пре него што постане ви као цвет који пролази. Зашто сте уопште кусали туђе испљувке и без осећања стида сте срца своја каљали γ блату његову. Јер (се. писано је), безбожност безбожника нека не буде по безбожника погубна γ дан када се од безбожности своје буде одвратио.²⁵

Пеонцу, дакле, пропаде замишљени подухват и велика нада му одлети, и она се γ шари (ό λίθος)²⁶ не задржа, него испаде заједно са осталим мерама за јачање (όχυρώμασι) и његовом савезнику допаде γ део да му постане противник, и овај му испредаше ийти саме пропасти.²⁷

Пошто се Дачанин тако нађе на врлетном врху опасности²⁸, и γ тескоби срца изазва сажаљење онога који се лако умилоствљује, и жилу шије своје подметну под јарам покорности, и прихвати додељеног владара (άρχηγόν) коме је велики самодржац (μέγας αυτοκράτωρ)²⁹ био поверио власт³⁰, цар већ тиме

²³ Ул. књиге пророка Баруха 3, 1.

²⁴ Ул. књигу пророка Сефаније 2, 1, али са нешто друкчијим текстом.

²⁵ Ул. књигу пророка Језекиља 33, 12.

²⁶ Фраза преузета из Хесиода ("Εργα 90 sq.).

²⁷ *Browning*, New source 212 упозорава да се фраза „εις μοῖραν αὐτῶν αὐτῶν...” налази и у говору Михаила Солунског (ed. Regel I, 144) где се каже „τὴν συναχμίαν τοῖν ἔθνοιν τοῦτοῖν εἰς ἀνταχμίαν ἐκαινοτόμησας”.

²⁸ *Browning*, New source 212 истиче да нигде није нашао овакву фигуру у вези са изразом ἀκρόρεια.

²⁹ Епитет „μέγας αυτοκράτωρ” се односи на цара Манојла I Комнина, али га овде свакако не треба схватити као ознаку главног цара у односу на савладара, јер се ипак ради о реторском тексту.

³⁰ Пасус беседе Михаила Анхијалског о споразуму Срба са Византијом (καὶ τὸν δοθέντα ὑπεδέξατο ἀρχηγόν, φ τὴν ἐξουσίαν ὁ μέγας αυτοκράτωρ κατηγγυῖσας) показује да је после ове етапе у византијско-угарским борбама дошло и до важних промена у Србији. *Browning*, New source 179 само напомиње да је Деса био тај жупан који је Србе подигао против Цариграда, а да је нови жупан био Стеван Немања. Не улазећи у сложено питање почетка власти родоначелника династије Немањића (о томе в. коментар за вести Јована Кинама пр. 301 и историје Никите Хонијата пр. 135), упозорићемо само на оне елементе који овај податак повезују са неким новијим предлозима за хронологију Немањиног презимања положаја рашког великог жупана. *Новаковић*, Када се родио Стеван Немања 186 сл. израчунава годину Немањиног презимања власти на основу једног податка Хиландарског летописа: ту се каже да је Стеван Немања дошао на власт у Рашкој 1674. године, тј. у 24. години владе цара Манојла I Комнина (1143—1180). Ул. *Љ. Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, Сремски Карловци 1927, 184, 190. Поклањајући доста поверења овом податку, Р. Новаковић закључује да се то морало десити између септембра 1165. и краја августа 1166. године. Међутим, чини нам се да подаци беседе Михаила Анхијалског још прецизније одређују време тих важних промена у Рашкој. Манојло I Комнин

припреми предуслове (τα ... προπύλαια) за поход против Пеонаца и обезбеди све што је неопходно за коначан успех.

(*Browning*, New source, p. 200, 468 — p. 201, 498)

1167.

МАНОЈЛО I КОМНИН СКЛАПА СА УГРМА МИР

— Нека припадне (sc. нама, Угрима) веома плодни, за јачање погодни и подводни Срем (то Σίριμον) и нека буде под твојом (sc. царевом) влашћу и управом.³¹

(*Browning*, New source, p. 202, 556—558)

— Нека области које се простиру отуда (τα εντεύθεν тј. од Срема) па до илирске земље и европских Дарданаца буду у твојим границама и међама, нека се откину од наших и припадају твојима/

(*Browning*, New source, p. 202, 560 — p. 203, 562).

крунисан је царским венцем 8. априла 1143, па 24. година његрве владе почиње 8. априла 1166. године, а то смањује период у коме је Стеван Немања могао да дође на власт у Рашкој на време од 8. априла до 31. августа 1166. године. С обзиром на хронологију коју даје *Browning*, New source 176, 179 да су средином јула 1167. Византинци поразили код Земуна Угре, као и на чињеницу да су тада у византијској војсци учествовали и Срби (cf. Cinnamus, ed. Bonn. 271 sq.), изгледа логично да су и према говору Михаила Анхијалског промене у Рашкој извршене у лето 1166. године. Несумњиво да је овај детаљ из списа византијског беседника доказ за веродостојност података из Хиландарског летописа и његовог тумачења које је дао Р. Новаковић. Уосталом, сама белешка Хиландарског летописа садржи један детаљ који показује пишчеву добру обавештеност. После вести о Стевану Немањи овде се додаје да су Византинци заузели Далмацију. Та два догађаја заиста нису хронолошки далеко: 1165. године византијски војсковођа Јован Дука освојио је низ градова у Далмацији (уп. *Šišić* II, 88; *Ферлуга*, Виз. управа 132), а Стеван Немања је преузео власт у Србији између 8. априла и 31. августа 1166. године.

Већ је издавач беседе *Browning*, New source 179—181 констатовао да учени Михаилу Анхијалски овде преноси одредбе византијско-угарског уговора из 1167. године, када је Стефан III, притиснут опасношћу од новог похода византијске војске, пристао на уговор са царем Манојлом I Комнином. Тада је, пре свега, Византији било поново признато право на посед Срема, области коју је формално имао угарски принц Бела Алексије, који је као византијски штићеник и царев зет боравио у Цариграду. Овде се свакако уопштено мисли на остале делове посела Беле Алексија (Хрватска, Далмација) које су по уговору из 1167. године припале цару Манојлу I Комнину.

— И Хрват (Χορβάτης) и Босанац (Βοσναῖος) нека буду уписани у таблице РOMEЈА.³³

(*Browning*, New source, p. 203, 568—569)

Остале одредбе овог уговора садржавале су: да угарски архиепископ буде потчињен царској власти; да Угри плаћају Византинцима данак; да Угри дају таоце.

³³ Овај податак је драгоцен за прецизније упознавање процеса обнове византијске власти на Балканском Полуострву под Манојлом I Комнином. *Browning*, New source 180 несумњиво греша када, резимирајући резултате византијско-угарског уговора из 1167. године, наводи да су »Croatia and Dalraatia recognised as Byzantine territory«. Међутим, Михаило Анхијалски дословно каже „καὶ ὁ Χορβάτης καὶ ὁ Βοσναῖος τοῖς τῶν Ῥωμαίων ἐγγραφίσαν ἄξουσιν“, па су очигледно у питању Хрватска и Босна, Код Јована Кинама (ed. Bonn. 248; в. превод вести бр. 14) описан је поход византијског војсковође Јована Дуке на Далмацију (лето 1165), када је царска војска заузела неколико важних градова у овој области. Грот, Из историје 345 сл. наводи да је византијски војсковођа Јован Дука заузео Далмацију у широком смислу те речи; у ту област је улазила и Рама. Мада византијски историчар каже да је Манојлов војсковођа на путу за Далмацију прошао и кроз Србију, К. Грот сматра да се под Србијом подразумева и Босна. *Јиречек-Радонић I*, 145 сл. доста детаљно парафразира ове податке, али не претпоставља да је царска војска тада деловала и у Босни. Међутим, већ је *Поровић*, Хисторија 163 истакао да је Јован Дука са војском упао из Рашке у Босну и Далмацију и да је тада у Босни успостављена византијска власт; Манојло I Комнин је овде, као и у Рашкој, „оставио тамошње господаре да владају под његовом управом“. Насупрот томе, у пасусима о византијско-угарским борбама 60-тих година XII века *Šišić II*, 88, 91 сматра да је византијска војска под Јованом Дуком (1165) заузела све земље између Бојане и Дрине, а да су тек уговором из 1167. године „Срем, Хрватска с Далмацијом и Босна (без Посавине и Поврбасја) остале у трајном посједу византијском“. *Ферлуга*, Виз. управа 131—133 враћа се на гледиште В. Поровића да су 1165. године Јован Дука или неко друго одељење византијске војске поред Далмације заузели и Босну, истеравши Угре из ове области. Међутим, Ј. Ферлуга то не закључује само на основу здраве логике, већ се позива и на један документ Манојла I Комнина од априла 1166. године; у њему је **ВИЗАНТИЈСКИ ЦАР ТИТУЛИСАИ, ИЗМЕЋУ ОСТАЛОГ И** Као „δαλματικός, ουγγρικός, βοσεντικός, χορβατικός“. Cf. 7. et P. Zepi, *Jus graecoromanum I*, Athenis 1930, 410. Историја I, 516 само наводи да је после византијске победе над Угрима и Босна дошла под Византију (1167—1180). Податак из беседе Михаила Анхијалског уноси више јасноће у ово питање. Пролазећи 1165. године према Далмацији, византијска војска је под командом Јована Дуке свакако заузела и Босну, па је Манојло I Комнин могао и ову област да наведе у својој титулатури априла 1166. године. Уговор са Угрима из 1167. године само је признао већ постојеће стање, као што претпоставља *Ферлуга*, Виз. управа 135.

КОНСТАНТИН МАНАСИЈЕ

Константин Манасије (Κωνσταντῖνος Μανασσης), једна од најистакнутијих личности византијске литерарне и културне историје XII века, рођен је око 1130. године, највероватније у самом Цариграду, где је одрастао у круговима високе аристократије и монаштва. Није познато какве је све положаје Константин Манасије заузимао за време боравка у престоници. После смрти своје супруге Ирине цар Манојло I Комнин намеравао је да се поново ожени, па је упутио посланство на двор јерусалимског краља Балдуина III (1152—1163) да преговара о склапању брака између цара и једне од Балдуинових нећакиња (Мелисанда, сестра грофа Рајмунда II од Триполија или Марија, ћерка антиохијског кнеза Рајмунда). На челу овог посланства (од јесени 1160 до пролећа 1162) налазио се Јован Кондостефан, а пратио га је, између осталих, и Константин Манасије.¹ У даљем животном путу Константин Манасије напушта световну службу, постаје монах и убрзо бива рукоположен за епископа Паниона, а затим за митрополита Навпакта.² Међутим, не може се прецизније одредити време ових важних промена у Константиновом животу.³ Доста оскудни подаци о његовој биографији показују да се он повукао у редове монаха тек после 1175. године. Умро је ОКО 1187. године као митрополит Навпакта.

Од литерарне заоставштине Константина Манасија споменућемо, пре свега, хронику написану између 1143. и 1152. године са по светом севастократориси Ирине, супрузи Андроника Комнина; та

¹ Из ове мисије Константин Манасије је оставио неку врсту путописа са занимљивим подацима о боравку у Палестини. Cf. K. Horna, *Das Hodoiporikon des Konstantinos Manasses*, BZ 13 (1904) 313—355.

² Сачуван је оловни печат са натписом ΣΚΕΠΟΣ ΑΝΝΑΣΑ ΜΑΝΑΣΣΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΤΟΝ ΤΗΣ ΠΑΝΙΟΥ ΠΡΟΣΤΑΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ (Cf. G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris 1884, 170) на основу кога је N. Bees, *Manassis der Metropolit von Naupaktos ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis*, BNJ 7 (1928—9) 125 sq. исправно закључио да је Константин Манасије био црквени поглавар Паниона. Bees, o. c. 124—126 је исто тако непобитно доказао да је пред крај живота Константин Манасије био митрополит Навпакта.

³ Bees, o. c. 125 напомиње да је према тадашњим обичајима Константин Манасије могао да се замонаши само под неким именом које је било слично његовом световном (Константин, Кирило, Кипријан итд.).

хроника почиње излагање од створења света и допире све до 1081. године, тј. до смрти цара Нићифора III Вотанијата (1078—1081). Написана врло живим стилем, са бројним моралним екскурзима и митолошким примерима, ова хроника је уживала велику популарност не само у Византији, већ и у читавом словенском свету, тако да је средином XIV века преведена на словенски језик.⁴ Од бројних беседничких састава Константина Манасија споменућемо само панегирички говор цару Манојлу I Комнину (1173), у коме се налазе веома занимљиве вести о византијско-српским односима са описом доласка Стевана Немање у Цариград⁵, као и посмртни говор Нићифору Комнину (1173).

Употребљено издање: *Е. Кури*, Евде два неизданих произведених Константина Манасија, Виз. врем. 12 (1906) 88—98.

Важнија литература: *F. Hirsch*, Byzantinische Studien, Leipzig 1876, 356—413; *K. Frachter*, Eine vulgärgriechische Paraphrase der Chronik des Konstantinos Manasses, BZ 4 (1895) 272—313; *Krumbacher* 376—380; *Е. Кури*, Два произведених Константина Манасија, относљивесн к смрти Феодора! КонтостефанинБ!, Виз. врем. 7 (1900) 621—645; *U. Nunzio*, Alcune pagine di storia bulgara secondo le note del traduttore slavo di Constantino Manasee, Bessarione Ser. II. Anno VI, vol. 1 (1901) 404—418; 2 (1902) 221—224; 3 (1902) 71—94; *K. Horna*, Das Hodoiporikon des Konstantinos Manasses, BZ 13 (1904) 333—355; *И. Трифионов*, Бележки ВЪрху среднобългарски перевод на Манасиевата хроника, Известия на Български Археол. Инст. 2 (1922—24) 137—173; *B. Filow*, Les miniatures de la Chronique de Manasses à la Bibliothèque du Vatican, Sofia 1927; *N. A. Bees*, Manassis, der Metropolit von Naupaktos, ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis, BNJ 7 (1928—9) 119—130; *A. Heisenberg*, Über den Ursprung der illustrierten Chronik des Konstantinos Manasses, Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst 5 (1928) 81—100; *Moravcsik I*, 353—356; *U. Lampsidis*, Φιλολογικά εις την Χρονικήν Σύνοψιν Κωνσταντίνου του Μανασσή, ΕΕΒΣ 21 (1951) 163—173.

⁴ *Н. Скабаланович*, Византийское государство и церковь в XI в., Петроград 1884, XXIV сл. истиче да је Константин Манасије првенствено био литерата, увек спреман да историјску истину жртвује чистоти и лепоти стила.

⁵ Већ је издавач *Kurtz*, о. с. 70 sq. упозорио на тешкоће при покушајима да се одреди време настанка овог реторичког списка, јер у тексту Константина Манасија има мало конкретних података. Па ипак, он је обратио пажњу на један пасус о неким посланицима из Египта, приспелим са данком на цариградски двор. Cf. *Kurtz*, о. с. 98. То би могли да буду изасланици египатских емира који су почетком 1170. године дошли у Цариград да спрече даље акције византијске флоте против Далмације (од јула до децембра 1169. вођена је једна таква акција под командом Андроника Контостефана). Због тога Е. Курц сматра да је пролеће 1170. године terminus post quem за настанак говора Константина Манасија. Да би одредио доњу временску границу *Kurtz*, о. с. 72—74 аимлизира вести о византијско-угарским односима, закључујући да су они у беседи оцртани као доста мирни. Такве прилике су могле бити само између 1167 — стварног прекида византијско-угарских ратова — и 1173. године, када је на угарски престо дошао краљ Бела III. Дакле, 1173. година представља би terminus ante quem за настанак говора Константина Манасија. Међутим, ово датирање списка Константина Манасија у време између 1170. и 1173. године не значи да се у њему говори само о догађајима из тога периода. Учени беседник излаже и неке епизоде из односа Византије са Угарском и Србијом из времена пре 1170. године.

nique de Manasses à la Bibliothèque du Vatican, Sofia 1927; *N. A. Bees*, Manassis, der Metropolit von Naupaktos, ist identisch mit dem Schriftsteller Konstantinos Manassis, BNJ 7 (1928—9) 119—130; *A. Heisenberg*, Über den Ursprung der illustrierten Chronik des Konstantinos Manasses, Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst 5 (1928) 81—100; *Moravcsik I*, 353—356; *U. Lampsidis*, Φιλολογικά εις την Χρονικήν Σύνοψιν Κωνσταντίνου του Μανασσή, ΕΕΒΣ 21 (1951) 163—173.

1172.

СТЕВАН НЕМАЊА ПОБЕБЕН ОД ЦАРА МАНОЈЛА I КОМНИНА ДОЛАЗИ КАО СУЖАЊ У ЦАРИГРАД

Беседа почиње општим величањем врлина Манојла I Комнина због постигнутих успеха на свим бојовиштима, како на истоку против Турака Селџука, тако и на Балканском Полуострву против Угара и Срба.

Припремао се онај шкорпион и мрачњак, потајни одметник и варварин и речима је вођу Тевтонаца (τον ἀρχηγόν Τευτόνων)⁶ заводио и подстицао га на напад против нас. И поново је тајно бодрио оног другог човека, још грубљег соја, неукротивог хвалисавца, дрзника, притворника, који се сав надуо од обести и охолости.⁷ И Гепид (Γήλας)⁸ се на речима повињавао Ромејима, а у ми-

⁶ Византијски писци XII века, а нарочито ретори, називају сасвим вештачким именима народе са којима је царство долазило у додир. Под Тевтонцима се подразумевају поданици немачког цара Фридриха I Барбаросе, коме Константин Манасије придаје једноставну титулу ἀρχηγός. Средином XII века, баш у епоси Манојла I Комнина, поново су се заострили византијско-немачки односи, због претензија немачких владара на титулу римског цара. Зато је сасвим разумљива овако обична титула за немачког цара, иако се јавља у једном беседничком спису, нарочито ако се има у виду да византијски документи ословљавају Конрада III и Фридриха I Барбаросу само са rex. Cf. *Ohnsorge*, Abendland und Byzanz, Darmstadt 1958, 364—386. Што се тиче веза Стевана Немање, на кога беседник алудира, са немачким царем, њих је свакако било у овом критичном периоду односа у средњем Подунављу и на северу Балканског Полуострва, али се ове вести морају уклопити у одређивање читавог сплета догађаја о којима говори Константин Манасије. (в. пр. 9).

Ове веома негативне карактеристике показују огорчење Константина Манасија према Угрима, сталним и упорним непријатељима дара Манојла I Комнина на Балканском Полуострву.

У кратком коментару за беседу Константина Манасија *Kurtz*, о. с. 75 сматра да аутор под изразом Гепид (Γήλας) подразумева Србе. Међутим, ови редови о двоструко лавирајућој политици односе се на Угре и њиховог краља Стефана III, јер се у византијским изворима XII века под именом Гепида, племена које је некада становало у Паионији, увек подразумевају Угрн. Cf. *Moravcsik II*, 112 који међу бројним примерима наводи и ово место из говора Константина Манасија.

слима се приклањао Тевтонцима и по плану је искивао оружје и поручивао је луконоше са бронзаним штитовима и штитонше са гвозденим назувцима и као препредени и незадовољан слуга, сав се шћућурио када би се ти, господар, појавио, а чим би се ти удаљио он би се променио и весело би облетао око непријатеља и био је сав за споразум са непријатељима. Није то промакло, о самодршче, теби ни твојој далековидости и мудрости, него си схватио, него си уочио, него си прозрео његову намеру. И мач правде би исукан, претећи покољем и пустошењем, а други (мач) устукну, повуче се и припреми за мировање.⁹ Ти

⁹ Уопштеност ових реторички искићених података не дозвољава да се одређено каже о којој се ради епизоди из односа Цариграда са Угрии и Србима. Извесну помоћ могу да пруже вести о везама Срба и Угара са немачким царем Фридрихом I Бароарсом, као и упоређење подасака Константина Манасија са оним што кажу Јован Кинам и Никита Хонијат, главни наративни извори за другу половину XII века. Нове компликации у односима сила у средњем Подунављу донела је 1163. година: нови угарски краљ Стефан III затражио је у борби против Византије иодршку Фридриха I Барбаросе, а рашки велики жупан је такође помишљао на приближавање са немачким царем, што би се појачало браком са неком принцезом из породице Хоенштауфоваца. Cf. Cinn. ed. Bonn. 212; Chalandon II, 393; *Грот*, Из историји 381; *Lamma*, Comneni e Staufer II, 106, n. 2. У тим годинама долази до сукоба рашког великог жупана са Манојлом I Комнином који је полазио у поход против Угара; иако насал византијског цара рашки жупан је одбио да испуни своје обавезе према Манојлу I Комнину, али је цар застао у Нишу и под претњом оружане акције натерао жупана на покорност. Cf. Cinnamus, ed. Bonn. 212 sq. (в. превод вести овог писца бр. 11); *Грот*, Из историји 381; Chalandon II, 393; Kurtz, o. c. 74 sq. Извесна подударност вести Константина Манасија са оним што нам је познато из других извора, навели су издавача да догађаје о којима прича учени беседник датира у 1163. годину. Cf. Kurtz, o. c. 76. *Lamma*, Comneni e Staufer II, 122, N. 2, кратко говори о поновном сукобу рашког великог жупана (по њему је то Стеван Немања) са византијским царем (1165), када је бунтовни васал убрзо пристао да поново потражи спас у верности према византијском цару. При томе Р. Lamma сматра да се вести Константина Манасија односе на ову епизоду византијско-српских веза, јер наглашава »per la propaganda si veda tra l'altro Kurtz in V. V. XII, nel quale si pone con multa consapevolezza il problema dell'urto tra i due imperatori«. (О сукобу Стевана Немање са Византијом из 1165. године говори и Chalandon II, 394). Међутим, оваком датирању вести Константина Манасија смета околност што нам извори ништа не говоре о српско-немачким везама у тим годинама. Додуше, у зиму 1165/6. године угарски краљ Стефан III у оквиру припрема за борбу против Цариграда ступа у везу са аустријским херцогом Хенриком II Јасомирготом и чешким краљем Владиславом, па свакако и са Фридрихом I Барбаросом. Ут. *Грот*, Из историји 353 сл.; *Šišić* II, 88 сл. Угарске борбе против Византије почеле су тек у пролеће 1166. године, када није могло бити никаквих веза рашког жупана са Угрима и Немцима; српски одреди су тада учествовали у војсци византијског цара Манојла I Комнина. Најзад, као трећа могућност за тумачење редова нашег беседничког списка долази византијско-српски сукоб из 1168. године, када је рашки велики жупан ступио у додир са Угрии и Немцима, започевши акцију против Котора и неких других градова на далматинској обали. Под претњом акције византијске војске рашки владар се повукао у брда и у страху да не буде смењен, затражио је опроштај од Манојла I Комнина. Cf. Choniates, ed. Bonn. 206 (в. превод ве-

полете, ти насрну као брзокрили и брзолети орао бурним покретима шибајући ваздух, чим си био спазио да твоје гнезду припузава злшј, или као ричећи и мукло јечећи лав који је спазио другу звер како напада лавиће.

Али он, о дрскости, поново је сновао завере, градио је оружје, плео замке, разбојник, тврдоглавац, отпадник и окорели роб. И он се у сновима заносио оном пословицом „Стари мајмун се не хвата у мрежу“¹⁰, а није знао несрећник ону што следи „хвата се временом, хвата“.¹¹ Још се чврсто држао одметништва, још је чврсто у глави држао зле намере; где не би стизала лавља кожа он би је продужавао лисичијом.¹² Не уздајући се да ће сам бити достојан борац, другога противника је против нас повео, још тежег, како је мислио.¹³ И пошто сам није био кадар да

сти историје Никите Хонијата бр. 11); Chalandon II, 396; Анастасијевић, Отац Немањин 16. (Неке вести о овом рату византијског цара против Срба даје и Виљем Тирски. Cf. Recueil des bist, des croisades I, Paris 1844, 946). Од наведених епизода византијско-српских односа мислимо да се вести Константина Манасија најбоље слажу са сукобом из 1168. године. То јасно показује и један детаљ, исчитан у реторичким редовима ученог Византинца. Мада Константин Манасије не наводи име рашког великог жупана о коме говори, нема сумње да је то Стеван Немања, јер беседник даље описује Немањин долазак у византијску престоницу. Огаис гога догађаја налазимо и у говору Евстатија Солунског, само што учени архиепископ наглашава да је тај рашки владар био Стеван Немања. Шго се тиче Константина Манасија, он се не задржава само на опису Немањиног уласка у Цариград, већ описује и неке сукобе пре 1173. године; карактеристично је да за цео тај размак од неколико година византијски беседник говори само о једном владару у Рашкој, тј. о Стевану Немањи, не алудирајући на било какву промену на великожупанском престолу. Да је у току тих неколико година византијско-српских односа о којима говори Константин Манасије, дошло до неких промена у Рашкој, свакако да би учени Византинца то напоменуо. Тај значајан детаљ одређује terminus post quem за догађаје о којима говори Константин Манасије: то је 1166. година, када је Стеван Немања дошао на власт у Рашкој (уп. коментар за вести Михаила Анхијалског пр. 29). Према томе се и византијско-српски сукоб који је нешто претходило 1173. години могао десити у 1168. години, што спада у временске оквири Немањине владе; о томе сукобу, као што је напоменуто, говори и историја Никите Хонијата.

ш фраза је преузета из збирке пословица Грка Зиновиија који је у Риму живео у доба цара Хадријана (117—138). Све напомене ове врсте које упућују на античке текстове или Библију преузете су од издавача беседе.

¹¹ Аруги део пословице Константин Манасије преузима од Диогена Лаерћанина.

¹² Преузето из збирке пословица Зиновиија.

¹³ Kurtz, o. c. 76 наглашава да се ове вести односе на угарског краља Стефана III (1163—1172), огорченог византијског непријатеља. Међутим, потребно је са више опрезности тумачити текст Константина Манасија, утолико пре што је познато да су у времену између 1167. и 1173. године односи између Византије и Угарске били веома добри: обе државе, заузеле на другим странама нису биле расположене да се упуштају у нове сукобе. Ут. *Грот*, Из историји 386—389; Chalandon II, 490 sq. Не искључујући претпоставку да се ради о Стефану III, јер је и у годи-

ромејску државу запали, ватру је потпиривао и разбуктавао и буктаве пећи је потпаљивао, иако је видео тебе страшну ватру небеску, која је завитлана на његову главу. Пошто си ти, нападајући Асклепијадовим мудрацима¹⁴, опазио запаљено место, желео си да блажим лековима исцелиш болесника, али он није слушао а потом ти, исцељивач, размишљао си да не даш чиста јако, ни жестоко, али он је, како се чинило, то тешко подносио и презирао је твој благи лек, и рана се је гнојила и захватила околину и очекивало се да здрави токови сукрвицом буду загађени и откинута — тек тада ти приступаш резању и приносиш усијано жељезо и кажњаваш змијског превртљивца нападима који јаче убадају, као да подржаваш тиме Мојсију, законодавцу, богожрецу¹⁵ и богоученом. Јер као што је он најпре покушао да блажим застрашивањем уразуми фараона, суровог и страшно надменог, а после га је ошинуо другим и тежим недаћама — видео је, наиме, да је његова тврда и жељезна шија несавитљива¹⁶ — тако си и ти, припремивши мешани напиту, досу свакојаког слатког и благог пића, па када си опазио да се почашћени уопште не поправља, тада си помешао и пелен. Извукао си га из земље¹⁷ и куће и отаџбине, па си га населио не с оне стране Вавилонa као што се запретило Израелу¹⁸, него си звер затворио у кавез¹⁹, него си оштрозуба вепра који бучно грокће дао деци као играчку, претходно му рекавши оно, чиме се је бог који те је зацарио, потужио на стари народ, наиме, да си очекивао да ће твој виноград донети обилан плод, али он је уродио коровом.²⁰ Стога си ти подигао ограду (винограда)²¹ и он се отвори за штеточине, будући да је у коров нарастао и у дивље се трње претворио, и не дајући

нама мирних византијско-угарских односа могло да буде обостраних дипломатских акција, споменућемо могућност да је у питању нека друга сила, можда немачки цар Фридрих I Барбароса или Млечани.

¹⁴ Асклепијади су потомци грчког бога медицине Асклепија, који су дуго чували тајне лечења многих болести.

¹⁵ Епитет θεόλτης (онај који је видео бога) који међу библијским личностима носе само Мојсије и пророк Илија, среће се и у неким византијским текстовима. Cf. E. A. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (from B. C. 146 to A. D. 1100), Cambridge 1914, 577.

¹⁶ Константин Манасије мисли на библијску причу о Мојсијевом убеђивању египатског фараона да је бог са Јеврејима и да зато треба да их пусти из Мисира.

¹⁷ Ул. пету књигу Мојсијеву 29, 28.

¹⁸ Ул. књигу пророка Амоса 5, 27.

¹⁹ Византијски беседник овде дословно каже да је заробљени рашки велики жупан био затворен у кавезу (εν γαλέσσει του θήρα συνέλαβες). Kurtz, о. с. 76 тумачи ову фразу као беседничку хиперболу, али ипак претпоставља да се Стеван Немања једно време налазио под стражом.

²⁰ Ул. књигу пророка Исаије V, 2 и пророка Јеремије 2, 21.

²¹ Ул. књигу Јошуе 5, 5.

грожђе из кога се слатко вино излива, већ жуч отпадништва²², већ чемер подмуклости, већ варваромирисно вино, иако би он доцније у својој утроби исцедио грозд чемера. Његове тврђаве у беду си претворио²³ и оне су одједном опустеле²⁴, и онај који је у својој машти бројао миријаде штитиноша и лаких бораца и стрелаца оста го и сакри се и изгуби ону надувеност и охолост.

Какво уживање нам је, о царе, био онај заробљеник у тријумфу²⁵, неки врло плећат човек и незграпан старац.²⁶ И гле неки необуздани посматрач наруга му се „Ти ли си, о рђо, који си наумио да умакнеш Христову помазанику, изабранику, великом и славном победнику и, збацивши његов лак и племеит јарам²⁷, да приђеш другом господару и, збацивши узду ромејског вођства, спремио се да се понудиш уздама Алемана и Тевтонаца (Αλμανών και Τευτόνων).²⁸ Зар ниси знао да је мој самодржац и ватрен и крилат и брз, па покушаш ли побећи, бићеш ухваћен, полетиш ли, не умакну његовој стрели, сакријеш ли се у мраку, ватром ће те захватити и спалити? Зар ниси упознао тешку песницу скитоубиствену и персозапорну (σχυροτόνον και περσολέτεφαν)²⁹, несавладиву десницу, величину, непобедиву? Зар ниси знао за заштитне и бедеморушилачке справе, из којих избачено тешко и огромно камење, сече ваздух, сеје страш-

²² Ул. пету књигу Мојсијеву 32, 32.

²³ Ул. Псалми 88, 4L

²⁴ Ул. Псалми 72, 19.

²⁵ Chalandon II, 398, n. 1 тачно схвата ову реченицу као доказ да је заробљени рашки велики жупан учествовао у тријумфалном уласку цара Манојла I Комнина у Цариград, док је Kurtz, о. с. 76 склон да исту реченицу тумачи као беседничко претеривање.

²⁶ Стеван Немања је својим изгледом оставио упечатљив утисак иа Византинце, јер ово није једино место где се, додуше врло малициозно, истиче његова физичка снага. Евстатије Солунски у опису Немањиног доласка у Цариград говори врло бираним речима о физичкој конституцији рашког великог жупана (уп. превод вести тога писца пр. 9). Што се тиче беседникове алузије на Немањину старост она недвосмислено потврђује најновију хронологију рођења родоначелника династије Немањића: ако је Стеван Немања рођен 1112/3. године (уп. Новаковић, Када се родио Gréşan Немања 188), онда је 1173. године могао да има већ 60 година.

²⁷ Ул. јеванђеље по Матеју 11, 30.

²⁸ Kurtz, о. с. 74 само упозорава да Константин Манасије мисли тга везе Стевана Немање са немачким царем Фридрихом I Барбаросом, али не прецизира о коме се моменту ради. Како само једампут нотира вести о српским везама са Немцима, Chalandon II, 393 вероватно мисли да се оба Манасијева податка односе на први сукоб Манојла I Комнина и Срба. Напротив, Јурчек-Радонић I, 149 сл. сматра да се везе Стевана Немање са немачким царем односе на време после византијско-млетачког сукоба (1171), када је Република тражила савезнике у Србима, а „Немања се споразуме са Мађарима и Немцима, те стаде нападати“.

²⁹ Овим се свакако истичу успеси цара Манојла I Комнина у борбама против спољашњих непријатеља. Под Скитима византијски писци X—XII века често подразумевају Угре, а под Персијанцима Турке Селџуке. Cf. Moravcsik II, 280, 253.

ну смрт, завитлано, и читаве градове са земљом сравњује?" И још додаде да га је свевишњи (δ ὑψιστος se. θεός)³⁰ поразио и истргао и из корена и из сопствене земље.³¹ А њему још и ово весело и у шали додаде „Плећати бик, ма и под малим бичем, равно путем иде

(Kurtz, o. c., p. 89, 44 — p. 91, 117)

Остатак беседе, тачније речено њен већи део, посвећен је Манојловим успесима у борбама против Угара,

ЕВСТАТИЈЕ СОЛУНСКИ

Евстатије Солунски је несумњиво једна од најзанимљивијих личности византијског културног живота XII века. Датум његовог рођења није познат;¹ вероватно је свет угледао у Цариграду, где је и добио васпитање у манастиру св. Еуфимије.² Мада је постао ђакон престоничке цркве св. Софије, Евстатије је, захваљујући изванредном образовању и познавању класичне хеленске књижевности, био и професор на патријаршијској високој школи, а та дужност је повлачила звање мајстора ретора (μαΐστωρ τῶν ρητόρων).³ За време боравка у престоници Евстатије ступа у врло пријатељске везе са владајућом породицом, нарочито са царем Манојлом I Комнином. Промена у Евстатијевом животу наступа 1174. године, када је изабран за митрополита града Мира у малоазијској области Киликији. Међутим, Евстатије није ни стигао у овај мали провинцијски град, јер је на интервенцију самог цара Манојла I Комнина већ крајем 1174. или почетком 1175. године изабран за митрополита Солуна⁴, чиме почиње најзначајнија етапа у Евстатијевом животу. У новој средини он води немилосрдну борбу против недостојних поступака монаха, нарочито против њиховог раскалашног и слободног живота, неспојивог са аскетским правилима правих старо-хришћанских

³⁰ Атрибут свевишњи (δ ὑψιστος) се у византијским текстовима при-
даје богу, мада би овде смисао дозвољавао и другу интерпретацију, тј.
да се ради о византијском цару.

³¹ Ул. Псалми 51, 7. Што се тиче идентификације друге епизоде
византијско-српских односа, коју описује Константин Манасије, очиглед-
но је да се ради о сукобу из 1172/3. године, после чега је рашки велики
жупан покорно дошао са царем у Цариград (уп. вести Евстатија Солун-
ског пр. 8). Упоредиве извештаја двојице учених Византинаца XII века
показује да је Константин Манасије много реалније приказао тријумф ви-
зантијског цара у коме је и Стеван Немања морао да учествује; напро-
тив, из излагања солунског архиепископа тешко се може закључити да
је рашки жупан дошао као заробљеник у византијску престоницу. Кон-
стантин Манасије нарочито живо описује нерасположење цариградске
светине према Стевану Немањи. Ул. *Јиречек-Радонић* I, 151. Заведен тоном
Евстатија Солунског *Успенскии*, Историл III, 266 погрешно сматра да ар-
хиепископ не говори о истом боравку рашког жупана, о коме нас оба-
вештава Константин Манасије; он претпоставља да Евстатије Солунски
мисли на неку пријатељску посету Стевана Немање византијској пре-
стоници.

³² Преузето из Софоклове драме Ајант. Мислимо да је нарочито кар-
актеристично у овој вести да неко из масе цариградског становништва
добацује заробљеном рашком жупану мисао из једне Софоклове драме,
специјално изабрану да би се још једампут злобно подвукла Немањи
физичка снага.

¹ Wirth, Untersuchungen 19—21 сматра да је Евстатије Солунски ро-
ђен између 1106. и 1114. године. Насупрот томе *Каждан*, Византииски
публицист 88, помера тај датум у 1115. годину.

² На тај закључак упућује и детаљ из Евстатијевог писма у коме
се свештеници ове цркве називају његовим пријатељима (σύντροφοι). Cf. *Ta-
fel*, Opuscula 387; *Каждан*, Византииски публицист 89. сл. Иначе, ова стара
и чувена цариградска црква, посвећена халкедонској мученици св. Еу-
фимији, налазила се близу хиподрома. Cf. *R. Janin*, La géographie eccle-
siastique de l'Empire byzantin I, Paris 1953, 126—128.

³ Евстатије Солунски је постао мајстор ретора вероватно изме-
ђу 1172. и 1174. године. Cf. *Kyriakidis*, o. c. XLVI. Међутим, *Browning*, The
Patriarchal School 191 sq. сматра да је то било између 1166 и почетка
1168, а *Каждан*, Византииски публицист 92 сл., између 1166. и 1170.
године.

⁴ Анализом Евстатијевих говора *Каждан*, Византииски публицист
94—99, доказује да је Евстатије знатно касније постао солунски архие-
пископ, тек око 1179. године.

монашких заједница. Тиме је Евстатије створио себи у Солуну много непријатеља, тако да је изгледа привремено чак морао и да напусти овај велики град.⁵ У данима тешке кризе лета 1185. године, када су Нормани после краће опсаде заузели и страховито опљачкали Солун, Евстатије је показао дубоку оданост према својим суграђанима. Он је не само храбро учествовао у одбрани зидина опседнутог града, већ је и касније, заједно са становништвом, подносио страхоте краткотрајне норманске власти. До краја живота Евстатије је остао у Солуну: датум његове смрти није познат. Умро је свакако после 1195. године у дубокој старости.⁶

Литерарни опус ученог солунског архиепископа, састављен од великог броја списа различите садржине, настао је у две етапе, чију међусобну границу чини 1175. година, када је Евстатије дошао у Солун. У току боравка у престоници Евстатије је проучавао најпознатија дела античке литературе. Као резултат тога рада настали су коментари за лирику Пиндара, географска разматрања Дионисија Перигита и, што је најдрагоценије, за велике епове Илијаду и Одисеју. Поред тога Евстатије је у Цариграду написао низ критичких осврта (схолија) на дела из античке литературе. Други период његовог рада, везан за Солун, карактеришу списи са историјским садржајем. То су, пре свега, панегирички говори посвећени царевима Манојлу I Комнину (1143—1180) и Исаку II Анђелу (1185—1195). За српску средњовековну историју драгоцен је Евстатијев говор (настао око 1175), посвећен Манојлу I Комнину, у коме се између осталог описује и долазак Стевана Немање у Цариград у тријумфалној поворци победничког цара.⁷ Значајан је и реторички састав који је Евстатије 1191. године посветио цару Исаку II Анђелу.⁸ Најзад, ис-

⁵ Kyriakidis, о. с. LV и Wirth, Die Flucht 83 sq. претпостављају да је Евстатије одсуствовао из Солуна 1191. године, када је у априлу у Филипопољу одржао говор, посвећен цару Исаку II Анђелу, док је Каждан, Византијски публицист 102—104, склон да Евстатијево напуштање Солуна датира у време пре 1185. године. Међутим, Grumel, Sur la fuite 221—224 наглашава да је тешко одредити тачну хронологију Евстатијевог одсуствања из Солуна.

⁶ P. Wirth, Ein neuer Terminus ante quem non für das Ableben des Erzbischofs Eustathios von Thessalonike, BZ 54 (1961) 86 sq.; Каждан, Византијски публицист 104. Када је изабран за митрополита малоазијског града Мира Евстатије је, према сопственим речима, био већ у поодмаклим годинама. У опису норманског напада на Солун 1185. године Евстатије назива себе старцем. Cf. Cohn, Eustathios, RE VI, Stuttgart 1909, 1453.

⁷ У нашем преводу овај говор је означен са бр. 1. Његов први издавач Tafel, Komnenen 205, n. 1 сматрао је да се ради о пригодном говору за крштење, али је нагласио да се из текста не види да ли је у питању дете или одрасла особа. У уводу своје публикације реторичких текстова XII века Regel, I, р. X—XII датира говор са 6. децембром 1174. године. Евстатије Солунски је четири говора посветио цару Манојлу I Комнину, а један вереници његовог сина и наследника Алексија II. Cf. Moravcsik I, 262.

⁸ У нашем преводу под бр. 2.

торијски најзанимљивији и најважнији Евстатијев спис о опсади и норманском освајању Солуна, настао 1186. године, садржи један интересантан детаљ за српску историју краја XII века.⁹

Употребљена издања: 1 = Regel 1,43 sq.; 2 = Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula, ed. Th. L. F. Tafel, Francforti 1832, 41—45; 3 = Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica, ed. St. Kyriakidis (Istituto Siciliano di Studi bizantini e neoellenici, Testi 5), Palermo 1961, 1—159.¹⁰

Важнија литература: Neander, Charakteristik des Eustathios von Thessalonich in seiner reformatorischen Richtung, Philologische und historische Abhandlungen der k. Akademie der Wissenschaften zu Berlin (1841) 67—69; Krumbacher 536—541; V. Duchataux, Eustathe archeveque de Thessalonique, Travaux de l'Academie nationale de Rheims CVIII, 2 (1899—1900), Rheims 1902; Cohn, Eustathios, RE VI, Stuttgart 1909, 1452—1489; F. Kukules, Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ Θεσσαλονίκῃ Εὐσταθίῳ, ΕΕΒΣ 1 (1924) 5—40; K. Bonnis, Ευστάθιος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Επιστημονικὴ Ἑπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1 (1950) 45—88; K. Bonis, Ευστάθιος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Solun 1950; F. Kukules Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τα λαογραφικὰ I-II (Ἑταιρεία Μακεδόνικων Σπουδῶν, Ἑπιστημονικαὶ πραγματεῖαι. Σειρά φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ 5—6), Atina 1950; A. Maricq, Le manuscrit d'Eustathe de Thessalonique »La prise de Thessalonique en 1185«, Byz. 20 (1950) 81—87; F. Kukules, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τα γραμματικὰ (Ἑταιρεία Μακεδόνικων Σπουδῶν, Ἑπιστημονικαὶ πραγματεῖαι. Σειρά φιλολογικὴ καὶ θεολογικὴ 8), Atina 1953; Moravcsik 1 262—264; P. Wirth, Die Flucht des Erzbischofs Eustathios aus Thessalonike, BZ 53 (1960) 83—85; P. Wirth, Untersuchungen zur byzantinischen Rhetorik des XII. Jahrhunderts mit besonderer Berücksichtigung der Schriften des Erzbischofs Eustathios von Thessalonike, München 1960; Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica, ed. St. Kyriakidis, Palermo 1961, XVIII—LXVIII; J. Darrouzes, Eustathe de Thessalonique, metropolit (+ 1194), Dict. Spirit. 4 (1961) 1707—1714; V. Grumel, Sur la fuite et le retour de l'archeveque Eustathe de Thessalonique, REB 20 (1962) 221—224; Browning, The Patriarchal School 186—193; P. Wirth, Studien zum Briefscorpus des Erzbischofs Eustathios von Thessalonike, BZ 56 (1963) 8—15; P. Wirth, Zur Biographie des Eustathios von Thessalonike, Byz. 36 (1966) 260—282; A. Каждан, Византијски публицист XII в. Евстафии Солунский, Виз. врем. 27 (1967) 87—106; 28 (1968) 60—83.

⁹ У нашем преводу под бр. 3.

¹⁰ Немачки превод: Die Normannen in Thessalonike. Die Eroberung von Thessalonike durch die Normannen (1185 n. Chr.) in der Augenzeugenschilderung des Bischofs Eustathios, übersetzt, eingeleitet und erklärt von H. Hunger, (Byzantinische Geschichtsschreiber 3), Graz—Wien—Köln 1955.

НЕМАЊА У ТРИЈУМФАЛНОЈ ПОВОРЦИ МАНОЈЛА I КОМНИНА

Ретор говори о успесима цара Манојла I Комнина према околним владарима, чиме објашњава његов тријумфалан повратак у престоницу.

Овде не бих желео да прећутим ни о Немањи (Νεέμαν)¹¹ који ми је и другом приликом, иако невидљив, измамио сјајне речи, а пре кратког времена и очи је моје задивио овај човек¹², којем није стас онај, који природа људима додељује, него

¹¹ За византијске писце XII века име родоначелника породице Немањића идентично је са библијским именом Нааман (Νεέμαν).

¹² Тешко је одредити хронологију, ове доста нејасно изложене епизоде из бурних византијско-српских односа почетком друге половине XII века. *Tafel*, *Comnenen* 221, п. 22 само узгред напомиње да је Стеван Немања на подстицај Угара започео НОВ сукоб са Византијским царством, вероватно 1168. године. Издавач Евстатијевог говора *Regel* I, р. X—XII у одређивању хронологије полази од чињенице да је аутор у тексту означен као кандидат за митрополита града Мира, као и од описа рата између Византије и Млетачке републике, окончаног октобра 1173. године. Све га то наводи на закључак да сукоб рашког великог жупана са византијским царем датира у 1172/3. годину, а сам говор Евстатија Солунског са 6. децембром 1174. године. *Chalandon* II, 397 сматра да је Манојло I Комнин одлучио да после доласка византијског штићеника Беле III на угарски престо (1173) ликвидира немирног васала у Рашкој; Стеван Немања је у првом тренутку нашао уточиште у брдима, али је ипак морао да затражи опроштај од византијског цара и да са њиме пође у Цариград. Ул. *Јиречек-Радонић* I, 150. Следећи вероватно В. Регела, *В. Боровић*, Хронологија у делима св. Саве, Годишњица Н. Чупића 49 (1940) 7 датира говор Евстатија Солунског у 1173. или 1174. годину. Заслуга *Ковачевића*, Неколика питања 102—104 је у томе што је ове редове из беседе Евстатија Солунског упоредио са вестима Јована Кинама (ed. Bonn. 287; в. бр. 18) о византијско-српском сукобу из 1173. године који је дао следеће резултате: према закљученом уговору рашки велики жупан је признао византијску врховну власт и вратио је Манојлу I Комнину неке раније добијене области, а цар га је признао за врховног жупана Србије и Зете. Међутим, исправнија изгледа слутња *Анастасијевића*, Отац Немањин 19, н. 1, који раздваја вести двојице византијских историчара XII века, сматрајући да Никита Хонијат говори о Манојловом походу из 1168., а Јован Кинама из 1172. године, дакле о истом оном чији епилог описује Евстатије Солунски. Д. Анастасијевић се при томе прзива на речи учеог солунског архиепископа који каже „кош ми је (тј. Немања) и другом приликом, иако невидљив, измамио стајне речи, а пре кратког времена очи је моје задивио овај човек“. (Ту идеју је изнео и *Chalandon* II, 396, али је није детаљније објаснио). Cf. *Lamta*, *Comneni* e *Staufer* II,

узрастом веома висок и изгледом наочит.¹³ Пре тога он је окушавајући се у мужевности и навикавши се да диже устанке, хитро загазио у рат, али је ускоро, нешто страхом а још више ранама, преваспитан на добро, па сада и сам учествује у тријумфу.¹⁴ И он, који пре беше одбегли роб и сакриваше се од господара, сада би радије одабрао свако зло него се лишио његова погледа.¹⁵ И доиста, он сада ужурбано тражи да види цара, као неко који из мрака бежи на сунце и благонаклоно је ири-мљен, и задобија милост господара свога¹⁶, и он, којему пре тога не беше дозвољено да безбедно гази ни по сопственој земљи, сада стиже до царице градова (τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων)¹⁷, сав радостан што се налази пред жељеним царевим погледом, и о његовој ропској покорности не пружа јемство неко из породице, него је он сам ту присутан као истински јемац и сведок.¹⁸

164, који сматра да су Немци помагали Србима у сукобу са царем Манојлом I Комнином (1168). Заиста, изгледа вероватно да Јрван Кинама и Никита Хонијат говоре о различитим походима византијске војске: !фви описује сукоб из 1172/3. године који се завршио доласком рашког великог жупана у Цариград, а други говори о нешто ранијем рату из 1168. године. Описујући византијско-српски сукоб, Никита Хонијат не спомиње да је Стеван Немања, после смиривања односа, ишао у Цариград. Када би се његов опис односио на 1172. годину, свакако да добро обавештени византијски историчар не би пропустио да нагласи и овај важан детаљ, везан за крај похода цара Манојла I Комнина; он има у виду другу византијску експедицију против рашког великог жупана (1168). Што се тиче епизоде коју описује Евстатије Солунски, сасвим је јасно да она говори о крају византијско-српског сукоба (1172—3) у оквиру напорних борби цара Манојла I Комнина са Угрима и Млетачком републиком. Под притиском византијске војске Стеван Немања је одлучио да се преда, па је дошао у византијски табор, одакле је заједно са самим царем кренуо у византијску престоницу. Ул. *Историја* I, 329.

¹³ Није само Евстатије Солунски импресиониран физичком снагом Стевана Немање; сличне речи налазимо и у беседи Константина Манастија (в. коментар за тога писца пр. 26).

¹⁴ Почетак ове реченице није исти у свим рукописним верзијама: у *codex Escorialensis* гласи „προς τοῦτου“ а у *codex Baroccianus* 131 „προς τοῦτου“. Издавач В. Регел ставио је прву верзију, мада је по нашем мишљењу друга прихватљивија; она указује на то да је Стеван Немања пре доласка у Цариград почео непријатељства против византијског цара. С друге стране, ова реченица недвосмислено показује да је доласку рашког великог жупана у византијску престоницу претходио оружани сукоб Византије и Србије, у шта је посумњао *Ф. Успенски*, *Историл византијској империи* III, Москва 1948, 266, претпостављајући да је Стеван Немања дошао као гост у Цариград.

¹⁵ То је само једна од уопштених фраза, честих у византијским реторичким списима XII века; она свакако не може да измени чињеницу да Евстатије Солунски говори о Стевану Немањи као о заробљенику, кога је цар Манојло I Комнин довео у Цариград.

¹⁶ Ул. Јеванђеље по Матеју XXV, 21, 23.

¹⁷ Византијски писци често говоре описним изразима о престоници царства, па је један од таквих и овај „царица градова“.

¹⁸ Рашки жупани су често владарима из династије Комнина давали своје блиске рођаке као таоце.

Он ту посматра и она уметничка дела, која приказују твоје ратне победе (ἀριστείας), које су руке сликара на спомен израдиле, поред осталих и оне које се односе на њега самог: једиом како диже свој народ на устанак, други пут (sc. како диже) пешадију и коњицу, на другом опет месту како се заобилазним путем хвата мача, у више наврата (πολλαχού) како отворено прикупља војску и поставља се у заседу и како је на крају био побеђен и бежањем поље прекрио и како је (sc. то бекство) било тегобно и како је после свега покорен.¹⁹ Посматрајући те слике, он све одобрава и прихвата што је у појединим приказима на слици представљено. Сликару он замера једино што га не назива робом у свим приказима сликом представљених победа (τοῖς τῶν τροπαίων τμήμασι) и што није уз име Немања свуда дописао и реч роб.

(Regel I, 43 sq.)

Писац даље размишља о томе како се одметници, притиснути патњама, враћају своме господару.

¹⁹ У тексту се не види да ли су у питању мозаици или фреске, јер израз τοῖς τῶν τροπαίων τμήμασι може да значи и једно и друго. Па ипак, мислимо да доцније употребљена фраза „τῶν τροπαίων τμήματα“ пре упућује на претпоставку да се ради о фрескама. Византијски наративни извори ретко говоре о ликовним представама и световним или црквеним грађевинама, па је зато овај детаљан опис ученог солунског митрополита привукао пажњу историчара уметности, који су настојали да утврде о каквим се композицијама ради. Говорећи о ликовним представама српских средњовековних владара, С. Рadoјчић, Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 12 сл. напомиње да би ове слике Манојлових победа могле бити идентичне са мозаицима из Влахернске палате, о којима говори и ксторија Никите Хонијата (ed. Bonn. 269) или са мозаицима из Велике палате, споменутим код Јована Кинама (ed. Bonn. 171). Међутим, С. Рadoјчић је ипак склон да поверује да се ради о ликовним представама из Велике палате, јер су оне из Влахернског дворца биле готове већ 1160. године, а борба Стевана Немање са Византијом пада у 1172/3. годину. А. Grobar, L'empereur dans l'art byzantin, Paris 1936, 40 sq., 56 посвећује доста пажње ликовном приказивању ратних успеха византијских царева; описима сличних сцена код историчара друге половине XII века, он додаје и редове Евстатија Солунског који детаљно описују садржај појединих слика: царска војска побеђује Србе, који беже испред Византинаца, Стеван Немања пада Византинцима у руке, ратни трофеји се доносе у Цариград, рашки велики жупан прати цара као заробљеник. Сличан циклус композиција о Манојловим ратним успесима (борбе против Селука, Угара, Срба, као и заробљивање великог жупана) налазио се у пронаосу престоницке цркве Богородице Одигитрије и био је израђен о трошку великог хетериарха Георгија Палеолога. Cf. Sp. Lambros, Ὁ Μανριανός κόδιξ, NE 8 (1911) 148—150; С. Шестаков, Заметки к стихотореним codicis Marciani gr. 524, Виз. врем. 24 (1923—26) 40 сл.; Grobar, L'empereur 41, n. 2; В. Вурић, Историјске композиције у српском сликарству средњег века и њихове књижевне паралеле, ЗРВИ VIII, 2, Београд 1964, (= Melanges G. Ostrogorsky II) 69 сл.

1191.

ИСАК II АНБЕО ПОБЕБУЈЕ СРПСКУ СИЛУ

Највећи део беседе говори о ноћним сукобима цара Исака II Анбела са Куманима у околини Филипопоља. Непосредно пре овога описује се непријатељ који у паничном страху бежи.

А шта неће у овоме смислу пропатити (οὐτὼ πάσχειν) они који буду дознали да је, колико јуче, пре кратког времена, српску силу и охолост (τὴν Σερβικήν ἰσχύν καὶ ὀφρύν) изгазио наш цар као гумно пуно снопова и у плеву претворио, пошто ће тај пораз и на њих пренети исти страх?²⁰

(Tafel, Opuscula, p. 43 sq., pag. 10).

²⁰ Подаци овог говора одржаног у Филипопољу пред царем Исаком II Анђелом необично су важни за одређивање хронологије одлучног византијско-српског сукоба на Морави; непосредно после описа борби Исака II Анђела са куманским одредима Евстатије Солунски говори о царевом успеху у борби против Срба. Због тога је важно одредити време боравка Исака II Анђела у Филипопољу и његових ноћних сукоба са Куманима, описаних у говору Евстатија Солунског. Никита Хонијат каже у својој историји (ed. Bonn. 559) да је Исак II Анђео дошао за време јесење равнодневице са женским делом двора у Филипопољ, где је водио борбе против Влаха и Кумана. Цар је затим кренуо против рашког великог жупана, победио га у сукобу на Морави, састао се на Сави са својим тастом угарским краљем Белом III и после поновног задржавања у Филипопољу кренуо у Цариград. Обравивши први пажњу на занимљиве податке оба извора, Ф. Успенскии, Образование второго болгарского царства, Одесса 1879, 162—164, је закључио да је цар Исак II Анђео боравио у Филипопољу у јесен 1191. године, када је водио борбе са Куманима, споменуте у говору Евстатија Солунског. Њихов успешан исход послужио је цару као припрема за рат против Срба, али Евстатије Солунски всрватно има у виду неке дипломатске акције против Рашке. У критици књиге Ф. Успенског В. Васиљевскии, ЖМНП 204—205 (1879) 199—200 покушао је да усклади вести Никите Хонијата и Евстатија Солунског да би их искористио за тачније датирање битке на Морави. Исак II Анђео је заиста два пута боравио у Филипопољу, али је Никита Хонијат помешао редослед догађаја и навео да је цар током првог боравка водио борбе са Куманима. По В. Васиљевском догађаји су се овако одиграли: у јесен 1190. Исак II Анђео је дошао у Филипопољ, али је убрзо кренуо у рат против Стевана Немање, кога је потукао у бици на Морави; затим се вратио у Филипопољ где је провео дуже време и у току пролећа водио борбе са Куманима. Такав редослед догађаја, по В. Васиљевском, потврђује и излагање Евстатија Солунског. (У ствари је већ М. Дринов, Приложении к Зап. Импер. Акад. наук 39, 101—104 посумњао у хронологију Ф. Успенског и навео да је поход Исака II Анђела против Срба био у јесен 1190, а борбе против Влаха и Кумана у околини Филипопоља

Даље се говори о проласку крсташа Фридриха I Барбаросе преко Балканског Полуострва.

у пролеће 1191. године). Исто: *Златарски*, Историн III, 77, н. 2; *Мутафчиев*, Владателите 22, н. 1 упозорава да Исак II Анђео после пораза против Бугара (1190) није могао већ у јесен исте године да крене против Стевана Немање; зато он мисли да је битка на Морави била касније, вероватно 1191. године. *Ааскарис*, Виз. принцезе 18 сл. предлаже друкчији редослед догађаја него Васиљевски, подсећајући да се Исак II Анђео ослободио крсташа тек 28. марта 1190. и да је одмах иза тога кренуо у двомесечни поход против Бугара, завршен неуспехом (cf. Choniates, ed. Bonn. 562–564). Због тога је тешко претпоставити да је Исак II Анђео могао већ исте године да помишља на поход против Срба; између неуспешног похода против Бугара и победе над Србима морао је да прође дужи период времена. Као аргумент за ову хронологију *Ааскарис*, Виз. принцезе IY сл. наводи и један занимљив детаљ из историје Никите Хонијата (ed. Bonn. 567–8) који каже да је сам цар Исак II Анђео често наводио да је влада његовог претходника Андроника I Комнина требало да траје 9 година, али да је бог њега послао да већ после 3 године сруши тиранина са власти; за преосталих 6 фаталних година које су припадале влади Андроника I Комнина нови цар није могао ништа да предузме за своје поданике и обећавао је да ће то учинити тек када тај фатални период прође. Из тога М. Ласкарис закључује да је и према Нпкити Хонијату друга експедиција против Срба предузета тек пошто је прошло 6 година Исакове владе, тј. тек после септембра 1191. године. (Андроник I Комнин постао је 16. маја 1182. савладар младог цара Алексија II Комнина, али не верујемо да Никита Хонијат одатле рачуна његову владу. Вероватно да он има у виду време од септембра 1183, када је Андроник I Комнин постао главни цар; девета година од Андрониковог ступања на престо завршава се септембра 1192. године, а то је сувише касно за хронологију битке на Морави коју предлаже сам М. Ласкарис). На основу овако детаљне аргументације *Ааскарис*, Виз. принцезе 21 сл. претпоставља да Евстатије Солунски под походом против Срба не подразумева битку на Морави, већ неки мањи сукоб, који је панејрички представио као велики пораз Срба. *Ласкарис*, Виз. принцезе 23 сл. је у праву када сматра да је та битка била не у септембру него крајем године: Никита Хонијат каже да је Исак II Анђео са женским делом двора стигао о јесењој равнодневици у Филипопољ, па је немогуће да је већ истог месеца кренуо у поход против Срба. Међутим, овај детаљ не може да поремети прави редослед догађаја описаних код Никите Хонијата и Евстатија Солунског, који је сасвим тачно наслутио Васиљевски. Пре свега, треба јасно одвојити вести ова два писца, јер оне говоре о различитим боравама цара Исака II Анђела у Филипопољу; Никита Хонијат има у виду боравак из јесени 1190. године, дакле пре битке на Морави, а учени солунски архиепископ мисли на боравак из пролећа 1191. године, тј. после византијске победе над рашким великим жупаном. (*Kyriakidis*, о. с. LV такође сматра да је Исак II Анђео водио рве борбе са Куманима априла 1191). Евстатије Солунски одржао је свој говор у пролеће 1191. године, описавши у њему ноћне сукобе цара Исака II Анђела са Куманима: први сукоб се одиграо пред сам Ускрс, ноћу између 13 и 14. априла, а други четири дана касније, ноћу између 17. и 18. априла 1191. године. Дакле, у питању је други боравак цара Исака II Анђела у Филипопољу, а говорећи о празну Срба, Евстатије Солунски свакако алудира на битку на Морави која се одиграла у касну јесен 1190. године. Cf. *Bachmann*, Johannes Syropoulos 91 sq.; *Ch. Brand*, Byzantium and the West 1180–1204, Harvard 1968, 94 sq. Оваква, једино могућа интерпретација прдатака говора Евстатија Солунског даје чврсту подлогу за хронологију битке на Морави — касна јесен 1190. године. Уп. *Јуречек-Радонић* I, 157; Историја I, 330.

1185.

СРБИ УЧЕСТВУЈУ У ОДБРАНИ СОЛУНА

У опису борбе против Нормана под зидинама Солуна аутор говори о успешном противнападу бранилаца града.

А шта вреди да се опширније описује како су наши, да не би дознао мирољубиви командант, са зидова скакали и из града излазили, већином без оружја и како су храбре подвиге изводили²¹, међу њима и деца Мироточивог, од којих и неки из Србије његовом култу посвећени.²²

(*Kyriakidis*, о. с., 94, 23–26)

Евстатије Солунски даље описује успешан напад градских војника на нормански логор и велики плен који је тада задобијен.

²¹ Норманска опсада Солуна, коју описује Евстатије Солунски, представљала је несумњиво тешке тренутке за овај велики и напредан град. Непријатељски одреди појавили су се под градским бедемима 6. августа 1185. и после деветодневне опсаде заузели су град. Одбраном Солуна руководио је Давид Комнин, неспособан и индолентан човек, чије се пасивно држање граничило са издајом. Тако је нпр. Давид Комнин слао цару Андронику I Комнину лажне извештаје о стању у граду, приказујући му да је све спремио за одбрану. Cf. *O. Tafrali*, Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris 1919, 184 sq. О неспособности команданта града Давида Комнина несумњиво говори и ова реченица Евстатија Солунског.

²² αλλοί τε καὶ ἐκ τῆς τῶν Σέρβων τεθέντες αὐτοῖς (SC. Μυροβλῦτω). На овај занимљив пасус обратио је пажњу још *Tafel*, Komnenen 149, п. 303, одбацивши претпоставку да се ради о неким људима из града² Србије, у северној Грчкој; у Евстатијевом тексту се каже „ἐκ τῆς τῶν Σέρβων“, што свакако подразумева γῆς (земља), па Г. Тафел претпоставља да се ради о људима из Србије који су у Солуну стицали богословско образовање. *Јуречек-Радонић* I, 127 само напомиње да су се у норманској опсади Солуна истакли својим храбрим држањем и неки српски монаси. Преводећи и коментаришући ову беседу Евстатија Солунског, *Hunger*, Die Normannen in Thessalonike, Graz 1955, 158 такође сматра да су у питању српски монаси који су се налазили у цркви св. Димитрија. Међутим, *Kyriakidis*, о. с. 175 верује да Евстатије Солунски говори о неким младићима који су били у служби цркве св. Димитрија, а не о свештеницима или монасима. Не одбацујући ова тумачења, подсетићемо само да се у тексту каже да су Срби били посвећени св. Димитрију (τεθέντες αὐτοῖς), што дозвољава могућност да се ради о ратним заробљеницима, датим чувеној солунској цркви.

НИКИТА ХОНИЈАТ (БЕСЕДЕ)

Поред историје Никите Хонијата, неизмерно богате подацима за историју југословенских народа у XII веку, треба споменути и његове реторске списе, говоре, посвећене византијским царевима Исаку II и Алексију III Анђелима, као и неким истакнутим личностима византијске историје друге половине XII и почетка XIII века.¹ Од тих беседничких састава нас првенствено интересује говор посвећен Исаку II Анђелу у коме се, између осталог, велича царева победа у бици на Морави над српским великим жупаном Стефаном Немањом. Овај говор Никита Хонијат је одржао 1191. или 1192. године.² Поред тога, у говору посвећеном цару Алексију III Анђелу учени историчар нам је оставио драгоцене податке о великашу Добромиру Хрсу.

Употребљена издања: 1. (говор цару Исаку II Анђелу) *Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs II*, Paris 1881, 738—740; 2. (говор цару Алексију III Анђелу) *K. Sathas, Μεσαιωνική βιβλιοθήκη I*, Venetiis 1872, 90—97.

Преводи: *Kaisertaten und Menschenschicksale im Spiegel der schönen Rede. Reden und Briefe des Niketas Choniates*, übersetzt, eingeleitet und erklärt von F. Grabler, Graz 1966, 57—59, 185—195.

1

1190.

ЦАР ИСАК II АНБЕО ПОБЕБУЈЕ СТЕФАНА НЕМАЊУ

Аутор прво описује ратовање Исака II Анђела против Бугара (Σχυβοί)⁸ а онда прелази на успехе против Срба.

¹ *Grabler*, *Reden und Briefe des N. Choniates* 58 sq. наводи десет издатих говора Никите Хонијата који су сачувани у Codex Marc. XI, 22, али тај рукопис вероватно не потиче из Хонијатовог времена, већ је настао касније, што се може закључити по лошем хронолошком распореду појединих говора. Иначе, Никита Хонијат је саставио 18 беседа, од којих је 8 остало непубликовано. Cf. *F. Grabler*, *Niketas Choniates als Redner*, *Jahrbuch der österr. byz. Gesellschaft* 11—12 (1962—3) 57.

² *Златарски*, *Историја III*, 74 верује да је ова беседа одржана јануара или фебруара 1191. године.

³ Скити(2иобол, Σχύθαι)3β једно од бројних архаичних имена којима византијски писци од VIII до XIV века називају Бугаре. Cf. *Moravcsik II*,

А какав беше твој поход у западну земљу Далмата (Δαλματών)⁴, о богу најподобнији царе, заиста страшан и речи-ма неисказив! Ти беше несрећним Далматима огањ уништавајући, а не бљесак засењујући. Ти им сломи оружје и мач и отпор⁵, штитове им попали у огњу⁶, страшнијем од ватре која пустоши шуму⁷, све им тамо уништи. И стога, за свако зло спремни Немања (Νεμέαν)⁸, уништен би као растопљени восак⁹ и он, богаташ кривоклетством којим се свакодневно, као вином и јелом богато гостио, закука и зацвили на ломачи језивих мука, коју сам себи малоумно беше припалио.¹⁰ И моли он да се само врхом прста росом пошкропи, али нема никога да се сажали и то због беса над његовим отпадништвом, беса који је он, срљајући лудо у сопствену пропаст, сам себи продужавао. У пепо прелазећи он гласно јауче и када би кажњен за безакоње своје¹¹ и узадно кршење уговора (καὶ τῶν ἐπαλλήλων παρασπονδήσεων), где како се уплаши да се као мрежа паукова не расто-пи¹² и када твојом оклопном војском, као жељезним штапом, би пастирски ударен, он се прибоја да не буде разбијен као лончарски суд.¹³

И не само због тога савету недоступни и тиме сам себи непријатељски Немања заслужи да буде уништен, него и због тога што допусти да угледа исукану сабљу и самодржца тебе

280. Никита Хонијат овде описује поход цара Исака II Анђела против Бугара непосредно после одласка крсташке војске Фридриха I Барбароса. Међутим, велика акција византијске војске завршена је потпуним неуспехом. Cf. Choniates, ed. Bonn. 561 sq.; *Златарски*, Историн III, 61—70.

⁴ Византијски писци XII века често дају архаична имена околним народима, па тако треба схватити и назив Далмати (в. вести историје Никите Хонијата бр. 2).

⁵ Ул. Псалми 75, 4. Напомене ове врсте које се тичу античких аутора и Библије, највећим делом преузели смо од Хонијатовог преводиоца Ф. Граблера.

⁶ Псалми 46, 10.

⁷ Ул. Псалми 83, 15.

⁸ Ул. коментар за вести Евстатија Солунског пр. 11.

⁹ Ул. Псалми 58, 9.

¹⁰ Пребацујући Стевану Немањи кривоклетство, беседник вероватно има у виду његов напад на византијске области после смрти цара Манојла I Комнина (1180). Те акције рашки велики жупан предузима у савезу са Угрима, иступајући као заштитник Манојловог недораслог сина Алексија II. Ул. *Јуречек-Радонић* I, 152 (в. вести историје Никите Хонијата бр. 18). *Grabier*, Kaisertaten 374 упозорава да ретор овде вешто слика српског жупана, упоређујући га са богатим расипником код кога је долазио убоги Лазар (уп. јеванђеље по Луки 16, 19).

¹¹ Ул. Псалми 38, 12.

¹² Рашки велики жупан Стеван Немања је заиста више пута прелазео преко обавеза које је у тренуцима опасности преузимао према византијском цару. (О томе в. вести историје Никите Хонијата бр. 18).

¹³ Ул. Псалми 2, 9.

са анђелу подобним ликом¹⁴, који опасан дугим двосеклим мачем, и подобан ономе од Јошуе давно виђеном вишњих сила архистратигу¹⁵, полазиш на њега (se. Немању), па стога потребно беше да он учини још ропскије поклоњење (δουλικώτερον προσκυνήσω)¹⁶ и да, изувши владарску обућу (το της σατραπείας υπόδημα)¹⁷ лишен власти над Далматима, обгрли твоје дивне ноге и врелим их залије сузама¹⁸, да чемерно завапи „Шта заповедаш слуги своме“.¹⁹

Међутим, ништа од тога он није учинио него је право у смрт срљао, или је, од твога изненадног напада разум изгубивши, ствари примао као да се другом дешавају. Чим сазнаде да ти господар против њега војску водиш, он се за рђавим примером робова поведе, све друго баци у страну и сав се бежању предаде, прогоњен грижом савести и уплашен да га, буде ли ухваћен, не стигне казна за злодела која је према господару у пијаном стању починио. Због тога он побеже и склони се далеко од твога лица, али иако се повуче у дубоку пустињу, ии ту се лепим надама не огреја. Свакога часа стрепећи пред потером и откривањем, он је и ту на мукама суда унутарњег.

Па ипак, он себе истој казни изручи, иако је побегао. Када наине ти, на кривоклетника замахну тешком, великом и чврстом сабљом димискијом (δρέλανον)²⁰ и када њоме озго удари по Далмацији, онда се она зари у кућу (τον οίκον) онога који се лажно куне, па докрајчи њега и дрвље његово и камење његово.²¹ Јер, свеждерући огањ, који наредбом твојом у тамошња насеља (οικοπέδων) беше убачен,хвати не само дрвена здања (δρυφάκτων) и у летњу их прашину претвори или прогута,

¹⁴ За конструкцију ове игре речи Никита Хонијат користи царско презиме Анђео. Cf. *Grabier*, Kaisertaten 374.

¹⁵ Ул. књигу Јошуе 5, 13—16.

¹⁶ Интересантно је да Никита Хонијат оперише са термином проскинеза који чини део церемоније поздрављања византијског цара. Cf. *L. Brehier*, Les Institutions de l'empire byzantin, Paris 1949, 70 sq. Међутим, иако је представљала акт поклоњења цару, проскинеза је значила и специјалну привилегију која је само припадала царским поданицима. Томе чину су царски достојанственици приступали према своме рашу.

¹⁷ *Grabier*, Kaisertaten 374 сматра да је то упоређење са Мојсијем који стоји пред трњем.

¹⁸ То су алузије на причу о грешници која је у Капернауму прала Христу ноге. Cf. *Grabier*, Kaisertaten 374.

¹⁹ Ул. књигу Јошуе 5, 14.

²⁰ Такав израз за мач среће се и у Илијади 14, 746. Cf. *Grabier*, Kaisertaten 374.

²¹ καὶ συνετέλεσεν αὐτόν καὶ τὰ ξύλα αὐτοῦ καὶ τοὺς λίθους αὐτοῦ. В. књигу пророка Захарије 5, 4. Ваља напоменути да се αὐτόν из наведене фразе можда односи и пагаὶν οἶκον. Иако се у беседи дословно каже да је цар Исак II Анђео напао на кућу рашког великог жупана, не изгледа вероватно да ретор овде мисли баш на двор Стевана Немање. Под изразом οἶκος он подразумева читаву Немањину државу.

него и камене куће (λίθους συνετέλεσεν).²² Па мноштво погинулих, па гомила заробљених којима броја и рачуна нема „Ја ћу их бројати а њих ће бити више него песка”.²³ Јер ти не побе, како си сам показао да тамо донесеш мир, него мач који раздваја оно што се пре тога унутрашњом снагом држало као целина.²⁴ И доиста ти нареди да се једни посеку а други заробе и, према речима Светог писма „тамо свака глава болна, свако срце у жалости беше”.²⁵ Земља опусте, пребивалишта људи у ватри изгореше (αἱ ἐλαύλεις πυρίκαυτοι).²⁶ Још мало па би Далмација, оставши без житеља, само ветровима била настањена, или би била угодно боравиште жежевима²⁷, свакако као најочигледнији пример варвара сирових и способних да све предузму²⁸, само да ниси ти — држећи се понизно, како о себи каже Давид²⁹, као одбијено одојче према својој мајци — штедео животе не само нејак кој деци, него и одраслима који су били зграбили оружје и ступали у борбу против тебе. Наиме, ти ниси увек крвљу (σπλάγχνοις) одметника кваasio мач, већ си га свесно и сувим чувао, дајући пример и другима да тако воде рат.³⁰ Јер ниси ти седећи у шатору као ранији самодржци, о борби се обавештавао преко извидника, него си у окршајима лично учествовао, те копљем витлајући и мачем рукујући на челу војске себе си опасностима излагао.

Победивши војску туђег племена Јошуа, син Навин, нареди „Нека стане сунце над градом Гаваоном”³¹, док је сада одистински Исус теби, нашем светлоноспу, као господар заповедио да станеш на једном тамошњем брежуљку, одакле си варварима био видљив и одакле си блистао не толико царским оружјем, колико вештином стратега и срећно урођеном присебношћу.³² Тиме је он (se. Исус) Далматима ратне страхоте продужио

²² Овај пасус беседе, иако реторски искићен, даје неке непознате детаље сг византијској експедицији, крјих нема у историји Никите Хонијата. Пре сукоба са Немањиним војском на Морави цар Исак II Анђео пустошио је по неким Немањиним областима. В. вести историје Никите Хонијата бр. 18.

²³ Ул. књигу пророка Јеремије 15, 18.

²⁴ Ул. јеванђеље по Матеју 10, 34—35.

²⁵ Ул. књигу пророка Исаије 1, 5.

²⁶ То су такође важни детаљи који могу да употпуне слику о експедицији цара Исака II Анђела против Стевана Немање 1190. године. В. вести историје Никите Хонијата бр. 18.

²⁷ Ул. књигу пророка Јеремије 14, 23.

²⁸ εἰς ζλεγχον . . . των . . . βαρβάρων, καὶ ραόνων πάντα πολεῖν. **Израз НИЈе сасвим јасан.**

²⁹ Ул. Псалми 131, 2.

³⁰ Место је преузето из Одисеје 1, 238.

³¹ Ул. књигу Јошуе 10, 12.

³² *Јиречек-Радонић* I, 157 сасвим кратко наводи да је цар Исак II Анђео развој битке „под оружјем пратио са једног виса”, што вероватно закључује из овог пасуса беседе Никите Хонијата.

и потеру за њима учинио дуготрајнијом, па су чак и они, којн се у честаре горске као поуздана склоништа срећно завукоше, ускоро били пронађени и заробљени, увидевши да ни уздање у брда није до краја спасоносно.³³ Јер ти, царе, у право време довикну одметницима оне пророчке речи „ето, шаљем мноштво ловаца и они ће вас ловити на сваком брду”³⁴ и посла своју војску да их лови. Откривши трагове задиханих Далмата војници их дотериваху у логор као стадо у тор, не по двојицу или тројицу, него на хиљаде, тако да се оно, што песмољубац и псалмопевац Давид рече о препелицама овим речима „И пусти он (se. бог) да на њих падају комади меса као прашина и птице крилате као песак морски и попадаше по средини поља, око шатора њихових”³⁵, оно исто могло видети и тада, збиљски и поново остварено твојом руком, богу најподобнији царе. Јер ромејске трупе, већ дуго времена не хранећи се ратним наградама и у посту побеђивања непријатеља живот проводећи и преваливши дуги пут кроз пустињу неуспеха³⁶, тек што затражише такву храну за своје душе³⁷, истог тренутка их ти, који си и од самог Мојсија³⁸ богонадахнутији вођа народа, обилато угости. Ту гозбу војници припремише с толико лакоће и без осећања ратних напора, као да нису они сами ти који су је себи приготовили, него као да су је други били припремили (προφειντρέπικότες) и њих позвали да се безбрижно госте.

Са тим успехом, самодршче, ствар заправо стоји овако: уништавајући варваре ти си много труда уложио, док је војска, умешавши се у твоје напоре³⁹, непријатеља у мрежу уловила, једне живе хватајући и окове им све до врата намећући⁴⁰, а друге копљем прободене у воду бацајући. Доиста, лакше је капљицама плјуска докучити број, него рачун наћи за оне које

³³ *Grabler*, *Kaisertaten* 374 упозорава да Никита Хонијат овде а и на другим местима често користи овај Псалам 121, 1.

³⁴ Ул. књигу пророка Јеремије 16, 16.

³⁵ Ул. Псалми 78, 26—27.

³⁶ *Bachmann*, *Johannes Syropoulos* 69 објашњава да Никита Хонијат алудира на неуспех цара Исака II Анђела у походу против Бугара (1190) који је завршен византијским поразом код Вере. Изгледа уверљивије објашњење да беседник овде има у виду низ византијских неуспеха у које је свакако спадао и пораз код Вере. Cf. *Grabler*, *Kaisertaten* 374 sq. Ову алузију на византијске поразе, који су претходили победи над Србима, беседник, из разумљивих разлога, формулише увијено „χ'Α ἐρημους κατορθωμάτων οδοὺς πολλὰς διεδεῦσαι”, ШТО би у ДОСЛОВНОМ преводу гласило „И преваливши многе путеве, пусте од успеха”. Те поразе, како се из наредне реченице разабире, беседник упоређује са израелским пролазом кроз Синајску Пустину (уп. Излазак — Путовање пустињом).

³⁷ Ул. Псалми 78, 18.

³⁸ Ул. другу књигу Мојсијеву 16, 13—16.

³⁹ Ул. Јеванђеље по Јовану 4, 38.

⁴⁰ Ул. књигу пророка Хабакука 3, 13.

речна потопа вода. Јер ти испружи десницу своју и варваре вода прогута.⁴¹ И који мало пре избегоше опасност и које, мачем их косећи као траву, не прими земља, те сада вода пригрли. Они варварски викаху и река „гласове њихове подижући“⁴², обалама и висовима предаваше песму, али не умилну као пастирска свирка, него песму јада и кукњава. И сама брда, пратећи гласове варвара и на њих одговарајући, ствараху грозне крикове одјека, којима се веселе Страх и Ужас и чете осталих из доњег света (ἐθνεα νεκρών).⁴³ Песник би рекао да је тада река Морава (Μοράβος)⁴⁴, прозборивши као тројански Скамандар⁴⁵, тебе самодршца и хероја снажног, преклињала да од тога часа више не одводиш и не убијаш Далмате⁴⁶, сажаливши се над множином околних људи који у њој издахнуше. Ја пак, поново плетући теби похвалу од речи Давидових, рекао бих да је она река „рукама плескала“⁴⁷, док су се Аалмати смртоносно строваљивали и батргали у вировима њеним, и да је устављајући воду због великог мноштва утопљеника, окретању реке Јордана подражавала⁴⁸, или пак да је загадишви се мноштвом погинулих и не могући више да тече правим коритом, прегла да тече на горе, како вели пословица⁴⁹, и да је, текући натраг, оличавала тупоглавошћу (σκαώτητα) варвара, због које они, попут ракова, још увек не знају да иду право.⁵⁰

Ксеркс је, водећи на Хеладу безбројну војску, море у копно и копно у море претворио⁵¹, и Ханибал Картагињанин је, побеђујући старе РOMEје, телима палих реке преграђивао, па је, прелазећи преко њих као преко каменом насутог моста на тај начин противнику страх задавао.⁵² Она безумљем испуњена варварска недела, доиста, и природну меру превршују и од људскога се закона удаљују. Па ипак, о најсилнији, ти ниси сматрао

⁴¹ Уп. другу књигу Мојсијеву 14, 27.

⁴² Уп. Псалми 92, 3. Истим речима Никита Хонијат у историји (ed. Bonn. 85) описује крсташки логор. Cf. *Grabler*, *Kaisertaten* 375.

⁴³ Уп. Илијаду 11, 37 и Одисеју 10, 526.

⁴⁴ Учени беседник и овде, као и у својој историји, каже да је битка између Исака II Анђела и српских чета била на реци Морави. О ТОМ догађају в. коментар за вести историје Никите Хонијата пр. 168.

⁴⁵ Уп. Илијаду 21, 211.

⁴⁶ ἐξ' ἐκείνου τοὺς Δαλμάτας (μη om. in ed.) ὀίγειν καὶ ἀναιρεῖν.

⁴⁷ Уп. Псалми 98, 8.

⁴⁸ Уп. Псалми 114, 3.

⁴⁹ Пословица преузета из збирке Зиновиија (2, 56), савременика цара Хадријана (117—138).

⁵⁰ Место је преузето из збирке пословица Апостолија (9, 50).

⁵¹ *Grabler*, *Kaisertaten* 375 упозорава да је ова фраза честа у беседама Никите Хонијата, али да се не може разабрати који грчки извор он овде користи.

⁵² Сасвим је природно што Никита Хонијат упоређује цара Исака II Анђела са највећим античким војсковођама, па и са Ханибалом.

оправданим да се, мада си могао, на такав начин (се. као Ксеркс и Ханибал) размећеш нити си богом дану победу до толико заслепљене охолости уздигао, него си пустио да се она својим природним ликом дичи, одбацујући додатна украшавања и улешпавања.

Да је тада неко видео како замућена крвљу варвара река протиче, без икаква устручавања он би рекао да си ти и сти-хијом, на Мојсијев начин⁵³, одметнике казнио, њихове текуће воде у крв претворио да их они више не пију, и да си ти оним црвенилом, којим си ток воде пребојио, уствари нама потписао пером копља свога страшног, повељу ослобођења од варвара⁵⁴ а самом туђину исписао „пурпурну смрт“.⁵⁵ И нога твоја, о силни, која угази у крв непријатеља твојих⁵⁶, као црвено уже⁵⁷ премери земљу Далмата и припоји део РOMEјима.⁵⁸ Египћанима је мило док гледају у златоносни и класјем богати Нил који преплављује земљу и омогућује да се према лактовима измереној ширини види будућа жетва⁵⁹, а нама је још милија она хумка коју далматска река од гомиле у њој удављених наплави и у победнички споменик уздиже, јер једна таква ратна жетва много је драгоценија од жетве жита, у рукавети погинулих злих људи, наслагане у хумку, много су вредније од гомиле жита.

Доиста, чим се брзокрилим гласом пронесе шта си и колико ти, десницу своју припремивши за недаће, учинио Далматима, болови спопадоше народе разнојезичне који су до јуче и раније против нас бректали⁶⁰, и данас су они страхом и трепетом обузети.⁶¹

(*Miller*, *Recueil* II, p. 738 sq.)

Даље се описује сусрџт Исака II Анђела са угарским краљем Белом III који долази на састанак са царем, преплашен судбином Срба.<"

⁵³ Уп. другу књигу Мојсијеву 7, 14 sq.

⁵⁴ Византијски цареви су своје документе увек потписивали црвеним мастилом.

⁵⁵ *Grabler*, *Kaisertaten* 375 наводи да је израз пурпурна смрт презет из Илијаде 5, 83.

⁵⁶ Уп. Псалми 68, 24.

⁵⁷ Уп. књигу Јошуе 2, 18.

⁵⁸ καὶ βάψεις ὁ πους σου δσα καὶ σπαρτίον κόκκινον τῶν Δαλματίων γεωμετρήσας Ῥωμαίους ἐκληροδοτήσεν. По свему ИЗГЛЕда да нешто недостаје у тексту ове реченице. Па ипак сасвим је јасно да је после победе у бици на Морави византијски цар Исаак II Анђео добио један део српске територије, о чему нема података у историји Никите Хонијата. Уп. коментар за вести историје пр. 169.

⁵⁹ Причу о овом премеравању Нила доноси Диодор Сикулус (I, 36, 11—12).

⁶⁰ Уп. Псалми 3, 2.

⁶¹ Уп. другу књигу Мојсијеву 15, 16.

⁶² Није без интереса за византијско-српске односе што се непосредно после победе на Морави Исаак II Анђео еастао са угарским краљем

11M—12UL

РАТОВИ АЛЕКСИЈА III АНБЕЛА ПРОТИВ ДОБРОМИРА ХРСА

Говор истога (se. Никите Хонијата) господину Алексију Комнину⁶³, по његову повратку из западних крајева. Када је протостратор Манојло Камица⁶⁴, царев брат од ујака (εξάδελφος) ратовао са варварима и био заробљен, он није од цара био откупљен, него га за новац испусти Добромир Хрс (παρά του Δοβρομίρου Χρυσού)⁶⁵, господара Просека и Струмице (τον Πρόσα-

Белом III. О томе сусрету, вероватно одржаном у самом Београду (cf. *Bachmann, Johannes Syropoulos* 71; *Калић-Мијушковић*, Београд у средњем веку 57) Никита Хонијат говори у својој историји (ed. Bonn. 569). У коментару овог догађаја *Златарски*, Историј III, 75 свакако претерује, сматрајући да су том приликом двојица владара разговарали о наглом јачању Бугарске и о мерама које би требало предузети. Убедљивије тумачење даје *Laurent, La Serbie* 122—125 да је Исак II Анђео био узнемирен држањем угарског краља који је хтео да искористи потешкоће Цариграда и да у Србији византијски утицај замени угарском превлашћу. Византијска победа над Србима зауставила је за извесно време угарске намере, јер се царска војска поново појавила на обалама Саве и Дунава.

⁶³ Говор је посвећен цару Алексију III Анђелу (1195—1203) кога Никита Хонијат сасвим исправно зове Комнином, јер је то била жеља самог цара, коме презиме Анђео није изгледало довољно угледно. Cf. *üstrogorsky, Geschichte* 338.

⁶⁴ В. пр. 69.

⁶⁵ Наслов овог говора Никите Хонијата, одржаног у пролеће 1202. године (cf. *Grabler, Kaisertaten* 15) има велики значај за личност господара Просека Добромира Хрса. Никита Хонијат даје у својој историји доста података о овом великашу, али је само овде сачуван пун облик његовог имена. Осим трга, како изврсно примећује *Grabler, Kaisertaten* 182. ово је један од најсадржајнијих беседничких састана Никите Хонијата, јер у великој мери допуњује оно што је о Добромиру Хрсу познато из његове историје. Због тога је у напоменама за овај говор дат коментар вести о моћном господару Просека, какр оних из самог говора, тако и оних које се налазе у Хонијатовој историји. О имену Добромира Хрса прављене су различите комбинације. *Радочић*, О неким господарима 7 сл. верује да је презиме Хрс словенско, па упућује на српске средњовековне документе у којима се оно јавља. У доказивању словенског порекла Добромира Хрса *Мутафчиев*, Владетелите 6—8 нарочито наглашава да је име Добромир свакако словенско. За презиме Хрс П. Мутафчиев констатује да се не среће у средњовековним бугарским документима, али то тумачи њиховом малобројношћу. Сасвим су произвољни закључци које даје *Златарски*, Историј III, 220 сл., н. 4 да је господар Просека већ по своме имену Добромир био Бугарин. За презиме Хрс (Χρυσός) В. Златарски претпоставља да су овом моћном феудалцу дали Византинци и као примере наводи неколико имена изведена од грчке речи χρυσός, а која се у хрнци Јована Скилице дају Бугарима. У сваком случају Добромир Хрс је један од словенских великаша који покушавају да искористе по-

κον και την Στρούμιτζην);⁶⁶ и после тога он устаде против цара, заједно са Хрсом, зетом по ћерки истоме простострато-

вољну ситуацију крајем XII и почетком XIII века и да се осамостале у областима Македоније.

Поред података које о Добромиру Хрсу даје ова беседа о њему говори и историја Никите Хонијата. Тако се каже да је Добромир Хрс био Влах (Βλάχος το γένος) али се одмах наглашава да није учествовао у покрету Петра и Асена, већ да је са сврјих 500 људи био против обновитеља бугарске државе. Добромир Хрс је чак био и византијски савезник (*Choniates, ed. Bonn.* 643; в. бр. 19). На основу ових доста оскудних података различито су приказивани почеци Хрсове каријере. Још је *Ф. Успенски*, Образование второго болгарского царства, Одесса 1879, 161, 179 веровао да је Добромир Хрс био истакнута личност у почецима Другог бугарског царства и идентификовао га са бугарским сатрапом, споменутим у делу крсташког историчара Ансберта. Исто: *Мутафчиев*, Владетелите 13; Историја на Македонскиот народ I, Скопје 1969, 180. Међутим, В. Златарски, Ансбертовилт „жупан или сатрап на БџЛгарији“ не е бил Добромир Хриз, Год. на Соф. Универ., истор. — филол. фак. кн. XXIX, 6 (1933) 1—20 одбацује сваку помисао на ову идентификацију, исправно претпостављајући да је Ансбертов сатрап Бугарске у ствари био неки византијски функционер, можда чак стратег теме Бугарске.

Упркос јасним подацима из историје Никите Хонијата и *Мутафчиев*, Владетелите 13—17 верује да је Добромир Хрс већ у првим месецима пришао покрету Петра и Асена, делујући са својим људима према југу и југозападу. Касније је прекинуо везе са устаницима, јер је акцијом цара Исака II Анђела био одсечен од њиховог центра. Осим тога полржај Добромира Хрса био је отежан и продором Стевана Немање, на је он затр одлучио да потражи помоћ од Византије. Вести из Хонијатове историје *Мутафчиев*, Владетелите 21 везује за прилике после почетка устанка, наглашавајући да их не треба дословно схватити и на основу њих закључивати да је Добромир Хрс од почетка био против покрета у Бугарској. На другом месту *Мутафчиев*, Историј II, 49 чак верује да су још у току 1186. године Петар и Асен послали Добромира Хрса са 500 људи против Византинаца и да им је он тада преотео Солунску област. Заступајући сличну теорију, *Златарски*, Историј III, 122 сл. покушава да исправи текст Хонијатове историје, варијантом из Минхенског рукописа бр. 450; та варијанта гласи „διογνώμονήσας μεν μετά του Πέτρου και του Ασάν εις ην εποίησαν αποστασιν, μη θελήσας δε ακολουθήσας αυτούς με-8' ων είχε τότε πεντακισίων“ и В. Златарском служи као доказ да је Добромир Хрс од почетка покрета био уз Асена и Петра који су га чак поставили за команданта тврђава у средњем току Струме. Он је остао веран Трнову све до убиства Асена I (1196), када је са својих 500 људи постао византијски савезник. Све ове комбинације имају за циљ да докажу повезаност Добромира Хрса са организаторима устанка у Бугарској (1185), из чега би се могло закључити да је господар Просека био Бугарин. Међутим, томе се противе подаци Никите Хонијата о почецима Хрсове каријере, а византијски писац је био добро обавештен о господару Просека, што се види како из његове историје, тако и из говора посвећеног цару Алексију III Анђелу. Добромир Хрс је свакако један од великаша који су се осамосталили у југоисточној Македонији у последњим годинама XII века. (Чини нам се да је рана хронологија 1185. година коју даје Историја I, 341). У бурним догађајима борбе између византијског и бугарског утицаја Добромир Хрс је покушавао да прошири своју власт, повезујући се час за једну а час за другу страну, бат као што показују и подаци о њему, пре свега из дела Никите Хонијата.

⁶⁶ Ова два позната града југоисточне Македоније припадали су Добромиру Хрсу. Мада је овде прво наведен Просек, Добромир Хрс је

ру⁶⁷, али га победи и отера у прогонство. Тада склопи (цар) мир и са Јоаницом, господарем Зига.⁶⁸

Аутор прво говори о односима цара Алексија III Анђела према протостратору Манојлу Камици.⁶⁹

најпре имао поседе у Струмици, јер Никита Хонијат (ed. Bonn. 644; в. бр. 19) каже да је после успеха Петра и Асена он пришао њиховом покрету, због чега су га Византинци затворили, али је он убрзо поново стекао њихово поверење и од цара Алексија III Анђела добио команду над градом Струмицом. *Мутафчиев*, Владетелите 25 сл. сматра да је Добромир Хрс, као византијски човек, постао командант Струмице после убиства цара Асена I (1196), када су Византинци покушавали да оваквим мерама заштите пограничне области према Бугарској. На основу података о Добромиру Хрсу као команданту Струмице *Златарски*, Историји III, 123 сл. прави далекосежне закључке да га је још Асен I поставио за намесника области око средње Струме са седиштем у Струмици. После Асеновог убиства Добромир Хрс се осамосталио, али га је долазак Калојана на власт и сређивање прилика у Трнову (1197) натерао да призна власт византијског цара. Када је Добромир Хрс почео преговоре са Калојаном Византинци су га затворили у Цариграду, да би му убрзо поново указали поверење као команданту Струмице. В. *Златарски* датира ове последње догађаје у 1198. годину. Све те комбинације изгледају сувише смеле и не налазе потврду ни у беседи Никите Хонијата а ни у његовој историји. Подаци једино показују да је Добромир Хрс добио команду над Струмицом од византијског цара Алексија III Анђела и то после покушаја да се приближи бугарским плановима. Међутим, наслов Хонијатовог говора показује да Струмица није била једино Хрсово упориште, већ да је он господар и Просеком, тврдим градом на стрмим обалама Вардара, близу Демир Капије. Шта више, изгледа да је у каснијим годинама Просек постао главно упориште Добромира Хрса. Због тога се поставља питање када је он освојио ову тврђаву. Убрзо после поновног добијања положаја команданта Струмице Добромир Хрс опет окреће леђа Византији, тако да је цар Алексије III Анђео припремао у Кипсали поход против њега, али је одустао од планиране акције (Choniates, ed. Bonn. 644; в. бр. 19). Обично се сматра да је после овог одустајања византијског цара (1198) Добромир Хрс предузео поход према западу и, између осталог, освојио и Просек. Ул. *Радјичић*, О неким господарима 8 сл.; *Мутафчиев*, Владетелите 27 сл. (као хронологију даје 1197. годину); *Златарски*, Историји III, 127 сл.; Историја I, 343.

⁶⁷ В. пр. 71.

⁶⁸ Алузија на бугарског цара Калојана (1197—1207).

⁶⁹ Царев рођак, протостратор Манојло Камица спада међу најистакнутије и најбогатије византијске феудалце последњих година XII века. Због тога му је у лето 1198. године поверена борба против побуњеног Иванка у родопској области. Међутим, поход византијске војске завршен је потпуним неуспехом, тако да је њен заповедник протостратор Манојло Камица пао у Иванкове руке, а овај га је као заробљеника послао својем новом савезнику бугарском цару Калојану. Cf. Choniates, ed. Bonn. 679 sq.; *Успенски*, Виз. писателв 202 сл.; *Мутафчиев*, Владетелите 32; *Златарски*, Историји III, 137 сл.; *Ауичев*, Проучаванил 93.

А има и други, овоме (se. Манојлу Камици)⁷⁰ по женидбеној вези сродник⁷¹ а пореклом иноплеменик, човек несталан и претворни камелеон⁷² у урођеној злој природи. Као скорпион и отровни паук он се увуче у стрме и непроходне стене. Сагледавајући пак да је узалуд што под њима спава, или да је свакако бескорисно што се као полип и мењајући боју припија уз тврђаву која је готово ван домаћаја стрела, онда се он, као пужеви који носе куће и шкоље које су као биљке, завуче у бедеме градића⁷³, огрнувши се њиме као каменим плаштом. Али он се ускоро показује онаквим какав не беше пре. Наиме, раније он се својој тасту, не допуштајући да остане у невољи представ-

⁷⁰ У својој историји Никита Хонијат (ed. Bonn. 681, 707 sq.) каже да је византијски врјсковођа Манојло Камица рђаво третиран у бугарском ропству, па је зато упутио молбу Алексију III Анђелу да га откупи. Међутим, цар није био заинтересован за судбину свога заробљеног рођака; чак му је одузео сва имања у престоници, тако да се Манојло Камица обратио Добромиру Хрсу са молбом да га откупи из бугарског заробљеништва. Овај је то учинио, па се византијски протостратор нашао у Хрсовом гњезду Просеку. Ул. *Успенски*, Виз. писателв 202 сл.; *Радјичић*, О неким господарима 12 сл.; *Златарски*, Историји III, 137 сл. Није јасно зашто *Мутафчиев*, Владетелите 35 сл. сумња у тачност Хонијатових вести о откупу Манојла Камице из бугарског заробљеништва и сматра да је протостратор уз Калојанову дозволу отишао у табор Добромира Хрса.

⁷¹ Господар Просека је заиста био у сродству са протостратором Манојлом Камицом. Добромир Хрс је заузео Просек 1198. године, после одустајања цара Алексија III Анђела да из Кипсале пође против њега (в. пр. 66). Међутим, убрзо је цар одлучио да крене против Хрсовог упоришта. О томе походу предузетом у јесен 1199. године (за хронологију уп. *Златарски*, Историја III, 131; Историја I, 343) детаљно говори историја Никите Хонијата (ed. Bonn. 667—672; в. бр. 19). Тада се у царевом табору јављају две струје: старији и искуснији људи сматрали су да пре напада на Просек треба освојити неке околне тврђаве Добромира Хрса, док су млађи и жешћи саветовали цару да директно удари на главно Хрсово упориште. Алексије III Анђео је послушао ове друге и почео са јуришима на зидине добро утврђеног Просека (о положају града в. пр. 83). У тим нападима, који су трајали неколико дана, византијске чете су наишле на жесток отпор бранилаца Просека, па је цар Алексије III Анђео решио да се споразуме са Добромиром Хрсом: он је признао византијску врховну власт, а остављени су му градови Просек и Струмица. По повратку у престоницу цар је одлучио да Добромиру Хрсу пошаље као невесту ћерку протостратора Манојла Камице која је разведена од свога законитог супруга и у пратњи севаста Константина Радина послата у Просек. Овде је свечано прослављено венчање. Ул. *Радјичић*, О неким господарима 10; *Мутафчиев*, Владетелите 29 сл.; *Златарски*, Историји III, 128—131.

⁷² *Златарски*, Историји III, 123 сл. верује да се ове беседникове речи односе на почетак 1198. године, када је Добромир Хрс због својих веза са Иванком доведен у Цариград, али је успео да се оправда пред царем и да поново добије команду над Струмицом. Непосредно после овог споразума Добромир Хрс се опет окреће Бугарима. Међутим, изгледа вероватније да се алузија Никите Хонијата односи на читаву политику господара Просека, испуњену сталним променама става.

⁷³ О положају добро утврђеног Просека в. пр. 83.

лаше као саборац и сарадник.⁷⁴ А мало касније, окренувши му варварски леђа он стаде да се улизивачки шуња око твоје власти.⁷⁵ Више од свега он се плашио да га не задеси разједињење душе од тела, да га, нечујно се у чизмама правде⁷⁶ прикривши, не сустигне онај који разбија у делове, а ови једном растављени више се не могу спојити ни сјединити, па стога он сам изврши једно друкчије раскидање⁷⁷, само раскидање везе међу телима, које може поново да се претвори у јединство, слогу и договор. Он је желео тиме доказати да се удаљио и одвојио од оних који су неверни, и да се преобратио и пришао вернима.⁷⁸

⁷⁴ Добромир Хрс је откупио свога таста Манојла Камицу из бугарског заточеништва (в. пр. 70), а када је протостратор стигао у Просек, наговорио је зета да заједно нападну византијску територију. О тој акцији, започетој 1201. године, говори историја Никите Хонијата (ed. Bonn. 707 sq.; в. бр. 21), наводећи да су Манојло Камица и Добромир Хрс заједно освојили Прилеп и Битољ, а да је византијски великаш самостално наставио акције и преко Тесалије продором све до средње Грчке и Пелопонеза. Ул. *Радочић*, О неким господарима 13; *Јиречек-Радонић* I, 162 сл.; *Мутафчиев*, Владетелите 34 сл.; *Ауичев*, Проучаваан 43. Неубедљиво изгледа тврђење *Златарског*, Историл III, 139 сл. да је ова акција у ствари покретна од Калојана који је хтео да тиме ослаби власт византијског цара. Што се тиче Добромира Хрса, он је учешћем у овом походу проширио своју територију, па *Мутафчиев*, Владетелите 30 претпоставља да се његова власт тада проширила од Сера на истоку до Прилепа на западу, док је према северу допирала до граница Трновске Бугарске.

⁷⁵ *Златарски*, Истории III, 142, н. 1 верује да се ова фраза односи на прекид пријатељства и савеза између Добромира Хрса и Манојла Камице. Положај византијског цара Алексија III Анђела био је веома тежак и деликатан, јер је истовремено са акцијом господара Просека и одбеглог протостратора у родопским областима почео покрет Јована Спиридонакиса. Алексије III Анђео је морао енергично и брзо да делује, па је поход против родопског великаша — побуњеника поверио своме зету Алексију Палеологу. Истовремено је против протостратора Манојла Кашице послат Јован Инополит. Cf. Choniates, ed. Bonn. 707 sq.; *Радочић*, О неким господарима 13; *Мутафчиев*, Владетелите 36 сл.; *Ауичев*, Проучавани 99, н. 2. Добромир Хрс је морао да напусти савез са својим тастом Манојлом Камицом, јер је против њега кренуо сам Алексије III Анђео (1202). О томе походу говори историја Никите Хонијата (ed. Bonn. 709; в. бр. 21) и каже да је Добромир Хрс пристао на НОВ споразум са византијским царем уз обећање да ће добити руку његове унукe Теодоре, ћерке севастократора Исака Комнина. Византијски историчар наглашава да је Алексије III Анђео тада одузео Добромиру Хрсу Струмицу. Ул. *Златарски*, Истории III, 149. Није убедљива претпоставка *Радочића*, О неким господарима 13 да је ТОМ приликом Добромир Хрс изгубио своје главно упориште Просек, јер је свакако природније претпоставити да је поред Струмице морао да се одрекне и оних поседа (Прилеп и Битољ) које је од Византије освојио заједно са протостратом Манојлом Камицом.

⁷⁶ Место је преузето из Еврипидових Тројанки (887).

⁷⁷ *Grabler*, Kaisertaten 387 ово схвата као алузију на околност да је Добромир Хрс напустио свога савезника и таста Манојла Камицу.

⁷⁸ Овим се свакако мисли на неки нама непознат раскид са Манојлом Камицом и његовом родбином, као и на нови споразум господара Просека са Византинцима (в. пр. 67).

И доиста, он упорно тврди и уверава да је његова верност израсла у дете оних Аврамових стена⁷⁹, под којима се иначе он стално прикрива, и призива да се на њега сруче тамошње планине и покрију брда, ако би се бар на тренутак одметнуо од твоје власти и било коме другом се приклонио. Он се чува од промене места и, као истесан камен у стенама или као да се сам претворио у извајану статуу, он одбија да се одатле удаљава. И овај планинац као да је уз свиралу певао ону „Јао, куда бедник да бежим, од хада неизбежног“.⁸⁰ Тако пева да би сам себе подстакao на бежање. Међутим, он се окамењује као Ниоба из мита⁸¹ и одатле се уопште не миче, спутан ланцима ропства. И колико је, до тла сагињући главу пред твојим ногама, пустио из ње корена, толико је постао непокретан за излазак." Ја пак мислим да је тај варварин, са висине се нагнувши над реку Аксиос⁸² која протиче крај Просека(то Прόσακον)Н огледавши се у води која слабо одблескује, самог себе видео са ногама горе окренутим и да је, замисливши да га је већ снашло оно што слика показује...⁸⁴ страшно се уплашио, па је стога сада покуњен и ропски цвили, иако нема смелости да напоље изађе, као што стари причају за коња Букефала⁸⁵ да је савим подивљао и постао неукротив, будући да је био видео како се пред њим, падајући од сунца, издужује и титра његова сопствена сенка. Шта би он радио када би тебе, царе, својим очима видео, о томе нећу да говорим. Међутим, да је он видео само твој мач (έγχος) како му пред очима сија, одмах би у ње-

⁷⁹ Ул. јеванђеље по Матеју 3, 9.

⁸⁰ Ул. јеванђеље по Луки 23, 30.

⁸¹ Ниоба, ћерка Тантала а супруга тебанског краља Афиона, претворена је у камен због супротстављања Зевсовој жени. *Мутафчиев*, Владетелите 37, н. 3 схвата овај пасус као обичну реторску фразу, а не као податак о новом нападу цара Алексија III Анђела на Просек.

⁸² *Златарски*, Истории III, 143 тумачи ово место као алузију на оклевање Добромира Хрса да се појави пред царем; господар Просека је добро знао каква је судбина стигла родопског побуњеника Иванка који је поверовао речима Алексија III Анђела.

⁸³ О граду Просеку који се налазио на стрмим обалама Вардара код Демир Капије исти Оикита Хонијат доноси драгоцене податке у својој историји (ed. Bonn. 665 sq.; в. бр. 19). Из њих се види да је Добромир Хрс држао и ширу околину града, када је могао да напаса овце и говеда. Просек се први пут спомиње у повељи цара Василија II о оснивању Охридске архиепископије (cf. *H. Geizer*, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverszeichnisse der orientalischen Kirche, BZ 2, 1893, 42) а и у каснијим столећима је представљао важно утврђење као што подвлачи навпактски митрополит Јован Апокавк у писму Теодору I Анђелу поводом освајања Просека. Cf. *B. Василг>евсгши*, Epirotica saeculi XIII, Виз. врем. 3 (1896) 244. Име града Просека *Мутафчиев*, Владетелите 28, н. 2 тумачи просеком који је ишао преко главног платоа. Важнија литература о историјско-географском положају Просека наведена је код *Радочића*, О неким господарима 16 сл.

⁸⁴ У сачуваном рукописном тексту овде постоји лакуна.

⁸⁵ Букефал је коњ Александра Великог.

гову блиставилу које се прелама и одбија светлост, као у неком сјајном огледалу себе угледао и одједанпут се свега одрекао. Али ништа такво њега не задеси⁸⁶, него ти, привлачећи га и намамљујући, као удицом рибе, сад овом сад оном ратном замком и довитљивошћу своје дубокоумне памети⁸⁷, њему коначно ули страх да га не сустигне царским пером потписана пурпурна смрт⁸⁸, па се стога он пред тобом повуче из свих земаља и градова које му је, у заједничком устанку против нас, предао помахнители непријатељ своје домовине.⁸⁹

Није се још десило да по својој природи неуморно сунце мирује, или пак да орао на дуже време повије крила и не лети високо у ваздух. Стога је овај варварин, видевши да си ти кренуо другим путем, ту ствар оценио као млитавост и уобразио је да је то крај твојим напорима. Али ти опет постаде предузимљив и после кратког времена, пролазећи поново путем којим си и пре прошао, самим делима ти доказа да је све мудро-сти потчињено⁹⁰ и да ће с њоме ништа на свету не може такмичити.

(Sathas i, p. 94–96)

Никита Хонијат наставља говор описом сукоба Алексија III Анђела са бугарским владаром Калојаном, да би у кратком понављању царевих успеха још једном нагласио да је цар, поред осталог, „лава“ (Манојла Камицу) отерао

а онога који се као змија, не остављајући трага, био завукао у стене (се. Добромира Хрса) натерао је на покорност.⁹¹

(Sathas I, p. 96)

⁸⁶ Овај пасус беседе свакако је благи прекор цару Алексију III Анђелу због његове пасивности у односу на Добромира Хрса.

⁸⁷ То је вероватно алузија на споразум цара са Добромиром Хрсом, када је Алексијева унука Теодора послата као невеста господару Просека.

⁸⁸ Израз порфирна смрт преузет је из Илијаде 5, 83.

⁸⁹ Није јасно зашто *Мутафчиев*, Владетелите 37 сумња у ове беседничке фразе Никите Хонијата, подсећајући да кроз цео говор пррвејава панегирички тон. Међутим, овај пасус потврђује да је после акције цара Алексија III Анђела против Просека Добромир Хрс морао да се одрекне градова (Прилеп и Битол) које је освојио заједно са протостратором Манојлом Камицом (в. пр. 67). Cf. *Grabler*, *Kaisertaten* 387.

⁹⁰ *Grabler*, *Kaisertaten* 387 упозорава да је ова пословица узета из Аполонија (3, 63 b).

⁹¹ Ови редови показују да је Добромир Хрс коначно признао власт цара Алексија III Анђела, после чега му се губи сваки траг у изворима (1202). Ул. *Мутафчиев*, Владетелите 37; *Златарски*, *Историл* III, 144.

НИИИФОР ХРИСОВЕРГ

О животу Нићифора Хрисоверга (Νικήφόρος Χρυσοβέργης¹)¹ сачувано је мало података. Рођен вероватно средином XII века, он је, захваљујући изванредном образовању, последњих деценија XII и почетком XIII века имао одговорну функцију мајстора ретора (μαίστωρ των ρητόρων), везану за положај професора на патријаршијској високој школи у Цариграду.² Датум смрти Нићифора Хрисоверга није тачно познат, али је сигурно да је 1213. године још био у животу.

Од литерарног опуса Нићифора Хрисоверга највећу изворну вредност имају панегирички говори посвећени царевима Алексију III (1195–1203) и Алексију IV Анђелима (1203–1204), као и патријарсима Никити Мутанесу (1186–1189) и Јовану Каматиру (1198–1206).³ Међу говорима посвећеним цару Алексију III Анђелу, други по реду⁴, доноси неколико занимљивих пасуса о Добромиру Хрсу са подацима којих нема у другим изворима. Значајно је да се у наслову говора прецизира време када је одржан (ἀναγνώσθεις ἐν τοῖς ἐν Σκουταρίῳ παλατίοις¹ μετὰ παραδρομὴν οὐκ ὀλίγην τῆς¹ εορτῆς¹ των φώτων ἐν ετεῖ ,ςψ' ημεῖρα ε' ἰνδικτιώνι ε' λόγος¹ ρητορικὸς¹ πρῶτος¹).⁵

¹ Надимак Хрисовберг, чест у византијским изворима из каснијег периода (*Treu*, о. с. 37–39 прати овај надимак у изворима од 1088. године до XVIII века) имао је дворски функционер који је носио палицу украшену драгим камењем. Он се среће већ у Спису о церемонијама цара Константина VII Порфирогенита (*De cerimoniis* I, ed. Bonn. 10). Cf. *Widmann*, *Progymnasmata* 14, n. 3.

² Функција мајстора ретора јавља се први пут у XI веку, али у доба династије Комнина има случајева да се спаја са функцијом διδάσκαλος του ευαγγελίου, баш као што је то било са Нићифором Хрисовергом. Cf. *Treu*, о. с. 40; *F. Fuchs*, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, Leipzig 1926, 30, 40; *Widmann*, *Progymnasmata* 15.

³ Нићифор Хрисовберг је један говор посветио Константину Месопотамиту, а оставио нам је и низ реторичких састава за вежбање. Cf. *Krumbacher* 470; *Widmann*, *Progymnasmata* 12–15.

⁴ Ретор је саставио још два говора у славу истог цара: први се односи на побуну Јована Комнина која је 1201. године угушена у самом Цариграду, а други описује дане када су крсташи већ били под цариградским зидинама (1203). Ул. *Дучев*, *Проучаванил* 91.

⁵ *Treu*, о. с. 13. Дворац Скутари у коме је говор одржан налазио се у старом Халкедону на малоазијској страни и од почетка XII века био је често боравиште царева из породице Комнина. Ул. *Златарски*, *Истории* III, 168; *R. Janin*, *Constantinople byzantine*, Paris 1964, 152 sq.

Издавач говора М. Треу посумњао је у тачност сачуваног датума, сматрајући да се израз пети дан (ἡμέρα ε') односи на пети дан у недељи.⁶ А. Heisenberg прихвата ову комбинацију, али са напоменом да би онда требало избрисати реч ови.⁷ Све те претпоставке показују да је Нићифор Хрисовберг одржао свој говор у петак 10. јануара 1202. године.⁸

Употребљено издање: М. Treu, Nicephori Chrysobergae ad Angelos orationes tres, Programm Friedrichs-Gymnasium, Breslau 1892.

Важнија литература: Krumbacher 470; 7. R. Asmus, Die Ethopoie des Nikephoros Chrysoberges über Julians Rhetorendikt, BZ 15 (1906) 125—136; F. Widmann, Die Progymnasmata des Nikephoros Chrysoberges, BNJ 12 (1935—36) 12—41, 241—299; И. Дуичев, Из една реч на Нићифор Хрисовберга КБМ Алексии III Ангел, Проучиванин 91—НО; Browning, The Patriarchal School 185 sq.; Moravcsik I, 275.

12.01.

АЛЕКСИЈЕ III АНБЕО РАСТАВЉА ВУГАРЕ ОД САВЕЗА САДОБРОМИРОМ ХРСОМ

Нићифор Хрисовберг прво описује акције византијске војске против протостратора Манојла Камице⁹, затим само спомиње већ ликвидирану побуну Јована Спиридонакиса¹⁰, па детаљније говори о односима Цариграда према Бугарима.

Сада пак једнојезичник зарати против побуњеног једнојезичника¹¹, који је добио име, уз тамошње премештање нагла-

⁶ Treu, о. с. 45.

⁷ A. Heisenberg, Nikolaos Mesarites. Die Palastrevolution des Johannes Komnenos (= Programm des k. Alten Gymnasiums zu Würzburg 1906—7), Würzburg 1907, 51 sq.

⁸ Дуичев, Проучиванин 108.

⁹ О побуни овог византијског функционера в. коментар за вести беседа Никите Хонијата пр. 69. Похвално слово Нићифора Хрисовберга има велики значај за одређивање хронологије ликвидирања покрета Манојла Камице. По Златарском, Истории III, 140 сл. та побуна је почела 1201, а цар је послао војску тек следеће 1202. године. Међутим, говор Нићифора Хрисовберга, који је свакако одржан почетком јануара 1202. године, показује да је побуна протостратора Манојла Камице угушена још крајем 1201. године. Ул. Дуичев, Проучиванин 99, н. 2.

¹⁰ Ул. коментар за беседе Никите Хонијата пр. 76.

¹¹ Нићифор Хрисовберг очигледно алудира на сукоб бугарског цара Калојана са Добромиром Хрсом (в. пр. 13). Пре тога је Калрјан помагао господара Просека, покушавајући да тиме отежа положај византијског цара.

ска на речи, од назива за живождерно злато (χρυσός¹ - Χρυσός¹)*.¹² Наиме, овај (се. Калојан) обећао је да ће ти и у овој ствари помагати и да ће, као иноплеменик, да се бори и против самих својих саплеменика и да ће, како не би твоју храброст лично окушао, храбро устати чак и против истоплених пријатеља.¹³ Једну крв је ставио изнад друге крви, тј. да крв онога (ср. Хрса) буде проливена пред твојим копљем, проливена када он (ср. Калојан) буде заратио против једноплеменика. И тако се посредством твојим ранији савез ових проклетника преокрену у непријатељство и кула једнојезичности, подигнута од њих, тек што си тамо сишао, поруши се као да је наступила смутња многих језика¹⁴, и твоја жеља царе постаде лако остварљива. Јер оно што медицина, како знамо, припрема за људе као најбољи лек — наиме, узима се тело змије и од њега се справља противотров и тако на чудесан начин змије се одгоне змијама — то исто и ти, о моћни, који Ромејима истовремено брижни старатељ људи и најхрабрија рука на врло спретан начин

¹² О имену господара Просека које је у пуном облику забележено само у наслову говора Никите Хонијата цару Алексију III Анђелу, в. крментар за ту беседу пр. 66. Нићифор Хрисовберг тачно региструје да је према грчкој графици од речи χρυσός у имену Добромира Хрса нагласак померен на χρυσός.

¹³ У историји Никите Хонијата (ed. Bonn. 709) региструје се мир Алексија III Анђела са бугарским царем Калојаном, али се не говори о условима тада склопљеног уговора. Због тога су верма значајни подаци говора Нићифора Хрисовберга. Не познавајући овај извор, Мутафчиев, Владетелите 39—41 сматра да је мировни уговор, закључен у лето 1201. године, у ствари био уперен против Добромира Хрса који је за обе стране а нарочито за Калојана био опасан сусед, јер је после проласка крсташа (1190) почео да води самосталну политику. У томе је Добромир Хрс тражио ослонац у Византијском царству. Према одредбама уговора Калојану је требало да припадне део територије Добромира Хрса. Златарски, Истории III, 145—147 датира споразум византијског цара са Калојаном у 1202. годину и упућује да се подаци о томе налазе у говору Никите Хонијата, посвећеном цару Алексију III Анђелу. Тим уговором Калојан се одрекао области око Струме, а прекинуо је везе са Манојлом Камицом и Добромиром Хрсом. Мутафчиев, Истории II, 51 сл. верује да је тај мир искључиво био уперен против господара Просека. Међутим, тек су редови беседе Нићифора Хрисовберга потпуно објаснили став нрвих савезника према Добромиру Хрсу: крајем 1201. године цар Алексије III Анђео закључио је мир са Калојаном у намери да почну заједничку акцију против господара Просека. Иницијативу за мир Дуичев, Проучиванин 101, 104 приписује бугарском цару Калојану и сматра да је ТОМ приликом дошло до поделе Хрсове територије: византијски цар Алексије III Анђео требало је да добије Струмицу, а Калојан Просек. Исти аутор (стр. 104) жели да пронађе и разлоге обојице владара за акцију против Добромира Хрса: за Византинце рн је био незгодан и непоуздан сусед, а за Калојана опасна препрека у јачању централне власти у Трновској Бугарској. У ствари, Калојанова политичка рачуница била је погрешна, јер се он окренуо против великаша који је могао да му буде природан савезник у борби против Византије.

¹⁴ Ретор алудира на причу о вавилонској кули из Мојсијеве књиге Постања 11, 4—9. Ул. Дуичев, Проучиванин 102, н. 2.

учини оное изливачу отрова супротставивши му непријатеља из његова племена и од његове крви, а употреби га и као зверски противотров за лечење народа затрованих његовом побуну, иако си, о победниче, њега лишио савезника у побуну, чим си се тамо био појавио.¹⁵

Остављам по страни остале тврђаве које је зликовац пре био приграбио и које, уздрмавши се самим погледом твојим на њих, твоја велесила потчини, него ти, богомнадахнути (εὐθεε ed., ἐνθεε Дујчев) и овај тврди град, који лежи на брежуљку а народно име носи према реци Струми која тамо протиче, учини празним чим о твоме доласку пуче глас.¹⁶ Јер чим побуњеничко мноштво у њему (sc. граду) дознаде за твој незаустављиви долазак, предухитрише оно што очекиваху да ће их од тебе снаћи и сами то себи приредише. Наиме, бежећи пред твојим ватроносним бесом, они сопствене куће запалише и на своју руку их осудише да их захвати сасвим заслужени пламен. Тако огољеног ти си га (sc. Хрса) одвојио од његових пређашњих присталица. И као што се неки увежбани соко-ловац поиграва са птицама, ти си проклетнику истраго крила и пустио га да беспомоћно размахује само голим и бескрилним рукама, или тачније речено, ти му досуди као затвор оно стрмим стенама ограђено гнездо (καλίαν) у брдима.¹⁷ И док се он налази у суморној тамници затвора као на пропаст, нека му је затворски чувар (ἐχέτω εἰρητοφύλακα ed., ἐχέτω Дујчев) човек из истог племена. Ти се и тако поигра са неваљалцем. Наиме, узевши н>е-

¹⁵ Нићифор Хрисоверг панегирички преувеличава заслуге цара Алексија III Анђела у придобијању бугарског владара Калојана за савез и борбу против Добромира Хрса (в. пр. 13). Међутим, упркос предностима византијске дипломатије, изгледа да је сам Калојан одлучио да у савезу са византијским царем ликвидира господара Просека.

¹⁶ Говор Нићифора Хрисоверга значајан је због својих прецизних података о судбини територије Добромира Хрса. Додуше, већ из историје Никите Хонијата (в. тога писца бр. 21) познато је да је цар Алексије III Анђеос после похода против Манојла Камике, освојио од Добромира Хрса Струмицу, али се сада, захваљујући подацима беседе Нићифора Хрисоверга, та византијска акција може прецизно датирати у крај 1201. године. Не познавајући овај реторички текст, *Мутафчиев*, Владетелите 39–41 претпоставља да је 1201. године Добромир Хрс изгубио своје поседе који су по византијско-бугарском споразуму подељени између Алексија III Анђела и Калојана. Историја I, 343 даје 1202. годину као хронологију пада Струмице у византијске руке, а *Аудчев*, Проучванил 104 сл. верује да су тада извршени услови уговора између Алексија III Анђела и Калојана: византијски цар је добио Струмицу а бугарски владар Просек.

¹⁷ Ове речи Нићифора Хрисоверга показују да Добромир Хрс тада није изгубио све поседе, као што верују *Мутафчиев*, Владетелите 39 и *Дуичев*, Проучванил 104. Напротив, из њих се види да је Добромир Хрс после губитка Струмице отишао у Просек, где је још увек извесно време водио борбу са противницима. Јер, како би се друкчије могле објаснити беседникове речи да се он склонио међу стене. Уосталом, историја Никите Хонијата (в. вести тога писца бр. 21) говори само о заузимању Струмице.

гову руку — а његова рука беше онај трачки Мижанин¹⁸, чијом подршком се и осмели да диже устанак — том руком ти га по образу удари на још веће његово ругло.

(*Treu*, о. с., р. 19, 26 — р. 20, 34)

У закључку слова беседник у сажетој форми поново излаже како је цар „у једном бојном походу савладао четири устаничке главе”.

И последња глава (sc. коју је савладао) јесте онај који је на делу веома лажан (ὕποχαιρῶν, дословно „с много бакра”) и притворан, онако исто као што се и његово име, премештањем нагласка претвара у злато (χρυσοί—χρυσός). Јер, то зло, како изгледа, беше хидра многоглава, а ти беше Херакле, који према својем имену још лакше изврши спасоносни (ἀλεξίκακον—Ἀλέξιος¹⁹) подвиг одсецања главе.¹⁹

(*Treu*, о. с., р. 21, 11–17)

¹⁸ У византијским изворима XI–XII века Мизи је чест назив за Бугаре. Cf. *Moravcsik* II, 207 sq.

¹⁹ Алудирајући на везу имена Алексија III Анђела са грчком речи ἀλεξίκακος (спасоносни) Нићифор Хрисоверг упоређује цара са Хераклом и његовом борбом против деветоглаве хидре.

ГЕОРГИЈЕ ТОРНИК

Георгије Торник (Γεώργιος ὁ Τρνίκης) припада групи ретора који делују у византијској престоници током друге половине XII века. О његовој личности сачувано је мало података, тако да чак није познато када је рођен и када је умро. Сачувани беседнички списи показују да је Георгије Торник имао положај мајстора ретора (μαῖστωρ τῶν ρητόρων), спојен са дужношћу професора реторике на патријаршијској васељенској школи у Цариграду. Недостатак прецизних података довео је до извесне пометње у оцртавању животног пута Георгија Торника. Наиме, доскора се претпостављало да је он, пред крај живота, постао митрополит Ефеса¹ и да је тада упутио неколико писама атинском митрополиту Михаилу Хонијату.² Међутим, недавно је о тим проблемима расправљао Р. Браунинг, доказујући да су ранији аутори били у заблуди, јер мајстор ретора Георгије Торник никада није постао митрополит Ефеса. Тај положај је између 1155. и 1166. године заузимао истоимени византијски интелектуалац, из чијег пера су и потекла писма (између 1146 и 1166), упућена истакнутим личностима византијске историје XII века.³ Полазећи од претходних резултата Ј. Дарузес покушава да одреди неке моменте у животу мајстора реторике Георгија Торника, па сматра да је и он пред крај живота ушао у редове високог клера: постао је епископ Патраса. Мајстор ретора би могао бити синовац ефеског митрополита Георгија Торника.⁴

Међу списима Георгија Торника највећу историјску вредност има говор одржан нешто пре Богојављења и посвећен цару Исаку II

¹ *Laurent*, Rome et Byzance 34 sq. сматра да је Георгије Торник постао ефески митрополит најкасније крајем 1189. године.

² Писма ефеског митрополита Георгаја Торника сачувана су у једном кодексу Националне библиотеке у Бечу. Cf. *Sp. Lambros*, Ὁ Βιενναῖος κώδιξ Philol. gr. CCCXXI, NE 13 (1916) 5–14. Нека од писама адресованих атинском митрополиту (Михаилу Хонијату) издао је *Sp. Lambros*, Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα. II, Atina 1880, 409, 427.

³ *Browning*, Speeches and Letters 422–425. Према томе ни атински митрополит коме је адресовано шест писама не би могао бити Михаило Хонијат који је тек 1182. године постао атински црквени поглавар. Ефески митрополит Георгаје Торник упутио је јануара 1156. године писмо папи. Cf. *J. Darrouzès*, Les documents byzantins du XIIe siècle sur la première romaine, REB 23 (1965) 69 sq.

⁴ *Darrouzès*, Notes 166 sq.

Анђелу.⁵ Беседник овде углавном описује цареве борбе са Турцима Селџуцима и Бугарима, али додаје и неколико редака о браку Стевана Немањића са византијском принцезом Евдокијом.

Употребљено издање: *Regel* II, р. 254—280.

Важнија литература: *Krumbacher* 472 sq.; *Bachmann*, *Johannes Syropoulos* 94—96; *Laurent*, *Rome et Byzance* 33—35; *Дуичев*, *Проучвани* 52—76; *Browning*, *The Patriarchal School* 37—40; *R. Browning*, *The Speeches and Lettres of Georgios Tornikes, Metropolitan of Ephesos (XIIIth Century)*, *Actes du XIIe Congres intern. d'etudes byzantines II*, Београд 1964, 421—427; *J. Darrouzes*, *Notes sur Euthyme Tornikes, Euthyme Malakes et Georges Tornikes*, *REB* 23 (1965) 148—167.

ИСАК II АНБЕО ΥΜΗΡΥЈЕ СРБЕ

Говор Георгија Торника описује успехе Исака II Анђела у борбама са Турцима Селџуцима, па затим прелази на тешке окршаје са Бугарима.

„ево и Далмат (Δαλμάτης)⁶ воли да се упише међу твоје слуге и заклетвом потврђује писани докуменат о потчињености, примивши и достојну награду за то кротко потчињавање, мислим почаст ступања у блиско сродство са сином великог жупана (ἀρχιζουπάνου)⁷, задобијајући тиме за себе сигурност власти и њему (se. сину) зајамчујући у будућности сигурност и сталност.⁸

(*Regel*, II, р. 277)

⁵ **Наслов говора** ГЛАСИ «λαγός του λογιωτάτου μαϊστορος των ρητόρων κυρ Γεωργίου του Τρνίκη εις τον αυτοκράτορα κυρ Ισαάκιον τον "Αγγελον αναγνωσθείς про της εορτής των φώτων καθ' ην εϊωθεν αναγινώσκειν ο ρήτωρ δια το τον βασιλέα σταλησέσθαι προς έκστρατείαν απόδημον". Cf. *Regel* II, 254.

Далмати је доста чест назив за Србе у византијским изворима XII века (в. вести Јрвана Кинама бр. 20 и Никите Хонијата бр. 2).

Архијупан је једна од бројних титула коју византијски извори XII века придају Стевану Немањи (в. коментар за вести Историје Никите Хонијата пр. 134).

⁸ Овај кратак пасус беседе Георгија Торника очигледно говори о браку између византијске принцезе Евдокије, синовике цара Исака II Анђела и Немањиног средњег сина Стевана. Вести о томе догађају налазе се и у историји Никите Хонијата (ed. Bonn. 703 sq.; в. превод вести тога писца бр. 20), али су оне хронолошки сасвим неодређене, тако да би редови беседе Георгија Торника могли да пруже извесне индиције за ближе временско одређивање догађаја. Међутим, ни хронологија Торниковог панегиричног слова није сасвим јасна: једини хронолошки податак налази се у наслову, где је наглашено да је беседа одржана пре празника Богојављења, али се не прецизира година. Cf. *Regel* II, 254.

После ове кратке вести о Србима беседник описује царева ратова са Норманима.

Због тога су истраживачи настојали да у самом тексту говора пронађу индиције за његову прецизнију хронологију. Претресајући податке реторичких текстова XII века, *Bachmann*, *Johannes Syropoulos* 96, п. 4 одређује и време настанка беседе Георгија Торника. При томе он полази од пасуса у коме се Исак II Анђео упоређује са Давидом, који је 7 година и 6 месеци владао над Хевроном, а 53 године над целим Израелом. М. Бахман сматра да беседник овим алудира на околност да је од почетка царева владе до описаних догађаја прошло 7 година и 6 месеци, тј. да је говор Георгија Торника одржан 3. или 4. јануара 1193. године. Као аргумент за каснију хронологију беседе М. Бахман наводи и податак о браку Стевана Немањића са византијском принцезом, који је свакако склопљен после битке на Морави (јесен 1190). Претресајући вести беседе Георгија Торника о бугарској историји, *Дуичев*, *Проучвани* 74 друкчије датира овај спис. Упоређење цара Исака II Анђела са Давидом он тумачи тиме што је цар у тренутку преузимања власти (12. септембра 1185) имао око 30 година, баш као и Давид, када је дошао на власт. Осим тога *Дуичев*, *Проучвани* 73 сл. акцентира фразу којом учени беседник пропраћа бугарски устанак (το τοιούτον ἐνιαντίσας . . . καθόν), тумачећи је као алузију на то да је покрет трајао већ годину дана. Најзад, *Дуичев*, *Проучвани* 73 сл. упозорава да би касније датирање говора у 1193. годину оставило без објашњења беседниково ћутање о низу важних догађаја из периода између 1186. и 1192. године: други поход Исака II Анђела против Бугара и пораз код Лардеје, поход на Средец и опсада Ловеча, пролазак крсташа Фридриха I Барбаросе, рат против Србије итд.; са друге стране 1193. године Георгије Торник не би могао да алудира на измирења Византинаца са Петром. На основу тих индиција И. Дујчев датира беседу Георгија Торника у 1186. годину, непосредно после побуне Алексија Вране и првог похода Исака II Анђела против Бугара. Ту хронологију прихватају *Аитаврин*, Болгарил 451 и *Б. Ферјанчић*, Када се Евдокија удала за Стевана Немањића, *Зборник Филозофског факултета VIII*, 2, Београд 1964 (Споменица М. Динића), 217—223. Међутим, *Darrouzes*, *Notes* 164 sq. поново разматра животни пут Георгија Торника и закључује да је говор посвећен цару Исаку II Анђелу ипак одржан почетком јануара 1193. године, па да је, према томе, хронологија И. Дујчева неодржива. Cf. *A. Kaidan*, *La rupture entre Pierre et Asen*, *Byz.* 35 (1935) 170 sq.

ПИСМО ЦАРА ИСАКА II АНЂЕЛА ПАПИ ЦЕЛЕСТИНУ III

Аруга половина XII века веома је буран период у историји Балканског Полуострва, када се поред већ постојећег суочавања византијско-угарских интереса, јављају и нови чиниоци, Србија и Бугарска. Међутим, извори дају врло оскудне податке о догађајима из тих деценија; о њима претежно говоре списи византијских историчара и ретора. Због тога је веома драгоцено што је, не тако давно, обраћена пажња на један реторички текст који описује неке нове моменте из односа Цариграда са Угарском и Србијом у последњим деценијама XII века. Ради се о писму цара Исака II Анђела (1185—1195) послатом папи Целестину III (1191—1198). Документ је по царевом наређењу саставио Димитрије Торник¹, јер се у наслову каже „τοῦ Τρνίκη κυρου Δημητρίου εἰς τὸν ἀγιώτατον πάπαν Ρώμης ὡς ἐκ προσώπου τοῦ βασιλέως Μσααχίου”.² У самом тексту није сачуван никакав датум, али је писмо вероватно послато у првим годинама понтификата Целестина III (зима 1192/3)³, по специјалном посланству које је у Риму требало да тражи решења за питања уније, сарадње у крсташком рату итд. У писму налазимо интересантне и важне податке о сукобу византијских и угарских интереса у Србији.

¹ Димитрије Торник, логотет дрома, потиче из познате византијске породице XII века. Као поверљива личност атинског митрополита Михаила Хонијата Димитрије Торник је по налогу цара Исака II Анђела написао писмо угарском архиепископу Јову, изложивши му учење православне цркве о св. Духу (cf. *V. Laurent*, Une lettre dogmatique de l'empereur Isaac l'Ange au primat de Hongrie, EO 39, 1940—42, 59—77); томе треба додати и писмо папи Целестину III. Cf. *Beck*, Kirche 29.

² *V. Laurent*, La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade, Revue hist. du Sud-est européen 18 (1941) 129.

³ Посланство цара Исака II Анђела стигло је у Рим пре 1. октобра 1193. Cf. *Dölger*, Reg. II, № 1615. На основу тога *Laurent*, Rome et Byzance 27—29 претпоставља да је византијско посланство са писмом папи Целестину III стигло у Рим мало пре октобра 1193. године; terminus ante quem је децембар 1194. године, јер се у писму алудира на ратове на Западу, а тада је немачким освајањем умирена јужна Италија.

Употребљено издање: *V. Laurent, La Serbie entre Byzance et la Hongrie a la veille de la quatrième croisade, Revue hist. du Sud-est européen* 18 (1941) 129—130.

Важнија литература: *Laurent, Rome et Byzance* 26—58; *Н. Радојчић*, Промена у српско-маџарским односима крајем XII в., Глас САН 214 (1954) 1—21.

1191—2.

ИСАК II АНБЕО ШТИТИ РАПКУ ОД УГАРСКОГ НАПАДА

Ова несрећа за кратко време захвати скоро све хришћане и почевши од Немачке и Сицилије (ἐξ Ἀλαμανίας⁴ καὶ Σικελίας)⁴ прошири се до самог Океана⁵ — царство ми сазнаје, твоја светости, да се читава твоја држава оружа против и једних и других — па прешавши Океан и Рајну (ψήνον)¹, прошири се и у Подунавље (ἐς τὰ Παρίστρια).⁷ И све до недавно љубазни таст царства ми — а сада не знам како ће га звати царство ми⁸ — незадовољан својим наследством, које једва задоби уз војничку и новчану помоћ Романије (Ῥωμανίας)⁹, зажели и власт над Србијом

⁴ Састављач писма вероватно мисли на тешкоће које је Исаку II Анђелу причињавао амбициозни и агресивни немачки цар Хенрик VI (1190—1196).

⁵ Ради се о Атланском Океану.

⁶ Рин (Ῥήνος) је назив античких писаца за Рајну.

⁷ Под изразом Паристрија (Παρίστρια) византијски писци подразумевају Подунавље.

⁸ Свакако да је у питању угарски краљ Бела III (1173—1196), некадашњи византијски штићеник, кога је Манојло I Комнин (1163) довео у Цариград, оженио својом ћерком Маријом и одликовао новоустановљеним достојанством деспота. Тиме је Бела, који је добио ново име Алексеје, одређен за Манојловог наследника. Цар Исак II Анђео оженио се са Белином малолетном ћерком Маргаретом, због чега и назива угарског краља тастом. *Златарски*, *Историл II*, 433 сл. сматра да се Исак II Анђео оженио Маргаретом октобра 1185. године. *И. Дуичев*, *Востание* в 1185 г. и неговата хронологија, *Известии на Инст. на Българ. историл* 6 (1956) 339 датира овај брак у новембар — децембар 1185. године, док *Литаврин*, *Болгарил* 441 даје као датум јануар 1186. године. Сада је пак Исак II Анђео био огорчен на свога таста, јер је он променио став према Цариграду (в. пр. 16).

⁹ Термин Романија (Ῥωμανία) среће се у изворима током читаве византијске историје и значи територију Источноримског царства. Cf. *S. Pseltes, Grammatik der Byzantinischen Chronisten*, Göttingen 1913, 262; *K. Amantos, Ῥωμανία, Ελληνικά* 6 (1933) 231—235. Када у XII веку везе Цариграда са италијанским поморским републикама постају нарочито интензивне, овај термин је чест у документима царске канцеларије упућеним италијанским градовима; још чешће се јавља у писмима италијанских комуна цариградској влади. Cf. *R. Wolff, Romania: the Latin Empire of Constantinople, Speculum* 23 (1948) 9—12. Кроз та тумачења треба посматрати и његову појаву у званичном писму византијског цара римском папи Целестину III.

(Σερβίας)¹⁰ која је од давнина под Романијом и никада није била неком другом предата;¹¹ и заборавивши оне тешке заклетве које је положио блажене успомене цару и љубљеном ујаку (θεῖος) царства ми, господину Манојлу¹², када га је послао да прими наслеђену власт¹³, као и оне које је поново дао царству ми, када је закључио уговор са царством ми и љубљеном Августом, својом ћерком¹⁴, и када је утврђено да он никада неће ништа предузимати против права Романије нити против Србије¹⁵, он подиже оружје против ове (се. Србије), без сагласности царства ми, посла на њу војску сматрајући да ће је у првом налету освојити.¹⁶

¹⁰ Пошто је у питању политички документ који говори о конкретним проблемима, он оперише са реалним терминима, тако да је и за Немањину државу употребљен савремени назив Србија (Σερβία), а не неко географско име везано за античку историју балканских земаља.

¹¹ *Радојчић*, Промена 19 сл. тумачи ову фразу као резултат византијских претензија по којима је Србија чинила саставни део територије царства. Иако су таква схватања била у нескладу са стварном снагом царства, тада се „у целој свету приписивала важнија улога Византији, него што ју је она својом стварном снагом могла вршити“.

¹² Византијски цар Манојло I Комнин (1143—1180).

¹³ Описујући одлазак византијског штићеника Беле Алексеја у Угарску да узме упражњени престо (1172), византијски извори подвлаче занимљив детаљ да је он тада положио свечану заклетву византијском цару, обавезавши се да неће ништа предузимати против права и интереса царства. Cf. *Cinnamus ed. Bonn.* 286 sq.; *Choniates ed. Bonn.* 220 sq.; *Chalandon II*, 492; *Moravesik, Pour une alliance* 558. Сада је тачност ових података византијских историчара потврђена редовима царског писма папи Целестину III. Cf. *Laurent, Serbie* 114; *Радојчић*, Промена 14. *Laurent, Serbie* 113 sq. сматра да је између 1163. и 1172. године положај угарског принца Беле Алексеја у Цариграду био веома деликатан: он је прво ожењен царевом ћерком и пррглашен за наследника престола, а затим је, после рођења Манојловог јединог сина Алексеја (1169), лишен положаја престолонаследника и изједначен са многим другим страним принчевима који су боравили у византијској престоници. Због тога се Манојло I Комнин плашио да Бела као угарски владар не подлегне утицају западних сила, па је од њега затражио заклетву.

¹⁴ У писму се алудира на то да је Бела III прновио ту заклетву о поштовању византијских права, када је удавао своју ћерку Маргарету за цара Исака II Анђела. Иако други извори не спомињу овај детаљ, *Laurent, Serbie* 120 верује да је Бела III обећао своме новом зету да ће српске земље вратити под византијски суверенитет и да у њима неће ништа предузимати без пристанка Цариграда.

¹⁵ Полазећи од овог пасуса, *Laurent, Serbie* 120 sq. сматра да се у једном тренутку српска национална експанзија окренула према северу, али да је убрзо заустављена угарском противакцијом, док је Византија »soudainement qui n'avait rien permis d'intervenir pour rappeler Bela à la frontière«. Исти аутор (р. 125) брак између Стевана Немањића и Евдокије датира у 1193. годину, тако да у њему види жељу цара Исака II Анђела да, због непосредне угарске опасности, учврсти своје односе са Србијом.

¹⁶ Подаци царског писма уносе неке нове елементе у досадашња сазнања о византијско-угарским односима у последњим деценијама XII века. Анализирајући те односе, *Радојчић*, Промена 11, наводи да су гомега раније познатим подацима, после разилажења под зидинама Сердије (1183) промене наступиле тек 1203. године, али се из писма цара Исака II Анђела види да су се ти односи покварили много раније. С друге стране је

Али царство ми, сазнавши то, посла одред своје војске ВЛИКОМ жупану Србије (τω μεγάλωζουπάνωτης Σερβίας)¹⁷ за одбрану земље Србије и принуди на повратак оне које је онај био послао. Ови пак нису хтели да се поврате (ἀνθύλεσθαι) ономе који их је послао. А царство ми досада чувајући хришћанство и поштујући божји закон о сродству и из душе мрзећи да пролива крв хришћана, преко кротких писама послатих њему (угарском краљу) покушало је да овога омекша и спасе од велике гордости и учини да се себи поврати и да га, лишивши га његових дворана, са свих страна притесни.¹⁸

(*Laurent, Serbie*, p. 129—130)

У даљем тексту писма цар позива папу да му помогне у настојањима да измири све хришћане.¹⁹

тзв. српско питање у тој мери пореметило дотадашње пријатељске везе између Угарске и Византије „да их је довело до руба оружаног сукоба“. Уп. *Радочић*, Промена 14. Из говора Никите Хонијата, посвећеног цару Исаку II Анђелу, познато је да је после битке на Морави (1190) дошло до састанка на Сави између византијског цара и угарског краља Беле III (в. коментар за вести Н. Хонијата пр. 62) а само неколико година касније наилази нагло заоштравање византијско-угарских односа. Бела III је покушао да оружаним путем освоји Србију, када је Исак II Анђео био ангажован ратовањем против Турака Селџука у Малој Азији. Cf. *Laurent, Serbie* 124 sq.; *Радочић*, Промена 18 сл. Испитујући узроке за ново компликовање односа у централним областима Балканског Полуострва, *Laurent, Serbie* 123 sq. упозорава на то да је Византија често тражила од Угарске помоћ за борбу против околних непријатеља, због чега је и Бела III очекивао већу слободу у политици према Србији, где се колебао између лојалности према Цариграду и стварних интереса Угарске. *Радочић*, Промена 16, такође тражи разлоге због којих су Срби променили свој положај и односе Цариграда према Угарској: после битке на Морави (1190) српски двор ступа у родбинске везе са царском породицом Анђела, што је необично почастило Србе и јаче привезало за Византију, а удалило од Угарске. Угри су били узнемирени јачањем српско-византијских веза, па је Бела III покушао „византиски фиктивни суверенитет над Србијом заменити маџарским, који би, када би се остварио, био несумњиво тежи, јер би за њим стајала само сила, а не бар сенка легитимности, коју нико није поштовао“. Уп. *Радочић*, Промена 17.

У византијским изворима XII века суседни, па и српски владари, имају сасвим неодговарајуће архаичне титуле (нпр. сатрап). Међутим, у једном сасвим конкретном тексту, као што је царско писмо папи, Стеван Немања има реалну титулу великог жупана (μέγας ζουπάνος), која је Византинцима била добро позната.

Цар Исак II Анђео брзо је реаговао на угарски упад у српске области и кренуо је против Угара, претходно се ослободивши селџучке опасности. Међутим, Византинци су увидели да ни заједничким снагама неће моћи да спрече заузимање Србије, па су покушали да дипломатским мерама отклоне угарску опасност: обратили су се папи Целестину III, баш зато што је у питању била Угарска. Cf. *Laurent, Serbie* 125 sq.; *Радочић*, Промена 18.

Царско писмо, а ни друга извори, ништа не говоре о трме како је решено питање угарске интервенције у Србији. *Laurent, Serbie* 129, верује да је тај сукоб брзо решен, јер су већ 1195. године цар Исак II Анђео и Бела III заједно ратрвали против Бугара. С друге стране *Радочић*, Промена 20, сматра да је сукоб решен попуштањем Угарске.

ОПШТИ РЕГИСТАР

Авлонa (Aulona) 23, 24, 122
 Авсони 176
 Адалберт, угарски посланик 22
 Азија 1, 23, 37
 Акоминат, име 107
 Акош, жупан бихарски 12
 Аксиос (в. и Вардар), река 160, 237
 Акусис, в. Акош
 Аламани (в. и Немци) 21, 22, 49, 62, 68, 101, 120—122, 140, 148, 182, 213
 Аламанија (Немачка) 250
 Albericus Aquensis, крсташки писац 7, 8, 20, 117, 119
 Александар Велики 178
 Александар Гравин, посланик цара Манојла I 17
 Алексије I Комнин, византијски цар (1081—1118) 24, 47, 74, 97, 102, 108, 111, 116, 137, 173
 Алексије II Комнин, византијски цар (1180—1183) 2, 108, 150—153
 Алексије III Анђео, византијски цар (1195—1203) 108, 158—161, 163—168, 170, 225, ратује против Добромира Хрса 232—238, 239—244
 Алексије V Дука Мурзуфл, византијски цар (1204) 107, 108
 Алексије Аксук, протостратор 92
 Алексије Анђео, син цара Исака II 170
 Алексије Врана, војсковођа 98, 151—153, 155
 Алексије Комнин, ванбрачни син цара Манојла I 150
 Алексије Кондостефан, византијски војсковођа 61, 131, 132
 Алексије Палеолог, зет цара Алексија III Анђела 168, 236
 Алиенора Аквитанска, жена Авиа VII 120
 Алмош, претендент на угарски престо 6, 7, 117, 118
 Almus mons (в. Фрушка Гора)
 Алпи 40
 Амазонке 120

Амалрик, јерусалимски краљ 125
 Ампудије, бан 94
 Ана, жена угарског краља Беле III 151
 Ана Комнина, кћи цара Алексија I 2, 116, 173, 174, 178, 186
 Ана Комнина, сестра цара МансH-ла I 61, 95, 100
Анастасијевић А- 23, 58, 60, 138, 145, 188, 190, 191, 218
 Андроник I Комнин, византијски цар (1183—1185) 1, дукс Ниша и Браничева 46—50; 54, 80, 81, 85, 107, 108, 113, 128; дукс Браничева и Београда 129—130; 133, 135, 136, 150—153
 Андроник Дука, војсковођа 81, 85
 Андроник Комнин, севастократор, син цара Јована II 29, 34, 48, 74, 174
 Андроник Кондостефан, војсковођа 68, 91, 95, 96, 98—101, 140—144, 149, 208
 Андроник Лапарда, војсковођа 96—100, 141, 151—153
 Анђели, византијска династија 1, 107—109
 Анкара (Анкира) 161
 Annales Mellicenses 6, 13, 77
 Annales Palidenses 77
 Annales Posonienses 6, 9, 153
 Annales Pragenses 68
 Ансберт, крсташки писац 75, 152, 154, 155, 157, 158, 233
 Анхијал 154, 156
 Аорна, античка тврђава на Инду 178
 Апулија 33
 Арџ, грчки бог рата 180, 189
 Arnoldus Lubecensis, писац 101
 архијупан Срба 23, 24—26, 28—30, 34, 35, 37, 55, 58, 103, 104
 Асен I, вођ Бугара 154—156, 158,
 Асклепијад 121 ; V-
 Атињани 192
Auner M. 119
 Ахеронт, река у Хаду 136

Ва асси (в. Бакасин)
 Бакасин, град 70, 71
 Бајазид II, турски султан (1480—1512) 11
 Балдуин Фландријски, латински цар 169, 171
 Балкан, планина 154
 Балканско Полуострво 13, 42, 55, 90, 104, 105, 109, 123, 141, 154, 166
 Банат 42—44, 92
 Банатска Паланка 11, 12, 131
Banescu N. 129
 Баноштор (в. и Петрик, Ко) 69, 70
Bachmann M. 164, 229, 247
 Бач, тврђава и жупанија 12, 68—72
 Бачка 67, 71, 73, 142
Bees N. 207
 Бела (в. Белош)
 Бела II Слепи, угарски краљ (1131—1141) 14, 16, 28, 38, 43, 116
 Бела III, угарски краљ (1172—1196) 66, 67, 69, 72, 73, 75, 81, 84, 88, 92, 98, 102, 103, 105, 108, 151—153, 157, 202, 205, 208, 231, 250—252
 Белина баштина 66, 67, 69, 72, 73, 84, 86, 88, 101
 Белош, угарски бан и палатин 22, 28, 38, 40, 43, 48, 58, 60, 125, 126, 132
 Белош (Белуш), рашки жупан 57—59
 Београд, борбе 1127—1129. године 7—9, 12; 17, 18; трговина 20; борбе 1151—1155. године 40, 42, 44, 45, 47, 49—55; 61, 65—67, 74, 78, 80, 81, 86, 90, 92, 96, 112, 113, 117, 118, 129—131; борбе 1162—1167. године 133, 134, 137; операције 1182—1183. године 150, 151, 153; 157
 Бер 54
Binder P. 12
 Биоград (у Далмацији) 94
 Битољ 47—51, 128, 236
 Богородица Одигитрија, манастир у Цариграду 195
 Бонифације Монфератски, солунски краљ 169—171
 Борис, син угарског краља Коломана 40, 43, 44, 53, 126
 Борић, босански бан 27, 28, 51, 52, 60, 61
 Вогоп (в. и Браничево) 11, 13
 Вогорић (Браничево) 17
 Босна, област 28, 51, 88
 Браничево, град, борбе 1127—1129. године 7—9, 11, 13, 14, 16—18; тр-

говина 20, 21; 27; борбе 1151—1155. године 40, 43—45, 47—55; 61, 65, 74, 86, 92, 104, 112, 113, 117, 118, 120, 122; борбе на Дунаву 129—131; 133, 150—153; дукс Браничева 154
 Bronz (Браничево?) 153
Browning R. 186, 191, 193, 200, 202, 204—206, 215, 245
 Brundisium (в. Браничево) 9
 Бугари 30, 97, 107, 111, 150, 154—156, 158—160, 167, 171, 240, 246
 Бугарска 18, 122; дукс Бугарске 129; 151
 Будва 147
 Будимља, жупа 58
 Букефал, коњ Александра Великог 237

Вавилон, град 212
 Вакхин, угарски војсковођа 35—38, 57, 125, 176, 180, 196
 Ваљево 27
 Вардар, река 27, 159, 160, 237
 Варна 154, 156
 Васак, в. Вашаш
 Василије II, византијски цар (976—1025) 15, 69
 Василије Трипсих, великаш 137, 138
 Василије Цинцилук, хартуларије 50, 52—54, 130
Vaswbeeskiy B. G. 24—27, 30, 35, 40, 41, 46, 47, 50, 63, 72, 129, 154, 178, 187, 221, 222
 Vaticanus gr. 163, најстарији сачувани рукопис Кинамова дела 2, 4, 13, 24, 29, 57, 70, 88, 114
 Вац, град у Угарској 7
 Вашаш, угарски властелин 82
 Велбужд 156
 велики доместик, звање 92, 124
 велики логотет 107
 Велфи, немачка феудална породица 22
 Венети (Млечани) 102, 149
 Венеција 73, 102, 149, 169
 Via Egnatia 49
 Вибалд, опат 49
 Визант (в. и Цариград) 13, 40, 49, 54, 63, 66, 87, 89, 101, 124, 159, 163, 169
 Виљем I, нормански краљ (1154—1166) 128, 200, 201
 Виминацијум 13

Vincentius Pragensis, писац 68, 70—72
Wirth P. 199, 200, 215, 216
 Вишеград 29
 Владимир Мономах, руски кнез (1113—1125) 44
 Владимирко, галицијски кнез 41—42
 Владислав II, чешки краљ (1140—1173) 19, 68, 72, 82, 210
 Власи 154—156, 158, 159, 161, 162, 171, 221
 Волга, река 30
Wolf H. 114, 115
Voss I. 4
 Врана, властеоска породица 19, 97
Вранчић А. 119, 156
 Врање, град 178
 Вукан, рашки жупан 16, 35, 116
 Вукан, син Стефана Немање 166
 Вукулеонска палата у Цариграду 180
 Вучина, српски жупан 33

Гавра, посланик иконијског султана 105
 Галиција 39, 41, 80
 Галич, тврђава у Србији 24—26, 40, 122
 Геза I, угарски краљ (1074—1077) 6, 74
 Геза II, угарски краљ (1141—1162) 11, 16, 23; угарско-византијске борбе 1150—55. године 28, 35, 38, 39, 41—51, 53, 54; 56, 58, 60, 61, 64, 66, 76, 80; борбе против Византије 125, 126, 130—132, 181
 Георгије Акрополит 164
 Георгије Врана, војсковођа 96, 97, 99, 141
 Георгије Инсот, војсковођа 161
 Георгије Палеолог, велики хетеријарх 66, 67, 72, 195, 220
 Георгије Торник, византијски беседник 47, 129, 164, 245—247
 Geoffroy de Villehardouin, крсташки писац 169, 170
 Гепиди (Угри) 127, 139, 186, 189—191, 209
Giesebrecht W. 21
 Гифард, византијски војсковођа

Голубинскии Е. 35, 57, 63
 Горњачка клисура 17

Grabar A. 220
Grabler F. 120, 225—227, 229, 230, 232
 Градина, археолошки локалитет код ушћа Себечеве у Рашку 15
Гранић Ф. 6, 44, 68, 70, 71, 101
 Грд, требињски жупан 33
 Грдеша, српски жупан 33
 Григорије, жупан, бранилац Земуну 84, 134
 Григорије Антиохијски, беседник 104
Грот К. 24, 28, 35, 50, 64, 69, 77, 82, 86, 89—92, 94, 206
Grumel V. 216
 Грци, Грчка 21, 71, 105
 Guilelmus Tyrensis (Виљем Тирски) 18, 128
Gyoni M. 10, 94
Györffy G. 71, 75, 119

Давид, јудејски краљ 178, 187, 229, 230
 Аакија 19, 20
 Далмати (Срби), 3, устанак Срба 14, 15; борбе 1149—1150. године 22, 23, 27, 29—33, 38, 39; 51, 86, 87, 116, 157, 164, 167; незаконити владар Далмата — 180; постали сложни заслугом цара Манојла I Комнина — 183; поход цара Исака II Анђела против Далматског — 226—228, 230 сл.
 далматска земља (Босна) 51
 Далмација, земља Срба 23, 28, 29, 55, 116, 176, 202, 205, 206, 227, 228
 Далмација, приморска област 15, 24, 34, 66, 73, 84, 86, 87, 88, 90, 93, 94, 97, 116, 146, 149
 Дандоло А. 94, 169, 170
 Дарданци 205
Darko E. 52, 135
Darrouzes J. 104, 164, 245
 Дачини 10, старо име за Угре 15; реторско име за Србе 176, 177, 186, 188—190, 192, 201, 203, 204
 Дежево 63
 Демир-Капија 159
 Дендра, област 58, 59, 62
Дероко А. 71
 Деса, српски жупан 23, 33; борба за власт у Рашкој 38, 39; Деса, брат Примислава, преузима власт 57—59; сукоб са царем

Манојлом I 60, 62—65; 89, 105; потчињавање Византији 138, 139; 145, 148; 180, 191; савезник Угара' — 202; Деса подиже Србе против Византије 204

Oieten J. A. J. van 169

Дијада, двојина тела и душе 203

Дил III 129

Димитрије св., црква у Сирмијуму 8, 12, 74, 75

Аимитрије Врана, византијски војсковођа 96, 97, 99, 101, 141

Димитрије Макремволит, великаш 17

Димитрије Торник, византијски беседник 129, 249

Аинић М. 14, 23, 40, 50, 59, 60, 71, 154, 202

Диоклеја, град 88

Диоклесијан, цар (284—305) 88

Дионисије, угарски војсковођа 89—93, 95—101, 134, 140—144

Добромир Хрс, господар Просека 158—163, 167—169, 232—238

Dölger F. 6, 50, 59, 68, 124, 188

Dömös, манастир у Угарској 7

Доњи Полог 156

Драва, река 18

Dräseke J. 72, 87, 149

Драч, град 166, 170

Дреница 59

Дрим, река 29

Дрина, река 27—30

Дубочица, област 58, 59

Дубрава, жупа 59

Дубровник 88, 144, 147, 149

Du Gange 2, 4, 15, 19, 56

Аујчев И. 164, 241, 242, 247, 260

Дукља, Дукљани 23, 59, 88, 177

Дунав (в. и Истар) 4; борбе 1127—29. године 8—12; 18, 40, 43—46, 48; угарско-византијске борбе 50, 51, 54, 55; 61, 68—70, 73; борбе у Срему 77, 78, 80, 81, 91, 96, 98; 112, 118; пролаз крсташа 122; 127, 130; борбе 1162—67. године 131, 134, 140, 141; 152, 159

Дурмитор 32

Борђе, зетски краљ 16

Борђе св., манастир код Скопља 156

Евдокија, сестра цара Манојла I 40

Евдокија, кћи севастократора Андроника 74, 129, 134

Евдокија, кћи цара Алексисија III Анђела 164—166, 246

Еврипид 114

Европа 1, 3, 22

Евстатије Солунски, византијски беседник и архиепископ Солуна 34, 104, 111, 154, 156, 211, 213—225

Египат, Египћани 109, 231

екдик, византијски црквени чин 185

Емерик, угарски краљ (1196—1204) 166

Енрико Дандоло, млетачки дужд 169

Епидамн, в. Драч 170

Ephraemius 118, 129

Ердељ 92

Ethoropia, есеј Ј. Кинама 1

Еуфросина, угарска краљица, Мајса Беле III 153

Ециисмен, заповедник Просека 171

Ждрело, теснац на Млави 17

житије св. Јована Рилског 151

Житомиск 156

Жича, манастир 27

Задар 170, 196

Западна Морава, река 27, 28, 30

Заслон в. Шабач

Звечан, град 24

Зворник 32

Zeüler J. 75

Землн (Земен) 156

Земун, град 1; борбе 1127—29. године 7, 8, 12; 17, 24; продор византијске војске у Срем 1151. године 39—42; 45; цар Манојло I и династичке борбе у Угарској 1162—1167. године 61, 64, 65, 66, 75—86, 87, 90—92, 96; 112, 113; поход Јована II против Угарске 117—119; 126, борбе 1162—1167. године 131—138, 140; 145, 188, 202, 205

Зета (в. и Дукља) 23, 59, 60

Зиг, планински ланац у Бугарској 234

Зла лествица, крај 17

Златарски В. 9, 14, 19, 129, 155, 225, 232—237, 240, 241, 250

Ибар, река 24, 25, 30

Иванко, бугарски великаш 167, 168, 237

Идриси, арапски писац 19, 67, 70

Изјаслав Мстиславич, руски кнез 39, 42, 126

Измаелићани 164

Израел 212

Илирик 75, 79

Илок, насеље на Дунаву 70, 119

Иноћентије III, папа (1198—1216) 153

ИпатБевскаи летописБ 22, 39, 42, 80, 85

Ирина, византијска царица, жена Јована II Комнина 7

Ирина, византијска царица, супруга Манојла I Комнина 207

Ирина, ћерка цара Андроника I Комнина 150

Ирина, супруга севастократора Андроника Комнина 29, 77, 174, 175, 207

Исак II Анђео византијски цар (1185—1195) 97, 107, 108, 111, 153, битка на Морави 154—157; 159, 164, 167, 170, 216; побеђује Србе — 221; 225, побеђује Србе на Морави 225—231; умирује Србе 246 сл.; брани Рашку од Угара — 250—252

Исак Комнин, севастократор 56,

Истар (в. и Дунав) 7, 9, 10, 12, 17—19, 21, 40, 44—46, 51, 62, 67, 70, 73, 78, 79, 85, 92, 117—119, 126, 134, 140, 143

Италија, Италијани 2; најамници из Италије 9; 21, 22, 50, 98, 119, 120, 124, 127, 128

Јадран, Јадранско море 148, 201

Јагупасан (*Yakoub Arslan*) 22, 23

Јарослав, галички кнез 68, 82, 85, 93

Јелена, угарска краљица, кћи рашког жупана Уроја I 22, 38, 43, 116

Јени Харам, утврђење на Дунаву (в. и Харам) 11

Јерусалим 121

Јиречек К. 11, 14, 15, 17, 24, 26, 27, 43, 56, 59, 62, 64, 65, 72, 84, 90, 119, 138, 145, 146, 152, 154, 155, 157, 165, 191, 206, 213, 218, 223, 228

Јоаникије Критул, византијски војсковођа 15

Јован св., манастир код Биограда 94

Јован, кијевски митрополит (1077—1088) 173

Јован II Комнин, византијски цар (1118—1143) 1, 2; ратује против Угарске и Срба 5—16; 44, 52, 108—112; борбе 1127—29. године 117, 118, 131; 173, 174, 177

Јован Аксук, велики доместик 92, 124

Јован Дука, византијски војсковођа 34, 36, 37, 78, 86—89, 92, 93, 116, 125, 205, 206

Јован Инополит 168

Јован Исис, византијски војсковођа 78

Јован Кантакузин, византијски војсковођа 34—37, 53, 54, 125

Јован Кинам, писац 1—5; вести о Србима и нашим народима 6—105; 108—152; 185

Јован Комнин, син севастократора Андроника 29, 30, 47—48, 163, 174

Јован Кондостефан, византијски војсковођа 55, 98, 100, 141

Јован Спиридонакис, византијски великаш 168, 240

Јовановић В. 24, 25

Јонско море 148

Јосиф Вријеније, византијски војсковођа 77, 78, 96, 97, 141

Јошуа 227, 228

Jurewicz O. 57

Јуриј Долгоруки, суздаљски кнез 42

Кавари 32

Каждан А. 14, 215—217

Калесија, село 32

Калић-Мишиковић Ј. 6, 7, 14, 20, 57, 128, 146, 177, 180, 191

Калојан, бугарски владар (1197—1207) 168, 171, 238, 240—242

Kap-Herr H. 21, 87

Караш, река 11, 13, 118, 131
 Карло Велики, франачки владар (768—814) 119
Карпов Н. 41, 83, 86
 Касторија 47
 Качићи, племе 88
 Келадис (Keled, Clad), угарски властелин 12
 Кијев 44, 56
 Киликија, област 48, 55
 Килиџ Арслан, иконијски султан 55
 Кипар 168
 Кипсела, тврђава у Тракији 158, 159, 235
Klaić V. 28, 50, 71, 72, 80, 86, 88, 93, 94, 96, 132
 Клис, град 88
Ко, угарски топоним 69
Ковачевић Ј. 12, 59
Ковачевић Љ. 24, 58—60, 62—64, 105, 128, 146, 191, 218
Kogh Vasil, јерменски вођ 97
 Коковасилије, византијски вснско-вођа 97, 99, 141
 Колашин (Ибарски) 24
 Коломан, угарски краљ (1095—1116) 6, 7, 40, 44
 Колубара, река 27
 Комнини, династија 2, 15, 61, 108, 109, 129
 Кондостефан, византијска властелска породица 61
 Конрад III, немачки владар (1138—1152) 11, 17—22, 45, 49, 72, 76, 120, 124, 177
 Константин Анђео, војсковођа 24, 25, 78, 85, 137, 138
 Константин Асплет, војсковођа 97
 Константин Камица, великаш 167
 Константин Манасије, византијски беседник 103, 104, 148, 207—214
 Константин Месопотамит, солунски архиепископ 159
 Константин IX Мономах, византијски цар (1042—1055) 174
 Константин Порфирогенит, византијски цар (913—959) 15
 Константин Радин, севаст 163
 Константин Стилви 195
 консул филозофа 199
 Копаноник 25
 Коринт 122
 Косово Поље 23—25, 30, 122
 Котор, град 88, 146, 147
 Крајина (Неретванска) 88, 146
 Краљевци, село у Срему 92
Крекић Б. 15, 86
 Критопло, византијски војсковођа 15, 16

Krumbacher K. 72, 132, 173
 Крф, острво 22, 122, 176, 177
 Ксенофонт 114
 Ксеркс 230
Kyriakidis St. 216, 223
Kugler B. 19, 21
Kukuljević-Sakcinski L. 35, 146
 Кумани 33, 82, 97, 122, 156, 159, 221
 Куртикије, командант Браничева 13, 14
Kurtz E. 208, 209, 213
 куће рашког жупана 26, 157

Лав Ватац, војсковођа 92
 Ладислав I, угарски краљ (1077—1095) 6, 7, 117
 Ладислав II, угарски краљ (1162—1163) 28, 56, 60, 62, 66, 130—132
Lamta P. 210
 Ааодикеја, град 15
Ласкарис М. 154, 222
 Латини, 17, 85, 110, 182
Laurent V. 200, 232, 249, 251
 Ледерата 10, 11
 Леонтије, praefectus praetorio Ill-yrici 75
 Летопис попа Дукљанина 16, 23, 38, 59, 60
 Лешак у Доњем Пологу 156
 Лигури 9, 55
 Лим, река 30
 Линкестиди 49
Атаврин Г. 129, 131, 155, 193, 247
 Ломбарђани в. Лигури
 Лонгомир в. Лугомир
 Лопадиион 1, 152, 153
 Лугомир, жупа 27—30
 Луј VII, француски краљ (1137—1180) 11, 18—22, 120, 177
 Лукаревић Ј., дубровачки хроничар 59, 147, 149

Мађари 8—10, 12, 14, 74, 119
Maistre Martin de Canal, писац 170
 мајстор ретора, византијска функција 185, 215, 239, 245
 Маква, река 24
 Македонија 171, 232, 233
 Мала Азија 19, 23, 109, 120, 154, 155
Malevilla (Земун) 7
 Манђелос, насеље у Срему 119

Манојло Камица, протостратор 163, 167—169, 232, 234—236, 238, 240, 241
 Манојло I Комнин, византијски цар (1143—1180) 1—3, 11, 12, 14; пролаз крсташа 1147. године 17—21; поход против Рашке 22—39; борбе 1151. године 40—44; 45—48; борбе против Угарске 1154—55. године 49—55; прилике у Србији 56—64; 65, 66; продор византијске војске у Срем и Бачку 67—75; опсада Земуну 76—87; 88—94; борбе у Срему 1167. године 95—101; устанак Срба 102—104; 107—114; 118, 121; борба против Срба и Угарске 1149—1155. године 122—130; угарско-византијски сукоб 1162—67. године 131—143; активност Стефана Немање 144—148; 149, 151—153, 164, 166; 173—175; побеђује Србе 176; побеђује Угре 176; побеђује Нормане 176; враћа се из похода против Срба 177; гони и побеђује Србе 178—179; збацује Десу и враћа Уроша II на власт 180—183, 190 сл.; умирује Србе и заједно с њима ратује против Угара 186—190; напада на Србију 193; 199; ратује против Срба 195—197; поставља у Србији новог жупана 203—205; склапа мир са Угрима 205 сл.; 207, 208, 215; побеђује Немању 212—214, 218—220, 250, 251
 Маргарита, жена Исака II Анђела 153, 250
 Марија, византијска царица, друга жена Манојла I 150, 151
 Марија, кћи севастократора Андроника 34
 Марија, кћи севастократора Исака 56, 131
 Марија, кћи цара Манојла I 66,
 Марија, кћи Алексиса Комнина 92
 Марија Анђела, мајка Манојла Камице 167
Marino Sanudo 170
 Марко св., библиотека у Венецији 175, 195
Марковић В. 156
 Масуд, иконијски султан 23
 Мачва, област 30
 Мезија, Мизија 167, 168
Meineke A. 4, 5, 88
Melich J. 8, 13, 119

Месена, град 159
 Метохија, област 157
 Мижани (Бугари) 243
 Милано, град 119
 Мира, град у Малој Азији 215
 Мириокефалон, место сукоба 1, 78, 98, 105
 Мирослав, брат Стефана Немање 146
 Митровица (Сремска) 8, 67, 70
 Михаил Глика 72
 Михайло, зетски кнез 33
 Михайло Анхијалски, византијски беседник 88, 199—206
 Михайло Врана, византијски војсковођа 19, 20, 21, 33, 90, 91, 93, 96, 133, 134, 140, 141
 Михайло Гавра, византијски војсковођа 74, 76, 77, 78, 90, 91, 93, 96, 133, 134, 140, 141
 Михайло Италик, византијски филозоф 15, 173
 Михайло Палеолог, севаст 19, 21, 124
 Михайло Сириски, писац 6
 Михайло Солунски, беседник 26, 38, 39, 41, 59, 63, 123, 126, 127, 139, 149, 185—193
 Михайло Хонијат, митрополит атински 107
 Млава, река 17
 Млечани 148, 149
 Мљет, острво 33, 60
 Мојсије 212, 229
 Монте Гаргано у Италији 60
 Морава, река у Србији 23, 27, 53, 116, 153—157, 164, 165, 230
Moravcsik G. 43, 50, 52, 53, 70, 94, 117, 135, 177, 180, 186, 190, 201, 209
Moritz H. 158
 Мосинопољ, град 159

Навпакт, град у Грчкој 207
Nagyolasz v. Манђелос
 Немачка, Немци 18, 21, 22, 45, 49, 53, 62, 75, 98, 103, 120, 148, 210, 219, 250
 Неретва, река 88
 Никава, област у Србији 24, 26
 Никеја, град 107, 108, 153
 Никита, дукс 117
 Никита Хонијат, писац 6—20, 22—24, 26, 27, 34—41, 44, 46—48, 50—56, 61—66, 68, 74, 79—86, 89, 91, 92, 94—101, 103, 107—169; 185, 221, 222, 225—228

Николајевић К. 35
 Никомедија 15
 Нил, река 231
 Ниоба, митско биће 237
 Нићифор Вријеније, писац 2
 Нићифор Халуфа, византијски војсковођа 73—76, 87, 93—95
 Нићифор Хрисоверг, византијски беседник 239—243
 Ниш, град 6, 8, 9, 18—21; борбе 1149—1150. године 23—27, 30; 40, тема Ниш 47; 48, 58, 62, 64, 74, 81, 86, 103, 104, 113, 117, 118, 122, 128, 129, 137—139, 152, 154, 157
 Нишава, река 24, 157
Novak G. 88
Новаковић Р. 60, 103, 145, 157, 165, 166, 204, 205
Новаковић Ст. 24, 26, 27, 30, 59, 63, 64, 155—157
 Нови Пазар, град 15, 63
 Нормани 22, 24, 30, 98, 176, 177, 190, 216, 223, 247
 Odo de Diogilo, писац 11, 18—21, 122
 Океан 250
 Омиш, град 146
 Орбин М. 59, 147, 156
 Оршава, град 13
 Островица, град 88
 Острогон, град у Угарској 61
Острогорски Г. 7
 Отрера, митска личност 120
 Otto Sanblasianus, писац 77
 Otto Frisingensis, писац 18, 36, 38, 43, 50, 53

Павле св., манастир у Цариграду 174
 Pacasio (Бач) 70
 Палестина 48, 164
 Панонија, област 18, 126
 Панонци (Угри) 167, 193
 Пантино, место сукоба 147
 Панчево, град 13
Пападимитриу С. 173, 174
 Папикион, гора 165
Pauler G. 52, 135
 Пелагонија, област 23, 24, 26, 49, 50, 51, 122, 124, 128, 129, 149, 150, 168

Пелопонез 168, 170
 Пентесилеја, митска личност 120
 Пеонци (Угри) 3, 5, 16, 22, 27, 30, 33—35, 41, 42, 45, 48, 49, 54, 62, 66, 68, 75, 125, 127—130, 133, 137, 140, 143; 177, 196, 201, 203—205
 Перник, град 156
 Персијанци (Турци) 3, 9, 15, 48, 86, 97, 98, 161, 167
Петанчић Ф. 156
 Петар, вођ Бугара 154—156, 158, 233
 Петар Амијенски, вођ крсташа 117
 Петрик, место у Срему 68—70
 Печенежи (в. и Скити) 6, 14, 15, 32, 55, 77, 82, 97, 115, 116, 122
 Пирошка, угарска принцеза и византијска царица Ирина 7
 Плевља, град 30, 32
 Пловдив (в. и Филипопол), град 9
 Пнуће, жупа 24
 Подгорица (в. Титоград)
 Подунавље, област 117, 131, 133, 250
 Полице, село код Требиња 33
 Пољска 44
 Поморавље 153
 Понт 118, 161
 Првослав, жупан 56—58
 придунавски градови 44, 45, 74
 Призрен, град 155, 156
 Пријеполје, град 30
 Прилеп, град 168, 236
 Примислав, рашки жупан 2, 56—59
 Примислав, русијн кнез 57
 Прокопије св., рука светитеља 74, 75; празник св. Прокопија 96, 141
 Пропонтида, област 161
 Просек, град на Вардару 113, 158—163, 167, 168, 170, 171
 протостратор, византијско звање 163, 167, 168, 233 сл. 236, 240

Равно, место у Србији 27
 Рад, угарски палатин 75
Родојичић Б. Сп. 33, 57
Родојичић Б. 6, 14
Родојичић Н. 62, 92, 103, 146, 232, 236, 251, 252
Родојичић С. 220
 Радослав, зетски кнез 23, 59
 Рајмунд од Поатјеа, антиохијски кнез 97

Рајна, река 250
 Рам, утврђење на Дунаву 10—12
 Рас, тврђава у Србији 14—16, 23—26, 30, 122, 137
 Rahewin, писац 60, 93, 140
 Rata I. 173, 189, 191
 Рашка, река 15; област 2, 14—16, 22, 24—27, 38, 55, 56, 58—60, 63, 64, 76, 88, 103, 110, 117; борбе 1149—1150. године 122, 125, 126; 127, 138, 139; доба Немање 144—147, 155, 157; 165, 166; 182, 183, 187, 191
Regel V. 185, 187, 190, 218, 219
 Реља, војвода 94
 Рим 249
Ристић М. 157
 Robert de Clary, крсташки писац 170
 Рожај, град 24
 Рожер II, нормански краљ (1101—1154) 22, 23, 122, 123, 128, 176
 Романија 250, 251
 Ромеји 12, 14, 17, 20—22, 26, 28—34, 37, 38, 40—45, 47, 49, 51—54, 59, 62, 68, 72, 73, 75, 77—86, 90—92, 96—100, 105, 120, 121, 123, 125, 129, 130, 133—137, 141, 143, 147, 157, 158, 160—162; 202, 206, 209, 230, 231, 240
Руварац И. 35, 38, 68, 88
Runciman S. 19
 Руси 39, 82, 126, 167

Сава, река 6, 8, 13, 18, 27—30, 40—43, 45, 51, 67, 68, 80—82, 91, 96; борбе 1127—29. године 118—119; 126, 134, 140, 157, 179
 Сава Немањић (св. Сава) 57, 60, 145, 164—166
 Саксонци 49, 50, 101
 Саломон, угарски краљ (1063—1074) 74
 самодржац, царски епитет 229
 Сана, река 39
 Сапаја, дунавска ада 10, 12
 Сардика (в. и Сердика) 19, 25, 61, 79, 93, 95, 96, 102, 103, 117, 127, 131, 140
 Sarguia (в. и Србија) 155
 Света Гора 165
 Свилајнац, град у Србији 51
 Себечева, река у Србији 15
 севаст, византијска титула 21, 34, 73, 74, 124, 163

севастократор, византијска титула 29, 34, 48, 131, 164
 Селимврија, град 95, 96, 107
 Селвчаница в. Сочаница
 Селџуци (Турци) 3
 Сер, град 158
 Серврхорија (у околини Никомилије) 15
 Сердика, град (в. и Сардика, Софија) 8, 9, 19, 46, 88, 112, 128, 188
 Setephel (Стефан?), угарски војсковођа 13
 Сеченица, в. Сочаница
 Симеон Метафраст 75
 Сирмијум, град и област (в. и Срем) 7, 8, 12, 27, 41, 70, 71, 73—76, 79, 86—89, 90, 96, 126, 196, 197, 202, 203
 Ситница, река у Србији 25, 30
 Сицилија, 22, 50, 122, 124, 128, 250
 Сјеница 25, 30
Скабелановић Н. 208
 Скамандар, река 230
 Скити (Печенежи) 15, 55, 76, 77, 156, 158, 159
Skok P. 8, 13, 71, 119
 Скопље, град 155, 156, 171
 Скрадин, град 88
 Скутари, дворца у Халкедону 239
 Skutariotes Тб, 118, 128, 146, 164
 Сланкамен, град 68
 Словени 13, 149, 193
 Смилис, утврђење 51
 Смољани, племе, област 168
 Собјеслав I, чешки краљ (1125—1140) 16
 Солин 88
 Соломон 203
 Солун, град 22, 75, 111, 128, 159, 160, 170, 171, 215—217, 223
 Сопоћани, манастир 15
Sopran L. 8
 Сотерик Пантевген, византијски јеретик 149, 185
 Софија, град (в. и Средац) 9, 19—21, 23, 24, 26, 40, 46, 77, 79—81, 88, 93, 96, 104, 122, 128, 154, 155
 Софија св., црква у Цариграду 185, 215
 Сочаница, насеље на Ибру 25, 29, 30, 179
 Сплит, град 88, 94, 95, 149
 Срби (в. и Далмати) 3, устанак Срба у доба Јована II Комнина 6, 14—16; 19; борбе против Византије 1149—50. године 22—30, 33—35, 37—39; 51, 53, 64, 86; устанак Срба 87—89; 90, 98; покушај осамостаљивања Срба 102—104; Срби у византијској војсци 105;

112, 116, 117, 125–128, 144, 147, 156; побеђени од цара Манојла I Комнина 176 сл.; гоњени од цара Манојла I Комнина 180; долазе на суд Манојла I Комнина 182; побеђени од Манојла I и са њиме ратују против Угара 186–190; примају натраг великог жупана 192; у савезу са Угрима 202; у византијској војсци против Угара 205; побеђени од цара Исака II Анђела 221; учествују у одбрани Солуна 223; умирени од цара Исака II Анђела 246 сл.
 Србија 22, 24–30; 33, 38; прилике у Србији 56–58, 60–62; 88, 89; устанак Срба 103, 104; 110, 123, 124, 128; догађаји 60-тих година XII века 138, 139, 145, 147; 155; краљ Србије 164; 165–167; поседнута од цара Манојла I Комнина 179; потчињена од Манојла I Комнина 196 сл.; 223; нападнута од Угара 250–252
 Средац (Средец) 33, 151, 154
 Срем, 8, 12, 13, 17; пролаз крсташа 1147. године 18; 30; Халисији у Срему 31, 32; продор византијске војске 1151. године 39–45; 55, 61, 64–67, цар Манојло у Срему 67–71, 73, 74; опсада Земуну 75–79, 84, 86, 87; 89–97, 101, 112, 113, 118, 119; 126, 127; Хонијатов опис борби 1162–67. године 131, 133, 140–144; 188
 Сремска Митровица в. Митровица
Станојевић Ст. 71, 92, 146
 Стефан, нећак Стефана IV 73
 Стефан II, угарски краљ (1116–1131) 6–10, 12, 13, 16, 65, 117, 118
 Стефан III, угарски краљ (1162–1172) 53, 56, 61, 66–68, 71–73, 75–78, 81–87, 89, 93, 94, 102, 103, 130, 132, 140, 196, 202, 203, 205, 209, 210, 211
 Стефан IV, угарски краљ (1163) 11, акције у борби за власт 53, 56, 60, 61, 64, 66–69, 71–74, 76, 78–80, 86; 131–134, 136; 202
 Стефан Кондостефан, великаш 61, 95, 100, 140
 Стефан Немања 56, 57, 62, 64; борба против Византије 103–105; 110, 116, 138; прве године Немањине владе и сукоби са Византијом 144–148; борбе после смрти цара Манојла I 151, 154–157; сукоби међу Немањиним синовима 164–166; долази на

власт у Рашкој 204 сл.; побрђен од цара Манојла I Комнина 209–212; прати Манојла I Комнина у Цариград 212–214; 218–220; побеђен од Исака II Анђела на Морави 225–231; 246
 Стефан Првовенчани, српски владар (1196–1228) 27, 57, 59, 110, 116, 145, 147, 151, 155, 156; сукоб са братом 164–166; 246, 247
Stiernon L. 98
 Стоб 154, 156
 Straliz в. Софија
 Стримон, река 29
 Струма, река 155, 242
 Струмица, река 158, 159, 161, 163, 169, 232, 234–236, 241, 242
 Студеница, манастир 165, 166

Тамиш, река 43, 126
 Тара, река 19, 25, 27–33, 35, 37–39, 55, 57, 98, 125, 179, 180, 187, 188, 196
 Татикије, византијски војсковођа 97, 99, 141
 Тауроскити, Тауроскитија (Руси, руске земље) 68, 80, 85, 93, 167
Tafel G. F. 29, 218, 223
 Теба 122
 Тевтонци (Немци) 209, 210, 213
 Темида, античка богиња правде 182
 Темисис, планина 43
 Темишвар, град 44
 Темпон, место на обали Дунава 10, 11
 Теодор I Ласкарис, никејски цар (1204–1222) 107
 Теодор Валсамон 195
 Теодор Ватац, византијски војсковођа 40, 41
 Теодор Падият, војсковођа 147
 Теодор Продром, византијски песник 173, 174
 Теодор Продром млади, византијски песник 22, 25, 28, 35, 38, 59, 77, 95, 123, 173, 174, 175, 176–183, 195
 Теодора, кћи цара Алексија I 24, 85, 137
 Теодора, кћи севастократора Андроника 76, 77, 93
 Теодора, кћи севастократора Исака Комнина 236, 238
 Теодора, супруга Андроника Лапарде 98

Теодора, унука цара Алексија III 168
 Теодора Комнина, супруга Константина Анђела 78
 Теодосије, патријарх 150
 Тесалија, област 168, 169
 Тимок, река у Србији 156
 Tiza (Тиса), река 71
 Тител, град 67–69
 Титово Ужице, град у Србији 29
 Титоград, град 88
 Тихомир, брат Стефана Немање 64, 138
Tollius C. 2, 4, 88
 Тома архиђакон сплитски 94, 170
 Тома, пратилац Стефана IV 79, 132
 Топлица, жупа 59, река 157
 Тракија 6
 Трговиште (Пазариште) код Новог Пазара 15
 Требиње 23, 33, 59
Treu M. 240
 Триадица (в. и Сердика) 154
 Трибали (Срби) 116, 164, 176
 Трогир, град 88, 94, 149
 Тројанци 120
 Тукидид, историчар 87
 Турци (в. и Селџуци, Персијанци) 3, 9, 10, 15, 55, 97, 111, 161, 167

Кехотина, река 32
Ђурковић С. 28
Ђоровић В. 27, 32, 33, 50, 57, 60, 64, 88, 138, 145, 146, 165, 206, 218
 Буприја, град 155
 Нустендил 19

У6, река 27
 Угарска 5–7, 9–14; приближавање Рашкој 16; 17, 19; трговина 20; 22, 28, 30–32, 34, 38; борбе у јужној Угарској 39–46; 47, 48; борбе око Београда и Браничева 50, 51, 53, 54; 58, 60–62, 64–69, 71–74; сукоби у Срему 75–80, 85, 90, 92, 93–98, 101–104, 112; угарско-византијски рат 1127–29. године 116, 118; борбе у доба цара Манојла I 124, 126, 131, 137, 139, 140, 148, 151–153, 157, 166

Угрн (в. и Хуни, Пеонци, Дачани) 3, 6, 8, 9, 11, 13, 15, 16; угарско-српски савез 22, 27, 29, 30, 35, 36, 38, 39; 48; борбе око Београда и Браничева 52, 53, 55; 56, 64–66; борбе у Срему 70, 74–76, 79, 80, 89, 91–93, 97, 100, 101; 103, 104; борбе 1127–29. године 116, 117, 119; рат против Византије 1149–1155. године 125–128, 130; одбрана Срема 132–134, 139, 140, 144; угарска офанзива после смрти цара Манојла I 151–153; 167; 176, 177, 179, 180, 183, 186, 189, 190, 196, 202, 213, 218, 251, 252
 Урош I, рашки жупан 14–16, 22, 23, 28, 38, 59, 116
 Урош II, рашки жупан 2; покушај осамостаљивања 22, 23, 25, 26, 36, 38, 39; 43, 55–59, 63, 98, 105, 113; борбе 1149–1155. године 123–126, 128; 148; бежи од цара Манојла I Комнина 178; спречен на власт од стране цара Манојла I 180–183; збачен са власти 191; враћен на власт 192
-Успенский Ф. И. 154, 214, 219, 221, 233

Ђерђанчић Б. 117
Ђерлуга Ј. 84, 86–88, 90, 93, 94, 206
 Филаделфија, град 137
 Филиппопол, град 8–10, 56, 57, 95, 96; тема Филиппопол 107; 112, 118, 144–146, 154, 156, 157, 221, 222
 Филокала, византијски војни заповедник 97
 Филотеј, писац 163
Ђеорђевић В. 60
 Francavilla, насеље у Срему 119
 Франкохорион (в. и Срем) 40, 118, 119, 126, 131
 Франци 119, 120
 Француска 22
Ђрејденберг М. М. 30, 35, 42, 50, 138
 Фригија 107
 Фридрих I Барбароса, немачки цар (1152–1190) 3, 46, 49, 50, 93, 101, 107, 128, 148, 154–156, 209, 210, 212, 213
 Фроугв 119
 Фрушка Гора 119

Хазари 30
Халисији, становници Срема 30—32, 86
Ханибал 230
Харам в. Храм
Хаџи Калфа, турски писац 11
Heisenberg A. 240
Хелада 168, 230
Хелмолд, хроничар 18, 20
Хенрих, војвода аустријски 76, 77, 80, 93, 96
Хенрих Лав, саксонски војвода 101, 102
Хенрих од Мигелна, хроничар 96, 101
Херакле 243
Хераклеја Мизијска (в. и Битољ) 47, 49, 50
Хераклиди 192
Heyse Th. 98, 100
Хиландар, манастир 164, 166
Hohlweg A. 9, 98
Hotan B. 61, 132
Хомер 114
Хоне, град у Фригији 107
Храм, тврђава на Дунаву 9—13, 16, 17, 80, 92, 112, 118, 119, 131, 132, 134
Хрват, Хрватска 7, 66, 84, 88 90 97, 146, 202, 205, 206
Христифор Митиленски 195
Huber A. 93
Hungari (в. Угри)
Hunger H. 223
Хуни (Угри) 3, 10, 12, 14, 17, 28, 29, 31, 41, 43—45, 49, 51, 52—55, 58, 65, 66, 68, 69, 72—74, 78—86 88, 89, 91—96, 99; хунски заробљеници 100; 105, 117, 118, 127—134, 148
Хуруп, ухода 30, 31

Canonicus Wissegradensis, настављач дела Козме Прашког 6, 16
Цариград 7, 9, 13, 20, 21, 24, 37, 39, 40, 43, 45, 52, 54, 63, 64, 67, 76, 90,

95, 97, 101, 102, 104, 107, 108, 111, 112, 117, 118, 122, 124, 127, 131, 139, 140, 150—152, 159, 165, 166, 170; 173, 197, 199, 209, 211, 213, 219, 234, 235, 239, 251
Casus monasterii Petrishusensis 18
Целестин III, papa 248, 252
Cognasso P. 154, 157
Continuatio Admuntensis 93
Ctmnuatio Claustroneoburgensis I, II 13, 93
Continuatio Zwetlensis I, II 45, 77, 93, 140, 151
Crazzia в. Рашка
Црвена Хрватска 146
Црно Море 10, 12, 40
Цурул, град 159
Chalandon F. 6, 9, 12, 14, 24, 27, 33, 37, 43, 50, 55, 60, 62, 64, 73, 77, 98, 127, 132, 187, 191, 213, 218
Chronicon Garstense 13
Chronicon pictum Vindobonense 6, 7, 9, 11, 13, 16, 17, 38, 74, 79, 80, 132

Чабар (Ciabrum), река 156
Чедомиљ, жупан 35
Чеси, Чешка 6, 49, 50, 68, 82
ЧБСМСНБ, ЧИСМБНБ 171

Шабаци, град 27
Safarik P. J. 24, 35
Шестаков С. 197
Шибеник, град 88, 94
Šidak J. 9, 45
Šišić F. 9, 10, 13, 16, 23, 33, 45, 47, 60, 70, 88, 94, 96, 98, 146, 191, 202, 206
Шишман, име 171
Шкриванић Г. 27, 29, 32
Sufflay M. 23
Шумадија, област 59

INDEX GRAECUS

Ἀδρίκς¹, "Ἀδριον 148, 201, в. Јадран
Ακούσης 12, в. Акусис
Ἀλαμανία 250, в. Немачка
Ἀλαμανοί, 213, в. Немци
Ἀξιός¹ 160, в. Аксиос
ἀρκλαί 83, arculae
ἀρχηγός 204, 209
ἀρχιζουπάνος 25, 28, 35, 246, в. архижупан
Αὔσονες 176, в. Авсони

Βασάκης 82, в. Вашаш
βασιλικός γραμματικός I
Βέλα 67, в. Бела, угарски принц, будући краљ Бела III
Βελέγραδα, Βέλεγραδα, Βελάγραδα та 7, 8, 51, 61, 65, 129, 131, 151 в. Београд
Βελεγραδίται 53, Београђани
Βέλοσις¹ 28, 43 в. и Βελούσης, Белош
Βελούσης 57, в. и Βέλοσις, Белош
Βορίτζης 51, в. Борић
Βόσθνα 28, 51, в. Босна
Βοσναῖος¹ 206, Босанац
Βούλγαροι 150, в. Бугари
Βουλτζῖνος 33, в. Вучина
Βουμέλιοι 201, Вумели
Βρανίτζοβα, Βρανιτζοβά 13, 16, 43, 47, 48, 50, 61, 117, 129, 131, 137, 151—153, в. Браничево
Βρανιτζοβῖται 51 Браничевци

Γαλίτζης¹ 25, в. Галич
Γηπαидάρχης¹ 190, угарски краљ
Γήπαιδες 186, в. и Οδγγροι, Οδωνοι, Παиάνες¹, Гепиди
Γουρδέσης 33, в. Грдеша

Δακες 177, 186, 188, 201, в. Дачани
Δαλμάται, Δαλμάτης¹ 22, 27, 39, 86, 176, 177, 183, 196, 226, 246, ἐθνός Δαλματικόν 14, в. Далмати
Δαλματάρχης¹ 180, владар Далмата
Δαλματία 23, 28, 55, 86—88, 93, 176; χώρα Δαλματική 51, 88, в. Далмација, далматска земља
Δάνουβις¹ 91, 140, в. Дунав
Δεκάτορα, та 146, в. Кáттарα, Котор
Δένδρα 58, 62, в. Дендра
Дése, Дése 38, 58, 62, 138, 180, в. Деса
Дése χάραξ 63, Десин јарак
Διόκλεια 88, в. Диоклеја
Διοκλείς¹ 177, в. Дукљани
Δοβρόμηρος· Χρυσός· 158, 167, 232, 241, 243, в. Добромир Хрс
δουλικώτερα προσκύνησις 227
дрéпанον 227
Δρυμών 29, в. Дрим
Δρυна 28—30, в. Дрина

Επιτομή 1, историјско дело Јована Кинама
Ἐτzyῖσμένος 171, в. Ециисмен

Ζεύγμην, Ζεύγμινον 7, 40, 65, 75—77, 91, 113, 117, 119, 126, 131, 134, 140, В. Земун
 ζουπάνος¹ 25, 94, 156, 180, 196, жупан

Ηράκλεια των Μυσων 47, в. Хераклеја Мизијска

Θεσσαλονίκη 128, в. Солун
 Θησαυρός¹ Ὁρθ-οδοξίας 108, дело Никите Χονијата

Ίάδαρα, τα 169, в. Задар
 Ίλλυρίς¹ 201, в. Илирик
 "Ιστρος¹ 61, 131, в. Истар
 Ιταλοί 98, в. Италијани
 Ιωάννης¹ Κίνναμος¹ 1, в. Јован Кинам

Κακή Σκάλα 17, в. Зла Лествица
 Κάρδων 88, В. Скрадин
 Κατζίκιοι 88, в. Качићи
 Κάτταρα, τα 146, в. Котор
 Κελαδήι 12, в. Келадис
 Κίαβα 56, В. Кијев
 Κίαμα 56, 57, В. Κίαβα, Кијев
 Κλείς 88, в. Клис
 Κοκκοβασίλειος 97, в. Коковасилије
 κράλης¹ 35, 180

Λογγομηρός 27, 30, в. Лонгомир

μαῖστωρ των ρητόρων 185, 215, 239, 245
 μέγας¹ αυτοκράτωρ 204
 μέγας¹ ζουπάνος¹ 252
 Μοράβος¹ 156, 230, в. Морава
 μπάνον 94, бан
 Μωσαϊκός¹ 32

Ναῖσός¹, Νίσος¹ 19, 25, 27, 47, 48, 58, 61, 74, 137, 152, 157, в. Ниш
 Νεεμαν Στέφανος¹ 144, 218, 226, В. Стефан Немања
 Νικαβά, Νίκαβα 24, в. Никава
 Νικήτας¹ Χωνιάτης¹ 107, в. Никита Χонијат

Ὀστρουμπίτζа 88, в. Островица
 Ούγγροι 10, 179; в. и Гήπαιδες¹, Ούν-
 νοι, Παιάνες¹, Угри
 Ούννάρχης¹ 130, угарски краљ
 Ούννοι 10, 27, 30; в. и Гήпαιδες¹,
 Ούγγροι, Παίονες¹, Хуни
 ούρανόπολις¹ 178
 Οὔρεσις, Ουρεσι, Ουρεσης¹ 38, 116, 124, 125, В. Урош

Παγάτζιον 70, в. Бач
 Παιονάρχης¹ 197, угарски краљ
 Παίονει 22, 30, 35, 176, 196, 203; в.
 и Гήпαιδες, Ούγγροι, Ούννοι, Пе-
 онци
 Παρ'ιστρια 44, 61, 74, 131, 133, 250,
 В. Подунавље, придунавски градови
 Πελαγονία 122, 150, 168, в. Пелагонија
 Πετρίκον 68, 69, в. Петрик
 πόλις¹ 177
 πρέκουλα 135
 Πρίλαπον 168, в. Прилеп
 Приμίσθ-λαβος¹, Приμис&λάβος¹, При-
 βισθάβος¹ 56, 57, в. Примислав

Πρόσακος¹ 159, 167, 171, 232, 237, В.
 Просек
 πρωτέκδικος¹ 185

Φάσον, Φασон 14, 23, в. Рас
 ρηγική οικία 41 ,
 Τήνος¹ 250, в. Рајна
 Ῥωμαίοι 22, 23, 27, 29, 123, 143, В.
 Ромеји
 Ῥωμανία 250, в. Романија

Σάλων 88, В. Солин
 Σάος¹, Σαος, Σάουβις, Σάουβος¹ 27, 30, 40, 67, 91, 96, 114, 126, 140, 157, В. Сава
 σατραпеία 165
 σατράπης¹ 116, 128, 144, 190
 Σεβένικος¹ 88, в. Шибеник
 Σεrbάρχης¹ 116, 123, владар Срба
 Σεrbία 38, 116, 124, 125, 138, 179, 197, 251, 252; Σεrbική (χώρα) 26, 28, 56, 62; Σεrbίων χώρα 88, В. Србија
 Σέρβιοι, Σέρβοи 14, 28, 88, 98, 102, 105, 116, 122, 125—128, 144, 147, 156, 176, 177, 179, 182, в. Срби
 Σετξενίτζа 25, 29, в. Сочаница
 Σθλαβίνος¹ 193, в. Словени
 Σικελία 250, в. Сицилија
 Σίρμιон 7, 8, 70, 75, 90, 95, 126, 196, 197, 202, 205, в. Сирмијум
 Σκόπια 156, 171, в. Скопље
 Σκύθ-αι 225, в. Скити
 σκυθόκτονος¹ 213
 Σμήλης¹ 51, в. Смилис
 Σπάλαθ-ος¹, Σπαλαθ-ός¹, Σπαλαθας¹ 88, 94, В. Сплит
 σπάργανον 187
 Στέφανος 86, в. Стефан IV, угарски краљ
 Στέφανος¹ του Νεεμαν 164, в. Стефан Првовенчани

στρατάρχης¹ 35, 180
 Στρούμμιτζа 158, 169, 233, в. Стру-
 мица
 Στρυμών 29, 30, в. Стримон

Τάρα 29, В. Тара
 Τεμίσης¹ 43, в. Тамиш
 Τέμπον 10, в. Темпон
 Τεύτονες¹ 209, 213, в. Тевтонци
 Τίμησης¹ 43
 Τιτέλιον 67, 68, в. Тител
 Τραγούριον 88, в. Трогир
 Τριβαλλοί 116, 164, 196; ήγεμών των
 Τριβαλλών 116, 164, в. Трибали,
 Срби

ύπατος¹ των φιλοσόφων 199
 υπηρεσία 201
 ύπόσπονδος¹ 182

Φραγγοχώριον 8, 12, 118, 119, 131,
 В. Срем, Франкохорион

Χοrbάτης¹ 206, в. Хрват
 Χοrbατία 146, в. Хрватска
 Χράмон, Χράσμοζ, Χράσμον 10, 11, 80, 119, 131, В. Храм
 Χρονική διήγησις¹ 108, дело Никите Χонијата
 Χρυσός¹, χρυσός¹ в. Δοbρόμυρος¹ Χρυσός¹
 χρυσοφάλαρος¹ ίππος¹ 186